

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Zonguldak

Derleyenler: ATILLA BARUTÇU - FİGEN UZAR ÖZDEMİR

"Yüz Karası Değil,
Kömür Karası"

Zonguldak

Derleyenler

ATILLA BARUTÇU

FİGEN UZAR ÖZDEMİR

Derleyenler
ATILLA BARUTÇU - FİGEN UZAR ÖZDEMİR
Zonguldak

İletişim Yayınları 2478 • Memleket Kitapları 31

ISBN-13: 978-975-05-2193-5

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI ve KAPAK FOTOĞRAFI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

**Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63**

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

**Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04**

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
ATILLA BARUTÇU
FİGEN UZAR ÖZDEMİR
“Yüz Karası Değil
Kömür Karası”
Zonguldak

İÇİNDEKİLER

Önsöz	
ATILLA BARUTÇU - FIGEN UZAR ÖZDEMİR	9

İşçi sınıfı ve madencilik

<i>Devletin Zonguldak Kömür Havzası'nda işçi sınıfı kimliği üzerindeki etkisine dair bazı notlar</i>	
H. TARIK ŞENGÜL - E. ATILTA AYTEKİN	19

<i>Mükellefiyetin ardından: Zonguldak Kömür Havzası'nda çalışma ilişkileri (1946-1962)</i>	
AYÇA ERİNÇ YILDIRIM	37

<i>Çalışarak yok olmak: Son büyük yürüyüşün ardından Zonguldak kömür madeni işçilerinde direniş ve dayanışma</i>	
AKIN BAKIOĞLU	69

Toplumsal hareketler, mekân ve dönüşüm

<i>Kömür ve duman: Zonguldak'ta termik santral karşıtı mücadeleler</i>	
EVRİM YILMAZ	81

<i>İşçi kenti Zonguldak'ta karma gelir gruplu bir toplu konut deneyimi</i>	
HANEN ÇİFTDOĞAN	107

Toplumsal cinsiyet bakış açısıyla Zonguldak

<i>Zonguldak'ta feminist kadınların gündelik yaşamlarına, örgütlenme girişimlerine ve eylemlilik imkânlarına bakış</i>	
NAZ HİDİR	129
<i>Suskunluk ve gözetim: Devrek kahvehanelerinde erkeklik</i>	
ATILLA BARUTÇU	151

Sanatta ve edebiyatta Zonguldak izleri

<i>Nahid Sırrı Örik'in Kıskanmak romanı üzerine...</i>	
GÜZİN YAMANER	167
<i>Zonguldak'ta tiyatro</i>	
HASAN ANIL SEPETCİ	185
<i>Yoksunluktan yokluğa: Türk sinemasında Zonguldak</i>	
ŞEYMA BALCI	201
<i>Zonguldak'ta sanatçı olmak</i>	
METE ARIF TOKMAK	233

Zonguldak üzerine kültürel incelemeler

<i>Zonguldak'taki madenci ve çöpçü katırlar</i>	
FIGEN UZAR ÖZDEMİR	257
<i>Mağlup şehrin mağlup takımı: Zonguldak Kömürspor</i>	
CANER ÖZDEMİR	269

<i>“Kömür Karası”ndan notalar</i>	
FAHRI BOZBAŞ (Kömür Karası Müzik Grubu adına).....	279

Toplumsal problemler

<i>Çocuk cinsel istismarı ve Zonguldak</i>	
AYÇA DEMİR	291
<i>İstatistiklerle Zonguldak'ın durumu:</i>	
<i>2015 illerde yaşam endeksi verileri</i>	
CANER ÖZDEMİR	315

Söyleşi dosyası

<i>Metin Kaya ve Zonguldak belgeselleri</i>	
Söyleşi: ATILLA BARUTÇU - FIGEN UZAR ÖZDEMİR	325
<i>Alaaddin Kara ve İbrahim Akyürek ile</i>	
<i>Zonguldak fotoğrafçılığı üzerine</i>	
Söyleşi: FIGEN UZAR ÖZDEMİR - ATILLA BARUTÇU	335
YAZARLAR	345

Önsöz

ATILLA BARUTÇU - FIGEN UZAR ÖZDEMİR

Güneşli bir günde
Masmavi göreceğiz Karadeniz'i.
Balkaya'dan Kapuz'a kadar,
Kanş kanş biliriz bu şehri;
EKİ'nin çiçekli bahçeleri,
Rıhtıma kömür taşıyan vagonlarıyla;
Paydos saatlerinde yollara dökülen
Soluk benizli insanlarıyla.
Siyah akar Zonguldak'ın deresi
Yüz karası değil, kömür karası
Böyle kazanılır ekmek parası.

— ORHAN VELİ KANIK

Ankara yolundan gelen koca otobüsler ve kamyonlar tek şeritli daracık yoldan giriyorlar kente. Yemyeşil dağlık alanlar geride kalıyor ve evler belirmeye başlıyor bir bir. Solda bir dere beliriyor önce, şehrin habercisi. İleride geniş çukur bir alanda, yıkık dökük binaların tepeden bakışları altında, kararmış yapılarıyla bir maden sahası beliriyor. Durgun, ruhsuz. Sağ tarafta çoğu boşaltılmış evlerin önlerinde, başka yere sürülmelerine inat yıllardır oynadıkları yerde oyunlarını sürdüren Roman çocuklar. Zamanla azalacak sayıları. Biraz ilerledikçe iyice hareketleniyor kent. Artık sağınızda yeni yapılmış bir AVM var mesela, yolun hemen dibinde, başka yerden alınmış ve zar zor oraya sıkıştırılmışçasına ve hemen arkasındaki küçücük evlerin kentle bağlantısını kesmek istercesine. Soldaki tepeden okulların cıvıltısı eşlik ediyor artık kente. Az daha ileride şehrin merkezi kalıyor sağınızda, sonu Ereğli'ye ulaşan sahil yolu ise solunuzda. Karşınızdaysa kömür yüklü gemileriyle masmavi deniz selamlıyor

sizi. Kentin siyahlığını ve karanlığını, pek çok yerden görebileceğiniz bu engin mavilik ve her türlü yapılaşmaya rağmen hâlâ güçlü bir şekilde direnmeyi başaran yeşillik deliyor. Zonguldak sahip olduğu o karmaşık ruhunu hissettirmesiyle yaşanılır kılıyor kendini, sadece bakmayı değil görmeyi de arzulayanlara.

Ankaralı olan veya yaşamının büyük kısmını Ankara'da geçiren iki akademisyen olarak onlarca kez geçmişizdir bu bahsettiğimiz yoldan. Veya bazı zamanlar bırakıp gitmişizdir Zonguldak'ı, Ereğli yolundan başka şehirlere varmak için. Bu kısa terk edişler dışında, ruhunu hemen hissediyor olsan da karakterini tüm ömrünü geçirsen bile çözemeyeceğin bu kentte yaşıyoruz üç yılı aşkın süredir. Yaşadığımız sürece bir maden ve maden işçisi kentinin ortaya çıkışına, şaşaalı günlerine ve düşüşüne yönelik değişik kaynaklardan tarihsel notlar, değişik ağızlardan çeşitli hikâyeler dinledik. Okuduklarımızın ve anlatılanların ortak vurgusuydu Zonguldak'ın en sönük zamanlarına denk geldiğimiz.

Önemli bir tarih yatıyor Zonguldak'ta, kalıntıları da olsa bazı şeyler duruyor yerinde. Bu tarihten ve kalıntılarından az da olsa bir kısmını gün yüzüne çıkarmayı borç bildik bu kente. Bizim gibi düşünen meslektaşlarımız, dostlarımız, yeni tanışıklarımız yalnız bırakmadı bizi. Bazıları tam içinden baktı bu kente, bazıları dışarıdan. Ve elinizdeki bu kitap oluştu sonucunda, daha nicelerine ilham ve bir adım olma umudunu da taşıyarak.

İkimiz de takip ediyorduk İletişim Yayınları'nın Memleket Kitapları dizisini. Karadeniz Bölgesi'ne dair derlemelerin bulunmasının yanı sıra doğrudan Zonguldak üzerine yapılmış bir çalışmanın olmaması, bu derleme fikrini aklımıza sokan ve bizi harekete geçiren ilk şey oldu. Kentin taşında toprağında, her bir karışında toplumsal bir mesele olması da çorap sökücü gibi getirdi sürecin devamını, yine aynı sebeple bunun asla tam olarak bitmeyecek bir çalışma olduğunun da hissiyle. Ama bir yerde, en azından şimdilik, çizmek gerekiyordu Zonguldak'la ilgili ardı arkası kesilmeyen o yeni çalışma konularının sınırlarını.

Altı bölüm ve bir söyleşi dosyasından oluşuyor kitap. Birinci Bölüm "İşçi Sınıfı ve Madencilik" başlığını taşıyor. İlk yazıda

H. Tarık Şengül ve E. Attila Aytekin, 1848 yılından günümüze devletin işçi sınıfı kimliği üzerindeki etkilerine bakıyorlar ve üç dönemde inceledikleri bu tarihsel süreçten, işçilerle ve bölgede yaşayan insanlarla yaptıkları görüşmelerden alıntılar da paylaşarak önemli çıkarımlarda bulunuyorlar. Ayça Erinç Yıldırım ise bu tarihsel süreçteki kritik bir döneme, 1946-1962 yılları arasına odaklanıyor ve Zonguldak Kömür Havzası'nda mükellefiyet sonrası çalışma ilişkilerini inceliyor. Hem CHP hem DP iktidarına tanık olan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, siyasal ve sosyo-ekonomik ortamın maden işçileri üzerindeki etkilerine, yer yer onların tanıklıklarına da başvurarak ışık tutuyor. Birinci Bölüm'ün son yazısında Akın Bakioğlu ise 30 Kasım 1990 - 6 Şubat 1991 tarihleri arasındaki büyük grevi ve yürüyüşü ele alıyor ve bu deneyimden sonra değişen hayatlara değinerek, günümüzde Zonguldak'taki maden işçileri arasındaki direniş ve dayanışmanın değişen dinamiklerini vurguluyor.

İki yazıdan oluşan "Toplumsal Hareketler, Mekân ve Dönüşüm" başlıklı İkinci Bölüm'ün ilk yazısında Evrim Yılmaz, Zonguldak Çatalağzı'ndaki termik santrallere karşı sürdürülen mücadeleleri konu ediniyor. Sürecin tarihsel arka planını da es geçmeyerek, kömür ve dumanın çevresel maliyetlerini ve Zonguldak halkı için bir sorun olarak görülme sürecini kapsamlı bir şekilde ele alıyor. Hanen Çiftdoğan ise Zonguldak'ın hem görüntüsünü hem karakterini etkileyen dönüşümleri Kilimli TOKİ Evleri örneği üzerinden inceliyor. Mahalle sakinlerinin paylaşımlarını ön plana çıkararak ilerlettiği yazısında, mekânsal ayrıştırma ve tüketim alışkanlıklarındaki değişim meselelerine odaklanıyor.

"Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Zonguldak" başlıklı Üçüncü Bölüm de iki yazıdan oluşuyor. Naz Hıdır, Zonguldak'taki feminist kadınların gündelik yaşamlarını, örgütlenme girişimlerini ve eylemlilik imkânlarını, Üniversiteli Kadın Kolektifi'nden ve Zonguldak Kadın Platformu'ndan kadınlarla yaptığı görüşmeler ışığında tartışıyor. Feminist hareketin içinden biri olarak kaleme aldığı yazısında, maden şehri Zonguldak'ın yer altı ve yer üstü ayrışmasının cinsiyet ilişkileri-

ne de yansıdığını; bu ayrımın bazı noktalarda kadınları kısıtlarken, bazı noktalarda onlara özgürlük alanları sağlayabildiğini gösteriyor. Atilla Barutçu ise Zonguldak'ın Devrek ilçesindeki kahvehaneler üzerine yaptığı çalışmasında mekân ve cinsiyet ilişkisine odaklanıyor ve erkek mekânı kahvehanelerin cinsiyet içi ve cinsiyetler arası dinamiklerine bakıyor. Suskunluk ve gözetim kavramları üzerinden yürüttüğü tartışmasında, erkeklerin susan ve gözetilen taraf olarak kadınlara ve diğer erkeklerle olan tahakkümünü kahvehaneler aracılığıyla sürdürdüğünü, kahvehanelerin mekânsal olarak net sınırları olmayan ve sokağa da taşan yapısını göz önünde bulundurarak ortaya seriyor.

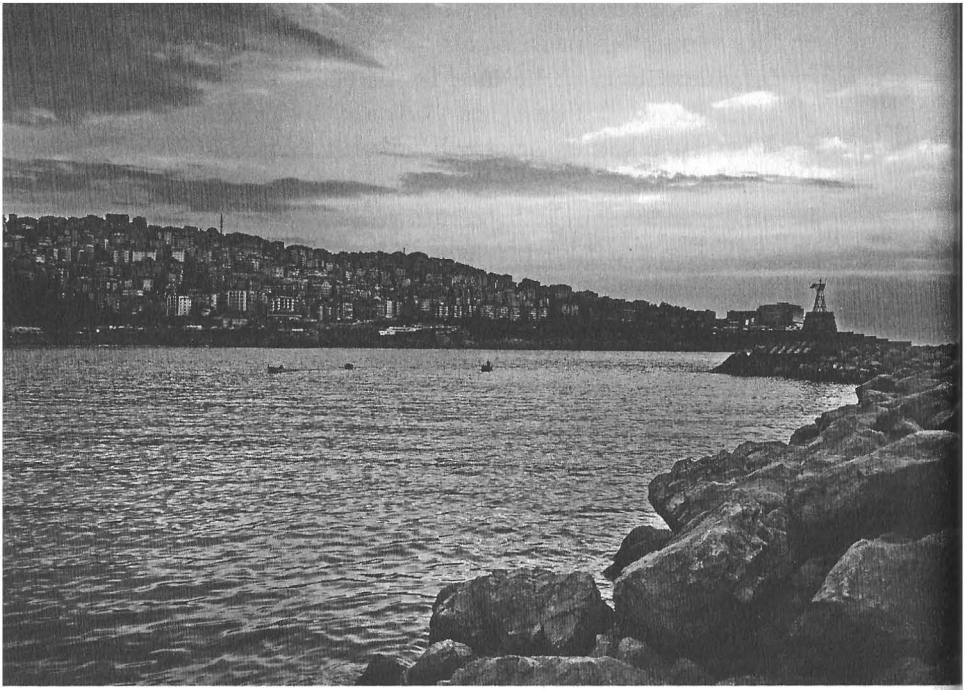
Kitabın Dördüncü Bölüm'ü "Sanatta ve Edebiyatta Zonguldak İzleri" başlığını taşıyor ve dört yazıdan oluşuyor. İlk yazıda Güzin Yamaner, Nahid Sırrı Örik'in *Kıskanmak* adlı romanını kendi çocukluk anısı üzerinden, roman karakterlerine bir berber taburesinden bakarak inceliyor. Romanın cinsiyetçi örüntüsünü vurgulayarak, olay ve karakter analizini Zonguldak'ın yarattığı atmosferden bağımsız olmayan bir şekilde yapıyor. İkinci yazıda Hasan Anıl Sepetci, Zonguldak'ta tiyatro tarihini kronolojik bir sırayla ve şehrin önemli isimlerinin tanıklıklarıyla birlikte sunuyor. Zonguldak'ın sanata değer veren altyapısının bugün tiyatro alanındaki izlerini süren Sepetci, geleceğe dair de olumlu bir tablo çiziyor ve atılan adımlar ve yapılan çalışmalarla birlikte Zonguldak'ın tiyatro alanındaki geleceğinin yoğun ve donanımlı üretimle ilerleme potansiyeli taşıdığını belirtiyor. Üçüncü yazıda Şeyma Balcı, Türk sinemasına odaklanıyor ve film mekânının merkezi Zonguldak olan filmleri analiz ediyor. Toplamda yedi Türk filmini; 1930'lar ve 1940'lar, 1950-1980 arası ve 1980 sonrası olmak üzere üç dönemde inceliyor ve Zonguldak'ın taşra olma halini yoksunluğuyla, yoksulluğuyla ve görünmezliğiyle ilişkilendirerek ele alıyor. Bu bölümün son yazısında ise ressam/yazar Mete Arif Tokmak, Zonguldak'ta sanatçı olma hallerine odaklanıyor. Yakın geçmişte Zonguldak'ta gerçekleştirilen sanat etkinliklerine kentin önde gelen sanatçılarının isimlerini anarak bir bir değinen Tok-

mak, aynı zamanda şahit olduğu olumsuzluklarla birlikte şehrin “boş vermeciliği”ne de bir eleştiri getiriyor.

“Zonguldak Üzerine Kültürel İncelemeler” başlıklı Beşinci Bölüm’de ilk olarak Figen Uzar Özdemir, Zonguldak’taki madenci ve çöpçü katırlar üzerine hazırladığı yazısında, Zonguldak’ın kent kimliğinden etkilenenlerin sadece insanlar olmadığı noktasından hareketle, kentin görünmezliğini katırların görünmezliğiyle birlikte inceliyor ve insanın hayvan üzerinde kurduğu tahakkümü eleştiriyor. İkinci yazıda Caner Özdemir ise Zonguldak’ın futbol takımı Zonguldak Kömürspor’un tarihine ışık tutarken; takımın liglerdeki iniş çıkışlarını, kentin sosyal ve ekonomik iniş çıkışlarıyla paralel bir şekilde ele alıyor ve kentle takım ilişkisini bir kader ortaklığı üzerinden okuyor. Zonguldaklı müzik grubu Kömür Karası’ndan Fahri Bozbaş’ın grubu adına kaleme aldığı yazı ise bu bölümün üçüncü ve son yazısını oluşturuyor. Bozbaş, Zonguldak kültürünü ve bu kültürün herşeye olduğu gibi müziğe de olan etkisini, grubun şarkı sözlerini veya bestelediği şiirleri yazı aralarında okuyucuyla paylaşarak gözler önüne seriyor.

Altıncı Bölüm iki yazıdan oluşuyor ve “Toplumsal Problemler” başlığını taşıyor. İlk yazıda Ayça Demir, Zonguldak’ta çocuk cinsel istismarı üzerine yaptığı araştırmasının sonuçlarını sunuyor. Böylesine hassas bir konuyu genelleme ya da kent nezdinde özelleştirme tuzağına düşmeden, cinsel istismarın Zonguldak’taki mağdur çocuklar üzerindeki travmatik yönlerine vurgu yapıyor. İkinci yazıda ise Caner Özdemir, büyük bir kısmını Türkiye İstatistik Kurumu’nun verilerine başvurarak verdiği istatistiklerle çalışma hayatı, eğitim, yaşam memnuniyeti gibi alanlarda Zonguldak’ın Türkiye ortalamasının neresinde durduğunu gösteriyor.

Kitabın sonunda bir de söyleşi dosyası bulunuyor. İlk söyleşi Antalya Altın Portakal Film Festivali ödüllü Zonguldaklı yönetmen Metin Kaya ile olan sohbeti içeriyor. Metin Kaya, bir yandan hem kısa filmlerinin hem de “100 Bin Kişiydiler”, “Derin Çılgılık/263” ve “Soluk” belgesellerinin hikâyelerini anlatırken, bir yandan da Zonguldaklı olmanın ve Zonguldak’ta yaşa-

Fotoğraf: Alaaddin Kara.

manın mesleki başarısına olan etkilerine değiniyor. Diğer söyleşi ise Alaaddin Kara ve İbrahim Akyürek'in fotoğrafçı kimlikleri üzerinden ilerliyor. Zonguldak'ın yer altı ve yer üstü fotoğrafik imgelerinin değersizleştirildiği vurgusu üzerinden, sanatçıların emek-insan ilişkisine yoğunlaştıkları fotoğrafçılık deneyimlerine odaklanıyor.

Kitaba bu yazılar dışında bazı çizim ve fotoğraflar da eşlik ediyor. Mete Arif Tokmak'ın Zonguldak temalı harika çizimleri ve Alaaddin Kara, İbrahim Akyürek, Ayhan Kaya ile Evrim Yılmaz'ın Zonguldak'ın yer altına ve yer üstüne ışık tutan fotoğrafları kitabı zenginleştiriyor.

Şüphesiz ki bu kitabın oluşmasında yazı sahipleri haricinde destek sunan başka değerli isimler de var ve onları anmadan geçemeyiz. Öncelikle böyle bir derleme kitap fikrimiz ol-

duğunu paylaştığımız ve geri dönüşleriyle bizi cesaretlendiren ve bize yol gösteren güzel kadınlar Funda Şenol Cantek ve Aksu Bora'ya, hem bu teşvikleri hem de hayattaki duruşları ve bize kattıkları için ne kadar teşekkür etsek az. Aynı şekilde süreci en başından beri paylaştığımız, her aşamada motive edici sözleriyle yılmamızı engelleyen ve güzel bir iş çıkarmamızı sağlayan değerli isim Tanıl Bora'ya sonsuz teşekkürler. Ve sadece verdikleri yazılarla değil, hayatımızdaki yerleriyle bize her zaman destek olan eşlerimiz, dostlarımız, meslektaşlarımız Caner'e, Naz'a ve Hanen'e teşekkürler.

Ama en büyük teşekkür tabii ki her derleme kitapta olması gerektiği gibi yazı sahiplerine. Değerli emekleri, bize olan güvenleri ve sonsuz sabırları için...

İşçi sınıfı ve madencilik

Devletin Zonguldak Kömür Havzası'nda işçi sınıfı kimliği üzerindeki etkisine dair bazı notlar*

H. TARIK ŞENGÜL - E. ATILA AYTEKİN

Giriş ve kurama dair notlar

Zonguldak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin en önemli sanayi alanlarından biri olmuştur. Üretim faaliyetleri için bir "atölye" bölgesi olarak gelişen Zonguldak, daha sonra idareye ve yeniden dağıtımaya yönelik işlevler üstlenmiştir. 1970'lerin sonundan itibaren yaşanan gerilemeye rağmen kömür madenciliği hâlâ hem Zonguldak kenti hem de bölge için çok önemli bir iktisadi faaliyet niteliğindedir. Bölge, 10 binden fazla işçisiyle, önemli bir işçi yoğunluğuna ev sahipliği yapmaktadır. Dahası, madencilikte yaşanan iniş çıkışlara rağmen, Zonguldak sakinlerince ve dışarıdan bakanlarca bir işçi kenti olarak görülmeyi sürdürmektedir. Bu algıyı pekiştiren etmenlerden biri de 1908'den günümüze kadar zaman zaman yüzeye çıkan, çıktığında da kendi-

(*) Bu yazı Selim Karahasanoğlu ve Deniz Cenk Demir'in editörlüğünü yaptığı, *History From Below: A Tribute in Memory of Donald Quataert* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016) adlı kitapta yayınlanan yazımızın küçük değişiklikler içeren tercümesidir. Yazımızın bu derlemeye alınmasına izin veren editörlere ve yayınevine teşekkür ederiz. Zonguldak'ta 2009-11 yıllarında yürüttüğümüz araştırmada bize çok yardımcı olan Ahmet Öztürk ve Ekrem Murat Zaman'a da hassaten müteşekkirimiz.

ni çok güçlü bir biçimde hissettiren işçi eylemliliği geleneğidir. Öte yandan, madencilikte yaşanan gerileme nedeniyle işçi sınıfı kimliğinin de gerilediğine dair bir inanç iyice yaygınlaşmıştır. Zonguldak'a dair oluşan bu kanı, aslında sosyoloji ve siyaset bilimi literatürlerinde gördüğümüz genel bir eğilimin yansımasıdır. Bu eğilim, sadece sınıf kimliğinin değil, bireyi modern dünyada tanımlayan tüm kimliklerin krizde olduğunu öne sürmüştür. Buna göre ırk, toplumsal cinsiyet, etnisite ve sınıf gibi kimliklere atfedilen anlamlar gitgide daha çok parçalanmakta ve yerinden edilmektedir.¹ Bu hatta ilerleyen kimi kuramlara göre 'eski' kimliklerin yaşadığı güçlü kriz, modern bireyin özerk bir özne olarak görülmesine dayanan yaklaşımları da iyice zorlamaktadır.

Sınıf kimliğinin kriziyse büyük ölçüde geçtiğimiz yüzyılın son dönemlerinde yaşanan bir dizi toplumsal ve siyasal gelişmeler bağlamında ele alınmaktadır. Sınıfın krizini tartışmak için öne çıkarılan bazı gelişmeler arasında, hizmet sektörünün yükselmesi ve sanayi proletaryasının gerilemesi, beyaz yakalı çalışanların artan önemi, proletaryanın bazı kesimlerinin 'burjuvalaşması', maddi olmayan emeğin hegemonik hale gelmesi ve nihayet, küreselleşme vardır.² Orta ve Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin çöküşü de sınıfın krizine yol açan süreçlerin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Sınıfın krizi iddiasını desteklemek için ele alınan süreçler ne olursa olsun, bir zamanlar mükemmel, sorunsuz ve sabitken sınıf kimliğinin artık öyle olmadığı iddiası fazlasıyla sorunludur.

Aslında tüm kimliklerin tanımı gereği akışkan olduklarını ve sürekli olarak itiraz, müzakere ve yeniden inşa konusu olduklarını savunan bir literatür de mevcuttur. Sınıf kimliği esasen hep bu nitelikte olmuştur. Bu yüzden de işçi sınıfı kimli-

1 Stuart Hall, "The Question of Cultural Identity", der. Stuart Hall, David Held, Don Hubert ve Kenneth Thompson, *Modernity. An Introduction to Modern Societies* (Londra: Blackwell, 1996), s. 595-634; 275.

2 Bu tartışmalar arasında daha az bilinen maddi olmayan emek meselesi için bkz. Mario Lazzarato, "Immaterial Labor", *Radical Thought in Italy: A Potential Politicised*, der. Paulo Virno ve Michael Hardt (n.p.: University of Minnesota, 1996), s. 133-47.

ğinin somut olarak nasıl müzakere ve inşa edildiğini anlamak için yerel sınıf oluşumu tarihlerine ve yerel bağlamları etkileyen sosyo-ekonomik ve siyasal süreçlere bakmak gereklidir. Bu anlamda özellikle “ulusal ve bölgesel gelişmelere verilen tikel yanıtları ve topluluğun doğasına dair yerel fikirleri” incelemek zorundayız.³

Ulus-devlet kuşkusuz işçi sınıfının bu “tikel yanıtları” geliştirdiği geniş bağlamin parçasıdır. Zaten devletin, sınıfın ve sınıf bilincinin oluşumunda önemli bir rol oynadığı gittikçe daha çok kabul görmektedir. Devletin ana ‘girişimci’ ve işveren olduğu sanayi bölgelerindeyse devletin sınıf oluşumundaki rolü daha da belirgindir. Bu yazı da böyle bir alana, kömür madenciliğinin 19. yüzyılın ikinci yarısından beri temel sanayi kolu olduğu ve 1940’tan itibaren de devletin ana işveren olduğu Zonguldak’a odaklanacaktır.

Zonguldak batıda Akçakoca’dan doğuda Cide’ye dek uzanan bir kömür havzasının merkezinde yer alır. Havza esasen uzun ve dar bir şerit teşkil etmektedir; faal ya da eski ocakların çoğu doğudan batıya 200 km uzunluğunda olan ancak sadece 25 km derinliğindeki bir kıyı şeridinde toplanmıştır. Havzanın jeolojik yapısı farklı kömür türlerinin bir arada bulunması sonucunu doğurmuş ve ayrıca kömür madenciliğini zorlaştırmıştır.⁴ Havzada madenciliğin başlaması mekânsal anlamda büyük değişiklikler getirmiştir. Tarımsal bir bölge yavaş yavaş bir ağır sanayi bölgesine dönüşmüş ve Zonguldak kenti ortaya çıkmıştır. Varlığını tamamen kömür madenciliğine borçlu olan Zonguldak kısa bir sürede hızla büyümüş ve havzanın en önemli kentsel merkezi konumuna gelmiştir. Kentin büyümesi Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve Zonguldak ismini taşıyan ilin merkezi olmuştur. Zonguldak daha sonraki süreçlerde ülkede uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

3 David Gilbert, *Class, Community, and Collective action: Social Change in Two British Coalfields, 1850-1926* (Oxford: Clarendon Press, 1992), s. 47.

4 Donald Quataert, *Miners and the State in the Ottoman Empire: The Zonguldak Coalfield, 1820-1930* (New York: Berghahn Books, 2006).

Madenler 1940'a kadar özel işletmecilerce işletilse de hem Osmanlı hem de Türkiye devleti kömürün stratejik öneminden dolayı havzaya özel önem vermiştir. İmparatorluk ve devamı olan Türkiye Cumhuriyeti kömür arzını güvence altına almaya çalışmış, bu amaçla da işçiler için bazı koruyucu önlemler almışlardır. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten Ankara Hükümeti'nin ilk adımlarından biri havzadaki emek süreçlerini düzenlemeye çalışmak olmuştur. Uzun bir dönem boyunca havzadaki en önemli sorun emek gücünün kıtlığı olduğu için, devletin en çok yoğunlaştığı konulardan biri bu olmuştur. Bu sorunu gidermek için ilkin 1867'de ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı esnasında bölge halkına 'mükellefiyet', yani zorunlu çalışma yükümlülüğü getirilirken, 1939-40'ta havzadaki madenlerin millileştirilmesi devleti madencilerin işvereni haline getirerek devlet ve işçiler arasındaki ilişkide yeni bir dönemi başlatmıştır.

Bizim bu yazıdaki amacımız, Osmanlı dönemi için Zonguldak ve İstanbul'daki arşiv belgelerine, Cumhuriyet dönemi içinse işçiler ve bölgede yaşayan diğer insanlarla yaptığımız derinlemesine mülakatlara dayanarak devletin Zonguldak işçi sınıfı kimliğinin oluşumundaki rolüne dair bazı başlangıç niteliğinde çıkarımlar yapmak olacaktır. Burada devleti sınıf kimliğine dışsal olan bir aktör ya da yapı olarak düşünmüyoruz. Tersine, devleti havzada sınıf kimliğinin olduğu "mevki"lerden biri olarak görüyoruz. David Harvey bilincin kentleşmesi üzerine olan çok önemli çalışmasında kimlik ve mekân ilişkisine dair yararlı bir kavram seti önerir. Harvey bu bağlamda bilinç oluşumunun 5 ana mevkiinden bahseder: Birey, sınıf, topluluk, devlet ve aile. Hiçbir bilinç oluşumu mevki diğerleriyle olan etkileşiminden bağımsız düşünülemez.⁵ Gerek bireysel gerekse topluluk temelli olsun, esasen tüm kimlikler bu farklı bilinç mevkilerinin etkileşiminin üstbelirlenmiş bir sonucu olarak düşünülebilir. Farklı bilinç mevkileri arasındaki etkileşimin yoğunluk ve karmaşıklığını kabul etmekle birlikte, bizim bu yazıdaki odağımız devlet olacak.

5 David Harvey, *Consciousness and Urban Experience* (Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1985) s. 252
Yöresiz PDF Kütüphanesi - <https://rantey.org>

Havzadaki ocakların işletilmesi 1848'de, Padişah Abdülmecid'in madenlerin gelirini bir vakfa bağışlamasıyla başladı. Madenler ilkin, özel ocak sahiplerine nezaret eden ve gelirleri toplamaktan mesul olan Hazine-i Hassa'nın yönetimindeyken, daha sonra 1865'te savaş gemileri için kömüre ihtiyacı olan Bahriye Nezareti'nin kontrolüne girdi. Bu ilk dönemlerde havzada madencilik epeyi ilkel yöntemlerle yürütülüyordu. Maden işletmecilerinin gerekli yatırımı yapmaması sonucu zamanın ileri teknolojisi kullanılmıyor, bu da çıkarılan kömür miktarının az olmasını ve üretimin dalgalanması sonucunu veriyordu. Bu durumu değiştirmek isteyen Osmanlı Devleti 1882'de Bahriye Nezareti'nin satın alma tekelini kaldırma-ya karar verdi ve havzadaki özel sermayeyi desteklemek için vergi indirimi, ihraç resimlerinde indirim ve gümrük vergisi muafiyetleri gibi bir dizi tedbiri uygulamaya koydu.⁶ Bunun sonucunda 1880'lerden itibaren havzada büyük sermayenin yatırımlarında artış görüldü; bu, hem üretimi artırdı hem de ocak sahipliğinde bir temerküze yol açtı. Küçük ölçekli sermaye madenlerden öyle hızla tasfiye oldu ki, 1893 itibariyle toplam üretiminin dörtte üçü havzada bulunan dört büyük şirket tarafından yapılır hale geldi. 1896'da Fransız sermayeli *Société d'Heraclée*'ye (*Ereğli Şirket-i Osmaniyesi*) verilen imtiyaz bölge için çok önemli bir gelişmeydi. Şirketin yatırım sermayesi madencilik sektöründeki diğer yabancı şirketlerle kıyaslandığında devasa boyuttaydı. Şirket kısa sürede pek çok rakibini elimine etti: 1902'de toplam üretimin % 79'unu şirket yapıyordu.⁷ Öte yandan şirket, devletin gönüllülüğü ve yerel halkın ve girişimcilerin aleyhteki tavırlarıyla uğraşmak zorundaydı. Osmanlı hükümetinin madenleri kontrol altında tutma çabası Meşrutiyet döneminde artsa da şir-

6 Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908. Reactions to European Economic Penetration* (New York: New York University Press, 1983), s. 47.

7 Quataert, *Miners and the State in the Ottoman Empire*, 29.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

ket hâkim pozisyonunu 1914'te Büyük Savaş'ın patlak vermesine dek sürdürdü.⁸

Savaşın Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nu düşman kamplara savurması sonucu savaş süresince Fransız şirketinin faaliyetleri durdu. Ancak ne savaş yılları, ne de 1926'da hükümetçe kontrol edilen özel sermayenin havzaya girişi madenlerde yabancı sermayenin sonunu getirdi. Nitekim 1931'de, üretimin yaklaşık üçte ikisi yabancı sermayenin elindeki ocaklardan gelirken bireylerin sahip oldukları ocakların üretimi ancak % 10'a denk geliyordu.⁹ Genel olarak üretim, az sayıdaki Fransız, İtalyan ve Türk sermayeli şirketin hâkimiyetindeydi.

Yüzyıllar boyunca tarımsal faaliyetlerin baskın olduğu bölgede madencilikğin başlaması ve yoğunlaşması, bölge halkı için büyük değişimleri beraberinde getirdi. Madenler ve madencilikle ilgili ticari faaliyetler havzada yaşayanların hayatlarını tedricen fakat kati biçimde dönüştürdü. Genellikle yer üstünde çalışan ve tam zamanlı olarak istihdam edilen göçmen işçiler bölgeye geldiler. Yerli işçilerin büyük çoğunluğu yer altında iki haftalık ya da aylık aralarla çalışan münavebeli işçilerdi. Bu işçi/köylülerin hayatları ülkedeki diğer köylülerin hayatlarından artık çok farklıydı. Madencilikle yeni bir dünyaya adım atmışlardı: Ek bir gelir kaynakları vardı, diğer işçilerle sosyalleşiyorlardı, bir yandan da madencilikğin zorluklarıyla baş etmeleri gerekiyordu.

Bu dönemde madenciler aşırı derecede sağlıksız ve tehlikeli bir çalışma ortamında bulunmak zorundaydılar. Ocaklarda sık sık ölümlü kazalar yaşanıyordu.¹⁰ Devletin madenlerdeki çalışma ilişkilerini düzenleme yolundaki ilk girişimi 1867'deki nizamnameyle gerçekleşti. "Dilaver Paşa Nizamnamesi" olarak bilinen düzenleme işçileri yaptıkları işlere göre tasnif etti ve ücretler, çalışma saatleri, çalışma şartları, sağlık hizmeti,

8 E. Atilla Aytekin, *Tarlalardan Ocaklara Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası İşçileri 1848-1922* (İstanbul: Yordam Kitap, 2006), s. 36-9.

9 Sina Çıladır, *Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi, 1848-1940* (Ankara: Yeryüzü Maden-İş, 1977), s. 160-61.

10 Aytekin, *Tarlalardan Ocaklara Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası İşçileri 1848-1922*, s. 71-83.

yurtlar, tatil günleri vs. açılardan belirli korumalar ve iyileşmeler getirdi. Buna ek olarak nizamname havzadaki ve çevredeki 14 kaza için zorunlu çalışma ("mükellefiyet") öngörüyordu. Nizamnamenin amacı emekçilere belirli bir koruma sağlayarak emek gücü arzını güvence altına almaktı. Esasen nizamnamenin tam olarak uygulanıp uygulanmadığı ve çalışma şartlarını ne ölçüde değiştirdiği belli değildir. Kazaların, sağlık sorunlarının ve ücret ödenmesindeki düzensizliklerin devam ettiği anlaşıyor. Dahası, işgücü kıtlığı devletin üretimi artırma çabalarını baltalamaya devam etti; mükellefiyet de bu sorunu çözemedi. Ne var ki, nizamname yine de işçiler ve devlet arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası teşkil eder. Nizamnameyle birlikte devlet madencilerin hayatına ciddi olarak dâhil oldu. Dönemden kalan az sayıdaki anı ya da kişisel anlatı, mükellefiyetin bölge halkının kolektif hafızasında çok tepki duyulan bir devlet politikası olarak kaydedildiğini gösteriyor. Özellikle hasat zamanında madenci-köylüleri ocaklarda tutmak için epeyi baskı uygulanıyordu.

Cumhuriyet döneminde hükümet Zonguldak Kömür Havzası'nı yakından takip etmeyi sürdürdü. Öyle ki Kurtuluş Savaşı esnasında bile, 1920-22 arasında, doğrudan havzaya dair üç kanun çıkarıldı. 1920'ler ve 1930'lar boyunca havzayla ilgili çıkarılan diğer kanunların bazıları madencilerin çalışma ve yaşam şartlarını iyileştirmeyi amaçlıyordu. Bunlar arasında en kayda değer olanlardan biri, bir dayanışma ve yardım fonu olan Amele Birliği'nin 1922'de kurulmasıdır. Madenciler lehine bir adım olsa da Amele Birliği doğrudan maden idaresine bağlıydı ve başında da madenlerin genel müdürü bulunmaktaydı. Amele Birliği sandığı, hükümetin kritik bir madencilik bölgesinde işgücünü istikrara kavuşturmak yönünde attığı bir adım olarak görülebilir. Ancak sandığın kurulması, eylemlilikleri Büyük Savaş'ta bile kendini gösteren işçilerin oluşturduğu tazyikten de kaynaklanmış olabilir.¹¹

11 H. Tarık Şengül ve E. Attila Aytekin, "Zonguldak coalfield and the past and future of Turkish coal-mining communities", *Changing Work and Community Identities in European Regions: Perspectives on Past and Present*, der. John Kirk, Euronet Zonguldak, 2011, s. 10.

Hükümet özellikle 1930'lardan itibaren sınıf siyasetini, hatta sınıfların varlığını dahi reddeden korporatist-solidarist bir ideolojiyi benimsemişti. Ülkenin başka yerlerinde olduğu gibi işçi örgütlenmesi ve aktivizmi üzerinde ciddi kısıtlar vardı; yasal eylemler ancak devletin belirlediği dar sınırlar içinde gerçekleştiriliyordu.¹² Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde çalışma koşulları açısından da büyük iyileşmeler yaşanmamıştı. İş kazaları sık yaşanıyordu¹³ ve kaza geçiren ve meslek hastalıklarına yakalanan işçiler için sağlık hizmeti yetersizdi. Ücretlerdeki düzensizlikler, keyfi kesintiler ve fazla mesai ücreti ödenmemesi gibi sorunlar devam etmekteydi. Dolayısıyla, hükümetin emek süreçlerini düzenleme yolundaki bazı adımlarına rağmen madenciler bu dönemde devleti hayatlarına olumsuz yönde etkileyen bir güç olarak algılamayı sürdürdüler.

Millileştirme ve “altın çağ”, 1940-1980

Zonguldak madenleri için en kritik an hükümetin 1939-40 yıllarında madenleri millileştirmesiyle geldi. Türkiye’de o tarihe kadar millileştirme yoluna gidilmemesi ve bunun görece geç bir tarihe bırakılması, havzadaki mülkiyet yapısının parçalı olmamasıyla ilişkili görünmektedir. Aslında madenlerin millileştirilmesi daha çok 1930'larda yaşanan krizle ve hükümetin krizi devletin önderlik ettiği bir sanayileşme modeliyle aşma çabası çerçevesinde anlaşılmalıdır.

Millileştirme de madencilerin sorunlarını çözmekten uzak kaldı. Hükümet İkinci Dünya Savaşı esnasında kronik işgücü kıtlığı sorununu çözmek için tekrar madenlerde çalışma mükellefiyeti getirdi. Bu kez mükellefiyet 7 yıl sürdü ve halk üzerinde çok olumsuz etkileri oldu. Ölümlü kazalar arttı ve jandarma ile memurlar zorla çalıştırma rejimini sert biçimde uy-

Sylvie Contrepois ve Steve Jefferys (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011), s. 154-183; 165.

12 Yıldırım Koç, *Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi* (İstanbul: Gerçek, 1998).

13 Theo Nichols ve Erol Kahveci, “The Condition of Mine Labor in Turkey: Injuries to Miners in Zonguldak”, *Middle Eastern Studies*, 31 (1995): 197-228.

guladı. Askerler de madenlerde yoğun biçimde kullanıldı.¹⁴ Dolayısıyla, Türkiye savaşa son günlerine kadar dâhil olmasa da, bölgedeki madenciler ülkenin savaş ekonomisinin işlemesi için ağır bir bedel ödemiş oldular.

1940-47 arası dönem madencilerin devletle kurduğu ilişki açısından son derece önemliydi. Devleti madencilerin patronu yapan ve daha önce büyük şirketlerin sağladığı çeşitli hizmetleri sunmasını beraberinde getiren millileştirme, devletin madencilerin hayatındaki önemini ciddi biçimde arttırdı. Öte yandan millileştirmenin hemen arkasından mükellefiyetin gelmesi ve 1940-47 arasındaki zorunlu çalıştırma pratikleri işçilerin önemli bir kısmını devlete yabancılaştırdı. Mükellefiyeti yaşayan işçi kuşağı devletle büyük ölçüde olumsuz bir yapı olarak ilişki kurdu. 1950’de ülke çapında seçimleri kazanan Demokrat Parti’nin Zonguldak’ta oyların % 60’ından fazlasını alması, savaş zamanı yürütülen emek politikalarının bölge halkını yabancılaştırmasıyla da ilgili olabilir.

Öte yandan, 1960’larda ve 70’lerde devlet şirketinin çeşitli hizmetler vermesinin işçilerde devlete yönelik olumlu bir hava yarattığı, savaş yıllarının kötü anılarını silmekle birlikte aynı zamanda beklentileri de arttırdığı varsayılabilir. 1940’tan 1965’e kadar geçen sürede devletin havzada yaptığı yatırımların sürekli olarak arttığını görüyoruz. Bu yatırımlarla büyük kömür işleme tesisleri kuruldu, demiryolu ağı inşa edildi ve madencilik ekipmanları yenilendi.¹⁵ Karabük’teki mevcut demir çelik tesisine ek olarak, devletin 1965’te Ereğli’de dev bir demir çelik fabrikası kurmasıyla Zonguldak, Ereğli ve Karabük’ün oluşturduğu üçgen, ülkenin ithal ikameci sanayileşme stratejisinin mekânsal odağı oldu. Sonuç olarak devlet bölgenin ekonomik ve toplumsal hayatında rakipsiz bir aktör haline geldi. İstihdam zirvedeyken kurumun istihdam ettiği işçilerin sayısı 40 bini geçti; devlet aynı zamanda bölgede yaşayanların

14 Bkz. Erol Çatma, *Asker İşçiler* (İstanbul: Ceylan, 1998).

15 Şevket Tüylüoğlu ve Derya Nur Karakaş, “Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Durgunlaşma Süreci: Zonguldak Örneği”, *Amme İdaresi Dergisi* 39 (2006): 195-224. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

toplumsal ve kültürel hayatında kendini gösteriyordu. Madenleri işleten Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi (EKİ) yollar yaptı, spor tesisleri ve işçiler için barınma tesisleri inşa etti, süpermarketler işletti, yoksullara ucuz gıda sağladı, sinema ve tiyatro gösterimleri ve konserler düzenledi. Bölgede neredeyse özerk bir güç olarak hareket etti ve müdürünün validen daha güçlü olduğu zaman zaman söylenir oldu.

1940'tan 1980'e uzanan dönemin hem madencilerin hem de diğer bölge sakinlerinin hayatlarında devletin en yoğun olarak bulunduğu dönem olduğuna kuşku yok. Yine de bu döneme dair güncel algılar oldukça farklılaşıyor. Aşağıda, yaptığımız kimi mülakatlardan alıntılar yaparak Zonguldak halkının geçmişi nasıl farklı biçimlerde hatırladığını örneklemeye çalışacağız.

Zonguldak hakkındaki çoğu anlatıya genel bir nostalji duygusunun hâkim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bugünün sorunlarının, devletin bölgenin pek çok sorununu çözdüğü idealize edilmiş bir geçmişle karşılaştırıldığına sık sık tanık olmak mümkün. Geçmişteki iyi zamanların geri gelmeyeceği anlaşıldığı ölçüde de bu nostalji daha kuvvetli bir halde kendini gösteriyor. Geçmiş hakkındaki anlatı her şeyden çok devlet kurumunun eski gücü ve Zonguldak'ın gelişmesinde oynadığı role odaklanıyor. Mülakatlarda “temizlik”, “düzen”, “gelişmişlik”, “tam istihdam” eski Zonguldak'ın öne çıkarılan özellikleri olarak göze çarpıyor. Bu nostalji eğilimini, sol görüşlü bir işçiden (A)¹⁶ bir işadamına (L) ve bir meslek odası başkanına (N) kadar farklı kesimlerden insanların paylaştığını gördük. Örneğin, seksen yaşındaki bir esnaf bunu şöyle ifade etmişti:

Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduğu vakit, münevver insanlar bakımından biz Ankara'dan da öndeydik. Doktoru, avukatı, mühendisi, her branşta var. (M9)

Kentin zengin bir ailesinin genç yaştaki oğlu da bunu teyit etti ki bu, nostaljinin salt daha yaşlı kuşaklarla sınırlı olmadığını göstermesi açısından ilginç:

16 Mülakatlara yapılan referanslarda harfler görüşülen kişiye, sayılar da mülakat çözümünün sırasıyla numaralarına gönderme yapılmaktadır.
Çözümler için: <https://www.kocaeli.gov.tr/arsiv/arsiv.aspx?arney.org>

Türkiye’de hiçbir yerde, çoğu vilayette sinema salonu yokken Zonguldak’ta vardı. Tiyatro salonları vardı, bale gösterileri yapılırdı. Türkiye’nin ilk tenis ihtisas kulüplerinden birisi Zonguldak’ta kurulmuştur. Millet çoğu yerde yüzme bilmezken, burada yelken yarışları yapılırdı Zonguldak’ta. (L20)

Ne var ki, hâkim anlatı şirketin eski konumunu ve kente yaptığı toplumsal katkıyı idealize etse de, mülakatlarda sınıf eksenli gerilimlerin zaman zaman ortaya çıktığını görüyoruz. Örneğin, bir madenci şirketin toplumsal hizmetlere harcadığı parayı gereksiz görüyor:

Burada tenis kortumuz vardı, TTK’nın tenis kortuyla ne işi var? (F17)

Babası da madenci olan başka bir işçi şirketin kentteki rolünden sitayişle bahsederken ailesinin bu hizmetlerden yararlanıp yararlanmadığı sorusuna cevaben şunları söylüyor:

Özellikle EKI’nin lojmanlarında oturan kişiler [çoğu beyaz yakalı çalışanlar] kimi hizmetlerden çok daha rahat yararlanıyorlardı ve onların sosyal çevreleri bizden daha iyiydi. Biz bunları kendimiz yaratmak zorundaydık. (A10)

İşçi sınıfı ve orta sınıf yaklaşımları arasındaki bu fark, mesele günümüz Zonguldak’ına geldikçe daha da belirgin hale gelmekte. Orta sınıf kente güçlü bir bağlılık hissederken işçiler kendilerini emekli olduktan sonra kentte tutacak önemli bir etmenden bahsetmemekteler. Öyle görünüyor ki “altın çağ”da da Zonguldak’ta farklı toplumsal grupların kendilerini özdeşleştirdiği farklı toplumsal mekânlar vardı.¹⁷ Ancak 2000’lerden sonra durumun daha da karmaşık hale geldiğini görüyoruz. Bu dönemde, değişen iktisadi ilişkiler ve devletin kentin görünümünden sanayi kalıntılarını silmek için özel sermayeyle yaptığı ittifak sonucu, orta sınıf gitgide kendini muhalefette buldu ve daha güçsüz bir konumdan mücadele vermeye başladı.

17 Bkz. Sharon Zukin, *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World* (Berkeley: University of California Press, 1991) - <https://rantey.org>

Gerileme dönemi: 1980'den bugüne

Zonguldak Kömür Havzası'nda madenciliğin 1980 civarından itibaren gerilemeye başladığına dair pek çok işaret vardır. Cumhuriyet'in kurulduğu 1923'ten 1970'lerin ortasına dek kömür üretimi sürekli olarak artmıştı. Üretim 1970'lerin ortasında zirveye ulaştı ve o tarihten beri de sürekli olarak düşme eğiliminde oldu. Üretim rakamları istihdam rakamlarına ve demografik verilere aşağı yukarı paralel seyretmektedir. Madenlerdeki istihdam 1980'deki 40 bin zirvesinden 2000'lerde 10 bine kadar düştü. Zonguldak nüfusu da daha az dramatik olmakla birlikte benzer bir seyir izledi. İl, 2009 itibariyle ülkede en yüksek oranda göç veren illerden biriydi.

Gerileme sürecinin önemli bir boyutu ocakların özelleştirilmesi oldu. Kömür, 1940'ta madenlerin millileştirilmesinden itibaren yarım yüzyıl kadar devlet tarafından çıkarıldı. Özel şirketlerin kömür üretimi 1990'ların başında başladı ve sonra yaygınlaştı. 15 yıllık bir bocalama döneminden sonra, özel şirketlerin kömür üretimi 2005'ten itibaren ciddi bir artış göstermeye başladı. TTK'nın (Türkiye Taşkömürü Kurumu) azalan üretimiyle birlikte, özel şirketlerin ve devletin üretim rakamları birbirine epeyi yaklaştı.

1980'lerin sonunda hükümet madenleri tamamen kapatma niyetini belli etti. Buna işçilerin cevabı 1990'da yapılan Büyük Grev ve 1990-91 kışında Ankara'ya düzenledikleri Büyük Yürüyüş oldu. Ülke gündemini uzun süre meşgul eden bu yoğun eylemlilik karşısında hükümet tüm madenleri kapatma kararından vazgeçmek zorunda kaldı ve işçileri erken emekliliğe sevk ederek, yeni istihdamdan kaçınarak ve yatırımları durdurarak havzada kömür üretimini peyderpey bitirme politikasına yöneldi. Bu politika 1990'lar ve 2000'lerin ilk yarısı boyunca tüm hükümetler tarafından sürdürüldü. 2000'lerin ikinci yarısından itibaren hükümet bir taraftan özelleştirme, bir taraftan ocak kapatma, bir yandan da yeni işçi alımına dayanan çelişkili bir politika izlemeye başladı. Zonguldak bir süredir bu çelişkili politika çerçevesine sıkışmıştır ve

ufukta kayda değer yenileme ve geliştirme planları gözükmemektedir.

Devlet yatırımlarına ilişkin veriler devletin Zonguldak'tan çekilmekte olduğunu göstermektedir. 1983'ten 2001'e değin devletin maden sektörüne verdiği teşvikler neredeyse % 50 azalmıştır. Madencilğe verilen teşviklerin toplam devlet teşvikleri içindeki oranı da % 4'ten 1'e düşmüştür. Dahası, Zonguldak'ta devletin madencilik sektörüne yaptığı yatırımın toplam kamu yatırımları içindeki payı 1999'dan itibaren belirgin olarak azalmıştır. Aynı biçimde, bir zamanlar madenlerin tek işletmecisi olan EKI-TKI'ye yapılan yatırımlar da 1970-2000 döneminde düşmüştür.

Hükümetin ticaret, turizm ve deniz taşımacılığı sektörlerini canlandırma çabalarına rağmen bölgede bir gerileme yaşandığına dair algı kuvvetlidir. Devletin elindeki bazı madenlerin kapatılması, bazılarının özelleştirilmesi ve genel olarak bölgeye yapılan yatırımların düşmesi sonucu devlet gitgide Zonguldak halkı ve maden işçileri için önemini yitirmektedir. Devlet fiziksel olarak da geri çekilmektedir. Artık işletilmeyen ocakların etrafındaki araziler boştur, makineler ve diğer ekipmanlar çürümektedir. Kullanılmayan raylar şehir merkezinde dahi görünmektedir. Kurum emlakını elden çıkarmakta, bazı binalar başka amaçlar için kullanılırken bazıları yıkılmaktadır. Kurumun sattığı ya da devrettiği bazı araziler konut ya da ticari amaçlı olarak kullanılmaktadır. Devlet ve sermaye Zonguldak kentinde madenciliğin fiziksel izlerini silmek için anlaşmış görünmektedir. TTK elbette niyetini bu biçimde beyan etmemekte, kentin ekonomisine destek olmak için fazla arsa ve binalarını elden çıkarma ihtiyacından bahsetmektedir. Kurum, son dönemde onlarca binayı ve arsayı kiralamış, satmış, diğer kamu kuruluşlarına devretmiş, neticede bir biçimde elden çıkarmıştır. Dahası süreç, endüstriyel miras olarak kabul edilebilecek binalara yönelik de bariz bir kayıtsızlıkla yürütülmektedir.

Sanayisizleşme döneminde orta sınıfların ve meslek sahipleriyle işçilerin devlet politikalarına yönelik tavırları arasında belirgin bir fark olduğu gözlemlenmektedir. Orta sınıf çoktan el-

den gitmiş olan bir geçmişe özlem duymakta ve devleti, bölgeyi ve halkı terk ettiği için suçlamaktadır. Devletten iktisadi kalkınma ya da gerilemenin etkilerini azaltması anlamında ciddi bir beklentileri de yoktur. Bu fikrin zaman zaman, Zonguldak'ın devlete çok güvendiği, böyle olunca da girişimci bir ruhun gelişmediği hayıflanmasıyla iç içe dillendirildiğini görmek mümkün olmaktadır.

Öte yandan işçi sınıfının devletten hâlâ önemli beklentilerinin olduğu söylenebilir. Örneğin bazı madenciler işlerinin en iyi yanının devlet tarafından sağlanan güvenceler olduğunu söylüyorlardı:

Devlette çalışmak gibisi var mı... (...) Allah'a şükür dedim. Aybaşı rahatlıkla maaşını alıyorsun. Normal bir piyasada çalışan adam gidip de bir iki milyarlık alışveriş yaptığı zaman adam ne zaman vereceksin diyor, bana onu demiyor adam. Çünkü oradan geleceğini biliyor, avantajları bu. (E25)

İşçiler aynı zamanda devletin kentin ekonomisinde daha etkin bir rol üstlenmesini istiyorlardı:

Bakir yerleri devlet çalışıp, işçi sayısını artırıp ülke ekonomisine katkıda bulunabilir; daha ucuza daha fazla kömür, daha fazla işçi olabilir. Ben de biliyorum, aşağıya indikçe daha pahalılaşıyor, kabul ediyorum. O zaman oraları ver özel sektöre, buraları değil. (...) Bakın, onların hiçbirisi 200 metrenin altında değil. Biz 630 metredeyiz, deniz seviyesinin altındayız, onların hepsi 100 metredeler, bakir. O zaman devlet alsın bunu, daha fazla işçi çalıştırsın. Buranın bütün insanları, gençleri işsiz, İstanbul'a gidiyorlar, başka yerlere gidiyorlar iş bulmak için. (H15)

Yukarıda değindiğimiz gibi, madencilik sektöründe özel şirketlerin yaptığı istihdam artmaktadır. Dahası, devletin işlettiği madenlerde ücretler yüksek ve özel madenlerde düşük olduğu için iki çalışan grubu arasında gelir seviyesi açısından hatırı sayılır bir fark var. Bu nedenle bazı işçilerin, özel sermayenin madencilığa girişini iş güvencelerine ve gelir seviyelerine yönelik bir tehdit olarak algıladıklarını gördük:

• Bu özel sektörün girişini mi tehdit olarak görüyorsunuz?

– Tabii ki yani, n’olacak. Ben şu anda emekliyim, emekliliğim doldu, hakkım doldu. Ben kendimi düşünmüyorum; geriden gelen nesli düşünüyorum. (E14)

Yine görüştüğümüz pek çok kişi özel ocaklardaki çalışma koşullarının kurumca işletilenlerden kötü olduğunu söylüyordu:

Askere gidene kadar büyük oğlan (özel) madene girdi. İki gün işe gitmemiş, sekiz gün işe gitmemiş gösteriyor. Öyle olduktan sonra siz hiç çalışmayın, öyle değil mi ağabey? İki gün işe gitmediysem TTK’da benim iki yevmiye gider. Orada sekiz yevmiye gidiyor, nasıl gidiyor? Haklı sen olamıyorsun, buraya benzemiyor, orada vuruyor tekmeyi g.tüne, ya çalışırsın ya da hesabını alıp gideceksin. (E27)

Devlette şartlar biraz daha iyi. Özel sektör şimdi insanları devlet kadar mutlu etmiyor; ne parasal olarak mutlu ediyor, ne iş olarak mutlu ediyor. Devletin her şeyi belli, gününde, saatinde her şey belli, ama özel sektör bugün istediği zaman para veriyor, istediği zaman şey yapabiliyor. Düzensiz, tabii. Sonra hep özel sektör kazanmak istiyor. Devlette amaç kazanmak değil. (H6)

Ama özel sektörde öyle değil, sendika hakkın da yok. Şunu yaptın yaptın, yapmadın, gelin oğlum. Bu işsizlikte, bu kadar piyasanın kötü olduğu bir yerde herkes neredeyse bir sigortaya bile çalışmaya fit olduğu bir yerde tabii özel sektör kâr ediyor, devlet zarar ediyor. (N25)

O zaman da burası ilk defa özelleştiydi, 2004’te ilk defa TTK, kendi içinde bir yeri özelleştirdi. Herkes çok rağbet etti o zaman, yani yalan olmasın, 130-140’tır herhalde o zamanki mevcut çalışanı, 5 bin müracaat vardı buraya. Yani, herkes girerken şu umutla giriyordu: “Biz burada çalışırsak, alım olduğunda, ilk önce bizi alırlar TTK’ya” diye girdiydi herkes. (13)

Sonuç

Devlet 19. yüzyıldan 1980'lere değin kömür havzasında ikili bir işlev üstlendi. Bir yandan güvenli bir çalışma ortamı yaratmaktan uzak kaldı, zorla çalışma yükümlölükleri getirdi, grevleri bastırmaya çalıştı, zaman zaman işçileri hapse attı ve onlara şiddet uyguladı. Öte yandan işçileri korumaya yönelik yasal düzenlemeler yaptı, onları maden işletmecilerine karşı savunmaya çalıştı ve çalışanlarına çeşitli hizmetler verdi. Bu ikili rol, 1980'lerden itibaren devletin sağladığı koruma ve hizmetlerin düzeyinin gözle görülür bir biçimde düşmeye başlamasıyla birlikte sarsıldı.

1980 sonrasında işçiler ve devletin karşı karşıya geldiği en önemli süreç 1990-91 kışındaki grevdi. Müzakerelerin tıkanmasıyla birlikte, Zonguldak'ın diğer sakinlerince de desteklenen binlerce işçi, aileleriyle birlikte yollara düştüler ve Ankara'ya yürümeye başladılar. O dönemden beri bazı ocakların kapatılması, bazılarının özelleştirilmesi ve genel olarak bölgeye yapılan yatırımların azalması sonucu, devletin işçilerin ve Zonguldaklıların hayatındaki önemi azaldı. Ancak bu büyük grev ve yürüyüş hâlâ işçilerin devleti algılayış biçimlerini önemli ölçüde etkiliyor.

Devlet havzadan yavaş yavaş ancak kararlı bir biçimde çekilirken, bölgede madencilğe alternatif olabilecek bir sektör henüz ortaya çıkmadı. Böyle bir alternatifi yokluğundaysa pek çok insan çözüm için devlete yöneliyor; bu da devletin bölgedeki işlevine dair olan çelişkili duyguları daha da perçinliyor. Özel sektör madencilik alanında daha büyük bir rol oynamaya başlamış olsa da, devletin çekilmesinin özel sermayenin bölgeye ve madenlere hücum ettiği bir süreçle sonuçlanmış olmadığı da aşikâr. Bunun sonucunda havza, artık mevcut doğal kaynakları ve dolaylı olarak da bölge halkının hayatlarını kontrol etmek isteyen, aralarında ulus-devlet ve uluslararası aktörlerin de bulunduğu güçlerin bir mücadele alanı değil. Bu "ilgi eksikliğinin" yarattığı boşluk da işçileri, ailelerini ve tüm bölge ekonomisini ciddi sıkıntıya sokmuş durumda.¹⁸ Dolayısıyla, dev-

¹⁸ Şengül ve Aytekin, s. 174.

letin öneminin azalmasını telafi edecek bir aktörün, bir bilinç mevkiinin ortaya çıkmamış olması, kimlik oluşumu anlamında bir dizi sorunu gündeme getiriyor.

Zonguldak halkının bu duruma olan tepkisinin iki eksen etrafında değiştiğini söyleyebiliriz. Birinci eksen kuşak farkı. Madencilik çevresinde oluşan habitus daha yaşlı kuşakların yeni ekonomik ortama alışmasını zorlaştırırken, kendileri de devletin kontrolündeki bir yerel ekonominin ve bir işçi sınıfı kültürüne biçimlendirilmiş olan aile ve topluluk bilinç mevkilerini öne çıkarabilir.¹⁹ Devletin geri çekilmesine verilen tepkilerin ikinci ekseni sınıf. Yukarıda değindiğimiz gibi, orta sınıf ve işçiler devletin ricatının yarattığı fiziksel ve toplumsal boşluğa farklı biçimlerde tepki gösteriyorlar. Orta sınıf derin bir nostaljiyle cevap verirken, geçmişin yeniden inşa edilmiş bir versiyonu bu kimliğin önemli bir parçası haline geliyor. Ancak geçmişe duyulan özlem işçiler arasında bu derece kuvvetli değil. İki mükellefiyet dönemi ve devletin Büyük Grev'e verdiği tepki gibi negatif olaylar onların algılarında daha belirgin bir yer tutuyor. Öte yandan, paradoksal olarak işçilerin devletten hâlâ önemli beklentileri var. Devletin yerini alacak bir bilinç mevkiinin oluşmadığı bir ortamda, devlet özellikle Zonguldaklı işçiler için kimlik oluşumu açısından önemli bir bilinç mevkii olmayı sürdürüyor.

19 A.g.e.

Özelleştirme, Mete Arif Tokmak.

Mükellefiyetin ardından: Zonguldak Kömür Havzası'nda çalışma ilişkileri (1946-1962)*

AYÇA ERİNÇ YILDIRIM

Giriş

Genel olarak emek tarihçiliğinde, çalışma koşullarının zorluktan dolayı madencilik alanının ayrı bir yeri bulunur ve maden işçileri de “işçi sınıfının en saf hali”¹ olarak görülür. Nitekim kömür madenciliği diğer sanayi sektörleriyle karşılaştırıldığında kendine özgü birtakım nitelikler içerir: Çalışma ortamı yer altındadır, emek büyük ölçüde kol gücüne dayanır, dolayısıyla oldukça yoğun bir fiziksel güç gerektirir. Ayrıca bu ortamda çalışmaktan kaynaklanan çok tehlikeli kaza ve hastalık risklerini barındırır. Bu nedenlerden ötürü iş kolları arasında en stresli alanlardan biridir. Bütün bu koşullar, işçiler arasında çok farklı dayanışma pratiklerinin gelişmesine de yol açmıştır.²

(*) Bu makale, TÜBİTAK SOBAG 1002 Hızlı Destek programı kapsamında 2015-2016 tarihleri arasında yürütülmüş olan “Savaş Sonrası Zonguldak'ta Devlet, Madenci ve Hayat (1946-1962)” adlı projenin bir boyutunu içerir.

- 1 Tark Şengül ve Attila Aytekin, “Zonguldak Coalfield and the Past and Future of Turkish Coal-mining Communities”, *Changing Work and Community Identities in European Regions: Perspectives on Past and Present*, 2011, s. 159.
- 2 Gerhald Feldman ve Klaus Tenfelde, *Workers, Owners, and Politics in Coal Mining: An International Comparison of Industrial Relations*, New York: Berg, 1990, s. 364.

Bu çerçeveden hareketle, Zonguldak'ın Türkiye'de emek tarihi açısından özel bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bir enerji kaynağı olarak kömüre duyulan ihtiyaç, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde Zonguldak Kömür Havzası'nı öne çıkarmıştır. Dolayısıyla kentte ücretli emek hayatının oluşumu 19. yüzyıla kadar gider. Ancak, bölgenin kimi özellikleri, Batı Avrupa ülkelerinin madencilik deneyimlerinden farklı oluşumlara yol açmıştır; madenlerde üretim, ağırlıklı olarak ekim ve hasat zamanına göre ayarlanan döngülerle çalışan, "köylü-işçi" tabir edilen dönüşümlü işçiler aracılığıyla sürdürülmüştür. Ayrıca bu bölgedeki köylü madenciler toprakla sürekli ilişki içinde olmuş ve köyle sıkı bağlarını korumuşlardır.

Bu araştırma, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni siyasal ve sosyo-ekonomik ortamın Zonguldak'taki maden işçiliği üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlıyor. Bu çalışmada, savaş yıllarının tüm çalışma yaşamını belirleyen zorunlu çalıştırma (mükellefiyet) kaldırıldıktan sonraki dönemin, maden işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarında nasıl bir dönüşüme yol açtığı sorusuna yanıt bulmaya çalıştım. İncelediğim dönem hem CHP, hem DP iktidarına tanık olmuştu. Bu bakımdan her iki iktidarın sanayi politikalarını, özellikle kömür sanayisi ile çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerini, İş Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve 1947 Sendikalar Yasası bağlamında, benzerlik ve farklılıkları yönünden karşılaştırıp bir bütün olarak değerlendirdim. Bu incelemede ayrıca havzada çalışan 14 maden işçisiyle sözlü tarih çalışması kapsamında görüşmeler yaptım. İşçilerin çalışma hayatına dair gözlem ve deneyimlerini içermesi bakımından son derece değerli bilgiler sunan bu verilere metin içerisinde doğrudan alıntılarla yer verdim.

Havzanın koşulları ve madencilerin profili

Zonguldak havzasında madencilik kendi özgün koşullarında gelişimi, yüzyıllarca tarımsal faaliyet gösteren halkın yaşamın-

da köklü ve kalıcı etkilere yol açmıştır. Sanayinin gereksinim duyduğu kömürü çıkarmak için bölge insanı yeterli kalmamış, bunun için diğer bölgelerden getirilen göçmen işçiler havzaya yerleştirilip madenlerde çalıştırılmaya başlanmıştır. Çoğunlukla Trabzon, Vakfıkebir, Rize gibi Doğu Karadeniz'in şehir ve köylerinden gelen göçmen işçiler büyük oranda yer üstünde ve tam zamanlı çalıştırılıyordu. Zonguldak köylerinden gelen madencilerin büyük bir kısmı ise yer altında ve rotasyonlu çalıştırılmışlardı. Bu madencilere "gruplu" (rotasyonlu/münavebeli) deniyordu; 30 veya 40 günlük sürelerle ocaklarda çalışıp, çalışma süreleri bitiminde köylerine gidiyorlardı. A ve B grubu olmak üzere iki gruptan oluşan bu işçilerden bir grup ocaklarda çalışırken diğer grup köylerinde yaşamlarını sürdürüyordu. Çalışma süreleri bitiminde de gruplar yer değiştiriyordu. Yıl boyu bu döngüde gerçekleşen çalışma şekli, havzada 1860'lardan beri uygulanıyordu.³ Bu işçiler belli birtakım vasıfları gerektirmeyen, daha ziyade fiziksel güce dayalı işlerde ve ocakların daha tehlikeli yerlerinde çalıştırılıyorlardı. Öte yandan havzaya dışarıdan gelip şehir merkezine yerleşenlerin büyük çoğunluğu ilkokul mezunu ve vasıflı işçi statüsünde olup toplam madencilerin küçük bir bölümünü oluşturuyordu.⁴ Bu işçiler daha çok yer üstünde veya yer altında (yaklaşık % 25'i) ana yollar gibi daha az tehlikeli yerlerde ve yeni üretim alanlarının keşfi, ulaşım ve teknik işler gibi çeşitli beceriler gerektiren görevlerde çalıştırılıyorlardı. Daimi madencilerin de büyük kısmının akrabaları köylerde yaşadığından, bu madenciler izin zamanlarını köylerinde geçiriyor ve kırsal yaşamla bağlantılarını sürdürüyorlardı.⁵

Gruplu çalışan işçilerin büyük çoğunluğu ise okuma-yazma bilmiyordu. Görüşme yapılan işçilerin büyük bir kısmı, tarla ve çobanlık işleri nedeniyle aileleri tarafından okula gönde-

3 Delwin Roy, "Labour and Trade Unionism in Turkey: The Ereğli Coalminers", *Middle Eastern Studies*, 12 (3), 12, 1976, s. 126.

4 Ahmet Naim, *Bir Yudum Soluk*, İstanbul: Deniz Yayınları, 1971.

5 Ünsal Oskay, *Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi*, İzmir: Ticaret, Matbaacılık ve Kütüphane Arşivi - <https://rantey.org>

rilmediklerini ifade etmişlerdir. Bu durumda da bu insanların madende çalışmaktan başka pek seçeneği kalmıyordu. Bölge arazisinin engebeli oluşu ve su sıkıntıları sebebiyle tarımsal üretim geçimlikti; köylü ek gelir elde edebilmek için madende çalışmaya biraz da mecbur kalmıştı. Bir bakıma maden, Zonguldaklının kaderiydi.⁶ Bir işçi bu durumu, “O zaman zaten madenci olmak dışında bişeye karar veremezsin ki. Öyle okul yok buralarda. Okula da gitmedim. Okula gitme imkânı yok. Davar, hayvan... sen ne okula gidicen, babam zaten öldü 6 yaşımıdayken,”⁷ sözleriyle ifade etmiştir. Okula imkân bulup gidebilenler ise birkaç gün veya hafta sonra bırakmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla bölge halkının *kaderi*, zamanlarını köyde çalışarak geçirip, 15-16 yaşlarında ise madene gönderilmektir.

Havzada yaygın madenci profili olan “köylü-işçilik”; madencinin hem çalışma, hem de yaşam biçimini bütün olarak etkilemekteydi. Öncelikle bu çalışma şekli, havzadaki kırsal nüfusun kentleşmeden sanayi üretimiyle bütünleşmesini sağlamıştı.⁸ Bu durum, ayrıca madencilğin belli alanlarında uzmanlaşmış köylerin –Kazmacı, Domuzdamcı, Taramacı Köyü vb.– oluşumunu beraberinde getirmişti.⁹ Belli köylerin belli işlerde uzmanlaşmış olması da köy ile işyeri arasındaki bağın güçlenmesine yardımcı olmuştu.

İşçilerin çalışma koşullarına bakıldığında, başlangıçtan beri ciddi sıkıntıların olduğu görülür. İşçilerin çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmek için birtakım yasal düzenlemeler yapılmış, ancak kayda değer bir değişim sağlanamamıştı. Ölümlü kazalar vaka-i adiyeden sayılıyor; kazalara ve çalışmaya bağlı rahatsızlıklara yönelik sağlık olanakları yetersiz kalıyordu.¹⁰

6 9. Görüşme.

7 2. Görüşme.

8 Şengül ve Aytekin, a.g.m., s. 154-183.

9 Erol Kahveci, “The Miners of Zonguldak”, *Work and Occupation in Modern Turkey*, Editörler: Kahveci, E., Suğur, N., Nichols, T., Londra: Mansell, 1996.

10 Theo Nichols ve Erol Kahveci, “The Condition of Mine Labour in Turkey: Injuries to Miners in Zonguldak, 1942-90”, *Middle Eastern Studies*, 31, (2), 1995, s. 197-228. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Maden kazalarının sıklığı ve ölümlü kazaların fazlaca olması, aslında madenlerdeki çalışma koşullarının göstergesi olarak dikkatle incelenmesi gereken bir olgudur. Bunun yanında, maden işletmecileri ve devlet organlarının çalışanlarına ve alınacak önlemlere yönelik sergilediği tavır, işçilere ve madenlere yaklaşımları konusunda önemli veriler sunar.¹¹

Havzaya yönelik kömür politikaları

1850'lerden beri kömürün çıkarıldığı Zonguldak-Ereğli havzasında madencilik faaliyetleri, uzunca bir süre oldukça ilkel yöntemlerle gerçekleştirilmişti. Alınan her türlü önleme rağmen çıkarılan kömürün miktarı hep düşük olmuş ve ciddi bir gelişme gösterememişti. Donald Quataert¹² de bu konuda yaptığı kapsamlı çalışmasında, devletin kömür madenciliğinde en temel amacı olan yeterli kömür arzını sağlamakta tamamen başarısız olduğunu ifade ediyordu. Devletin, bu durumun üstesinden gelmek için madende zorla işçi çalıştırmak, işçileri disipline sokmak için köy yetkililerinden faydalanmak gibi adımları da ciddi bir değişikliğe yol açmamıştı.

Cumhuriyet'in sanayi politikalarına bakıldığında ise özellikle ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin politikalarıyla bir süreklilik sergilediği görülür. 1930'larda, devlet kontrolünde ve sanayileşme planları¹³ yoluyla ekonomide hızlı büyüme hedeflenmişti. Ülke sanayisinin gelişiminin motor gücünü demir ve çelik sana-

11 Attila Aytekin, *Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak-Ereğli Kömür Madenlerinde İşçiler, 1848-1922*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s. 71.

12 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009.

13 1938 yılında hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın Zonguldak havzasına yönelik önemli hedefleri bulunmaktaydı. Ülke sanayisi için ucuz ve bol miktarda kömürü sağlayabilmek için, kömürün üretim ve taşıma maliyetlerini düşürmek gerekiyordu. Plan, havzada şöyle bir kalkınma programı öngörüyordu: Üretim yöntemlerinin rasyonalizasyonu ile kömür ve çeliğin ihracı için modern bir liman inşası. Buna bağlı olarak havza; Zonguldak, Çatalağzı ve Kozlu olmak üzere üç ana üretim bölgesine ayrıldı. Nurşen Gürboğa, *Mine Workers, The State and War: The Ereğli-Zonguldak Coal Basin as the Site of Contest, 1920-1947*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2005, s. 87. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yisi oluşturacaktı. ¹⁴ Dolayısıyla bu dönemde sanayileşme açasından kömür madeni vazgeçilmez bir unsur haline gelmişti. Ayrıca artan demiryolu ulaşımı için de kömüre ihtiyaç vardı.

1940 yılı Zonguldak Kömür Havzası açısından iki büyük öneme sahipti. Birincisi, havzadaki tüm maden ocakları o yıl devletleştirilip Etibank'a bağlı bir kuruluş olan Ereğli Kömür İşletmeleri'ne (EKİ) devredildi. Bundan sonra bölgedeki sosyal, kültürel ve hatta belediyye ait altyapı yatırımlarının tek sağlayıcısı artık EKİ idi. Hükümet, 1936 yılından itibaren kömürün ucuza üretimi yoluyla gelişmekte olan elik ve ulaşım sanayisini destekleme yoluna gitti ve bunun için havzada kamulaştırmaya yöneldi. Bu süreç 1940 yılında yerli ve yabancı şirketler tarafından işletilen ocakların tamamının EKİ'ye devri ile tamamlandı. Kömür ihracatına da kısıtlama getirilerek 1930'lar da % 40'lar olan ihracat oranı, 1940 itibarıyla % 1'in altına düşürüldü.

Maden retiminde verimliliğin arttırılması için iki temel koşul söz konusuydu: Kalifiye ve daimi işçilik ile üretimde mekanizasyon. Kömür için belirlenen fiyatlar üretim maliyetinin altında kaldığından, EKİ üretime ilişkin sorunları çözecek yapısal adımlar atamayıp her yılı büyük zararlarla kapatmıştı. 1940'lar ve 1950'ler boyunca, 25-30 bin kişili kadrosuyla ve iş hacmi itibarıyla ülkenin en büyük sanayi işletmesi olarak kaldı. Ancak bu dev sanayi işletmesi yeterli sermayesi bulunmadığından havzada mekanizasyona geçemedi; bunun için de gerekli olan kalifiye işçilik meselesi uzun yıllar çözümsüz kaldı. Bunun yerine, havzada üretim, maliyeti yüksek makineler yerine daha ucuz olan vasıfsız iřėcyle sağlanması yoluna gidildi. ¹⁵ Bu politikanın sonucu ise çok daha fazla insan gücüne

14 Bu kapsamda 1937-41 yılları arasında Zonguldak'a yakın bir kasaba olan ve Zonguldak-Ankara demiryolu üzerinde yer alması bakımından önem taşıyan Karabük'te devlet sermayesiyle büyük bir demir-elik fabrikası kuruldu. Bu politikanın son ayağını da Ereğli'de yine devlet işletmesi olarak kurulan demir-elik fabrikası oluşturdu.

15 Ahmet A. zeken, *Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi*, İstanbul: Mill Mecmua Basımevi, 1955, s. 133.

Köylülerin ucuz iřėc olarak çalıştırılması sadece Türkiye'ye özgü değildi. Ortadoğu r Afrikadaki krda değerli bir zeytin yağına kadar varlığını

bağlı kalınması oldu. Üstelik tüm çabalara rağmen, savaş yıllarında kömür üretim seviyesi ve verimlilik hiçbir şekilde sanayi planlarıyla konan hedeflere yaklaşmadı.¹⁶

Havzadaki ocakların devletleştirilmesi, yine de kömür arzını arttırmaya ve madenlerde çalışacak işçi sıkıntısını gidermeye yetmedi. Önceki dönemlerde, Zonguldak'ta kömür üretimini arttırmak için farklı işgücü kaynaklarına yönelerek havzada hem asker, hem de mahkûm işçilerin çalıştırılması yoluna gidilmişti.¹⁷ Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ülkenin toplumsal ve iktisadi yaşamı üzerindeki yoğun etkisiyle 1940 yılında Milli Koruma Kanunu çıkarıldı. Bu kanun kapsamında aynı zamanda bölge halkının zorunlu çalıştırılmaya tabi tutulduğu ve 1947 yılına kadar sürdürülecek olan "İkinci Mükellefiyet" uygulaması başlatıldı.¹⁸ Bu özel ortamda, millileştirme yoluyla, devlet hem tüm hizmetlerin yegâne sağlayıcısı hem de işçinin doğrudan patronu olarak havzada sıkı bir kontrol sağlamış oldu.¹⁹ Böylece devletin varlığı, madencinin yaşamında giderek artan bir etkiyle hissedilecekti.²⁰ Çıkarılan bir kararnameyle İş Mükellefiyeti Müdürlüğü kuruldu ve görevli memurlar aracılığıyla

sürdürmüştü, hatta işçi sınıfının büyük bir çoğunluğunu bu kesim oluştuyordu. Zachary Lockman, "Introduction", *Workers and Working Classes in the Middle East*, Editör: Lockman, Z., Albany: State University of New York Press, 1994, s. xi. Mesela Kuzey Afrika'da madenlerdeki işçilerin büyük çoğunluğu dönüşümlü çalışan köylü-işçilerdi. Bu yöntemle daimi ve kalifiye işçi açığı kapatılmaya çalışılıyordu. Oldukça düşük ücretle çalışan işçiler, kırsalla bağlarını sürdürmek durumundaydılar. Bu durum, işçiliğin süreksizliğini beraberinde getiriyordu. Claude Liauzu, "The History of Labor and the Workers' Movement in North Africa", *The Social History of Labor in the Middle East*, Editör: Lockman, Z., Albany: State University of New York Press, 1994, s. 196.

16 Özek, a.g.e., s. 129-132.

17 Gerek mahkûm, gerekse asker işçi çalıştırmak, Osmanlı döneminden beri hükümetlerin işgücü gereksinimini karşılamak için başvurmuş oldukları yöntemlerdi. Bkz. Erol Çatma, *Asker İşçiler*, İstanbul: Ceylan Yayıncılık, 1998.

18 Havzada zorunlu çalıştırmaya dair ilk yasal düzenleme, 1867 yılında yürürlüğe konan Dilaver Paşa Nizamnamesi ile gerçekleştirilmiştir.

19 1930'ların, kapitalist dünya ekonomisi bakımından buhran yılları olan bu dönem, Türkiye ekonomisinin de dışa kapanarak, devlet eliyle bir millî sanayileşme evresine girdiği bir dönemdi. Boratav, bu dönemi "korumacı devletçi sanayileşme dönemi" olarak niteler. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, Ankara: İmge, 2003, s. 59-60.

20 Şengül ve Aytekin, *İktisadi Kuvvetler*, s. 154-183.

köylerden madenlerde çalışacak kişilerin belirlenip toplanmasına girişildi. Ayrıca mükellefiyetten kaçanları yakalayıp ocaklara sokmak için, bünyesinde özel jandarma ekiplerinin yer aldığı bir Tahkimat Komutanlığı kuruldu.²¹ Bu konuda; işçilerin jandarma zoruyla ocaklara getirildiklerini, kaçanların cezalandırılma yöntemlerini, mükellefiyetten kurtulmak için alınan önlemleri, ailelerinin maruz kaldıkları tehditleri içeren zengin bir literatür vardır.²²

1946 yılına gelindiğinde savaş yılları geride kalmıştı; ancak o dönemde kömür üretimi, yenilenme olanağı bulunamayan tesislerde ve daha ziyade insan gücüne dayanarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Mevcut koşullarda sermaye yetersizliğinden dolayı bir yenilenmeye gidilememiş, bu durum kömür üretim miktarının beklenen düzeye çıkmasını engellemişti. Üretimi artırma çabasıyla var olan teçhizat –ve tabii ki insan gücü– kapasitesi üzerinde çalıştırılmış, bu ise işletmeye yeni maliyetler yüklemişti. Üstelik kömür üretimi yine hedeflenen düzeylere ulaşamamıştı.

21 Turgut Etingü, *Kömür Havzasında İlk Grev*, İstanbul: Koza Yayınları, 1976.

22 Emekli maden işçisi Kadir Tuncer, dönemin koşullarını şu şekilde anlatır: “Bu şartlardan bunalıp kaçan işçilerin evleri talan edilir, eşleri rehin alınır. Acımasız bir şiddet uygulanır. Mala, cana, ırza el uzatılır. Ocağa gitmemek için kendisini sakatlayanlar da az değildir. Ayak veya kollarını, parmaklarını keskin yüzlü taş veya balta ile yontup, bazı parçalarını keserek hastaneye yatan ve böylece mükellefiyetten kurtulmak isteyenlerden bu yaraları işlete işlete sonradan kangren olarak el, ayak yoksunu kalanlar çok görüldü.” Kadir Tuncer, *Tarihten Günümüze Zonguldak'ta İşçi Sınıfının Durumu “Kumpanyalar Dönemi-ne Geri Dönüş”*, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1998, s. 67.

Jandarmanın yöre halkına yönelik sert ve acımasızca davranışları tevatür olmaktan öteye geçmiş, arşiv belgelerine kadar yansımış durumdaydı. Dahiliye Vekâleti, jandarma teşkilatından şikâyetlerine ilişkin yazdığı raporda, “jandarmaların küçük vesilelerle halka eziyet ettikleri ve bu suretle de para kopardıkları” belirtiliyordu. Ayrıca “ocaklarda hastalanıp istirahat kâğıdı aldıktan sonra köylerinde istirahat etmekte olan ameleye ve ailelerine jandarmaların, sırf para almak maksadıyla tecavüz ve hakaret etmekte bulundukları, para aldıkları kimseleri köylerinde bıraktıkları, diğerlerini hasta olmalarına rağmen ocaklara sevke kalkukları ve nihayet yolda para alıp serbest bıraktıkları dinlenmiş olan halkın ifadeleri arasında” olduğu ifade ediliyordu. Zonguldak İlinin Tefiş ve Çalışma Bakanlığı, *İstanbul Arşivi* - <https://arxiv.org>

Türkiye’de çalışan kesimin tüm çalışma yaşamının çerçevesi, toplu ve bireysel iş ilişkileri, İtalyan İş Yasası’na göre hazırlanmış olan 1936 tarihli İş Kanunu’nca çizilmişti. İş Kanunu ile birlikte 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’nda yapılacak değişiklikler ile 1947 yılında çıkarılan Sendikalar Kanunu da, dönemin çalışma ilişkilerinin temel hukuksal zeminini oluşturacaktı. Bu dönemde çalışma hayatına ilişkin tüm düzenlemelerde, bireysel çalışma ilişkileri alanında işçileri koruyucu önlemler alınırken; toplu iş ilişkileri alanında otoriter önlemler getirilmesi söz konusuydu.²³ Dönemin çalışma politikası, sınıf siyasetinin önüne geçilerek milli birliğin ve dayanışmacı ruhun güçlendirilmesini öngörüyordu. CHP Genel Sekreteri Recep Peker’e göre bu kanun, “ulusal devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatı[nı] hayatımıza” aşıyor, “...yurddaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı” örülüyordu. Peker, sınıf çatışmalarının önüne geçmek, emek ile sermaye arasındaki çelişkiyi kaldırmak gerektiğini belirterek; “sınıfcılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecek” sözleriyle kanunun işlevini açık biçimde ortaya koyuyordu.²⁴ Burada, Gökalp’in “sosyal sınıflar yoktur, birbiriyle dayanışma içinde olan meslekler vardır” şeklinde yaptığı halkçılık tanımıyla temellendirilen bir anlayış, eşitlikçi toplum algısı söz konusuydu.²⁵ Bu yaklaşım CHP tarafından da benimsenerek parti programında yer alan halkçılık ilkesiyle formüle edilmişti. Buna göre toplumda sınıfların varlığı reddedilerek çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, büyük toprak sahipleri, tüccar-

23 Ahmet Makal, *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 339.

24 Yüksel Akkaya, “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1”, *Praksis* (5), 2002, s. 150-151.

25 Ziya Gökalp, Emile Durkheim’in sosyolojik yaklaşımından büyük ölçüde etkilenmiş ve bu konuda dayanışmacılık kavramını doğrudan Durkheim’den almıştı. Ziya Gökalp ve Cumhuriyet ideolojisine etkileri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Taha Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: İletişim, 2009.

lar, esnaf ve işçiler gibi çeşitli mesleki zümrelerin varlığı benimseniyordu. Programda bu ilkenin benimsenmesinin amacı şu şekilde ifade edilmişti: “Partimizin bu prensiple amaçladığı gaye, klas (sınıf) kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve asıglar (çıkar) arasında, birbirlerine karşı olmayacak surette uyum kurmaktır.”²⁶ Böylece, bu mesleki grupların hepsinin, çıkar birliği ile tek parti çatısı altında birlikte uyum içinde temsil edildiği ileri sürülüyordu. İş Kanunu, Parti’nin halkçılık ilkesinden yola çıkarak ve *tesanütçülük* (solidarizm/dayanışmacılık) olarak tanımlanabilecek “homojen, sınıfsız ve kütleleşmiş toplum yaratma”²⁷ hedefini gerçekleştirecek önemli bir araç olarak görülüyordu. Toplumda gerçek bir işbirliği ve uyumun yaratılabilmesi için dayanışmanın güçlü olması gerekiyordu. Emekçi kesimler içerisinde sınıfsal bilincin ve sınıf çatışmalarının önüne geçmek amacıyla hazırlanan diğer iki araç ise, aşağıda daha ayrıntılı bahsedilecek olan 1946’da çıkarılan Cemiyetler Kanunu ve 1947 tarihli Sendikalar Yasası olacaktı.

İş Kanunu, aynı zamanda işçi ve memurlara sağlanan sağlık ve sosyal güvenlik olanaklarının çerçevesini de belirliyordu. Bu dönemde işgücünün sürekliliğinin sağlanması ve verimliliğinin arttırılmasına yönelik çeşitli sosyal politika önlemleri alma yoluna gidilmişti.²⁸ Devlet İktisadi Teşekkülleri’nde ücretlerin potansiyel işçileri çekecek kadar yüksek olmaması ve işçilerin sosyal güvenlik olanaklarından yoksunluğu, devleti bir dizi önlemler alma yoluna götürmüştü. Bu çerçevede çalışan kesime ücretler, iskân, izin ve tatiller, eğitim, kültür, beslenme dahil geniş kapsamlı olanaklar sağlanmıştı. İş Kanunu’nun önem-

26 *Cumhuriyet Halk Partisi, 1935 Programı*, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, s. 6.

27 Bu homojen ve sınıfsız, kaynaşmış kitle algısının altında yatan en önemli faktör ise, egemenliğin meşru kaynağının değiştiği Türkiye Cumhuriyeti’nde tek ve bölünmez, içinde sınıfların ve diğer farklılıkların minimuma indirildiği bir halk ve ulus kavramına ihtiyaç duyulmasıydı. Asım Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkevleri ve Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, 88, 2001, s. 175-176.

28 Makal, bu uygulamaların ardında, aynı zamanda paternalist bir halkçılık ve korumacı anlayışın yer aldığını ifade etmektedir. Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İletişim, 2007, s. 131. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

li maddeleri arasında; iş hayatında iş kazaları ile mesleki hastalıklar, analık, ihtiyarlık, hastalık ve ölüm hallerine karşı yapılacak sosyal yardımlar yer alıyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası alanda oluşan yeni konjonktürle Batı'da yükselişe geçen sosyal devlet anlayışıyla beraber, Türkiye'nin buna göre konum alma arayışı, buna bağlı olarak içeride de birtakım düzenlemeler yapma gereksinimi doğurmuştu. 1945 yılına gelindiğinde Çalışma Bakanlığı kurulmuş, faaliyete geçtiği ilk yıl sonunda işçinin çalışma yaşamını düzenleyen çeşitli yasalar çıkarmıştı. 1946 Temmuz'unda İşçi Sigortaları Bürosu kurulmuş; bir milyon işçi ve ailesine mesleki hastalıklara, iş kazalarına, ölüme, analık ve emzirme hallerine karşı bu sigortadan faydalanma hakkı tanınmıştı.²⁹

Savaş sonrası dönemle birlikte artık İş Kanunu'nun yetersizliği ve işçilerin mevcut ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak oluşu çeşitli çevrelerce dile getirilmeye başlanmıştı. İş Kanunu kapsamında işçiye sigorta ve sağlanan sosyal olanakların sınırlılığı, dolayısıyla kanunun tadile ihtiyacı olduğu 1946 yılı itibarıyla Meclis'te vekillerin sık sık vurguladığı konular arasındaydı. Kanunun en önemli eksikliği, pek çok farklı sektördeki işçilerin kanun kapsamında yer almayıp sigorta haklarından mahrum kalması idi. Ocak 1950'de bu konu ele alınmış ve daha önce on kişiden aşağı işçi çalıştıran iş yerlerinde İş Kanunu uygulanmazken; ikinci maddenin tadilatı ile bütün iş yerlerinde İş Kanunu uygulanmaya başlanmıştı. Böylelikle artık küçük işyerleri de büyük işyerleriyle aynı sağlık ve sosyal olanaklara kavuşuyordu.

Aslında 1936 tarihli İş Kanunu, işçiye haftalık ve yıllık izinler ve emeklilik sigortası gibi sosyal hakları sınırlı da olsa tanımıştı. Ancak gerekli tüzük çıkartılmadığı için bu haklar kâğıt üzerinde kalmış ve uygulanma olanağı bulamamıştı. 1945 yılından sonra ise kanunda sosyal güvenlik alanında bazı değişiklikler yapılmış ve çeşitli sosyal sigorta kurullarının kademe- li olarak kurulması sağlanmıştı. Bu kapsamda Hastalık Sigorta-

29 Çalışma Bakanlığı, *Bütçe ve Dönüşüm Dairesi*, 1946, s. 738. <https://rantey.org>

sı 1950 yılında kabul edilmiş, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu ise ancak 1957 yılında çıkarılmıştı.³⁰

Havzadaki madenciye sağlanan sosyal olanaklar

Savaş sonrası dönemde devletin, dolayısıyla EKL'nin temel gündemi işçi bulmak olmuştur. 1947 yılında mükellefiyet kaldırılmış ve serbest çalışma usulüne geçilmişti. 1946 yılı EKL raporunda yer alan sayılara göre mükellefiyete tabi tutulan gruplu çalışan işçiler, toplam işçilerin yaklaşık yarısını, ocak içi işçilerin ise % 90'ını oluşturuyorlardı.³¹ Kömürün çıkarıldığı ayaklarda ise sadece grupluların çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda, devlet ciddi bir işgücü açığı tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. CHP –ve EKL yöneticileri–, grupluların toprakla kurdukları güçlü bağı ve madende çalışmakla beraber “toprak işçisi” vasıflarını koruduklarının farkındaydı. Ancak gereksinimlerinin sınırlı olmasından dolayı, grupluların kısa bir dönem çalışarak tüm gereksinimlerini karşılayabildikleri, bu nedenle de sürekli çalışmalarını gerektirecek bir durumları olmadığını düşünüyordu. Ayrıca ailesi ve tüm sosyal çevresini köyde bırakmasından dolayı, madende daimi çalışmak işçi için hiç cazip değildi.³²

Karşı karşıya kalınan işgücü açığı sorununa çözüm olarak, Zonguldak havzasında çalışan madencilere yönelik birtakım iyileştirmeler yapılma yoluna gidildi. Bunlar arasında yer altında çalışan madencilere vergi muafiyeti, yer üstünde çalışanların iki liraya kadar olan kısmının vergiden muaf tutulması, daimi işçilere çocuk parası verilmesi, analık ve doğum sigortasının bütün işçileri kapsaması, maaşlarına on milyon lira zam yapılması ve devam primi verilmesi, yine kömür havzasından iş mükellefiyetinin kaldırılması yer alıyordu.³³

30 Ahmet Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963*, s. 388, 391-2.

31 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi 1946 Yılı Raporu*, s. 14.

32 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi 1947 Yılı Raporu*, s. 24.

33 Çalışma Bakanlığı, *1950-1951 Yılı Raporu*, s. 1244. <https://rantey.org>

Her ne kadar işçilerin çalışma hayatını iyileştiren önemli düzenlemeler yapılmışsa da, İş Kanunu ile İşçi Sigortalarını ilgilendiren bazı sosyal sigorta kanunlarının uygulanması aşamasında birtakım aksaklıklar yaşanıyordu. Bunların arasında yer alan en önemli konulardan biri, çeşitli sigorta olanaklarından tüm işçilerin aynı anda yararlanamamasıydı. Olanaksızlıklar sebebiyle İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları, Analık, İhtiyarlık Sigortası Kanunlarının uygulanma sahaları belli illeri kapsıyordu ve diğer illerin zamanla dâhil edileceği ifade ediliyordu. Oysa 1955 yılına gelindiğinde, Hastalık Sigortası Kanunu yürürlüğe girdiği beş yılı geçen zamandan beri henüz sınırlı bölgelerde uygulanabilmekteydi ve uygulandığı yerlerde de ciddi sıkıntılar yaşanıyordu. Sigortalı işçilerin aileleri hastalandıkları zaman sigorta kurumunca tedavi ettirilmiyorlardı. Hastalık sigortasının uygulanmadığı yerlerde meslek hastalığına ilişkin yapılan yardımlar ise yetersizdi. Birçok hastalığın hâlâ meslek hastalığı olarak sayılmaması büyük mağduriyetler yaratıyordu. Hasta ve çalışamaz haldeki işçilere işte kaldıkları sürece verilmesi gereken yevmiyelerin azlığı ise işçilerin durumunu daha da güçleştiriyordu.³⁴ İşçiler işten atıldığında da İş Kanunu'nun 138. maddesi gereğince tazminat ödenmesi gerekirken, pek çok durumda söz konusu tazminat ödenmiyor ve işçiler "mahkeme kapılarında sürünüyor"lardı.³⁵ İş kazaları ile meslek hastalıkları kanunu da belli açılardan yetersizdi. Tedavi olanakları sınırlı olduğundan, iş kazası sonucunda yaralanan bir işçi tam tedavi edilemediği durumda sakat kalabiliyor, çalışma olanağını da yitiriyordu. Bu durumdaki bir işçinin kendine bağlanan maaş ile geçinebilmesi mümkün değildi.³⁶

Zonguldak ve Karadeniz Bölgesi de hastalık sigortası kapsamında yer almıyordu. DP'nin Zonguldak ilinin 1951 yılındaki genel durumu hakkında kaleme aldığı raporda, memurlara sağlanan pek çok sosyal olanaktan havza işçilerinin yararlanmadığı yönünde şikâyetler dile getiriliyordu. İşçiler çoğunluk-

34 Çalışma Vekâleti Bütçesi, 26.2.1955, s. 851-2.

35 Çalışma Vekâleti Bütçesi, 28.2.1956, s. 1113.

36 Çalışma Vekâleti Bütçesi, 27.2.1951, s. 1105.

la “çocuk primlerinin yalnız havzada oturanlara verildiğinden, meslekten mütevellit birçok hastalıkların sigorta kurumunca meslek hastalığı olarak tanınmadığından, hastalanarak çalışamaz bir hale gelen işçilere hiçbir suretle yardım yapılmadığından ve bu gibilere daha hafif hizmetler verilmediğinden, sosyal yardım ve hizmetlerin her işletmede değişik şekillerde tatbik edilmesinden” şikâyet ediyordu. Tüm bu meseleler, ilgili genel müdürlük temsilcilerinin de katılımıyla Bakanlıkça toplanan bir komisyonda incelenmekteydi ve varılacak sonuçlara göre gereken kararlar alınacaktı.³⁷ Oysa bu konuda DP Zonguldak Vekili Abdurrahman Boyacıgiller’in Meclis’e 1951 Ağustos’unda verdiği bir soru önergesine Çalışma Vekili Nuri Özsan’ın yanıtı şöyleydi: Bu sigorta İstanbul ve çevresinde zaten uygulanıyordu; yakında İzmir’de de uygulanacaktı. Ama Zonguldak’ta gerek yoktu, zaten buradaki işçiler tedavi ediliyorlardı. Ayrıca Amele Birliği³⁸ de işçilere ve ailelerine çeşitli şekillerde yardım ediyordu.³⁹ Ancak işçi ailelerinin Amele Birliği’nce tedavi ettirilebilmesi için “iş sahasında” ikameti şarttı. Bu durumda yer alı madencilerinin büyük çoğunluğunu oluşturan ve köyde yaşayan grupta işçilerin aileleri bu olanaktan uzun süre yararlanmadı.⁴⁰ Bu konu 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası tekrar gündeme gelecek ve Zonguldak’ta hastalık sigortası 1961 yılı itibarıyla uygulanacaktı.⁴¹

37 Zonguldak İlinin İhtiyaçları, BCA, 030-01-0-0_117-737-8.

38 1921 yılında kurulan Amele Birliği, Zonguldak havzasındaki kömür işçileri için kurulmuş sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumudur. Memur ve işçilerin aylık ücretlerinden % 1’lik kesinti ile oluşturulan bu sandık, 1945 yılında İşçi Sigortaları Kurumu kuruluncaya kadar, havzadaki işçilere sunduğu sağlık hizmetleri bakımından büyük önem taşımaktaydı. Kuruluş, maden işçilerine; hastalık veya kaza sebebiyle işe gidemeyenlere geçici işgörmezlik yardımı, işçi ailelerinin hastalıklarının tedavilerinin yapılması, havzada çalışamaz raporu alanlara son yardımın yapılması, yaş haddini doldurup işten ayrılanlara son yardım yapılması, ölen işçilerin varislerine son yardım yapılması gibi olanakları sağlıyordu. Ömer Karahasan, *Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası*, Zonguldak: Zonguldak Maden İşçileri Sendikası, 1978, s. 264.

39 *Tutanak Dergisi*, 3. 8. 1951, s. 567-70.

40 Ahmet Naim Çıladır, “Amele Birliği Örneği”, *Şafak*, 9 Ekim 1959, s. 1-2.

41 Başbakanlık Kararları ve Kararlar Tetkik Dairesi/BCA, 30-18-1-2_161-38-19.

İşsizlik sigortası ise DP'nin gündemine hiç girmeyecekti. Meclis'te çeşitli oturumlarda bu konu gündeme gelmişti, ancak hükümet böyle bir tasarrufu olmadığını açıkça ifade ediyordu. Çalışma Vekili Samet Ağaoğlu, 1953 yılında Meclis'te İngiliz Başbakanı Churchill'in "işsizlik sigortası işsizliğin ta kendisidir" sözünü hatırlatacaktı. Bu ifade, DP'nin sosyal devlet anlayışının niteliğini ortaya koyması bakımından da tipik bir göstergeydi. Nitekim hükümet politikaları her şeyden önce "iş sahalarını genişletmeye" odaklanıyordu. Memleketimiz birkaç seneden beri yepyeni iş sahalarının açıldığı ve daha da açılacağı bir iktisadi kalkınma yolundaydı.⁴²

"Haftanın 8 günü yer altında..."

Benzer şekilde, iş kazaları ile meslek hastalıkları primi ocak dışında çalışan kıdemli işçilere ödeniyordu; hastalık ile kazalara en fazla maruz kalan ocak içi işçiler ise bu olanaklardan yararlanamıyorlardı. Hatta bu konuda Danıştay'ın 1950 yılında bir kararı olmasına rağmen⁴³ durum değişmeyecek ve ocağın en tehlikeli yerleri olan lağım lar ile ayaklarda çalışan gruplu işçiler 1960'tan sonra bu hakkı kazanacaktı. Daimi işgöremezlik ve ölüm hallerinde işçilere verilen yardımlar da oldukça azdı. Söz konusu yardımın dönemin geçim şartlarına göre ayarlanması talebi Sağlık Genel Müdürlüğü'nce reddedilmişti.⁴⁴ Yine haftalık ve yıllık izinler, emeklilik sigortası gibi konular, grupluların 1960 sonrası kazanacağı haklar arasında yer alacaktı. Yapılan görüşmelerde bu durumu bir işçi, "biz haftanın 8 günü de madendeydik, ne 7 günü. Haftanın 8 günü yer altında geçerdi, izin yoktu" sözüyle ifade ediyordu.⁴⁵ İşçilerin büyük çoğunluğu haftalık ve yıllık izin hakkına Bülent Ecevit'in 1961 yılında Çalışma Bakanı olduğu dönemde kavuştuklarını belirterek onu

42 Tutanak Dergisi, 14.1.1953, s. 184.

43 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi 1950 Yılı Raporu*, s. 121.

44 Karahasan, *a.g.e.*, s. 305.

45 3. Görüşme.

“ralımetle anımış”, herkesin haklarını yediğini ama onun yemediğini ifade etmişlerdi. İncirharmanı Ocağı’nda uzun yıllar kazımacılık yapmış ustanın şu sözleri, madencilerin Ecevit’e yaklaşımasını gösteren tipik ifadelerdi: “Önceden izin yoktu. İzin sonradan çıktı. Hafta izni mesela, işçiye. Önceden yaparsan kafadan, kaçakla izin yapıcan. Ecevit’in zamanında çıktı izin... Zonguldak’a çok yardımı oldu Ecevit’in.”⁴⁶ Gruplu işçilerin sadece kaza durumunda rapor aldıkları takdirde raporlu oldukları günlerin yevmiyelerini alabilmeleri söz konusuydu. Ancak burada da işçiler kimi haksızlıklar ve yevmiye kesintileri yaşanıbildiğini ifade etmişlerdi.⁴⁷

İşçilere verilecek haftalık ve yıllık ücretli izin konusu Meclis’e de taşınmıştı. Bu konu vekillerce uzun süre gündeme getirilmiş; tasarının hazırlık aşamasında olduğu Çalışma Bakanlarıncı ifade edilmesine rağmen Meclis’e bir türlü gelmemiş olması her fırsatta eleştirilmişti. Hemen her yıl Meclis’te Zonguldak Vekili Sabri Koçer, işçiye ücretli hafta tatili ve senelik izin hakkının verilmesi gerektiğini; “havzada çalışan ve hafta tatilinden yararlanamayan işçilere yevmiye verilmek şartıyla bu tatilden istifade ettirilmeleri”nin yerinde olacağını ifade ediyordu.⁴⁸

8 Haziran 1956 tarihinde, işçilere hafta tatili ve genel tatil günlerinde ücret ödenmesi hakkında kanun tasarısı Meclis’e geldi. Aslında 1951 yılında kabul edilen bir yasayla işçiler bu hakka sahip olmuşlardı, ancak yararlanmaları belli koşullara bağılıydı ve tatillerde ücretlerinin yarısını alabiliyorlardı.⁴⁹ Yeni düzenleme ile izin günlerinde ücretlerinin tamamını alabileceklerdi.⁵⁰

Aslında işçi sigortalarının bütün kanunlarında gruplu işçiler de daimi işçi gibi kabul edilmişlerdi. Ancak gruplular, çalışma şekillerinin özgünlüğü dolayısıyla -1 ay çalışıp 1 ay din-

46 4. Görüşme.

47 2. Görüşme.

48 Çalışma Vekâleti Bütçesi, 28.12.1946, s. 736.

49 *Tutanak Dergisi*, 15.8.1951, s. 965-6.

50 Buna rağmen İş Kanunu sahası tüm iş kollarını kapsamıyordu; bu kapsam dışında kalan işçiler haftalık ve senelik ücretli izinden yararlanamayacaklardı. *Tutanak Dergisi*, 8.6.1956, s. 244.

lenmek— birtakım haklardan mahrum kalıyorlardı. Bu duruma bir örnek ihtiyarlık sigortasıydı; nitekim belli bir yaşa geldikten sonra işten ayrılan madencinin hiçbir sosyal güvencesi yoktu. 1951 yılından itibaren çeşitli bütçe görüşmelerinde bu konuda bir tasarının hazırlanmakta olduğu ifade edilse de, söz konusu tasarısı 1957 Kasım'ında Meclis'e gelecekti. Ancak kanunun 12. maddesine göre ihtiyarlık aylığından yararlanabilmek için 60 yaşını doldurmuş olmak, en az 25 yıldan beri sigortalı bulunmak ve en az 5.000 günlük sigorta primi ödemiş olmak şartı getirilmişti.⁵¹ Bu koşulları yer altı maden işçisi sağlayamıyordu. Tasarısı Meclis'te görüşülürken, bazı vekiller maden işçisinin ağır çalışma koşullarını bir kez daha hatırlatmış ve 60 yaşını dolduran yer altı madencisine rastlamanın pek mümkün olmadığını belirtmişti. "İş yerlerinin müşkül şartları, boğucu gazlar, rutubet, insan vücudunu harici tehlikelere karşı mukavemetten ya tamamiyle akim bırakmakta veyahut kuvvetini fevkalade azaltmakta" idi. Bu nedenle madenlerde çalışmaya gelen civar köylüler, ortalama 50'li yaşlara geldiğinde mesleği çocuklarına bırakıp köylerine geri dönüyorlardı. Yine bu şartlara göre bu işçilerin 25 yıldan beri sigortalı olmasına veya en az 5.000 günlük sigorta primini ödemelerine imkân yoktu. Dolayısıyla yer altında çalışanlar için çok farklı çalışma koşullarına sahip olan Batı devletlerinde kabul edilen 60 yaş sınırı, Türkiye için bir ölçüt olarak kabul edilmemeliydi.⁵² Bu gerekçelerle Çanakkale Vekili Safaeddin Karanakçı, yer altında çalışan işçilerin ihtiyarlık aylıklarının hesabında 60 yaşın 50, 25 yılın 15, 5.000 günlük sigorta priminin 3.000 gün olarak hesap edilmesi yönünde tahrir sunmuş, ancak kabul edilmemişti.⁵³ Gerekçe ise ağır ve yıpratıcı işlerde çalışanlar için ayrı bir nizamname olmasıydı. Bu nizamnamede, ağır ve yıpratıcı işlerde çalışan işçilerin çalıştığı günlerin % 15'inden % 30'una kadar hizmetine eklenmesi kabul edilerek yaş haddinden düşülürdü. Nizamname, yer altı işlerini sigorta primi ödemesi gereken gün sayısının

51 *Tutanak Dergisi*, 1.2.1957, s. 20.

52 *A.g.e.*, s. 20.

53 *A.g.e.*, s. 22.

dan % 30 indirim tabi tutmuş olduğundan, yer altında çalışan işçiler 55 yaşında da sigortadan yararlanabileceklerdi.⁵⁴

Oysa bu nizamnamenin pratikte işlerliği yoktu. Havza işçisinin yaş haddinin düşürülmesi konusu, 1959 yılında yapılan İşçi Sigortaları Umumi Heyeti toplantılarında yine gündeme gelmişti. Heyetin Zonguldak delegeleri, ocaklardaki iş şartlarının ağırlığı ve çalışma ortamının insan sağlığındaki etkilerinden dolayı maden işçilerinin yaş haddinin 60'tan 40'a indirilmesini teklif etmiş; bu konu heyet tarafından da büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Kongrede teklifin gerekçesi ise; istatistiklerin, 60 yaşını doldurarak emeklilik hakkını kazanan maden işçilerinin 4/10.000 oranında olduğunu göstermesiydi.⁵⁵ Ahmet Naim Çıladır da bir dönem başyazarlığını yaptığı *Şafak* gazetesinde bu konuyu ele almış; sadece bu verinin dahi "başkaca savunmalara lüzum kalmadan [yaş haddinin] indirilmesini zaruri kılmaması gereken bir rakam" olduğunu söylemişti.⁵⁶ Yer altında çalışan madencilerin yaş haddinin 50'ye indirilmesi ancak 1967 yılında gerçekleşecekti.⁵⁷

Iktidarın işçiye yaklaşımı -

1947 Sendikalar Kanunu ve grev hakkı

1940'ların güçlü milliyetçi ve anti-komünist havasının en etkili olduğu alanlardan biri kuşkusuz emek alanıydı. Birleşik Amerika'da Truman Doktrini ve onun bürokraside yansıması olan McCarthycilik başta olmak üzere, savaş sonrası dönemde Batı dünyasında iyice belirginleşen ve 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar sürecektir bu hava, çalışma ilişkilerinin belirlenmesinde büyük bir etkiye sahipti. Bunun izini hem CHP, hem DP hükümetlerinin uygulamalarında; özellikle en çok kamu işçisi istihdam eden ve işçilerle ilgili sosyal güvenlik politikala-

⁵⁴ A.g.e., s. 21.

⁵⁵ "Havza İşçisinin Yaş Haddi 60'tan 40'a mı İniyor?" *Şafak*, 11 Haziran 1959, s. 1.

⁵⁶ Ahmet Naim Çıladır, "Maden İşçilerinin Yaş Haddi", *Şafak*, 12 Haziran 1959, s. 4.

⁵⁷ Karahasan, a.g.e., s. 317.

rını belirleyen bakanlıklar olmaları sebebiyle Ekonomi, Çalışma, İşletmeler ve Sanayi Bakanlarının ifadelerinde takip etmek mümkündür. Örneğin Çalışma Bakanı Sadi Irmak'ın 1946'da Meclis'te sarf ettiği şu cümleler, CHP iktidarının işçi sınıfına yaklaşımının tipik bir örneğiydi:

Arkadaşlar, hepimiz biliyoruz ki, sanayileşme hareketi bir sürü sosyal meseleleri ortaya çıkarır. Fakat bunlar yenilmez müşküller değildir. İşçi topluluğu olan her yerde birtakım beynelmilel ajanların tesir etmiye çalıştıkları görülür. Bu ajanlar işçi kütlesine proletaryalık duygusunu aşılamağa çalışırlar. Sonra da bütün dünya proleterleriyle birleşmek yani beynelmilel olmak telkinini verirler. Onun için biz de işçimizde bu proleterlik duygusunun ve durumunun husule gelmemesine en ziyade dikkat edeceğiz.⁵⁸

Sınıf temelli oluşumların her şekilde önüne geçme gayesiyle hareket eden iktidarın işçi sınıfına bakışı ve buna bağlı olarak işçi-işveren ilişkisi büyük ölçüde milliyetçi ideoloji ile şekillenmişti. CHP'nin 1931 programında iktisat alanında tutulacak yol şu şekilde belirlenmişti: "Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlarını göz önünde tutacağız. Say ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir İş Kanunu ile ihtiyaca katı hükümleri vaz'ı Fırkanın mühim işleri arasında görülür."⁵⁹ Sınıf çatışmasının olası zeminini ortadan kaldırmak ve emek ile sermaye arasında uyumun sağlanması için işçiye milliyetçi fikirleri aşılamağa gerekiyordu. İktidar ve muhalefetin uzlaştığı makbul işçi profili şöyleydi: Türk işçisi, "hiçbir memleket işçisine benzemez" idi. Onda "vatanseverlik", "milliyetçilik ruhu", "feragati nefs" vardı. O "kanaatkârdı; halimdi, haklarını meşru yollardan istemekte" idi.⁶⁰ Başka bir deyişle Türk işçisinde bir sınıf bilincinin oluşmasının istenmediği çok açıktı.

CHP'nin işçiye yönelik bakış açısı, sendikalara yönelik tutumuna da yansıyor. Savaş sonrasının demokratikleşme ve libe-

58 Çalışma Vekâleti Bütçesi, 28.12.1946, s. 738.

59 Akkaya, a.g.m., s. 148.

60 Çalışma Vekâleti Bütçesi, 30.12.1947, s. 808.

ralleşme eğilimlerinin de etkisiyle, 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun öngördüğü "sınıf esasına ve adına" dernek kurma yasağını kaldırmayı amaçlayan yasa değişikliğine ilişkin ilk girişimler atılmıştı. CHP'nin 1946 Kurultayı'nın açılış konuşmasında İsmet İnönü, "Biz, kendi programımızda, sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşların, sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolu ile mani olmayacağız," diyordu.⁶¹ Böylece bir yandan sınıf meselesine ilişkin dayanışmacı yaklaşımlarını ortaya koyuyor, öte yandan bu ekseninde örgütlenmenin önünün açılacağını haberini veriyordu. 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu 1946 yılında değiştirilerek sınıf esasına dayanan cemiyet ve partilerin kurulmasına olanak sağlandı. Ancak 1947 yılına gelindiğinde, sendikal örgütlenmeyi kontrol altına almak amacıyla İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun çıkarıldı. Böylece "sendika özgürlüğü rejiminden sendika hakkı rejimine geçilmiş oldu".⁶² Kanun, emek dünyası üzerinde sosyal kontrolü sağlamayı amaçlıyordu. Çalışma Bakanı Sadi Irmak "Devlete karşı, devlet emrinde ve devletle beraber olmak üzere üç tip sendika" olduğunu belirttikten sonra "Türkiye'ye yakışacak ve Türk rejiminin hürriyet zihniyetine yakışacak olan" sendika tipinin "devletle beraber" olan sendika tipi olduğunu söylüyordu. Kuşkusuz bu sendikalar "milli karakterli" olacaktı. Toplu pazarlık ve grev hakkının⁶³ yasaklandığı bu düzenleme ile sendikalar üzerinde yoğun bir yargı ve idari denetim sağlanmış, katı bir siyaset yasağı gelmiş, uluslara-

61 Akkaya, a.g.m., s. 154.

62 Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963*, s. 219.

63 Grev yasağına rağmen bu dönemde pek çok fiili grev de yaşanmıştı. 1962 yılına kadar geçen sürede otuzun üzerinde grev gerçekleşmişti. Daha çok işletme düzeyindeki faktörlerin etkisiyle, son çare olarak başvurulmuş, kısa süreli iş bırakma eylemleri biçiminde gerçekleşen bu grevlerin bazılarında sonuç alınmış, bazıları ise başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak hemen her greve güvenlik birimlerince müdahale edilmiş, çok sayıda işçi ve sendika yöneticisi mahkemelere sevk edilmiş, sendikalar kapatılmıştı. Hakan Koçak, "Salonlardan Meydanlara Doğru: 50'lerden 60'lara İşçi Hareketi Grev Hakkı Peşinde", *Tanzimatın Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar*, Editörler: Doğan Çetinkaya, Mekmet Ö Alkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 349.

rası mesleki teşekküllere üyelik ise Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlanmıştı. Söz konusu yasanın 5. maddesiyle, sendikalara aynı zamanda siyaset yasağı getirilerek sendikalar üzerinden güçlü bir denetim kurulmuştu. Madde, sendikaların “siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal” edemeyecekleri “ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta” olamayacaklarını hükme bağlıyordu. Sendikalar “milliyetçiliğe ve milli menfaatlara aykırı hareket” de edemeyeceklerdi. Ancak bu yasa CHP'li olmayan sendikalara uygulanarak “yandaş sendikalar” iktidarın birer uzvu haline getirilecekti. Çıkarılan yeni yasanın amacı, yerel düzeyde birbirleriyle rekabet eden çok sayıda dağınık ve güçsüz sendikalar aracılığıyla işçileri kontrol etmektir. Bunun yanında sendikalara üye olabilecek işçi sayısı dar ve sınırlı tutularak, kurulacak sendikaların büyük ölçekli ve güçlü baskı grubu olmaları önlenecekti.⁶⁴

CHP'nin sendika anlayışı büyük ölçüde dönemin hâkim görüşü olan korporatizmden besleniyordu. “Devlet sosyalizmi” ya da “milliyetçi sosyalizm” olarak da tanımlanan korporatizm, kapitalizm ve sosyalizm dışında bir “üçüncü yol” projesiydi. Korporatist düşüncenin 19. yüzyıl sonunda Avrupa'da çıkış noktası kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması nedeniyle bozulmuş olan eski düzenin yeniden tesisi iken; Türkiye'de, zaten var olmadığı iddia edilen kapitalist ilişkilerin gelişmesinin önüne geçmek amaçlanmıştı.⁶⁵ Türkiye'de korporatizmin ge-

64 Akkaya, a.g.m., s. 156, 162; Makal, a.g.e., s. 156, 162.

Ortadoğu'nun pek çok ülkesinde sendika ve işçi hareketleri de, Batı'daki benzerleriyle karşılaştırıldığında çok daha güçsüz ve etkisizdi. Tıpkı Türkiye'de olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık sürecine giren bu ülkelerde devletin ekonomide güçlü bir denetimi bulunuyor ve sanayide büyük devlet işletmeleri ön plana çıkıyordu. Buralarda bürokrasiyle sıkı ilişkisi olan sendikalar da bağımsız hareket edebilecek güçten yoksunlardı. Ellis Goldberg, “Introduction”, *The Social History of Labor in the Middle East*, Editör: Goldberg, E. J. Boulder, Colo: Westview Press, 1996, s. 9. Buradaki işçiler, politik ve ekonomik hayatta etkili bir rol oynayabilecek özne konumunda olmadıklarından, hükümet politikalarına karşı militanca ve örgütlü bir mücadele sergileme eğiliminde değillerdi.

65 Aykut Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, *Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce: Kemalizm*, cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 254, 258.

lişmesinde asıl katkı, halkçılık düşüncesinde olduğu gibi yine Ziya Gökalp'ten gelmişti. Durkheim'ın izinde giden Gökalp'e göre ülkenin kapitalistleşme sürecinde bulunduğu aşama, Batı ile karşılaştırıldığında daha geri durumdaydı. Dolayısıyla Türkiye'deki işçilerin kolektif bilinçlerinde bir sınıf oluşturdıkları fikri yoktu; bu sebeple bir işçi sınıfı daha oluşmamıştı. Aslında burada Gökalp'in, karşısında yer aldığı Marx'ın çatışma barındıran toplum kuramından duyduğu rahatsızlık görülüyordu.⁶⁶ Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin "sınıf yoktur, meslek grupları vardır" şeklindeki siyasal formülasyonu, çalışma ilişkileri alanına da sınıf bilincinin ve sınıfsal çatışmanın her şekilde önüne geçilmesi biçiminde yansımıştı. Korporatizm, toplumsal düzen ve uyumu sağlama önceliği olan ve bunu doğrudan devlet denetimiyle gerçekleştirmeyi amaçlayan iktidar için son derece işlevseldi.⁶⁷ Örneğin grev ve lokavtı kesin bir şekilde yasaklayan 1936 İş Kanunu, toplu iş uyuşmazlıklarının çözümünü tahkim mekanizması aracılığıyla devlete bırakmıştı.⁶⁸ Bu düzenlemeyle sınıfsal çatışmaların ve mücadelelerin önüne geçilmesinin amaçlandığı açıktı. İşte 1940'lar ve 1950'lerin sendikal örgütlenmesi böylesi bir düşünsel atmosferde şekillendi.

CHP'ye göre sendikalar, çeşitli meslek gruplarının ortak çıkarlarını koruma amacıyla bir araya gelen birer mesleki yardımlaşma ve dayanışma örgütleri olmanın ötesine geçmemeliydi. Sendikalar Kanunu tasarısı 1948 Şubatı'nda Meclis'e geldiğinde, Diyarbakır Vekili Vedat Dicleli tasarının amacının işçi-

66 Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: Deniz Yayınları, 2009, s. 122-124.

67 Türkiye'dekine benzer bir süreç, 1953 yılında gerçekleşen darbe sonrası dönemde İran'da yaşanmıştı. Bu dönemde örgütlü işçi sınıfının güçlü araçları olan sendikalar ve İran'ın komünist partisi olan Tudeh kapatıldı. Bunun yerine devlet, kendi korporatist birliklerini kurarak işçileri denetim altına almaya girişti. Bu anlayış doğrultusunda siyasilerce "İran'da işçi sınıfı yoktur, herkes işverendir" ifadesi yaygınlaştırılarak işçi sınıfının varlığı reddedilme yoluna gidildi. Assef Bayat, "Historiography, Class and Iranian Worker", *Workers and Working Classes in the Middle East: Struggles, Histories, Historiographies*, Editör: Zachary Lockman, Albany: State University of New York Press, 1994, s. 196.

68 Ahmet Makal, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, 93, 2002, s. 192.

işveren ilişkilerini yeniden düzenlemek ve her iki kesimin mesleki çıkarlarını korumak olduğunu söylüyordu. Ona göre “işçilerimiz ve iş verenlerimizin münasebetlerini düzenlemezsek böyle dış cereyanlara imkân vermiş ve harici tesirlerle birçok tehlikelerin doğmasına zemin hazırlamış” olurduk. CHP’nin kurmak istediği sendikalar işçiye “siyasi cereyanlara alet olmaksızın kurtarmayı, işçilerin karşılıklı yardımlaşmalarını” amaçlıyordu. Sendikalara girecek olanlar örgütlerini “siyasi bir alet yapamayacak”tı.⁶⁹

Sendikaların siyasi faaliyet yürütmesi ve özellikle işçi taleplerinin sınıfsal bir karaktere bürünme olasılığı hem iktidar hem de muhalefetin en büyük korkusuydu. Sendikalar “gayri-siyasi” ve meslek çıkarlarını ön plana çıkaran birlikler olmalıydı. Cemiyetler Kanunu’nda yapılan son düzenlemelerle sınıf ve meslek esası üzerinde cemiyetler kurulmasına yasal imkân tanınmış ve bu gelişmeden kısa bir süre sonra yurdun pek çok yerinde hızlı bir sendikalaşma hareketi baş göstermişti. Çalışma Bakanı Sadi İrmak, Sendikalar Kanunu tasarısı Meclis’te görüşülürken, kanuna hâkim olan ruhun ve Türkiye’nin özgürlük anlayışına yakışacak olan sendika türünün “devletle beraber, amme menfaati içinde zümrelerin menfaatlerini müdafaa eden hür sendikalar” olduğunu belirtiyordu.⁷⁰ Başka bir ifadeyle, temelde sendikaların fikirleri devletin fikirleriyle çatışmayıp birbiriyle uzlaşılı halinde olan ve milli çıkarları her şeyin üstünde tutan nitelikte olmalıydı. Bu anlayışın şekillenmesinde, kısa bir zaman önce Sovyetler Birliği’nden gelen tehdit algısının ve Soğuk Savaş atmosferinin etkisi büyüktü.

İktidar partisi, sahip olduğu sendika anlayışı doğrultusunda, sınıf mücadelesi araçları olarak grev ve lokavtın kurumsallaşmasına şiddetle karşı çıkıyordu. CHP’ye göre grev ve lokavt, liberal ekonomilerde hayata geçirilecek uygulamalardı. Bu tür ülkelerde devlet, ekonomik ve toplumsal alanlara aktif olarak müdahale etmezdi. Aynı zamanda var olan güçlü bir işçi ve patron sınıfının, kendi sınıfsal çıkarlarını koruyup diğerine kar-

69 Tutanak Dergisi, 20.2.1948, s. 297.

70 A.g.e., s. 301.

şı kendi fikirlerini empoze edebilme olanakları vardı. Devletin müdahalesi olmadığından, sınıflar sorunlarını kendi aralarında çözme yoluna gidiyordu. Oysa Türkiye, devletçi anlayışı doğrultusunda, var olan sınıfsal problemlerin çözümünde doğrudan müdahaleci ve uzlaştırıcı bir misyon üstlenmişti. Örneğin, 1950'de Çalışma Bakanlığı yapan Reşat Şemsettin Sirer; parti- nin ana şiarı devletçilik olduğundan, bundan vazgeçmenin irtica yapmakla eşdeğer olduğunu söylüyordu. Hiçbir noktada irtica yapılmayacağı için devlet hakemliğinin bulunduğu hallerde sınıflar mücadelesi için gerekli birer silah olan grev ve lokavta da ihtiyaç yoktu. Çünkü CHP'nin devletçilik anlayışı gereğince sınıflar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü onlara bırakılmıyordu. Devlet, emeğin de, sermayenin de arasında adil bir hakem olup ikisini de korumakla yükümlüydü.⁷¹ Devletçilikten irtica yapılmayacağı için de iktidarları süresince sınıflar mücadelesine yer yoktu, buna hiçbir şekilde izin verilmeyecekti. Ayrıca işçiler, Meclis'in kendilerine olan ilgisini ve çalışma koşullarını iyileştirmek için yaptığı düzenlemeleri görüp takdir ediyorlardı. Öyle ki, işçiler de çıkarlarının çok iyi farkında olduklarından, grevi istemiyorlardı.⁷²

Hepsinden önemlisi, bizde sınıf yok, zümre vardı. Dolayısıyla "grev zümrelerin değil, sınıfların hakkı" idi. Üstelik grev, hukuki cepheden demokrasinin icabı olarak bir hak değil; ihkak-ı hak⁷³ için bir cebir, bir baskı aracıydı. Ülke çıkarlarını baltalayacak kadar tehlikeli bir silahtı.⁷⁴

Muhalefet yıllarında CHP'nin otoriter anlayışına ve grev ya- sağına şiddetle karşı çıkan DP'nin kendi iktidarı döneminde sendikal haklara ilişkin bakış ve uygulamalarının CHP'den pek de farklı olmadığını söylemek mümkündür. Muhalefet sıralarındaki DP'li vekiller Meclis'te; sadece bir mesleki dayanışma örgütü olmanın ötesinde, patronların otorite suistimallerine ve

71 *Tutanak Dergisi*, 18.1.1950, s. 219.

72 A.g.e., s. 220.

73 Kişinin iddia ettiği hakkını adli makamlara başvurmadan, kendiliğinden, kişi veya eşya üzerinde zor ve kuvvet kullanarak alması.

74 *Tutanak Dergisi*, 20.2.1948, s. 315.

keyfi hareketlerine karşı işçilerin haklarını korumak için sendikaların gerekliliğini sıklıkla vurguluyorlardı. Bu bağlamda işçilere tanınması gereken en temel hak grev hakkıydı; bu, demokratik bir ülke olmanın gereği idi. Nitekim 1860'lardan itibaren Avrupa'nın pek çok ülkesinde grev hakkı tanınmıştı. Bu sebeple bizde de bu hakkın tanınmaması için hiçbir gerekçe yoktu.⁷⁵

Demokrat Parti, prensip olarak grev hakkını tanımış ve programına koymuştu. Muhalefet yıllarında bunu demokrasinin gereği ve temel hak olarak gördüğünü her fırsatta dile getirmişti. Buna rağmen iktidarı süresince grev hakkının yasalaşması için gerekli adımları atmadı. Bu durum, sendikaların DP iktidarı boyunca “müracaat bürosu halinden, yardım ve teavün sandığından, resmi ve hususi sektörle işçiler arasında tesirsiz bir mutavassıt olmaktan ileriye gidemeyen”⁷⁶ son derece sınırlı bir işlev üstlenmesine yol açacaktı.

İktidar ile denge oyunu:

Zonguldak Maden İşçileri Sendikası

1946 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle sınıf esasına dayanan cemiyet kurma yasağının kaldırılması üzerine, ülke çapında hızla sendika ve sol siyasal partiler kurulmaya başlanmıştı. Bu süreçte Zonguldak'ta 16 daimi maden işçisi öncülüğünde sendika kurma girişimleri başlatıldı ve 17 Kasım 1946 tarihinde *Ereğli Kömür Havzası Maden İşçileri Derneği* kuruldu. Daha sonra 1947 yılında Sendikalar Kanunu'nun çıkması üzerine dernek, adını *Zonguldak Maden İşçileri Sendikası* olarak değiştirdi. Yine aynı yıl, sendika ile işçiler arasında bir iletişim kanalı oluşturmak ve sendika gündemlerini işçilere duyurabilmek amacıyla *İşçi Gazetesi* çıkarılmaya başlandı. Gazetenin çıkan ilk sayısının başyazısında, gazetenin “her türlü siyasetten ve şahsi menfaatlerden uzak olarak mesleki ve edebi bir çerçeve içinde Türk işçisinin mesleki bilgi, edebi ve içtimai havadis ihtiyacını karşılamaya” çalışacağı dile getiriliyor ve sütun-

75 A.g.e., s. 299-300, 206.

76 Çalışma Vekâleti Bütçesi, 28.2.1956, s. 1111.

larında “memleket ve millet menfaatine uygun olmayan yazılara asla yer verilmeyeceğinin” altı çiziliyordu.⁷⁷ Yine sendikanın 1953 yılında yapmış olduğu çalışmaların kaleme alındığı raporda; idare heyetinin mesaisinde, üyelerin hukukunu ülkenin genel çıkarlarını zedelemekten korumayı ilke edindiklerinin altı çiziliyor ve ekleniyordu: “Bu mevzuda gösterdiğimiz gayrete maden işçisinin büyük olgunluk ve vatanseverlik hissi ile müzahir oluşu en yüksek iftihar kaynağımızdır.”⁷⁸ Bu ifadelerden, sendikanın dönemin hâkim korporatist anlayışı ışığında işveren ve devlet ile uyum ve işbirliği içerisinde çalışacağı güvencesini verdiği görülmüyordu. Ayrıca madencinin güçlü vatansever duyguları ve her türlü “yabancı fikir”den uzak duruşu ile iktidarın “makbul işçi” profiline uygun olduğu mesajı veriliyordu.

Havzada bir süre sonra açılan sendika sayısı 20’nin üzerine çıkmıştı, üye sayısı ise 15.000 ile 47.000 arasında değişiyordu. Bu sendikalar arasında en büyüğü Zonguldak Maden İşçileri Sendikası (ZMİS) idi.⁷⁹ Sendikada daimi işçilerin ağırlığı söz konusuydu; gruplu işçiler, işlerini kaybetme korkusu ve olumsuz propagandanın etkisiyle sendikaya üye olmaya çok istekli görünmüyorlardı. Daimi ve yer üstü işçilerinin sendikadaki ağırlığı sonraki dönemlerde de devam edecekti. Sendika yöneticilerinin tamamı daimi işçiydi. Gruplu işçiler sendikaya daha ilgisiz, en azından çekingen yaklaşıyordu. Bunun önemli bir sebebi, bu işçilerin eğitim düzeyinin düşüklüğüydü. Gerhard Kessler de bu meselenin kökeninde cehaletin yatıttığını ifade ediyordu: “Ümmilik tamamiyle bertaraf edilmeden hakiki sendikacılık, hakiki kooperatifçilik ve hakiki siyaset hayatı mümkün olamaz. Okuma yazma bilmeyenlerle demokrasi de olmaz.” Zonguldak’ta işletme kazalarının yüksek oluşu, hatta bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı, yine bu durumla yakından ilgiliydi.⁸⁰ Ocak içlerinde gruplu işçilerin ağırlığı göz önünde

77 Karahasan, a.g.e., s. 296.

78 Zonguldak Maden İşçileri Sendikasının Çalışmaları, Zonguldak: Birgün Matbaası, 1953, s. 1.

79 Roy, a.g.m., s. 143.

80 Gerhard Kessler, “Zonguldak ve Karabük’te Çalışma Sartları,” *İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü*, ayrı basım (11), 1948, s. 18.

bulundurulduğunda, bu durum sendikal mücadelenin bu işçiler üzerinde etkisinin oldukça sınırlı olduğunu gösteriyordu.

1948 yılında Sanayi Bakanlığı ile Sümerbank'tan maliyet fiyatına basma ve kaput bezi satın alınarak sendikaya üye olacaklara metre başına 1 kuruş masraf karşılığı 5'er metre kumaş dağıtılması konusunda anlaşmaya varıldı. Böylece bir yılda üye sayısı 12.000'den yaklaşık 19.000'e yükseldi.⁸¹ Dernek bünyesinde bir yardım sandığı kurularak evlilik, doğum, ölüm, işten çıkarılma gibi durumlarda üyelere çeşitli yardımlarda bulunulmaya başlandı.

ZMİS, dönemin koşulları bağlamında oldukça sınırlı bir etkiye sahip olsa da, maden işçisi lehine birtakım kazanımlara da imza atmıştı. Bunlar arasında, yer altı işçisine vergi muafiyeti; yine yer altı işçilerine kuyulara inerken kuru katık (ekmek, peynir, zeytin, helva) verilmesi; memurlara verilen çocuk priminin aileleriyle havzaya yerleşmiş maden işçilerine de sağlanması; mükellefiyetin kaldırılmasının ardından havzada devamlılığı sağlamak amacıyla işçiye devam ikramiyesi ödenmesi; 1951 yılına kadar ödenmeyen kıdem tazminatlarının ödenmesi; 1952 yılından itibaren işçi yevmiyelerine yapılan zamlar; işçiye havzaya yerleştirmek için işçi mesken yapı kooperatiflerine kredi yardımı; havzadaki iş davalarının kısa sürede çözülmesi için Zonguldak'ta bir iş mahkemesinin kurulması gibi konular yer alıyordu.⁸² Aslında işçiler bundan çok daha fazlasını talep ediyor ve ücretler, sosyal sigortalar, iş güvenliği gibi konularda ciddi iyileştirmeler bekliyorlardı. Oysa grev ve toplu sözleşme hakkında yoksun olan sendika, işverene karşı ciddi bir baskı unsuru oluşturmıyor, sorunları "rica" yoluyla gidermeye çalışıyordu.⁸³ Toplu pazarlık yapma gücü ve olanağı da olmadığından, ricalar yerine getirilmediği durumlarda durumu kabullenmekten başka seçenek yoktu.

Yapılan görüşmeler sırasında da işçilerin, özellikle gruplu-

81 Karahasan, a.g.e., s. 296-297.

82 Mehmet Alpdündar, "Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 16, 1965, s. 143-144; Roy, a.g.m., s. 146.

83 Karahasan, a.g.e., s. 312.

ların sendikayla güçlü bir bağ kurmadıkları ve sendikaya karşı ilgisizliği dikkat çekiciydi. Bu durum için de işçilerin eğitim düzeylerinin düşüklüğünün büyük bir etken olduğu söylenebilir. Sendikanın çıkardığı *İşçi Gazetesi* de daha çok daimi işçiler tarafından takip ediliyordu. İşçilerin bir kısmı sendikanın güçsüzlüğünden ve yeterince etkili olamadığından dem vuruyordu.⁸⁴ Sendika aslında işe yarıyordu, ancak “baştaki kocamanlar sendikacıları kandırıyodular; geçiremiyodular yani sözlerini”. Sendika yöneticileri işçilerin hakkını aramaya giriştiklerinde, yukarıdan o işin üzerine gidilmemesi yönünde telkinde bulunulup iş kapatılıyordu.⁸⁵ Sendika asıl gücünü 1960’tan sonra elde etmişti. “Greve filan sendika ile gidilirdi”; “emir kazmacıda idi, bi hak talep etmek için bacanın ağzını keserlerdi kimse giremezdi. Gireni döverdiler gazmacılar.”⁸⁶ Tüm bu olumsuz koşullara rağmen, bu süreçte tüm yaşananlar, daha sonraki dönemlere ciddi bir bilgi ve deneyim aktarılmasını sağladı.

1958 yılına gelindiğinde ZMİS, Türkiye’nin üye sayısı bakımından en büyük sendikasıydı. Maden iş kolunda çalışan işçiler tarafından kurulmuş olan sendikaları bir araya getirmek üzere bir mesleki federasyon kurma düşünceleri bu dönemde olgunluğa erişti ve gerekli çalışmalar sendika yöneticileri tarafından başlatıldı. 18 Ağustos 1958’de maden sanayii bünyesinde örgütlenen yedi sendika öncülüğünde Türkiye Maden İşçileri Federasyonu’nun temelleri atıldı.⁸⁷ Federasyon, ileriki dönemlerde maden işçilerinin geleceğine ilişkin önemli roller üstlenecekti.

Yukarıda genel hatlarıyla açıklanan ve çalışma ilişkilerinin son derece otoriter bir anlayışla çerçevesinin çizildiği bu siyasal ve toplumsal atmosferde, örgütlü mücadeleler elbette kitle-sel değildi. Böylesi bir ortamda faaliyet gösteren sendikalar, iktidara baskı unsuru oluşturacak güce ve araçlara sahip değil-

84 9. ve 10. Görüşmeler.

85 3. Görüşme.

86 8. Görüşme.

87 Karahasan, *a.g.e.*, s. 350-351.

lerdi. Bu nedenle talepler hükümete, sendika yöneticilerinin oluşturdukları çeşitli heyetlerin Ankara'ya gönderilerek ilgili bakanlarla kurdukları temaslar yoluyla iletiliyordu. Dolayısıyla "ikna" yöntemi kullanılarak, sınırlı da olsa işçilerin çalışma ve yaşam şartlarını geliştirici birtakım kazanımlara imza atıldı.

Sonuç yerine

Zengin kömür rezervlerine sahip olan Zonguldak havzası, Türkiye'nin sanayileşme hamlelerini gerçekleştirmesi bakımından 19. yüzyılın sonlarından itibaren hep önemli bir yer tutmuştu. Türkiye'de sanayileşmeye hız verilen 1930'lu yıllar, kömür madenine olan ihtiyacın büyük ölçüde artışı beraberinde getirmişti. Hükümetin maden sektöründe izlediği temel politika, ülkenin maden kömürünün özellikle sanayi ve ulaşım alanında oynadığı önemli rolle yakından ilişkili olmuş ve kömür fiyatlarının olabildiğince düşük seviyede tutulması şeklinde bir yaklaşım belirlenmişti. Ancak 1940'lı yıllarda kömür üretim seviyesi ve verimlilik hiçbir şekilde sanayi planlarıyla konan hedeflere yaklaşmamıştı. 1950'lerde de durumda bir değişiklik olmadı. Bunun önemli bir sebebi işçiliğin büyük ölçüde vasıfsız ve süreksiz olmasıydı. Her ne kadar dönemin hükümetleri bu sorunu çözmek ve bu alanda büyük hamleler yapabilmek için işçiliğin daimi ve kalifiye olması gerektiğinin farkında olsa da, bunu sağlayabilecek yeterli sermayesinin olmaması ve kömürde izlenen fiyat politikası sonucu sürekli yaşanan zararlar, bu alanda yatırım yapmayı engelledi.

Savaş sonrası dönem, Cumhuriyet tarihinin siyasi, iktisadi ve toplumsal açıdan büyük bir dönüm noktası olmuştu. Hem çok partili hayata geçiş ve sonrasında iktidarın DP'ye devri gerçekleşmiş, hem de önceki dönemin korumacı-devletçi politikası yerini daha dışa dönük ve serbest bir politikaya bırakmıştı. Özellikle ekonomik anlamda altyapısı 1946-50 arası atılan bu dönüşüm;⁸⁸ dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımla-

88 Bu süreç, CHP'nin 1947 yılında Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarından vazgeçerek tarıma ve özel sektöre daha fazla ağırlık vermesiyle başlamış-

rıyla ayakta duran bir yapının yerleşmesine yol açtı. Bunun sonucunda Türkiye ekonomisi, kronik dış açıklar kanalıyla dışa bağımlı bir yapıya kavuştu.⁸⁹ Bu değişimi, EKI raporlarında yer alan mali duruma ilişkin açıklamalarda da görmemiz mümkündür. 1950'lerden sonra öz sermaye yerini hızla yabancı sermayeye bıraktı.

Bütün bu yaşanan iktisadi gelişmeler, çalışma ilişkilerini de etkiledi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İş Kanunu'nun mevcut ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmaya başladığı düşünülerek, 1946 yılında yürürlüğe giren İşçi Sigortaları Kanunu kapsamında işçiye sağlanan sağlık ve sosyal olanaklar genişletilmeye başlanmıştı. Zonguldak havzasında çalışan işçiler de bu kapsamda vergi muafiyeti, analık ve doğum sigortası, devam primi, maaş zammı gibi olanaklardan yararlanmaya başlamıştı. Buna karşın, mükellefiyet sonrasında CHP ve ardından gelen DP iktidarı dönemindeki çalışma yaşamına ilişkin uygulanan politikaların, havzadaki madenciler açısından büyük ölçüde aynı kaldığı söylenebilir. Bunun önemli bir nedeni, yasal olarak bu haklar sağlanmış olmasına rağmen uygulamada kimi aksaklıkların yaşanmasıydı. Özellikle en ağır koşullarda ve tehlikeli ortamlarda çalışan gruplu maden işçileri, çalışma ve yaşam koşulları açısından çok daha kritik önemde olan ihtiyarlık, hastalık ve kaza sigortaları gibi olanaklardan yararlanamadı. Bu durum, devletin ve havzada uzantısı olan EKİ'nin gruplu işçilere yaklaşımı ile açıklanabilir. Her iki iktidar döneminde de hükümetler, daha çok daimi/vasıflı işçilerin sosyal olanaklarını –sınırlı da olsa– geliştirme yoluna gitmişlerdi. Ocaklarda en tehlikeli ortamlarda çalışıp asıl üretimi gerçekleştirenler ise gruplu işçilerdi. EKİ, mali sıkıntılardan ötürü üretimde me-

tı. 1948 yılından itibaren ise Marshall Planı'nın uygulanmaya başlamasıyla süreç ivmelendi. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 226-7.

89 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, s. 94-95. DP iktidarının ikinci döneminde ise, liberal dış ticaret politikaları son bulup ekonomi görece bir durgunluk içine girdi. Bu daralma DP'nin, vaatlerinin aksine liberal bir politika değil, "ithalatı tüketim mallarına ikame eden" ve kamu yatırımlarını genişleten bir yaklaşım izlemesine yol açtı. A.g.e., s. 108.

kanizasyona geçmeyerek üretimi esas olarak ucuz⁹⁰ ve vasıfsız işgücünü sağlayan havzanın “köylü-işçileri” ile gerçekleştirme yolunu seçmişti. Bu durum üretimdeki verimliliğin artışı da önlüyordu. Sanayinin asıl ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün kömür üretiminde hâkim güç kılınamaması ise sermaye yetersizliğiyle birleşince, sanayileşme önünde en önemli engellerden biri olmuştu.

Sendikal faaliyet, işçilerin tüm bu olumsuz çalışma ve yaşam koşullarına karşı örgütlü bir şekilde mücadele edebilmelerine imkân sağlayan önemli bir araçtı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde sendikalar, güçlü işçi sınıfının örgütlenme aracıydı. Oysa 1947 yılında CHP iktidarınca çıkarılan Sendikalar Kanunu, grevi yasadışı ilan etmişti. Her iki partinin sendikal örgütlenmeye ilişkin yaklaşımları bu açıdan benzeşiyordu. Türkiye’de 1960’lara kadar işçi-işveren ilişkileri “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış toplum” biçiminde formüle edilebilecek halkçı ve korporatist bir anlayış ışığında düzenlendi. İşçi sınıfının hareketlerini kontrol etme ve emek ile sermaye arasında uyum ve dengeyi sağlama konusunda devlete merkezi bir rol atfedildi. Sınıfsal mücadelenin önüne geçmek amacıyla, sendikalar meslek gruplarının birer dayanışma ve yardımlaşma organizasyonu olarak görüldü. Sendikalara biçilen rol ise devletle ve işverenle işbirliği yapacak birer meslek kuruluşu olmaktı. İşçi-işveren ilişkilerinin böyle bir anlayışla şekillendiği bu dönemde, sendikalar oldukça sınırlı bir güce sahipti. Grev ve toplu sözleşme hakkında yoksun olduklarından, işçilerin taleplerinin yerine getirilmesine ve çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik iktidara bir baskı unsuru oluşturmıyorlardı. İşçilerin örgütlü bir şekilde etki kanallarını işletebilmesi 1962 Anayasası’nda işçi örgütlerine tanınan yeni haklar ile gerçekleşti.

Zonguldak’taki madencilerin sendikası olan ZMİS, devletin çalışma hayatında tüm diğer aktörleri sıkı bir denetimde bulundurduğu bu otoriter atmosferde oldukça sınırlı bir etkiye

90 Ücretler arasında farklar büyüktü ve diğer sanayi sektörleri arasında en az ücreti maden işçileri –ortalama 499 kuruş, mensucat 625 kuruş, nakliyat 703 kuruş– alıyordu. Çalışma Vekâleti Bütçesi, 28.2.1956, s. 110.

sahipti. Bu sebeple, sendikanın kurulduğu 1947 yılından 1962 yılına kadar işçilerin örgütlü mücadelelerinin oldukça güçsüz olduğu söylenebilir. Ancak bu süreçte biriktirilen deneyim, bir sonraki dönemin altyapısını oluşturması açısından oldukça kıymetliydi.

Fotoğraf: Alaaddin Kara.

Çalışarak yok olmak:
Son büyük yürüyüşün ardından
Zonguldak kömür madeni işçilerinde direniş
ve dayanışma*
AKIN BAKIOĞLU

Zonguldak Kömür Havzası'nda yaklaşık iki yüz senedir kömür üretimi yapılır. Bölgenin kentsel, ekonomik, kültürel yapısı ve sanayileşmesi kömür üretimi çerçevesinde şekillenmiş, madenlerle doğrudan ilişkili olsun olmasın bölgede yaşayan herkesin gündelik yaşamına kömür tozu ya da kömür alevinin ışığı değmiştir. Öyle ki sokakta oynayan çocukların dahi yüzü kömür karasına değer.

Osmanlı'nın son dönemlerinden günümüze Anadolu'da işçi sınıfı tarihi, işçileşme gibi konuları çalışan bütün araştırmacıların yazdıkları kitaplar şu ya da bu şekilde Zonguldak Kömür Havzası ile ilgili tartışmalara değinmek zorunda kalır. Keza Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte çalışma yaşamı ile ilgili yasal düzenlemelerin azımsanmayacak kısmı Zonguldak Kömür Havzası ve maden işçiliğiyle ilgilidir. 2000'li yıllara kadar

(*) Bu çalışmada 30 Kasım 1990 - 6 Şubat 1991 tarihleri arasında Zonguldak Kömür Havzası'nda yaşanan grevden ve bütün kentin bilfiil katıldığı bu grev sonrasında maden işçilerinin değişen yaşamlarından ulak da olsa bir kesit verilmeye çalışılmıştır. Makale çerçevesince; Zonguldak maden işçilerinin yüzlerce yıldır zorlu çalışma koşulları içerisinde, direnişle ve mücadele ile harmanlanan ve üst siyasi iklimin etkisindeki gündelik yaşamlarının 90-91 grevi sonrasında hal-i pür melalinden bahsedilmektedir. Çalışına içerisinde yer yer Zonguldak Kömür Havzası'ndaki gözlemlerden ve farklı zamanlarda yapılan sözlü mülakatlardan kesitler yer almaktadır.

Zonguldak Kömür Havzası ile ilgili araştırmaların çoğunun konusu işçileşme ve sanayileşme kavramları etrafında şekillenirken; sonrasındaki çalışmaların konusu sanayisizleşme, göç, emeklilik, esnek çalışma, güvencesizlik gibi kavramlar çerçevesinde şekillenmiştir ve şekillenmeye de devam edecek gibi görünüyor. Bu durum çoğu sanayi kenti için de geçerli.

Zonguldak Kömür Havzası 1990'lı yıllarda en hareketli günlerini yaşıyordu ve işçi sınıfı kavramını tanımlarken kullanılan soyut sözcükleri somutlarcasına direniyordu. Bütün Türkiye'de toplumsal muhalefetin ciddi bir başkaldırıyla meydanlara inmeye başladığı ve yaratıcı eylemler yaptığı 1989 bahar hareketleri içerisinde kronolojik olarak sonlarda yer alsa da, 1990 madenci grevi bu eylemliliklerin en etkilisi oldu. Şüphesiz bu direnişi diğer direnişlerden ayıran en önemli farklardan biri, maden işçisinin dayanışma ve direniş tecrübelerinin diğer iş kollarındakilerden farklı olmasıydı. Pek bilinmeyen bir şey de şu ki, 1908 ve 1965 direnişlerinden öğrenilen çok şey olmuştur ve zorlu çalışma şartları maden işçilerinin dayanışmasını sadece çalışırken değil direnirken de arttırmıştır.

Her ne kadar maden işçileri –velev ki bugün– pek öyle olduğunu düşünmeseler de, Türkiye'deki toplumsal muhalefetin birbirinden ayrıksı görünen bütün parçaları maden işçilerinin eylemlerine destek için her seferinde birleşmişti. Her kesimden insan Zonguldak'a akın etmiş, maden işçisine desteğini göstermişti. Grevlerin belli kazanımları oldu elbette ancak çoğunlukla kullanıldığı adıyla “Büyük Grev” sonrasında Zonguldak Kömür Havzası'nda bir daha hiçbir şey eskisi gibi olmadı.

Bu yazıda sıkça kullandığım “Zonguldak Kömür Havzası” ifadesi jeolojik olarak bölgeyi tanımlamasının yanı sıra, sosyolojik olarak da neredeyse tüm kentleşmesini ve kentleşmesine bağlı diğer ilişkilerini kömür sanayisi üzerine kurmuş tek bir bölgeyi anlatır. Zonguldak, Karabük ve Bartın illerini içerisine alan bu bölgede yaşayan insanların hemen hemen tamamının madenle doğrudan ilişkisi vardır. Havzaya dışarıdan göç etmeyenlerin kendileri veya birinci dereceden yakınları da belli dönemlerde isteyerek ya da istemeyerek madenlerde çalışmak

durumunda kaldığı için, bazı istisnalar dışında havzada kömür madenleriyle doğrudan ilişkilenmeyen kimse olmamıştır denebilir. Dışarıdan bölgeye doğru göç edenlerin ise zaten madenle ilişkilenmeye geldikleri aşikârdır.

Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun (TTK) genel müdürlüğü ile limanının bulunduğu, aynı zamanda da maden sermayesinin yönetildiği merkez olan Zonguldak, bu havzanın başkenti gibidir. Neredeyse bütün kentleşmesi kömür madenlerinin üretimi ve taşınması üzerine kurulmuş olan şehir, 1990'lar sonrası inşaat rantına dayalı yeni sermaye sahiplerinin görünür olmasından ve TTK ile Genel Maden İşçileri Sendikası'na (GMİS) ait taşınmazların özelleştirilmesinden önce dünyanın herhangi bir yerindeki kömür kentlerinden farklı değildi aslında. Özellikle kömürün bulunduğu ilk zamanlarda kömür üretiminde çalışacak yeterli donanımına sahip işçi olmadığından, dışarıdan vasıflı işçi ve teknik personel getirilmiş;¹ daha sonra kömüre duyulan ihtiyaç, yeni rezervlerin bulunması, üretimde istihdam edilecek işçilerin az olması, savaş koşulları gibi nedenler öne sürülerek bölgede iş mükellefiyeti uygulamasına gidilmişti. Havzada biri Osmanlı diğeri Cumhuriyet döneminde olmak üzere iki kere ücretli iş mükellefiyeti uygulaması gerçekleştirildi.² Mükellefiyet aracılığıyla bir yandan tarımsal üretim alışkanlıkları değiştirilmeye çalışılan bölge halkı, diğer yandan da ucuz iş gücü olarak kullanıldı.

Kömür üretme faaliyeti; rezervin tespiti, yer altından çıkarılması, kullanım alanına göre zenginleştirilmesi süreçlerini kapsayan farklı uzmanlıkların gerektiği kompleks bir süreci ifade eder. Bu yüzden bölgede maden sahalarının giderek büyümesinin istihdam olanaklarının artmasına ve kentleşmenin hızlanmasına yol açması kaçınılmazdı. Kentleşme ve maden temelli kalkınma süreci Zonguldak'taki demografik yapıyı ciddi ölçüde değiştirdi. Özellikle ikinci mükellefiyet dönemi sonrasına

1 Ömer, Karahasan, *Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası*, Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Matbaası, Ankara, 1978, s. 226.

2 Murat Kara, *Son Mükellefler*, Ares Yayınları, İstanbul, 2010, s. 114.

kadar Zonguldak sürekli göç almaya devam etti. 1937 tarihinde İş Kanunu kapsamında Zonguldak'ta çalışan işçi sayısı 17.842 iken; bu sayı 1943'te 34.085'e çıktı ki Zonguldak bu yıllarda İstanbul ve İzmir'den sonra Türkiye'de en çok işçiye sahip üçüncü şehir olma unvanına sahipti.³

Şüphesiz Zonguldak'ı işgücü olarak diğer kentlerden ayıran en büyük fark, şehirdeki istihdamın önemli bir bölümünün maden işçilerinden oluşuyor olmasıydı. Bu durum kentte diğer kentlerden farklı olarak hususi bir "maden işçisi kültürü" oluşmasına yol açtı. Elbette Türkiye'de maden çıkarılan tek yer Zonguldak Kömür Havzası değildi, fakat kömür üretimi yapılan diğer yerler Zonguldak ile karşılaştırıldığında ortada -üretim kapasitesinin büyüklüğünde ve sanayileşmesinin geldiği boyutta hissedilen- ciddi bir fark vardı. Ve belki de çok daha önemlisi, bu şehrin uzun yıllar içerisinde bir direniş kültürü yaratabilmiş olmasıydı.

1908 grev(ler)inin toplamı içerisinde, Zonguldak-Ereğli'deki grevlerin oranı % 0,72 iken grevci sayısı 10.000 civarındadır. 1909-1915 yılları arasında yapılan grevlerde ise Zonguldak Kömür Havzası; İstanbul, Selanik ve İzmir'den sonra grev yoğunluğu en çok olan dördüncü yerdir. Yine grev yoğunluğu bakımından 1923-1960 grevlerinde Zonguldak; İstanbul ve İzmir'den sonra Adana ile birlikte üçüncü sırada yer alır.⁴ Bu grevlerin hemen hiçbiri hâlihazırda hatırlanmıyor ya da maden işçisine anlatılmıyor olabilir. Ancak iki grev/direniş işçiler tarafından çalışma hayatı pratiklerinde ve gündelik hayatta hissedilmektedir. Bunlardan ilki 1965 Mart'ında Karadon işletmesinde gerçekleştirilen direniş, diğeri ise 1990-91 yılları arasındaki grevdir.

Böylesi bir direnme tarihi göz önünde bulundurulduğunda, kömür denince insanların aklına direnişin gelmesi garip karşılanmamalı. Keza Türkiye'deki sosyalist hareketlerin çoğunun

3 Ahmet Makal, "Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak İş Mükellefiyeti", *Zonguldak Kent Tarihi '05 Bienali Bildiriler Kitabı*, Zonguldak Eğitim ve Kültür Vakfı, Zonguldak, 2006, s. 69-70.

4 M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketleri 1908-1984*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

Kozlu 1965 olayları, Mete Arif Tokmak.

1980 öncesinde maden işçilerine yönelik hususi izleklere sahip olmasına da şaşmamalı.

80'li yıllarda yaşanan baskıların bir sonucu olarak, 1989 Mart'ındaki yerel seçimler sonrasında olgunlaşan muhalefet kitlesel eylemler yapmaya başladı. "Bahar eylemleri" denilen bu hareketlere sendikaların bazıları destek verirken bazıları karşı çıktı. Bahar eylemleri kapsamında düzenlenen protesto ve grevlerin çoğu yasalara aykırıydı ancak kamu vicdanı açısından meşru eylemlerdi. Pek çok iş yerinde direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu olarak çıkma, fazla mesaiye kalmama, vezne önünde kuyruk oluşturma, işe geç başlama, ara dinlenmelerini tam olarak kullanma, miting ve toplantı yapma, servis araçlarına binmeyerek yürüme, açlık grevi, yemek boykotu, dilekçe verme, ücret fişlerini işverene ya da yetkililere yollama, top-

lu olarak mektup gönderme, toplu iş sözleşmesi dışındaki ödemeleri reddetme, sakal bırakma gibi eylemler yapıldı.⁵

Bahar eylemleri, hakları çeşitli bahanelerle elinden alınmış ve uzun süre verilmemiş bir işçi neslinin hak arama mücadelesi-ydi. 1980 sonrasında uygulamaya konan politikalar, çalışanlar ve sermaye sahipleri arasındaki uçurumun derinleşmesine ve çalışanlar arasındaki statü farklarının azalmasına yol açtı. Güvencesiz çalışma, kamu ve özel sektörde çalışanlar arasında hem maaş hem de hak temelli farkların kalmaması gibi faktörler, işçilerin sınıfsal bir farkındalıkla hareket etmesine neden oldu. Eylemlerin kitleselleşmesinde, Mart 1989 yerel seçimlerinde Anavatan Partisi'nin % 20'ye yakın oy kaybetmesinin etkisi de büyüktür. Bu durum eylemlere yasal zemininden farklı bir meşruluk kazandırmıştır.

80'li yılların başında TTK'da yer altı işçisi olarak çalışmaya başlamış ve 90-91 grevi öncesinde işçi komitelerinde yer almış bir işçi, bahar eylemleri ve Zonguldak grevi arasındaki bağlantıyı şöyle anlatıyordu:

Grevin temeli aslında ekonomik. Ancak kamu çalışanlarına 12 Eylül sonrası uygulanan ağır baskılardır. Asıl madenci grevinin başlaması 89 bahar eylemleriyle oldu. Madenci grevleri bunu tamamlayan bir eylemdi.

1990 yılı pek çok kamu sektöründe toplu sözleşmelerin imzalanacağı önemli bir yıldır. Yıllardır asgari ücretin altında çalışan maden işçileri kendileri, çocukları ve diğer işçiler için daha iyi bir dünya adına direnmeye başladılar. Kimi maden işçisi tarafından sadece maaşlarının yükselmesi talebiyle yapıldığı düşünülmüş olsa da, bu direniş daha fazlası için enternasyonal anlamlar taşıyordu. "Öncü" diyebileceğimiz bazı yer üstü maden işçileri, Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, işçi komitelerindeki konuşmalarında küreselleşmenin tehlikelerinden bile bahsetmeye başlamışlardı.

Buna karşın maden işçilerinin Anadolu topraklarında eşine sık rastlanmayan bir birlik ve dayanışma ile yürüttükleri dire-

5 Yıldırım Koç, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi*, Epos Yayınları, Ankara, 2010, s. 328.

nişler pek çok açıdan değerlendirildiğinde “başarısızlıkla” sonuçlanmış görünür. Her ne kadar işçiler maaş zammı aldıysa da, ocakların kapatılması ya da özelleştirilmesi konusu form değiştirerek tekrar tekrar karşılarına çıkmıştır. 1994 yılında dönemin Başbakanı Tansu Çiller tarafından açıklanan 5 Nisan Kararları ile maden ocaklarının kademeli olarak kapatılması ve işçi sayısının azaltılması gibi önlemler alınmıştı. Hükümet bu kararını uygularken bazı maden ocaklarındaki işçiler bu isteğe yine grevle karşılık verdiler. O günün şartlarında maden ocakları kapatılmadı ve özelleştirilemedi. Ancak hem kapatma hem de özelleştirme politikalarının havzada sinsî bir şekilde uygulandığını görmekteyiz. Emekli olan işçilerin yerine bazı istisnalar dışında işçi alınmamıştı ve ne GMİS’in ne de maden işçilerinin bu yönde ciddi bir karşı eylemi olmuştu. Hal böyle iken bir yandan da yer üstündeki pek çok maden sahası özel şirketlere redevans⁶ sistemiyle verilmiş, devlete ait ocaklarda ise hazırlık işlerinin çoğu taşeronlaştırılmıştı. 13 Mayıs 2014’te Soma’da 301 madencinin öldüğü maden ocağı da redevans sistemiyle özel sektöre kiralanmış bir ocaktı.

Soma’daki iş cinayetinin bir benzeri 1992 yılında Zonguldak-Kozlu’da yaşanmış ve 263 işçi hayatını kaybetmişti. Pek çok rapora ve yıllar içerisinde Zonguldak’ta yaptığım saha görüşmelerindeki ifadelere ve tanıklıklara dayanarak, hem Kozlu’daki hem de Soma’daki ölümlerin çoğunun yer altında uygun maske bulunmamasından kaynaklandığını iddia edebilirim. Aradan geçen 22 yılda teknolojinin ne kadar geliştiğini ve şirketlerin kâr etmek için hangi harcamalardan kısıtlıklarını uzun uzun anlatmaya gerek yok sanırım.

1990’lı yıllara kadar direniş ve dayanışma kavramlarıyla birlikte anılan maden işçilerinin ve bağlı bulundukları örgütlerin (siyasi partiler, sendikalar, hemşeri dernekleri vb.) özelleştirme, redevans, yeni işçi istihdamının olmaması gibi olgular

6 Redevans, madenleri işletme hakkını elinde bulunduran devletin, üretim haklarını ton başı üretim karşılığı alınan kira için süreli olarak devretmesi şeklinde tanımlanabilir. Ayrıca devletin çalışma şartları altında kâr edemeyen maden ocaklarının, daha düşük maliyetlerle kömür çıkaran özel şirketlere devredilmesi anlamına da gelmektedir.

karşısında neden herhangi bir eylemlilik içerisine girmedikleri konusu ciddi bir sosyolojik problem oluşturuyor. Bunun pek çok yanıtı olmakla birlikte kanımca en önemlisi, maden işçilerinin yaptıkları işi geçici bir süreyle yapacaklarına ve işçi sınıfının diğer bileşenlerinin asla kendilerini anlayamayacak olmalarına karşı duydukları sarsılmaz inançtır. Örneğin Zonguldak Karadon İşletmesi'nde 2010 yılında yaşanan ve 30 maden işçisinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan iş cinayeti sonrasında bölgede görüştüğüm işçilere neden Tekel işçileri gibi bir eylem yapmadıklarını ve ölümler karşısında sessiz kaldıklarını sorduğumda, çoğunun ortak ifadesi Tekel direnişini gerçekleştiren çalışanların "kendileri gibi" işçi olmadıkları yönündeydi. Maden işçileri kendilerini kalın bir çizgiyle Tekel işçilerinden ayırmaktaydı ve onların eylemini meşru görmüyorlardı.

1980 darbesi öncesinin "hızlı delikanlılarının" aileleriyle birlikte taşı toprağı kömür Zonguldak'a gelip mükellefiyet yaşamış ve kömüre mahkûm olmuş insanlarla birlikte omuz omuza verdikleri işçileşme hikâyeleriyle başlayan anlatı; yıllar içerisinde kömür ateşiyle olgunlaşan bir direniş hikâyesinden günümüzde yaşayanların unuttuğu ve kahramanlık hikâyesi olarak bile anlatılmayan bir "boş vermişlik" durumuna dönüştü. Çocukları maden işçisi olsun diye Zonguldak'a gelip köylülükten işçiliğe geçişin bütün sancılarını yaşayanlardan, sınıfsal çıkarları için mücadele edenlere; oradan da çocukları maden işçisi olmasın diye canını dişine takanlara kadar geçen 30 yıl...

Maden işçilerinin yer altında ve yer üstünde olmak üzere iki hayatı var gibidir. 2010 yılında Karadon'daki patlamada yer altında kalan maden işçilerinin bulunması için yapılan çalışmaya katılan bir işçi şöyle demişti:

Yer altındayken yolumu rahatça buluyorum. Nereden dönersem nereye giderim çok iyi biliyorum. Ama üzerinde neresi var de, hiç bilmem. Bak mesela şu an altımızda bir ocak var, ama belki de ben hiç inmedim, bilmiyorum.

Bu açıklamayı benim "neden emekli olmuyorsun, bu iş çok riskli değil mi?" diye sormam üzerine yapmıştı. Ocakların çı-

Biz küçükten başladık çalışmaya. Yer altındaki en ufak hata kazaya mal olur. Benim çocuklarım küçükten başlamadı çalışmaya, okumak istediler. Ben de güvenemedim. Yer altında sana arkadaş lazım, çalışırken sana yardım edecek, güvенеbileceğin birileri.

Madencilerin çocuklarının kendileri gibi maden işçisi olmasını istememesinin pek çok nedeni vardır ancak buradaki durum sanıyorum en çarpıcı olanı. Zira sosyolojik olarak çağın değiştiğine dair kuvvetli bir vurgu da hissediliyor bu açıklamada. Madencilik işi bir önceki çağa ait bir iş olarak algılanıyor.

Bugün Zonguldak'ta iki yüz yılda oluşan madencilik kültürü ve bu kültürün en önemli parçası olan direniş ve dayanışma zayıflamış gibi görünüyor. Havzada kömür madeni işinde çalışanların sayısı yaklaşık 15 bin civarında. Bu sayıya TTK'de çalışan işçiler de dâhil. Buna karşın kömür ile çalışacak termik santrallerin sayısı ise giderek artıyor.

Türkiye'deki pek çok kentten daha önce kent olan ve kent karakterinde direniş ve dayanışmanın hep ön planda olduğu Zonguldak; bugün bu karakterini yitirmeye başladı. Maden işçileri de çoğu zaman hayatlarıyla ödedikleri bedelleri ve mücadeleyle öğrendikleri kültürü ranta teslim etmenin eşiğine geldi kuşkusuz. Kentin karakterini oluşturan nüveler, kent sakinleri için zül olmuş; merdivenler, taş kömürü, dalgalı deniz insanlarda mücadeleyi değil de yılgınlığı simgeler olmuştur bugün. Ancak sınıfın bir oluşum süreci olduğunu göz önüne aldığımızda ve havzadaki işçi sınıfı kültürünün geçmişten günümüze seyrine bakıldığında bu yılgınlık durumunun baki kalmayacağını öngörmek zor değildir.

*Toplumsal hareketler,
mekân ve dönüşüm*

Kömür ve duman:
Zonguldak'ta termik santral karşıtı
mücadeleler
EVRİM YILMAZ

Giriş

Kömür, geçen birkaç yüzyılda bir büyüme simgesi olarak gurur duyulan bir meta, insanlık tarihindeki ilerleme simgelerinden biri olmuştur. Ancak bugünlerde kömür hem materyal hem de kültürel bağlamda düalistik bir şekilde görülmeye başlandı. Madenlerindeki kazalar, hava kirliliği ve özellikle küresel ısınma nedeniyle kömür endüstrisi bir saldırı altına girdi. Kömür yakmak, aynı miktarda enerjiyi üretmek için gerekli fosil yakıtlardan daha fazla sera gazı üretiyor. Kömürün iklim değişikliğine neden olan gazların salınımında büyük katkısı olması vesilesiyle özellikle AB ülkeleri Rifkin'in "Üçüncü Sanayi Devrimi"¹ başlığı altında tartıştığı sürdürülebilir enerji üre-

1 Rifkin, tarihteki büyük ekonomik devrimlerin, yeni iletişim teknolojileri ve yeni enerji sistemlerinin birleşmesiyle meydana geldiği fikrinden hareket etmekte; 21. yüzyılda internet teknolojisi ve yenilenebilir enerjilerin, dünyayı değiştirecek bir Üçüncü Sanayi Devrimi'nin altyapısını yaratmak üzere birleştiğini öne sürmektedir. Rifkin'e göre bu altyapının gelişmesiyle, yüz milyonlarca insan kendi yeşil enerjilerini evlerinde, işyerlerinde ve fabrikalarda üretecek ve bu enerjiyi, tıpkı bugün bilgiyi internet üzerinden üretip paylaşmamıza benzer şekilde, enerjiyi dağıtacak akıllı elektrik ağıları –enerji interneti– vasıtasıyla birbirleriyle paylaşacaklardır. Rifkin, enerjinin bu şekilde demokratikleşmesinin, fosil yakıta dayalı endüstriyel devrimlerin yukarıdan aşağı piramit

timine ağırlık verirken, gelişmekte olan dünyada kömür destekçileri henüz alternatiflere geçmeye kendini hazır hissetmiyor. Zira kömür hâlâ ucuz ve bol bulunan bir yakıt. Türkiye’de de bugün 39 kömürlü termik santral mevcut ve elektrik üretiminin yaklaşık % 30’u bu santrallerden sağlanıyor.² Buna mukabil Türkiye’deki kömür karşıtı hareket, tüm dünyada olduğu gibi, kömürle yapılan enerji üretiminin çevre ve insan yaşamı üzerindeki yıkıcı etkilerini doğrudan deneyimleyenler tarafından yerelde örgütleniyor. Aliğa/Foça’dan Şırnak’a kadar Türkiye’nin dört bir yanında mevcut termik santrallere karşı itirazlar hızlı şekilde yayılıyor.

Bu itirazı dillendirenlerden biri olan Yaşanabilir Zonguldak Platformu, Karadeniz’in batı sahilindeki Zonguldak Çatalağzı’nda işler durumda olan santrallere ve yeni santrallerin inşasına karşı protestolar düzenliyor. Bu gösterilere kentteki çeşitli kurum ve kuruluşlardan aktivistler, belde sakinleri, belediye başkanları ve ağırlıklı olarak CHP milletvekilleri katılıyor. Bundan yaklaşık 170 yıl önce İngiltere’de işçi sınıfının sefaletini anlatan Engels, yukarı burjuvazinin kente uzak rüzgârlı tepelerde, sıhhatli kır havasında, konforlu evlerinde yaşadığını anlatır.³ Çatalağzı Belediye Başkanı konuşmalarından birinde şöyle diyor: “Bürokrat kesimi, mühendislik kesimi Ankara’da sırça köşklere yaşayabilir. Halk burada yaşıyor!” Zonguldak’ta 170 yıldan daha fazladır kömür üretimi yapılıyor ve kentteki kirliliğin temel nedeni kömür ve kömüre dayalı endüstriyel aktivite-

şeklinde örgütlenmiş ekonomik, sosyal ve siyasi düzenini değiştireceğini ve iktidarı yanal hale getirerek –katılımcı iktidar– işleri idare etme, toplumu yönetme ve sivil hayata katılma yöntemlerimizi radikal şekilde yeniden yapılandıracağını öne sürmektedir. 2007 yılında Avrupa Parlamentosu, Üçüncü Sanayi Devrimi’ni uzun vadede gerçekleştirilecek bir ekonomik vizyon olarak desteklediğini bildirmiş ve üye devletlerde devrimin beş ayağından ilki olan “yenilenebilir enerjiye geçiş” yürütülmeye konulmuştur. Bu vizyon çerçevesinde Avrupa Birliği’nin 2020’de elektriğin üçte birini yeşil enerji kaynaklarından elde etmesi beklenmektedir. Bkz. Rifkin, J. (2014), *Üçüncü Sanayi Devrimi: Yanal Güç, Enerjiyi, Ekonomiyi ve Dünyayı Nasıl Dönüştürüyor?*, İstanbul: İletişim.

2 TMMOB Makine Mühendisleri Odası (2016), *Türkiye’nin Enerji Görünümü 2016* (Yayın No. MMO/659), Ankara: TMMOB, s. 5.

3 Engels, F. (1994), *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*, İstanbul: Sosyalist, s. 101.

ler. Kentte endüstrileşmenin ilk yıllarında kömürle işleyen tesisler madenlerin yanında kurulmuş. Kentleşme de endüstrileşme başladıktan sonra plansız şekilde endüstriyel tesisler ve madenler etrafında gelişmiş ve bundan dolayı endüstri, yerleşim yerlerinin arasında kalmış. Bir madenci kasabası olan Çatalağzı'nda da durum farklı değil. Bundan dolayı kentte ve beldede hava, görüntü ve gürültü kirliliği 2000'li yıllara kadar olan bir durum olarak kabullenilegelmiş.

Peki bugün bu kabullenışı değiştiren şey ne? Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerde çevre mücadeleleri ekonomik ve politik dönüşümlerin yansımaları olarak karşımıza çıkıyor. Zira bugün Türkiye'nin kalkınma stratejisinin bir parçası olan inşaat ve enerji yatırımlarının maliyetleri, yatırımların yapıldığı mekânlarda yaşayan yerel topluluklara yükleniyor, halkın görüşleri yok sayılıyor ve bir dayatma halini alıyor. Çatalağzı, bu maliyetleri üstlenmek zorunda kalan yerlerden sadece bir tanesi.

Tarihsel arka plan

“İlk santral 1948’de İngiliz yapımı olarak Kuzyaka’da açıldı. Oranın ismi Işıkveren oldu... Ankara’ya ilk elektriği o santral verdi. Şimdi Ankara bize ne veriyor? Ölüm veriyor, hastalık veriyor.”

– CHP Zonguldak Milletvekili ŞERAFETTİN TURPÇU⁴

Osmanlı İmparatorluğu’nun 18. yüzyılda çöküşüyle başlayan ileri endüstriyel ulusları yakalama fikrinin gerçekleştirilmesinde kömür çok önemli bir yere sahiptir ve genç Cumhuriyet’in gelişme macerasında büyük bir rol oynamıştır. Kurtuluş Savaşı’nın ardından ülkenin bayındır hale getirilmesi, fabrikaların kurulması, demiryollarıyla Anadolu’nun ulaşım ağlarının örül-

4 6 Ekim 2016’da Çatalağzı’nda kömürlü termik santrallere karşı düzenlenen “yaşam” eylemindeki konuşmasından alınmıştır. Bkz. http://www.dailymotion.com/video/x4wcuel_catalagzi-nda-termik-isyan_news Erişim tarihi: 13.01.2017.

mesi için enerjiye ihtiyaç vardır. Bu enerjinin kaynağı da Zonguldak'tır.⁵ İsmet İnönü 1935 yılında Zonguldak'ta yaptığı bir konuşmada ülke kalkınmasında kömürün önemini şöyle vurgular:

Kömür, kömür, her şey kömürle olur. Kömürsüz memleket terakki etmez. Çok istihsal edeceğiz, çok sarf edeceğiz. Kömür ucuza çıkarılacak, her tarafta yakılacaktır. Bu asır kömür ve elektrik medeniyeti asrıdır. İşçiye yemek vereceğiz, giydireceğiz. Bu suretle medeni hayat seviyesini yükseltmiş olacağız.⁶

Kömür ülkeye özgürlük/bağımsızlık ve ülkenin yoksul köylü ve işçilerine refah getirecektir. Bu amaç doğrultusunda “uç siyah” (kömür, demir, petrol) sloganıyla devlet eliyle sanayileşme atılımlarına başlanmış; korumacı gümrük politikaları ve ithalat kısıtlamaları konusunda düzenlemeler yapılarak kömür üretimine ithal ikameci yatırımlar yapılmıştır. Bu gelişme ve modernleşme ülküsüyle ulusal düzeyde oluşan mekânsal işbölümünde Zonguldak'tan çıkarılan kömür neredeyse bir yüzyıl evleri ısıtmış ve fabrikaları çalıştırmıştır.

1938 yılında kurulmasına karar verilen Çatalağzı Termik Santrali'nin (ÇATES) yapımı English Electric şirketine ihale edilmiş ve İngiliz Metropolitan-Vickers, Babcock and Wilcox ve Holloway Bros şirketleri tarafından tamamlanarak 27 Kasım 1948'de işletmeye açılmıştır. ÇATES'te üretilen elektrik, Marshall Yardımları'yla yapılan enerji nakil hattıyla hem havzanın ihtiyacını hem de İstanbul, Kocaeli ve Sakarya başta olmak üzere endüstrileşmenin tohumlarının atıldığı Marmara Bölgesi'nin ihtiyacını karşılamıştır. Santralde yakılan kömür ise kentte devletin işlettiği madenlerden temin edilmiştir.⁷

Ülkenin modernleşmesi ve elektrik arasında sembolik bir ilişki vardır. Gaz lambasından elektriğe geçiş, insanın doğayla mücadelesinde atılmış büyük bir adım; hem gerçek hem de metaforik anlamda karanlığa ve geri kalmışlığa karşı “aydın-

5 Kalyoncu, H. (2015), *Kömürde Açan Çiçek*, Ankara: Pervaz, s. 156.

6 Kalyoncu, H. (2015), *Kömürde Açan Çiçek*, Ankara: Pervaz, s. 173.

7 <http://www.cates.gov.tr/tarihce/tarihce.html> Erişim tarihi: 13.01.2017.

lanma” ve uygarlaşma/çağdaşlaşma aracı olarak görülmüştür. Zonguldak’ın Devrek İlçesi’ne elektriğin ulaştığı 31 Ağustos 1948 tarihinde, zamanın valisi Ahmet Mithat Altıok aydınlık ve karanlık hakkındaki modernist alegoriyi şöyle anlatır:

Arkadaşlar, karanlık, korkunç bir şeydir. Karanlığın, ruhlar ve vicdanlar üzerinde yarattığı tesir daima menfidir. Karanlık; ıssızlık, sessizlik, ümitsizlik, hüznün ve melal ifade eder. Kesif bir karanlık ve sessizliğin mevtani (ölümcül) tesirleri, cidden acıdır ve mukabili tahammüldür. Aydınlık ise ses, hareket, ümit, neşe, yaşamak, hayata ve istikbale bağlanmayı temin eder. Yani biri varlığın, diğeri yokluğun ifadesidir.⁸

Türkiye’nin elektrifikasyonu, ekonomik büyümenin yanında toplumsal yeniden yapılanma için de önemli bir araç olarak görülmüştür. Zira elektriğin ulaştığı kasaba ve köylerdeki zorlu koşullar hafifleyecek, hem materyal hem de bilişsel anlamda kent-köy arasındaki uçuruma bir köprü kurulacaktır. Prometheus’un insanlığa verdiği ateş gibi (yaratıcılık, bilim, uygarlık), elektrik de modern zamanların “yaratıcı yıkımının”⁹ manivela gücüdür.

14 Ağustos 1951’de Çatalağzı Termik Santrali’ni ziyaret eden Reşat Nuri Güntekin, santralin şeref defterine şöyle yazar:

Avrupa’da yaptığım birkaç senelik uzun bir seyahatte yolum üzerine birçok endüstri şehir ve müesseseleri de düştü ve onları daima, Anadolumuz hesabına hüznle seyrettim. Onlardan bir tanesini, en güzel ve genç bir çehre ile, Çatalağzı’nda kurulmuş görmek bana tatlı bir heyecan verdi. Dilerim ki çok yakında daha başka örneklerini de görelim.¹⁰

Bu tarihten sonra Türk siyasetinde kalkınma nosyonu ekonomik büyüme olarak algılanmış, 1970’li yılların sonuna kadar

8 Kaya, A. (2014), *Zonguldak’ta Elektriğin Tarihi: Kömürün Karasında Şerarenin İzleri*, Ankara: Karina, s. 82-83.

9 Schumpeter, J.A. (2010, org. 1943), *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Ankara: Alter.

10 http://www.cates.gov.tr/tarihce/seref_defteri.html Erişim tarihi: 13.01.2017.

Batı'nın ağır sanayisiyle özdeşleştirilmiş "gelişmiş medeniyet" anlayışı sosyalizmden İslâmcılığa kadar çeşitli ideolojiler tarafından tartışmasız şekilde kabul edilmiştir.¹¹ Bu süreçte ekonomik büyümenin motoru olduğu bir kalkınma/modernleşme ülküsü kolektif bir çıkar olarak inşa edilmiş, devletin toplumsal adalet ve varlıkların yeniden dağıtımını meselelerinde mobilize olacak bir muhalefeti önceden engelleyebilmesine olanak tanımıştır.¹²

Ancak 1970'lerin ortalarından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan değişimler sonucu ithal ikameci sanayileşme politikasının sürdürülemediği, Zonguldak'ın ulusal düzeyde oluşan işbölümünde oynadığı rolü de değiştirmiştir. 1980'li yıllarda Türkiye'nin ihracat yönelimli neo-liberal bir kalkınma politikası uygulamaya başlamasının bir uzantısı olarak TTK madenlerinin bir kısmı redevansla özelleştirilmeye başlanmış ve Kurum giderek küçültülmüştür. 1990'ların sonuna doğru ise bunu enerji politikasında yapılan değişimler takip etmiştir. Bu dönemde elektrik talebinin hızla büyümesi nedeniyle elektrik arzını arttırmak hükümetler için öncelikli hale gelmiştir. Önceden devlet tarafından kontrol edilen bu sektördeki özel yatırımlar üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve enerji dağıtım ağı 2001 yılında Elektrik Piyasası Kanunu'nda (Kanun No. 4628) yapılan değişiklikler ve 2002 yılında Elektrik Piyasası Lisans Düzenlemeleri'ne getirilen değişikliklerle özelleştirilmiştir. Bu dönüşümlerin arkasındaki temel itki, "üretimde, toptan ve perakende elektrik satışında rekabetçi bir çevre" yaratmaktır.¹³

AKP iktidarı, salt ekonomik gelişme olarak görülen kalkınma anlayışına tarihsel sadakati sürdürmektedir. 2000'li yıllarda da kalkınmanın önündeki en büyük engel enerji ihtiyacı olarak

11 Arsel, M., Akbulut, B., Adaman, F. (2015), "Environmentalism of the malcontent: anatomy of an anti-coal power plant struggle in Turkey," *The Journal of Peasant Studies*, 42: 2, s. 371-395, s. 376.

12 Akbulut, B., Adaman, F. (2013), "Modernleşmenin dayanılmaz cazibesi: Büyüme fetişizmi", *Perspectives*, 5, s. 14-17, 15.

13 Arsel, M., Akbulut, B., Adaman, F. (2015), "Environmentalism of the malcontent: anatomy of an anti-coal power plant struggle in Turkey," *The Journal of Peasant Studies*, 42: 2, s. 371-395, 378.

ortaya konmaktadır. Bugün kömürlü termik santrallerin kurulmasının meşruiyetini sağlayan temel tez, Türkiye'nin yerli kaynaklarını kullanmak için termik santral yapıyor olduğu mitidir. Türkiye'nin enerji arzı doğal gaz ve petrol gibi büyük oranda ithalatla karşılanan kaynaklara dayanmaktadır. Özellikle doğalgazın % 55'inin tek bir ülkeden sağlanması (EPDK verilerine göre Rusya)¹⁴ enerjide dışa bağımlılığın bir göstergesidir. Bu bağımlılığın azaltılması ve sürdürülebilir bir enerji politikasının inşası için enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi iktidar partisi tarafından çok önemli görülmektedir.¹⁵ Ayrıca Türkiye'nin enerji tüketiminin 2010-2020 yılları arasında iki katına çıkması beklenmektedir. Bu nedenle kısa vadede artan enerji talebinin karşılanması ve enerji arzında yaşanabilecek bir aksaklığa karşı taş kömürü ve linyit gibi kaynaklarla işleyen termik santrallerin inşası çözüm olarak görülmektedir. Fakat ironik bir şekilde yerli kömür üretiminin ihtiyacı karşılayamaması, kapalı işletmeye dayalı kömür çıkarım yöntemlerinden dolayı maliyetin yüksek oluşu ve çıkarılan kömürün kalori değerinin düşük olması gibi nedenlerle termik santrallerin önemli bir kısmında ithal kömür kullanılmaktadır. Türkiye, 2015 yılında yaklaşık 1,5 milyon ton taş kömürü üretirken, yaklaşık 31,5 milyon tonu dışarıdan almıştır.¹⁶ İthal kömürler Güney Afrika, Rusya ve Kolombiya gibi ülkelere deniz yoluyla getirildiği için termik santraller Zonguldak'ta olduğu gibi genelde liman noktalarına inşa edilmektedir.

Eren Enerji, bu tarihsel arka plan çerçevesinde 2010 yılında Çatalağzı'na ithal kömürle elektrik üretmek ve Türkiye'nin artan elektrik talebini karşılamak planıyla gelmiş; böylece devlet

14 EPDK (2015), *Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2015*, s. 7, <http://www.epdk.org.tr/TR/Dokuman/6756> Erişim tarihi: 13.01.2017.

15 Kalkınma Bakanlığı (2013), *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, Ankara: Kalkınma Bakanlığı, s. 14-15, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalkinma%20Planı.pdf> Erişim tarihi: 13.01.2017.

16 http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2016_26_20160303.pdf Erişim tarihi: 13.01.2017; http://www.taskomuru.gov.tr/file/duyuru/TTK_2015_Sektor_Raporu.pdf Erişim tarihi: 13.01.2017.

tarafından teşvik edilen bir şirket ile buna karşı mobilize olmaya başlayan bir çevre hareketi arasındaki mücadele başlamıştır.

Arka bahçedeki santral

... Ne evde oturabiliyor, ne dükkânlarda iş yapılabiliyor. Yani hayat tamamen kirlilik. Televizyonlarda izlediğim bazı yerlere hayranlıkla bakıyorum.. Bir çiçeğin rengini görüyorum, bir yaprağın rengini görüyorum. Burada bunu kaybettik artık, görsel anlamda hiçbir şeyimiz kalmadı...¹⁷

Zonguldak'ın 14 km. doğusunda bulunan ve iki dağın arasında kurulmuş bir vadi görünümünde olan Çatalağzı Beldesi, Zonguldak'ta kömürün bulunmasının ardından kentin iç kısımlara doğru genişlemesiyle madenci ailelerinin yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Belde'nin 7 mahallesi vardır ve bugünkü nüfusu 7.900'dür. EPDK'nın 2004 yılında elektrik üretim lisansı verdiği Eren Enerji'nin, Belde'de Zonguldak Eren Termik Santrali (ZETES) adı altında dört adet ünitesi bulunmaktadır. Santrallerin hepsi ithal kömürle çalışmaktadır ve bu nedenle şirket santral sahasının uzantısındaki Muslu Beldesi'ne Eren Limanı'nı inşa etmiştir.

Eren Enerji, Çatalağzı'nda "Enerjimiz hiç durmadan çalışan Türkiye için" mottosuyla 2010 yılında faaliyete geçmiştir. Önceleri bölgedeki işsizlik nedeniyle, özel sektörün yatırım yapıyor oluşu ve istihdam sağlayacağı beklentisi Belde halkında büyük bir heyecan yaratmıştır. Ancak Belde sakinlerinin doğal çevrenin hızlı şekilde sermayeleşmesine ve kirlenmesine tanıklık etmeleriyle birlikte bu heyecan yerini termik santral karşıtı bir mücadeleye bırakmıştır.

AKP iktidarı döneminde enerji ve inşaat, kalkınmanın lokomotif sektörleri olarak yükselmektedir ve bu iki sektörün sermaye birikimi alanları olarak şekillenmesinde devlet elinin belirgin izleri vardır. Zira enerji ve inşaat yatırımlarının önünü aç-

17 Yeşil Gerze Çevre Platformu'nun Çatalağzı ziyareti görüntülerinden alınmıştır. Bkz. http://www.dailymotion.com/video/xqjlqy_gerzeliler-catalagzi-nda_news Erişim tarihi: 13.01.2017.

mak için gerekli yasal düzenlemelerdeki değişiklikler AKP tarafından yapılmış; daha önceleri özel sermayeye kapalı olan enerji yatırımları üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve bu yatırımlara köstek olabilecek çevre mevzuatı gevşetilmiştir.¹⁸ Bu gevşek çevre mevzuatı, Çatalağzı'na yapılan termik santraller için verilen ve santrallerin kümülatif etkisini hesaba katmadığı için mevcut gerçekliği yansıtmayan Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporlarıyla somutlaşmıştır. Çatalağzı Çevre Koruma Derneği'nin yeni termik santrallerin yapılmaması amacıyla başlattığı imza kampanyasında, mevcut santrallerden kaynaklanan hava emisyon değerleri toplamının müsaade edilebilir sınır değerinin çok üzerinde olmasına rağmen, her bir proje için ayrı emisyon değeri hesaplandığı ve bu hesap üzerinden yürütülen bağımsız ÇED süreçleriyle her bir termik santrale ayrı ayrı ÇED olumlu kararı verildiği belirtilmektedir.¹⁹ Ancak santrallerin deniz suyuna, bitki örtüsüne ve hava kalitesine olan kümülatif etkisini hesaplamadığı, bu nedenle bilimsel olarak geçersiz ve hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle ÇED olumlu kararlarına karşı İdari Yargı'ya yapılan bütün iptal başvuruları reddedilmiştir.

Gevşek çevre mevzuatının Çatalağzı'ndaki ikinci tezahürü, 2010'dan beri faaliyet gösteren Eren Enerji'ye ait termik santrallerin insan ve çevre sağlığı için gerekli şartları henüz yerine getirmediği için ruhsatsız olarak geçici izin belgesiyle işletiliyor olmasıdır. 2015 yılında İl Özel İdaresi yapılan itirazlara karşı "Çevre izin işlemlerinin uzun sürmesi üzerine ilimiz ve ülkemiz açısından önemli bir ekonomik varlık olan bu tesisin faaliyetlerinin durdurulması halinde işsizlik, enerji açığı ve makine ve ekipmanlarda telafisi mümkün olmayacak zararlara yol açacağı, muhtemel yatırımlar açısından ciddi ekonomik kayıplara neden olacağı düşüncesiyle..." geçici izin belgesi verdiklerini açıklamıştır.²⁰ Dolayısıyla istihdam, enerji açığı ve sa-

18 Akbulut, B. (2015), "Adaletsizlik eksenli olarak kalkınma: Adalet ve Kalkınma Partisinin kalkınma stratejileri," *Perspectives*, 13, s. 10-15.

19 <http://www.demirmedya.net/haber/324374/termik-santral-istemiyoruz.html>
Erişim tarihi: 13.01.2017.

20 <http://www.halkinsesi.com.tr/m/genel/erende-isler-normalmis-h16141.html>
Erişim tarihi: 13.01.2017.

bit sermaye yatırımları açısından doğacak sorunlar, Belde'deki çevre ve insan sağlığına verilen zararlardan daha önemli görülmektedir. Bunun sonucunda bölgede santral bacalarından kaynaklanan ciddi bir hava kirliliği oluşmuş ve bu kirlilik hayatın her alanında etkili olan ekonomik ve toplumsal kayıplara neden olmuştur. Oysa Anayasa'nın 56. Maddesi'nde "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir" denmektedir. AKP hükümeti tarafından hazırlanıp 2013'te onaylanan 10. Kalkınma Planı (2014-2018) ise kalkınmanın hedefini "Ekonomik amaçların gerçekleştirilmesine paralel olarak Türk vatandaşlarının mutlu, müreffeh ve onurlu bir şekilde yaşaması; bu yönde bireylerin kendilerini geliştirebilecekleri, özgür, sağlıklı, güvenli ve yüksek standartta yaşam sürebilecekleri sosyal bir ortamın oluşturulması" olarak tanımlamaktadır.²¹ Fakat kalkınma; yaşam alanları enerji projeleriyle tahrip edilen yerel topluluklar, endüstriyel kirliliğin olumsuz sağlık etkilerini yaşayanlar ve ölümleri yüzlerle anılan madenciler gibi mağduriyetlerle el ele gitmektedir. Dolayısıyla büyüme politikalarının sosyo-ekolojik maliyetleri bu yatırımların yapıldığı yerlerdeki yerel halklara yüklenmektedir.²²

Bu girişimlerin arka planında temel alınan neoklasik iktisat, çevreye ilişkin verdiği kararlarda fayda-maliyet hesaplamalarını esas almaktadır. Örneğin bir termik santralin yapılma kararını vermek için bir yandan bu santralin getireceği faydalara bakmakta, diğer yandan santralin yapım maliyetleri ile yapıldığı alandaki tarım veya orman arazilerinde gerçekleşecek kayıpların mali değerini toplamaktadır. Bu fayda-maliyet hesabı sonucunda faydalar maliyetlerden çoksa santralin yapımına karar verilmektedir ve ekonomik akılcılık çerçevesinde yaratılan de-

21 Kalkınma Bakanlığı (2013), *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı, s. 27, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalkinma%20Planı.pdf> Erişim tarihi: 13.01.2017.

22 Akbulut, B. (2015), "Adaletsizlik eksenini olarak kalkınma: Adalet ve Kalkınma Partisinin kalkınma stratejileri," *Perspectives*, 13, s. 10-15.

ğer, yok edilen değerden yüksek olduğu sürece bir çevre tahribatından bahsedilmemektedir. Ancak buradaki mevzubahis değer sadece bir değişim değeri/parasal değer üzerinden hesaplanmaktadır. Oysa ekolojik ekonomi disiplinine ilham veren Karl William Kapp'ın²³ dediği gibi, işçi sağlığına verilen zararlar, hava ve su kirliliği, hayvanların neslinin tükenmesi, enerji kaynaklarının tükenmesi ve ormansızlaşma gibi insan ve çevre sağlığıyla ilgili çeşitli toplumsal maliyetler de vardır. Kapp, toplumsal maliyetlerin, kâr için yatırım prensibini benimseyen özel sermayenin içsel mantığı tarafından üretildiğini söyler. Zira girişimcilerin, yaptığı mevcut bir yatırımda kârını maksimize etmesi için göreceli maliyetleri minimize etmesi gerekir. Kapitalist devletin yasal ve politik yapısı dâhilinde, toplum ve çevre sağlığının gerçek maliyetlerini bir bütün olarak topluma yüklemek girişimciler tarafından kârlı bulunmaktadır. Ekonomi teorisinde girişimcilerin bu davranışı "negatif dışsallıklar" kavramıyla ifade edilir. Bu bağlamda toplumun zarar görmesi ve çevrenin bozulması, ekonomik büyüme için ödenmiş olan zorunlu bir bedel olarak kabul edilmektedir.

Çatalağzı'nda yapılan termik santrallerin neden olduğu toplumsal maliyetler de Belde'de yaşayan yoksulların omuzlarına yüklenen bir yük olarak tecelli etmiştir. Zira Belde sakinlerinin büyük çoğunluğu geçim kaynaklarını kaybetmeye başlamış, hayatlarını bozulan doğal kaynaklar ve kirlenen yaşam alanlarıyla sürdürmek zorunda kalmışlardır. Çatalağzı Cumayanı Mahallesi Muhtarı 2012 yılında Belde'nin gündelik hayatında termik santrallerin neden olduğu zararı şöyle anlatmıştır:

Termik santrallerin bölgemizde hizmet vermesine ve ülke ekonomisine katkıda bulunmasına karşı değiliz. Ancak santrallerin üretim esnasında meydana getirdikleri külden, çevre kirliliğiyle gürültüden Belde'de hepimiz mutsuzuz. Santrallerin çıkardığı ve havaya ve denize bıraktığı külden dolayı meyve ağaçları meyve vermez hale geldi. Sebze, ürün yetiştirilemez

23 Kapp, W.K. (1950), *The social costs of private enterprise*, New York: Shocken Books.

oldu. Su ürünleri yok oldu. Balıkçılık kayboldu. Küçük ve büyükbaş hayvanlarla kümes hayvanları süt ve yumurtadan kestildiler, sağlıkları bozuldu. Cemaltepe Mevkii'ndeki taş ocağından Eren Elektrik şirketine kamyonların çalışması esnasında, yağışlı havalarda yolumuzu çamur kaplayarak, açık havalarda ise çamurun ve fabrikaların meydana getirdiği tozundan, dumanından ve külünden evlerimiz ve balkonlarımız kül ve toz yağmurundan beyaz bir örtüyle kaplanmakta. Çamaşırlar ve evin içleri hemen kirlenmektedir. Balkon ve evlerimizin önünde oturup çay dahi içemez olduk. Devamlı kül ve tozdan gözlerimiz yaşarıp silmekteyiz. Meydana gelen külü ve tozu teneffüs etmekten dolayı çevrede insanlar uyuyamaz hale gelip sağlıkları bozuldu. Bütün bu zararlara karşılık hiçbir koruyucu tedbir alınmıyor...²⁴

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, enerji projelerinin Çatalağzı halkı için birinci sonucu mekânsal temellüktür.²⁵

24 http://www.dailymotion.com/video/xq5fdd_10-cumayani-mah-muhtari-konusmasi_news Erişim tarihi: 13.01.2017.

25 Literatürde bu olgu, “mülksüzleşme yoluyla birikim”, “yeni çitlemeler” ve “toprak gaspı” kavramları etrafında tartışılmaktadır. Harvey, Marx'ın ilkel birikim tezine geri dönmekte ve neoliberal sermaye birikim sürecinin ikinci bir çitleme hareketi olduğunu öne sürerek ilkel birikimin yıkıcı pratiklerinin sürekliliğini “mülksüzleşme yoluyla birikim” kavramıyla açıklamaktadır. Harvey'e göre bu pratik, 19. yüzyıl Britanya'sı ve 70'lerin bunalımında olduğu gibi sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi içinde aşırı birikim krizlerinin olduğu dönemlerde ortaya çıkmaktadır. 70'lerden bu yana kapitalizmin yaşadığı kronik aşırı birikim sorunu; yani sermayenin mekânsal ve zamansal olarak yayılmasıyla sürdürülen kapitalist genişletilmiş yeniden üretim yapılamayışı, mülksüzleşme yoluyla birikim pratiğinin artışına neden olmuştur. Bu pratikler içerisinde hava, su, toprak gibi küresel/toplumsal müştereklerin çitlenmesi de vardır. Bkz. Harvey, D. (2004), “Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim,” *Praksis*, Cilt 11, s. 23-48, 24, 36, 39.

Aynı pratikleri “yeni çitlemeler” olarak adlandıran De Angelis için bkz. De Angelis, M. (2002). Separating the Doing and the Deed: Capital and the Continuous Character of Enclosures. <http://homepages.uel.ac.uk/M.DeAngelis/enclosures.doc> Erişim tarihi: 13.01.2017.

Genellikle kırsal çalışmalarda aynı pratikten “toprak gaspı” olarak da bahsedilmektedir. Toprak gaspı, büyük miktardaki toprağın, üzerinde yaşayanlar ve/veya onu işleyenlerin onayları olmaksızın ele geçirme eylemi olarak tanımlanmaktadır. Bu toprak transferlerinin “gasp” olarak tanımlanmasının sebebi, söz konusu topraklarda yaşayan ve nesillerdir bu toprakları kullanan insanlara sorulmaksızın toprak ve üzerindeki doğal kaynaklara ilişkin yatırım anlayış-

Eren Enerji'nin inşa ettiği santraller için tarımsal niteliği olan büyük miktarda arazi, kullanıcıların söz hakkı olmaksızın ve ya Santral'in istihdam sağlayacağı vaatleriyle onlardan koparılmıştır. Bu sürecin en temel aracı ise Acele Kamulaştırma Kanunu olmuştur. Acele kamulaştırma ve yeniden dağıtım yoluyla yaşam alanları ve tarım topraklarının bir kısmı çitlenerek Belde sakinleri yerinden edilmiş ve geçim kaynaklarının bir kısmını kaybetmiştir. Zira Çatalağzı Beldesi'nin büyük bölümü tarım arazilerinden oluşmaktadır ve termik santrallerden çıkan kül çevredeki dereleri, tarım arazilerini ve tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir. Belde halkı önceden meyve ve sebze ihtiyacını geçimlik olarak kendi toprağından karşılarken, termik santral bacalarından çıkan kül tabakaları üzüm, elma, fındık ve kestaneye ağaçlarının kurumasına neden olmuştur. Bu gelişmelerden dolayı Belde'den yapılan göç hızlanmış ve toplumsal hayatın dayandığı sosyal ağlar kaybolmaya başlamıştır.

6 Ekim 2016 tarihinde düzenlenen “yaşam” eyleminde Doğancılar Mahallesi sakinlerinden biri, bir taşra kasabasında kendini güvende hissetmesini sağlayan toplumsal ağların kaybolmasından duyduğu endişeyi şöyle dile getirmiştir:

1963'te geldim ben bu memlekete. Benim geldiğimde burası cıvıl cıvıl öten bir yerdi. Ama şimdiyse hiç kimse kalmadı. Vatan daşımız devamlı gidiyor. Göç, taşınıyor boyuna. Çatalağzı bitti, tükendi, biz nereye gideceğiz?.. Ben bu saatten sonra nereye giderim?.. Ben Ankara'da Dışkapı'da bir gece hastanede, 1988'de, Ankara hastanesinde benim adama bir kaşık su bula madım. Ama Zonguldak halkı böyle değildir. Hiç parasız kar nını da doyurursun, ekmeğini de alırsın, pazarı da yaparsın...²⁶

Belde sakinlerinin çoğu Eren Enerji'nin termik santrallerin kurulması sürecinde iş vaatlerinde bulunduğunu, ancak san-

malarının yapıyor oluşu ve bu insanların yaşadıkları yere ilişkin tüm haklarından zorla mahrum bırakılmış olmalarıdır. Bkz. Farmlandgrab (2011), Foreign Land Deals: Global Land Grabbing?”, <http://farmlandgrab.org/post/view/18835> Erişim tarihi: 13.01.2017.

26 Bkz. http://www.dailymotion.com/video/x4wcuel_catalagzi-nda-termik-is-yan_new Erişim tarihi: 13.01.2017.

tralin tamamlanmasının ardından işe alınanların genellikle dışarıdan gelen vasıflı işçiler olduğunu ve Belde halkının küçük bir kısmının santralde ancak asgari ücret karşılığı kapıcılık ve güvenlik hizmeti gibi vasıfsız işlere yerleşebildiğini ifade etmektedir. Bengi Akbulut'un dediği gibi bugün Türkiye'de uygulanan kalkınma stratejisi bir "Çitleme ve Kaydırma Rejimi" içerisinde iş gücünün, kaynakların ve enerjinin kırdan kente taşınmasına dayanmaktadır.²⁷ Çatalağzı örneğinde de nüfusun büyük kısmı yerinden edilerek kent merkezlerine kaydırılmış ve kentte ucuz emek gücüne eklenmiştir. Bölgeyi kalkındıracağı ve istihdam sağlayacağı vaatleriyle yapılan sanayileşme hamlesi, 2009-2015 yılları arasında Belde'den yaklaşık 1.100 kişinin göç etmesine neden olmuştur.²⁸ Göç etmeyenler ise bölgedeki işsizlik nedeniyle mevsimlik olarak İstanbul'a gurbete gittiklerini belirtmektedir.

ZETES 3'ün yapıldığı 2 bin nüfuslu Muslu Beldesi'nde de 62'si Eren Limanı, 141'i santral için olmak üzere toplam 203 konut, bir kısmı rıza bir kısmı da Bakanlar Kurulu'nun aldığı Acil Kamulaştırma Kararı ile satın alınarak yıkılmıştır. Buna karşılık Eren Holding Belde'ye 60 konutluk bir site yapmıştır. Şirketin markası Çatalağzı'nın da her yerinde görülmektedir. Zira şirket bölgeye verdiği zarar karşılığında meslek lisesi, çocuk parkı, futbol sahası, barınaklara yiyecek yardımı gibi "hayırseverlik" (sosyal sorumluluk projeleri) yatırımları yapmıştır. Bu yardımları Çatalağzı Çevre Koruma Derneği'nden (ÇAÇEV) bir aktivist şöyle yorumlamıştır:

... En son edindiğim bilgiye göre yöremizde Ramazan ayı münasebeti ile tam 4 bin paket kumanya dağıtılmış. Yani bir başka deyişle 4 bin aileye, evine yardım girmiş. Evet yanlış duymadınız, Çatalağzı'nda 4 bin civarında hane var. Yani her eve yardım kumanyası gitmiş... Türkiye'nin en önde gelen hol-

27 Akbulut, B. (2015), "Adaletsizlik ekseninde kalkınma: Adalet ve Kalkınma Partisinin kalkınma stratejileri," *Perspectives*, 13, s. 10-15, 14.

28 Çatalağzı Beldesi'nin nüfusu 2009 yılında 8.919 iken, 2015 yılında 7.820'ye; Muslu Beldesi'nin nüfusu ise 2009 yılında 2.065 iken, 2015 itibarıyla 1.891'e düşmüştür. Bkz. www.tuik.gov.tr Erişim tarihi: 13.01.2017.

dingleri bu beldede milyon dolarlık yatırım yapmış, birilerine göre işsiz kalmamış, ama tam 4 bin aile fakirleşmiş ve yardıma muhtaç. Ne yazık ki beldemizde tam 4 bin kumanya dağıttık diye sevinebilen insanlar var. Geçtiğimiz yıllarda bu yardım yapılan ailelerin çok daha az olduğunu da öğrendim. Ne kadar vahim bir durum ki her yıl yoksul sayımız artmakta. Türkiye'yi geçtik, dünyanın neresinde var, bir yörede tamamı 4 bin aile var, hepsi fakir, ama buna karşılık bir aile var 4 bin aileye yardım yapacak güçte... Sanırım kıyamet alameti. Belki şimdi okurken bazılarınız şöyle diyor olabilir; "hepsi fakir değil, herkes alıyor." Doğrudur. Ancak hepsinin kendisini fakir görmesi ya da kendini veren değil de alan tarafta kabul etmesi daha acı bir durum değil mi?²⁹

Yardım rejiminin giderek genişlemesi, bölgede madencilik sektöründeki korporatist ilişkilerin büyük oranda tasfiye edilmesinin ardından, bugün yerine klientalist ilişkiler inşa edildiğini göstermektedir.³⁰ Belde halkının büyük kısmı artık birer üretici değildir ve özel bir şirketin yaptığı küçük çaplı yardımlara muhtaçtır. Bu yardımlar ilk bakışta cömertlikle yapılmış bir bağış gibi görülebilir. Ancak yardım alan kişinin üzerine bir borçluluk gölgesinin düşmesi, bir tür minnet ekonomisi doğurmaktadır.³¹ Zira yaptığı yardımlar ve projeler şirkete koruyucu, bakıcı ve iyiliksever bir aktör olarak paternalistik bir karakter vermekte ve yoksulları tabiyet-yükümlülük ilişkileri altına sokarak sadakate sevk edici bir rol oynamaktadır. Ayrıca bir tür

29 <http://www.cacev.com/2015/07/13/4-bin-aile-bir-aileye-muhtac-hale-geldi/>
Erişim tarihi: 13.01.2017.

30 Klientalizm, daha zayıf ve düşük statülü olanın (yanaşma), daha güçlü ve yüksek statülü olandan (patron) koruma ve yardım gibi hizmetler aldığı ve bunun karşılığında güçlü olanın bağlılık ve karşı hizmet talebini kabul ettiği bir değiş tokuş/patron-yanaşma ilişkidir. Bkz. Scott, J.C. (1972), "Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia, *American Political Science Review*, cilt 66, s. 91-113, 92.

31 Türkiye'de sosyal yardım alanının belediyeler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları üçgenindeki çok aktörlü yapısı ve siyasal sermaye birikimi için nasıl kullanıldığına ilişkin tartışma için bkz. Yılmaz, Z. (2013)", "AKP ve devlet hayırseverliği: Minnet ekonomisi, borç toplumu ve siyasal sermaye birikimi", *Toplum ve Bilim*, s. 128, 32-70.

zekât gibi algılanan bu yardımlar, halkın gözünde şirketin servetini makbul bir servet haline getirmektedir.³² Bu tür bir neo-liberal hayırseverlik anlayışının Çatalağzı örneğindeki tezahürü, yerel düzeyde hava, su ve toprak rantına dayalı ağların inşasına bir meşruiyet sağlıyor olmasıdır.

Türkiye’de büyüme eşitsiz şekilde vuku bulmakta, bir tarafın büyümesinin gölgesi diğer tarafa düşmektedir. Bir yanda enerji yatırımlarının yoğunlaştığı bölgeler, diğer yanda sanayi ve hizmetlerin merkezi olan İstanbul bulunmaktadır.³³ Bu eşitsiz ilişkide Zonguldak’a biçilen rol, Batı Karadeniz’de devam eden termik santraller zincirinin merkezi olmasıdır. Genel Maden

32 Çelik, sosyal yardımlar konusunda belediyeler ve özel sektör arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: “Belediyelerin dağıttığı gıda, yakacak, barınma ve sağlık gibi yardımların kaynaklarının belediye bütçelerinde yer almadığı daha çok belediye ile iş yapan, ihale alan özel sektörden alınan bağış/yardım havuzlarından sağlandığı bilinmektedir. Bu durum bir yanıyla muhafazakâr sermaye çevreleri açısından bir tür zekât işlevi görmekte ve sermaye birikim sürecinde onları vicdan azabından azade kılmaktadır!” Bkz. Çelik, A. (2010), “Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım - Yükümlülük Yerine Hayırseverlik”, *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42, s. 63-81, 78.

33 Post-Fordizmle beraber işin parçalara ayrılması temelinde oluşan yeni mekânsal iş bölümünde üretim, hizmet, finans ve bilgi ağlarının kumanda merkezi olan az sayıda “global kent” ortaya çıkarken, global ağlardan kopmuş mekânlar “büzülen kentler” olarak adlandırılmaktadır. Büzülen kentler sürekli olarak sermaye ve vasıflı nüfus kaybına uğramakta, girişimcilik ve inovasyon eksikliği yaşamakta ve uluslararası rekabette sermaye çekmek için pazar bulma sıkıntısı çekerek gerileme sürecine girmektedir. Global Kent fenomeni için bkz. Sassen, S. (2001, org. 1991), *The Global City: New York, Londra, Tokyo*, Princeton, NJ: Princeton University Press. Büzülen Kent fenomeni için bkz. Martinez-Fernandez, C. vd. (2012), “Shrinking Cities: Urban Challenges of Globalization”, *International Journal of Urban and Regional Research*, cilt 36.2, s. 213-225. Pallagst, K. vd. (2009), “The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context”, *Institute of Urban and Regional Development, Center for Global Metropolitan Studies and The Shrinking Cities International Research Network, University of California, Berkeley*, <http://escholarship.org/uc/item/7zz6s7bm>. Erişim tarihi: 13.01.2017. Castells bu konuyu yeni ağ toplumunda global ağların bağlandığı “akışlar uzamı” ve bypass ettiği “mekânlar uzamı” kavramlarıyla tartışır. Post-Fordizmle beraber işin parçalara ayrılması sonucu bazı mekânlar yapısal olarak “akışlar uzamından” kopmaktadır. Zira yeni kapitalist krizin neden olduğu esnek birikim evresinde işletmeler eski endüstriyel tesisleri terk ederek düşük maliyetli üretimin olduğu coğrafyalara kaymaktadır. Bkz. Castells, M. (2013, org. 1997), *Enformasyon Çağı-Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt I: Ağ Toplumunun Yükselişi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İşçileri Sendikası (GMİS) Genel Başkan Yardımcısı İsa Mutlu bu eşitsiz gelişmeye şöyle dikkat çekmiştir:

Yıllar önce bizi şöyle bir hikâyeyle kandırarak yola çıktılar: Zonguldak'ta yer altındaki servetimiz taş kömürünü yerin üstüne çıkarıp, burada faaliyete geçirdiğimiz termik santrallerde elektrik üreterek Zonguldak işçisine iş bulacağız, istihdamı arttıracacağız, Zonguldak'ı büyüteceğiz diye kandırarak yola çıktılar. ... Türkiye'de en fazla vergi veren 10 ilin arasında olan Zonguldak'ın haline bir bakarsak, Türkiye'deki en az yatırım alan ilk illerden birinde yer almaktadır. Termik santralleri açacağız, buradaki işsizlere iş bulacağız, kömürü çıkarıp Zonguldak'ı büyüteceğiz hikâyeleri artık bizi kandırmıyor. ... Şimdi bizim önümüze gelmişler, bütün bu hikâyelerin yalan çıkmasına rağmen, TTK'yı açacağımız bir termik santralle beraber özelleştirelim, hem TTK büyüsün, hem Zonguldak büyüsün, hem işsizler iş bulsun hikâyesiyle kandırmaya çalışıyorlar. Bizim büyüklerimiz bu hikâyeyle kandırıldı. Biz kanmayacağız. ... Külünü biz soluyacağız, kirliliğini biz soluyacağız, çilesini biz çekeceğiz, kaymağını başka iller yiyecek, başka bölgeler yiyecek. ...³⁴

Yapılan vaatlere karşı Zonguldak'ın kömür üretimiyle gelişmesini sağlayacak yapısal bir destek bulunmamaktadır. Küreselleşmenin ivme kazanmasıyla beraber ekonomisi tek bir endüstri kolu olarak madencilığe bağlı olan birçok kent veya bölge, küresel maden pazarındaki dalgalanmalar ve ulus ötesi madencilik şirketlerinin kararlarına karşı savunmasız hale gelmiştir. Madenleri işletmek ekonomik açıdan kârlı olmadığı için birçoğu kapatılmış ve bu kentler sürekli nüfus kaybı ve istihdamda düşüşle karakterize olan bir ekonomik gerileme sürecine girmiştir.³⁵ Benzer şekilde Türkiye'de de neoliberal büyüme

34 Bkz. http://www.dailymotion.com/video/x4wcuel_catalagzi-nda-termik-is-yan_new Erişim tarihi: 13.01.2017.

35 Zonguldak gibi gelişmesi tek bir sektörde yoğunlaşmış kentlerin dayandıkları endüstrinin küresel veya ulusal ağlardan kopmasıyla birlikte gerileme sürecine girmesi de "büzülen kent" fenomeniyle ifade edilmektedir. Ekonomik marjinalizasyon yaşayan bu kentler yeniden canlanmak için özellikle bilgiye dayalı, yüksek teknoloji endüstriler aramaya başlamıştır. Büzülen madenci kentle-

stratejilerinin uygulanmaya başladığı dönemden itibaren devlet sosyal kaygıları bir yana bırakmış ve ithal kömürün daha ucuz olması vesilesiyle daha önce desteklediği madencilik sektörünü elden çıkarmaya başlamıştır.³⁶ Bunun sonucunda bir zamanlar ülkenin ekonomik olarak gelişen merkezinin bir parçası olan kent, artık hem ekonomik hem de coğrafi olarak büyük metropolitan alanların periferisinde kalmıştır.

Enerji projelerinin Çatalağzı halkı için bir başka sonucu, kömürlü termik santrallerin sebep olduğu sağlık sorunlarıdır. Türkiye’de karbondioksit salınımının yarıdan fazlası kömür yakıtlı termik santrallerden kaynaklanmaktadır.³⁷ 2010 yılında yapılan bir araştırmaya göre ÇATES ve ZETES en kirletici termik santraller arasında yer almaktadır.³⁸ Kömürlü termik

rine örnekler için bkz. Martinez-Fernandez, C. vd. (2012), “The Shrinking Mining City: Urban Dynamics and Contested Territory”, *International Journal of Urban and Regional Research*, cilt 36. 2, s. 245-260. Bontje, M. (2004), “Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: The case of Leipzig”, *GeoJournal*, cilt 61, no. 1, s. 13-21. Shaw, R. (2002), “The International Building Exhibition (IBA) Emscher Park, Germany: A Model for Sustainable Restructuring?”, *European Planning Studies*, cilt 10, no. 1, s. 77-97. Tsutsumi, K. (2001), “Modernization, Industrialization and Regional Change in Japan: A Case of a Coal Mining Region: Panopticonization towards Space and Society in Modern Japan”, *21st Century Geographies: The 2nd International Conference of Critical Geography*, 127-135, 2001.08, Conference Report/Oral Presentation. Ersoy, M., Şengül, T. (2002), “Sanayisizleşme Sürecinin Kentsel Yaşama Etkileri: Zonguldak Örneği”, *ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler ABD*, Yayın No: 5, Ankara.

36 Büyük Madenci Yürüyüşünün hemen öncesinde Turgut Özal’ın 28 Kasım 1990 tarihli konuşması bu durumu özetlemektedir: “Zonguldak kömür havzasında işçiye verilen ücret, sattığınız kömürün bedelini karşılamıyor... Zararı 500-600 milyarı buluyorsa yarın % 60 zam verdiğiniz zaman bu açık, bu zarar 1 trilyonun üstüne çıkar. Kim ödeyecek bu parayı. Devlet baba ver bakalım diyecekler. Devlet nasıl verecek? Ya vergileri arttıracak ya da para basacak... Üretim olmayan yere haddinden fazla para vererseniz enflasyonu körüklersiniz.” (Cumhuriyet, 29.11.1990) Bkz. Engin, F. (2012), *Bir Grev İncelemesi: 1990-1991 Zonguldak Grevi*, IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildirileri (s. 195-205) içinde, s. 197. <http://www.sosyalhaklar.net/2012/Bildiriler/Engin.pdf> Erişim tarihi: 13.01.2017.

37 Greenpeace (2014), *Sessiz Katil: Türkiye neden kömürlü termik santrallerden vazgeçip yeşil enerjiye geçmeli?*, s. 29, <http://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/image/2014/05/Sessiz%20Katil%20Raporu.pdf> Erişim tarihi: 13.01.2017.

38 A.g.e., s. 42.

santrallerin çevresindeki sağlık sorunlarına ilişkin incelemelerin sonuçlarına bakıldığında, ÇATES ve ZETES'in insan ve çevre sağlığı üzerinde büyük etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bölgedeki doğumların % 20'sinde gelişmemiş akciğer, astım ve kronik akciğer hastalığı görülmekte; kanser oranıysa her geçen gün artmaktadır.³⁹ Belde halkı, nefes almada güçlük yaşayanlarının sayısının giderek arttığını ve eskiden Amele Birliği denen TTK'nın göğüsle ilgili hastalıklara bakan hastanesinin tıklım tıklım dolu olduğunu söylemektedir.

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Keynesyen iktisadın hâkim olduğu yıllarda ekoloji tartışmaları çok sınırlıdır. Zira 1970'li yıllardan önce insanlar sigortalı işlerde çalışmıştır ve emek örgütlenmeleri güçlüdür. Kolektif bir çıkar olarak inşa edilmiş kalkınma söylemi etrafında Zonguldak'ta da kömürün çevresel maliyeti refahın bir bedeli olmuştur ve bu maliyetlerin ne olduğunu yerel halk son zamanlara kadar anlamamıştır. Fakat neoliberal yeniden yapılanma sonrası Zonguldak'ta TTK'nın giderek küçültülmesi, kentin eski emek-sermaye düzeninin bozulması ve doğal çevrenin yeni yapılan termik santrallerle yoğun olarak sermayeleştirilmesi, özel sermayenin kontrolündeki yeni düzenin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.⁴⁰ Bugün Zonguldak'ta özellikle kömürlü termik santrallere karşı hem kırsal hem de kentsel tabanı olan bir mücadele büyümeye başlamıştır.

Termiksiz yaşam mücadelesi

Ulrich Beck,⁴¹ dünyanın bugün geldiği aşamada toplumsal zenginlik üretimine sistematik olarak toplumsal risk üretiminin eşlik ettiğini söylemekte; ünlü "Yoksulluk hiyerarşiktir, du-

39 A.g.e., s. 23.

40 Çatalağzı Termik Santrali de, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 21.07.2014 tarih ve 2014/64 nolu kararıyla özelleştirilmiş; 18.12.2014 tarihinde Bereket Enerji'nin bağlı ortağı Elsan Elektrik'e devredilmiştir. ÇATES, TTK tarafından üretilen taş kömürünün yaklaşık üçte ikisini ve havzadaki özel sektörün işlettiği madenlerden üretilen kömürün önemli kısmını almaktadır.

41 Beck, U. (2014), *Risk Toplumu: Başlıca Bir Modernliğe Doğru*, İstanbul: İthaki.

mansa demokratik” sloganıyla, üretim için üretim ve araçsal aklın birleşimiyle ortaya çıkan bu risklerin ulusal sınırları ve sınıf ayrımlarını aştığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Beck’e göre “risk toplumu”nda gelişen çatışmalar da sınıf çizgilerini aşmaktadır. Beck’in argümanı her ne kadar küresel ısınma veya nükleer kazalar gibi bütün dünyayı ilgilendiren riskler için geçerli olsa da, Çatalağzı örneğinde olduğu gibi endüstriyel gelişmeyle ilgili risklerin ilk elden taşıyıcıları vardır ve termik santrallere karşı verilen çevre mücadelesi sınıfsız değildir. Hareketin katılımcıları farklı sınıfsal konumlardan gelmektedir ve bu bağlamda enerji projelerine karşı mücadelelerinin altında farklı nedenler yatmaktadır.

Çevre mücadeleleriyle ilgili literatüre baktığımızda Çatalağzı’ndaki toplumsal mücadeleyle ilişkilendirilebilecek en dikkat çeken iki argüman Manuel Castells’in “benim arka bahçemde olmaz” adını verdiği çevre hareketleri ve Martinez-Alier’in “yoksulların çevreciliği” kavramlarıdır. Castells,⁴² yerel toplulukların kendine ait mekânı korumak için mobilize olmasının çevre hareketinin en hızlı büyüyen biçimi olduğunu söylemektedir. Bu tip hareketler örneğin yakın çevrelerindeki zehirli atıklara, hava kirliliğine, tehlikeli tesislerin inşa edilmesine karşı mobilize olmaktadır. Ancak Türkiye’de yerel toprak haklarının gasp edilmesini veya geçim kaynaklarının zarar görmesini engellemek için yakın çevrelerinde kurulması düşünülen termik ve nükleer santrallere, siyanürle altın madenciliğine, taş ocaklarına ve HES’lere karşı direnenler büyük oranda yerel topluluklardır ve bunlar Batı’daki genelde eğitilmiş, kentli ve orta sınıf olarak tasvir edilen çevre aktivisti tipine uymamaktadır.⁴³

42 Castells, M. (2008), *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, İkinci Cilt Kimliğin Gücü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (İlk basım 1997), s. 224-225.

43 Doğu Karadeniz Fırtına Vadisi’nde HES’lere, Bergama ve Fatsa’da siyanürle altın madenciliğine, Akkuyu’da nükleer santral inşasına, Artvin Cerattepe’de maden işletmeciliğine, Rize Samistal Yaylası’nda yeşil yol projesine, İzmir Karaburun’da RES projelerine ve nicesine karşı verilen mücadeleler profesyonel meslek gruplarını içeren orta sınıflar tarafından değil, bizzat yerel halk/köylüler tarafından verilmiştir.

Martinez-Alier,⁴⁴ kendilerini çevreci olarak tanımlamasalar bile yoksulların geçim kaynaklarını korumak için verdiği çevre mücadelesini “yoksulların çevreciliği” olarak adlandırır. Yani köylülerin veya yerli toplulukların kendi prodüktif kaynaklarının yıkımına veya bunlara el konulmasına karşı direniş hareketini çevre direnişi eylemleri olarak yeniden sınıflandırarak çevrecilik tanımlamasını genişletmektedir. Böylece üretim ve bilinç arasındaki ilişkiyi vurgulayarak sınıf paradigmasına dayalı bir çevrecilik kavramsallaştırması yapmak mümkün hale gelmektedir.⁴⁵ “Yoksulların çevreciliği”, Çatalağzı’ndaki toplumsal hareketin bir kısmını oluşturan Belde sakinlerinin çevre mücadelesinin altında yatan motivasyonu açıklamak açısından önemli bir kavramdır. Onların “yoksul” olarak sınıflandırılması, kapitalist pazar içindeki konumlarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda sınıf çıkarları doğrultusunda onların muhalefeti de temel olarak geçimlerini sağladıkları üretici kaynakların kontrolüyle ilgilidir. Dolayısıyla yerel halkın mücadelesi “benim arka bahçemde olmaz” hareketinin ötesinde politik ve ekonomik bir mücadeleyi yansıtmaktadır. Bu mücadele Kapp’ın bahsettiği negatif dışsallıkların, yani çevresel ve toplumsal maliyetlerin ve faydaların eşitsiz dağıtımından kaynaklanmaktadır. Martinez-Alier bu tür çatışmaları “Ekolojik Dağıtım Çatışmaları” olarak kavramsallaştırmıştır.⁴⁶ Ekolojik Dağıtım Çatışmaları yaşam çevreleri ve sağlıkları, kültürel bütünlükleri ve geçim kanalları tehlikeye giren, enerji projelerinin neden olduğu çevresel bozulmanın hedefi olan bu insanları bir araya getirmiştir.

Çatalağzı’ndaki mücadele sadece “yoksulların çevreciliği” ile sınırlı değildir ve hareket, motivasyonları basitçe geçimlerini savunma girişimi olarak tanımlanamayacak diğer bir önem-

44 Martinez-Alier, J. (2002), *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*, UK: Edward Elgar Publishing.

45 Arsel, M., Akbulut, B., Adaman, F. (2015), “Environmentalism of the malcontent: anatomy of an anti-coal power plant struggle in Turkey”, *The Journal of Peasant Studies*, 42: 2, s. 371-395, 390.

46 Barca, S. (2012), “On working-class environmentalism: a historical and transnational overview”, *Interface: a journal for and about social movements*, 4 (2): 61-80, 65-66.

li grubu içermektedir. Çatalağzı'ndaki mücadelenin öncüsü Yaşanabilir Zonguldak Platformu (YZP), Zonguldak ve çevresinde yeni termik santral ünitelerinin kurulmasına engel olmak ve termik santrallerden kaynaklanan kirliliği önlemek amacıyla 2013 yılında kentteki ve Belde'deki çeşitli kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütü temsilcilerinin katılımıyla kurulmuştur.⁴⁷ YZP'nin katılımcıları çoğunlukla beyaz yakalı profesyonellerdir, ancak motivasyonları post-materyalist olarak tanımlanamaz. Zira Platform, yerel problemi ulusal ve küresel çevresel problemlerle ilişkilendirmesi açısından makro koşullarla ilgilense de, yerel problem temelli yapısal ve politik endişelerle termik santrallere karşı mücadele vermektedir. Çatalağzı'nda yerel halkın bir kısmının harekete aktif olarak katılmasının önünde birtakım engeller vardır. Halkın bir kısmı termik santrallerde çalışmaktadır ve işsiz kalma korkusuyla harekete açık şekilde destek vermemekte, düzenlenen toplantılara veya protesto gösterilerine katılmamaktadır. YZP kendini bu grupların da savunucusu olarak görmektedir. Mücadeleye destek veren diğer bir grup ise politikacılarıdır ve özellikle CHP'li belediye başkanları ve milletvekilleri eylemlerde öne çıkmaktadır. Bu grup, Belde'nin ekonomik ve çevresel sorunlarını daha geniş bir seyirci kitlesine iletmektedir ve farkındalığın yaratılmasında önemli bir aracıdır. Eylemlerde yaptıkları konuşmalar da kullandıkları retorikte farklılıklar olsa da, temelde Belde'deki ekonomik ve çevresel bozulmanın kökeninde yatan neoliberal kalkınmacılığı, demokratik politikaların uygulanmayışı-

47 Yaşanabilir Zonguldak Platformu'nda yer alan kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütleri şunlardır: Zonguldak Belediyesi, Kilimli Belediyesi, Zonguldak Barosu, Türk Enerji-Sen Zonguldak Şubesi, Kent Konseyi, Maden Mühendisleri Odası Zonguldak Temsilciliği, Mimarlar Odası Zonguldak Temsilciliği, Şehir Plancıları Odası Zonguldak Temsilciliği, Kimya Mühendisleri Odası Zonguldak Temsilciliği, Ziraat Mühendisleri Odası Zonguldak Temsilciliği, Ziraat Odası Zonguldak Temsilciliği, TEMA Zonguldak İl Temsilciliği, Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı, Zonguldak Çevre Koruma Derneği, Zonguldak Muhtarlar Derneği, Çatalağzı Çevre Koruma Derneği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Zonguldak Şubesi, Çaycuma ve Köylerini Kalkındırma Derneği, Kent Konseyi Çevre Çalışma Grubu, Kent Konseyi Kadın Meclisi, Kent Konseyi Şehircilik Çalışma Grubu, Kilimli Halkevi Derneği, Kandilli Dayanışma Evi Derneği, Zonguldak Hayvan Hakları Derneği, Çınartepe Mahallesi Muhtarlığı.

nı ve özel şirketin çıkarlarının yerel halkın üstünde tutulmasını eleştirmektedirler.

Zonguldak'ta ekonomik krize eşlik eden ekolojik kriz, hem toplumsal hem de ekolojik olarak sürdürülebilir bir üretim ve istihdam/yatırım politikası talebini beraberinde getirmekte; hem toplumu hem de doğayı savunan bir politik eylem formunun nüvesini oluşturmaktadır. Bir bütün olarak Belde'deki aktivistler koalisyonu, Belde'de üretimle var olduklarını ve üretime, elektrik üretim projelerine ve özel yatırımlara/şirketlere karşı olmadıklarını her fırsatta dile getirmekte; ancak Belde halkının yaşam alanlarını, geçim kaynaklarını ve sağlıklarını korumak için gerekli önlemlerin alınmasını talep etmektedir. Zonguldak CHP milletvekili Şerafettin Turpçu bu talebi şu şekilde dile getirmiştir:

Yerli rezerve bağlı olarak yüksek teknolojiyi filtreleme teknikleriyle enerji üreterek, hem ülke kaynakları boşa harcanmaz hem de istihdam ve katma değer sağlanmış olur. ... Sorun, belirli bir bölgede yoğun şekilde termik santral yapılması, kömür havzasına ithal kömür getirmek ve mevcut santrallerin insan sağlığına ve doğaya etkilerini minimuma indiren modernizasyonları ve filtreleme işlemlerinin yapılmamasıdır.⁴⁸

Bu isteğe, gelecekte uygulanması istenen “Adil Geçiş” talepleri de eşlik etmektedir. Adil Geçiş kavramı, düşük karbon ekonomisine geçilirken, karbon yoğun sektörlerdeki istihdam kaybı ve yerel toplulukların dengelerinin bozulması gibi maliyetlerin işçilerin sırtına yüklenmemesi gerektiğini vurgular. Bu talep doğrultusunda bazı gruplar yeşil bir ekonomide istihdam yaratılmasını isterken, bazıları da piyasa çözümlerini reddetmekte ve kapitalizmin daha radikal bir eleştirisini yapmaktadır.⁴⁹ Çatalağzı örneğinde Adil Geçiş talebinin en baskın damarı, mevcut kapitalist sistem içerisinde daha yeşil bir ekono-

48 Bkz. http://www.dailymotion.com/video/x4wcuel_catalagzi-nda-termik-is-yan_new Erişim tarihi: 13.01.2017.

49 <http://iklimadaleti.org/?p=makale&n=iklim-degisikligi-caginda-emek> Erişim tarihi: 13.01.2017.

mi tesis edilmesini isteyenlerdir. TEMA Zonguldak İl Temsilcisi Berran Aydan yaşam eyleminde bu talebi, “Biz tabii ki Zonguldak’a yatırım (istiyoruz) ve işsiz kalmak istemiyoruz ama doğaya saygılı, bizi öldürmeyen yatırımlar istiyoruz,”⁵⁰ şeklinde dillendirmiştir.

Sonuç

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Çatalağzı’ndaki termik santral karşıtı hareket homojen bir grup değildir ve farklı motivasyonlarla yerel mesele etrafında ittifak kurmuş katılımcılardan oluşmaktadır.⁵¹ Bu tür bir mücadele daha geniş bir kategori olarak bir “Çevresel Adalet Hareketi” türüdür. İlk olarak Afro-Amerikalı sosyolog Robert Bullard tarafından teorileştirilen “Çevresel Adalet Hareketi”, kapitalist sistem içerisinde toplumsal maliyetlerin sınıf, ırk/etnisite ve mekânsal ayrımlar çerçevesinde farklı toplumsal gruplara eşitsiz şekilde dağıtıldığını vurgulayan toplumsal mücadelelerdir. Çevresel adaletsizlik kır/kent, merkez/periferi ve Kuzey/Güney gibi ayrımlar çerçevesinde kirliliğin ve çevresel yıkımın yerel, ulusal ve ulus ötesi olarak eşitsiz dağıtımıyla ilgilidir.⁵² Çatalağzı’nda yaşanan çevresel adaletsizlik ise bir zamanlar ülkenin ekonomik olarak gelişen merkezinin bir parçası olan Zonguldak’ın, artık hem ekonomik hem de coğrafi olarak büyük metropolitan alanların periferisinde kalmasıyla yakından ilişkilidir. Halkı yaklaşık bir yüzyıl ülke kalkınması için yer altında çalışan ve kömür tozu soluyan kent bugün, Batı Karadeniz’deki termik santraller zincirinin merkezi olarak hava ve su gibi müştereklerin hızla kir-

50 Bkz. http://www.dailymotion.com/video/x4wcuel_catalagzi-nda-termik-is-yan_new Erişim tarihi: 13.01.2017.

51 Arsel vd., farklı sınıfsal konumlardan gelen ama yerel bir mesele etrafında ittifak yapan bu tür hareketleri “Hoşnutsuzların Çevreciliği” kavramıyla tanımlamaktadır. Bkz. Arsel, M., Akbulut, B., Adaman, F. (2015), “Environmentalism of the malcontent: anatomy of an anti-coal power plant struggle in Turkey”, *The Journal of Peasant Studies*, 42: 2, s. 371-395.

52 Barca, S. (2012), “On working-class environmentalism: a historical and transnational overview”, *Interface: a journal for and about social movements*, 4 (2): 61-80, 65.

letildiği, kirliliğin toplumsal maliyetlerinin yerel halka yüklen-diği, üretim ve istihdamın giderek azaldığı ve verilen göçün her geçen gün arttığı bir uydu haline gelmiştir.

Fotoğraf: İbrahim Akyürek.

İşçi kenti Zonguldak'ta karma gelir gruplu bir toplu konut deneyimi

HANEN ÇİFTDOĞAN

“Bu ülkede yaşamak zor kızım, toplu yaşamak mı işte o daha da zor,” diye başlayan bir görüşmeden yeni site hayatına dair olumlu bir yorum duymayı beklemiyorsunuz. Aksine, eskiye dair bir güzelleme gelecek diye düşünüyor insan. Tam da umduğum gibi yeni evini, temiz mahallesini övmedi bana ama eskisini de aramıyordu. Borçlarının altında boynu eskisinden daha eğikti ve ev sahipliğinin dikleştiremediği bir eğilmeydi bu. Çünkü artık mülkiyet de herkese yar olan bir kavrama dönüşmüştü. İşte böyle insanların yaşamından bir kesit olarak karşınıza çıkmak istiyor bu makale.

Kentsel yenileme ve dönüşüm çalışmalarının gerçekleştirildiği konut alanlarına baktığımızda mekânda yaşanan dönüşümün toplumsal hayatta ne kadar çabuk karşılık bulduğunu görebiliyoruz. Özellikle 2000 yılı sonrasında artan ivmesiyle TOKİ, ülkenin neredeyse tüm şehirlerinde benzer projeler eşliğinde yeni konutlar üretiyor. Bu da ilk kez gidilen bir şehirde bile uzaktan gördüğümüzde zorlanmadan tanıdığımız yepyeni konut alanlarını kentli hayatımızın bir parçası yapıyor. Buna ek olarak, bu alanların tüketimle belirlenen bir orta sınıf yaşamını ortaya çıkardığını ve bunun devamlılığını besleyecek zemini oluşturduğunu da görebiliyoruz. Öyle ki, gecekondularından

çıkıp sınırları belirli bir siteye yerleşmek, önceden aynı mahallenin sakini olan bireylerde yeni ve farklı bir aidiyet geliştiriyor. Bu da bize mekânın kullanımı üzerinden yeni bir mahalle sınırı çiziyor. Paylaşılan kamusal alanların yeniden bölümlenmesi ve kimlerin yeni kamusalığa dâhil olup kimlerin olamadığı ile şekillenen bir sınırdan bahsediyoruz. Ekonomik anlamda büyük bir farklılık yaratmadığı halde, mekân ve onun dâhilindeki tüketimler üzerinden yeni bir orta sınıflılık sanrısının da bu sınır ile birlikte ortaya çıktığını düşünüyorum. Kapı önlerine serilmiş kilimlerde yan yana oturup çekirdek çitleyen komşular –bazıları kilimleri ile birlikte site sınırının dışında kaldığı için– sitenin çardağında yeni komşuları ile yeni ilişkiler kurmakta ve bir önceki yaşam biçiminden hızlı bir uzaklaşma yaşamaktadırlar. Bu uzaklaşmanın devletin çeşitli şehirlerde TOKİ aracılığıyla önyak olduğu dönüşüm alanlarında da görülmesi, bende bu yaşananın bir politikanın beklenen sonucu olduğu hissini yaratıyor. Yıllar boyu “işçi kenti” olarak anılan Zonguldak, yaratılmaya çalışılan sınıf imgesi için oldukça önemli bir noktada duruyor. Özellikle ülkenin büyük şehirlerinde kentsel mekânın manipülasyonu ile ortaya çıkan, üzerine uzunca tartışılan, konut alanının yeniden bölümlendirilmesi ile oluşmuş bir öteki algısı üzerinden kendi sosyo-ekonomik konumunu belirlemeye çalışan bu yeni orta sınıf yaşamının Zonguldak’ta ne kadar geçerli olduğu, kentsel dönüşüm projelerinin geneldeki etkisinin belki de en net göstergesi olacaktır. Bu çalışmada, kentsel dönüşüm sonucu ortaya çıkan yeni konut alanlarının bir işçi kentinde tüketime dayalı toplumsal bölünmeyi destekleyip desteklemediğini ve bunun 10 sene gibi kısa bir vadede bireylerin hayatlarına nasıl yansıdığını, yaptığım derinlemesine görüşmeler aracılığıyla göstermeye çalışacağım.

Ne olmuştu da gecekondular-binalar-siteler şeklinde birbirinden ayrılan ama bir yandan da birçok açıdan eklemlenmiş bir görüntüye sahip olan kentler tektipleşmeye ve siteleşmeye başlamıştı? Gecekondu görüntüsü bu süreç içinde bizden sonraki neslin belki de sadece fotoğraflarda görebileceği bir ha-

le geliyor. Peki, şehrin bu yeni (ya da yenileştirilen) görüntüsü ile birlikte değişen hayatlarda neler gerçekleşiyor? Bu hayatlara birer birer odaklanmadan önce, kent imgelerinde dönüşümün önemli bir parçası olan sosyo-mekânsal ayrışma¹ kavramının anlaşılması için bu eksendeki temel tartışmaları Zonguldak özelinde anlatmaya çalışacağım. Sonrasında ise bu tartışmaları saha çalışması sırasında Kilimli TOKİ Evleri'nde oturanların anlatıları ile birlikte ele alarak yazımı bir sonuca bağlamayı hedefliyorum.

Zonguldak elbette ki tek başına “hadi artık değişsin işçi sınıfının makûs talihi ve onlar da refah içinde yaşasın” diye bir dönüşüm çabasına girmiyor. Kent görüntüsünü değiştiren dönüşümler, neo-liberal politikalar etkisindeki merkezden yerelle doğru olan hareketlerin² bir yansıması olarak görülebilir. Diğer bir deyişle, ekonomik büyüme oranlarını arzulanan seviyelerde tutmak amacıyla devletin en çok desteklediği alanın inşaat sektörü olmasının yalnızca kent görünümünde değil, kentsel yaşamın tümünde etkilerinin olması gayet doğaldır. Devlet teşviki ile inşaata ve daha önemlisi dönüşüme açılan kentsel alanlar ülkenin tüm şehirlerinde karşımıza çıkan bir gerçek olduğu için ne Zonguldak'ı bu genellemenin dışında tutabiliriz, ne de Zonguldak'ta gözlemlenenleri kendine has ve yerel olarak adlandırabiliriz. Bu noktayı Tarık Şengül, *Kentsel Çelişki ve Siyaset* adlı kitabında oldukça net bir şekilde özetler:

Eğer kapitalist kent mekânının oluşumunda kent-üstü toplumsal ilişki kümelerinin kurucu bir rol oynadığını kabul edersek belirli bir kentte gerçekleşen değişikliklerin yalnızca söz konusu kente gönderme yapılarak anlaşılamayacağı da açık hale gelir. Bu nedenle kentsel değişimi anlamakta çıkış

- 1 Bu kavramı genel olarak neo-liberal ekonomik gelişmelerin kent yaşamındaki etkileri ile yaşanan eşitsiz gelişmelerin toplumsal gruplar arasında yarattığı ayrışma süreci olarak düşünebiliriz. Türkiye özelinde detaylı bir akademik okuma için Nazlı Han'ın “Beyoğlu Tarihi Konut Bölgesinde Sosyo-Mekânsal Ayrışma” isimli Yüksek Lisans tezi önerilebilir.
- 2 Ancak bu hareketleri tek yönlü ele almamak gerekir. Merkezi kararların yereldeki yansımalarından beslenmesi ile bu kararlar yeniden şekillenerek gündelik hayatımızda sağlam temeller edinir.

noktasını makro dönüşümlerdeki belirleyicilikleri nedeniy-
le daha geniş ölçekteki toplumsal ilişkiler oluşturmaktadır.³

Dolayısıyla Zonguldak'ta TOKİ tarafından gerçekleştirilen kentsel dönüşümü tek başına çalışmanın, ülke genelindeki kentleşme çalışmalarına dair söyleyecek büyük bir lafı olmayacaktır. Ancak bu deneyimi daha özel kılan ve altı çizilmesi gereken nokta, şehrin adının anılması ile birlikte zihinlerimizde işçi imgesinin uyanmasını sağlayan Türkiye özelindeki tek şehir olmasıdır diyebiliriz. Böylesi bir noktanın, özellikle dönüşümün sosyo-ekonomik boyutlarına dair yürütülen tartışmalarda katkısının oldukça önemli olacağı açıktır.

Modernleşme kuramının etkisinin arttığı 1950'ler itibariyle Batılı tarzdaki yaşam pratikleri övülmeye ve bunlara özenilmeye başlanmış; sonuç olarak da geleneksel yaşam pratiklerinin uygun bulunmayıp, hor görülmesi ile karşılaşmıştır. Günümüzde kentsel anlamda bu görüş sürdürülmektedir. Gerek iktidarın söylemleri ile övdüğü geleneksel yapı, gerekse de orta sınıfın yeni trendi olan doğaya dönüş (kendi sebzeni üret/ekmeğini yap) pratikleri için kent-kır arası yapısıyla oldukça uygun olan gecekondu mahalleleri yine de hoş karşılanmamaktadır. Uzun zamandır orada olup hem tapu (ya da tapu sicil belgeleri) edinmeleri hem de altyapısal anlamda kentsel hizmetlerden faydalanır hale gelmeleri ile yasallaşmış olsalar da, göze eğreti gelmesi bir türlü sonlanmamış bir et beni gibi kentlerin yüzünden ilk fırsatta çıkarılıp atılmak isteniyorlar. Bu noktada tek yönlü ilerleme modelini Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir kez kabullenip bir daha unutamayan Türkiye kentleşmesinde fazla bir seçenek bulunamıyor. "Şehrin kalbinde ama gürültüsünden uzak", "yeşillığe açılan kapılar, her türlü sosyal imkân ve merkeze kolay ulaşım" gibi özellikleri ile pazarlanan ve orta sınıfın sevdalı olduğu site yaşamına gecekondu sakinlerini de dâhil etmeye çalışarak aynı modelden devam ediliyor. Çünkü yıllar önce yerleştikleri gecekondularından çıkanlar şimdi borçlanmaya ve apartman ile site hayatına alışırca, önümüzdeki

3 Şengül, H. Tarık. *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, Imge Yayınları, 2009, s. 99.

10 yılda “normal” bir siteye geçmeyi talep edebilir ve modelin devamlılığını sağlayabilirler. İşte bu inanış ile karma gelir gruplarından oluşturulan TOKİ projeleri ülkenin her bir şehrinde, demografik ve sosyolojik değerlendirmeleri bir kenara atarak hızla yayılmış durumda.

Benim orta sınıflaştırmak olarak dile getirdiğim kentsel ve dolaylı sosyo-ekonomik dönüşümü çok güzel anlatmış Tahire Erman: “Gecekondu dönüşüm siteleri ile bir taşla iki kuş vurulmuş oldu: Kent arazisinin kâr odaklı dönüşümünün yanında kent yoksulunun finans sektörünün içine çekilerek daire sahibi yapılması hedeflendi.”⁴ Yıllarca enformel işler ve ilişkiler ile sisteme dahil edilmiş, aslında kentteki varlığının finansal anlamda gerçek bir karşılığı olmayan, dolayısıyla gerçek bir kentliliği bulunmayan gecekondulular, borçlanma ile sistemin göbeğindeki yerlerini oldukça formel bir şekilde alıyor. Yeni edindikleri bu yeri, mülk sahibi olmanın getirdiği yeni ekonomik konumları ile birleştirdiğimizde kendilerine dair sınıf imgelerinde bir değişim beklememek mümkün olmuyor.

Mekân ve güç ilişkileri üzerine yaptığı çalışmaları ile bu alanda etkileyici eserleri bulunan Marksist ve feminist coğrafyacı Doreen Massey’in “jeolojik metafor” yaklaşımı, işçi sınıfının mekân üzerindeki tüketim pratikleri ile orta sınıflaştırılması düşüncesini destekler niteliktedir. Bu yaklaşım “her gelişme döneminin kendi yapısını bir katman olarak yarattığını ve bu katmanın bir yandan bir önceki katmanı veri alarak şekillenirken, diğer yandan da bir sonraki dönemde ortaya çıkacak yapılanmanın bağlamını oluşturduğunu”⁵ öne sürmektedir. Dolayısıyla kapitalist kentleşme sürecindeki dönüşüm, önceki gecekondu yaşamını temel alarak üzerine kattığı yeniliklerle o yaşamın problemlerini gidermeyi vaat ederken, bir yandan yatay mekânsal yayılma modelini (mahalleyi) dikeyde (apartman blokları, site) bölüştürme üstüne pek farklı olmayan bir yaşayış vaat etmekte. Dikeyde bölüştürmek ile anlatmaya çalıştığım, Zonguldak örneğinde ele alacağım üzere benzer mahalle

4 Erman, Tahire. *Mış Gibi Site*, İletişim Yayınları, 2016, s. 72.

5 Akt. Şengül, 2009, s. 98.

kültürlerinden gelen 120 kadar hane halkını 3 apartmana bölerek, eskisinden çok daha küçük öbekler oluşturulmasından başka bir şey değil. Bu 3 apartmanın bir arada hareket ederek aynı birliği sürdürebilmeleri önündeki en büyük engel ise yanlarındaki 2 apartmana aynı mantık ile yerleştirilmiş ve kendilerini orta sınıfa daha yakın bulan alt-orta sınıf hane halklarıdır.

Burada altını çizmemiz gereken önemli bir nokta ise Kilimli TOKİ Evleri'nde kendilerini orta sınıfa yakın hissedenlerin, diğer 3 bloktaki hanelere göre daha yüksek gelir seviyesine sahip olan 2 büyük bloğun sakinleri ile sınırlı olmamasıdır. Gecekondu yaşamının iyileştirilen kentsel koşulları ile başlayan, alt sınıfın kendi hayat standartlarını orta sınıfsankiler ile kıyaslama ve uyumlu hale getirme çabasının apartmana geçiş ile perçinlenmiş olduğunu görebiliyoruz. Şengül, gecekondu sahiplerinin 1960'lı yılların sonunda edindikleri iyileştirme ve yasallaştırma imkânları sayesinde kendi gerçeklerini orta sınıf üzerinden kurgulama çabalarını normal buluyor.⁶ Ayrıca bu kişilerin, kentsel çevreyle uyum içindeki konut alanlarında yaşamayı arzulamalarını ve konutu bir birikim aracı olarak görmelerini neo-liberal yaklaşımların etkisindeki kentleşmenin doğal bir sonucu olarak değerlendirebiliriz.

Gecekonduları var etmiş ve buralardaki yaşamı yıllarca sürdürmüş vatandaşların kentin bütünüyle uyum içinde olan, gelecek nesillere aktarılabilir, her an yıkılmasına dair bir korkuya gerek olmayan ve kentsel hizmetlere yasal olarak ulaşılmasının yadırganmadığı konutlardan oluşan bir mahalleye geçişi nasıl başladı? Türkiye genelinde, özellikle büyük şehirlerde, 1980'lerin sonu itibarıyla kentin çeperlerine kaçıp "temiz ve ferah" bir hayat sürmek isteyen orta sınıf, kent merkezinde çöküntü alanları⁷ denilen noktaların oluşmasına sebebiyet verdi. Merkezi oluşunun bile rantını arttıramadığı bu yaşamak istenmeyen alanlar, işçilerin işe giderken yola harcadı-

6 Şengül, 2009, s. 130-132.

7 Çöküntü alanı basit bir anlatımla şehir merkezinde çeşitli sosyal ve ekonomik faktörler dolayısıyla gelişmez hale gelen, gayrimenkullerin değer kaybettiği ve buna bağlı olarak içerisindeki yoksulluğun arttığı mahalle ya da mahallelerdir.

ğı zaman ve paradan tasarruf etmesini sağladığı için düşük gelirli kesimin konut alanı olmaya başladı. Başka bir deyişle, orta sınıfa yönelik evlerin artması ile şehrin çeperlerinde gecekonduya yer kalmayınca, düşük gelirli merkezdeki ucuz alanlara yönelip gecekondulaşam tarzını burada devam ettirdiler.⁸ Ama sonra sosyal ve kültürel etkinliklere yakın olmak isteyen yeni orta sınıf, önceki neslin tercihleri ile uyumlu olmayan ev yaşantısını merkeze taşımaya karar verdi. Yaşanan bu taleple birlikte artan kiralar orta sınıf için uygunken, buralarda yaşayan eski gecekondulular için karşılanması zor bir seviyeye çıktı. Böylece çöküntü alanı haline geldikten sonra yeniden değerlendirilmeye başlayan şehir merkezi, yine gecekondulular için yeri olmayan ve onları istemeyen bir yapıya büründü. Şehirli olup şehrin içinde de dışında da kendine yer bulamayan gecekonduluların evlerinden ve yaşayış biçimlerinden vazgeçmeleri kaçınılmaz oldu. Yerel ya da merkezi yönetim tarafından karara varılmış alanların “temizlenerek” gecekondulardan arındırılması, zorunlu vazgeçişlerini daha da hızlandırdı. Yıllar içinde kır ile bağı kopmuş ve orada yaşamlarını idame ettiremeyecek olan “kentliler”, hızlıca büyük bir borçla (ev kredisi) tüm ülkede standart projelere sahip olan binaların ve sitelerin içine sokulmuş oldu.

Başladığım nokta olan borçlanma ile ev sahibi olma ve bunun sosyo-ekonomik hayata etkileri konusuna geri geldiğimize göre sözü artık bu deneyimin sahiplerine bırakmak istiyorum. Ancak öncesinde çok kısa bir şekilde TOKİ Evleri’nde yaşamaya nasıl başlandığından da bahsetmek istiyorum ki görüşmelerde geçen kura, küçük ev, büyük ev gibi kavramlar daha kolay anlaşılsın. Aslında yapı planları ve karma gelir gruplarının yerleştirilmesi amacı ortak olsa da, TOKİ proje başına farklı seçenekler ile evlerini sahiplendirmektedir. Diğer bir deyişle, bir gecekondulaanının yıkımı şeklinde gerçekleşen projede öncelik bu alanda yaşayanlardan ev sahibi olmak isteyenle-

8 Burada gecekondulaşam tarzı; var olan evlerde kat çıkmak, yeni bir oda bölümlmek gibi eklemeler yapmak, bahçeyi ekmek gibi mekân kullanımını çeşitlendirmek olarak ele alınmıştır.

re verilirken, boş arazilerde başlayan projelerde dul/yetim/şehit ya da gazi yakını/engelli olmak gibi temel önceliklendirmeler dışında genel koşulları sağlayanlar eşit kabul edilir. Benzer şekilde evlerin taksit sayısı da projeden projeye ve tahsis edildiği gelir grubuna göre değişmektedir. Söz konusu öncelikli durumları hariç bırakırsak, Kilimli TOKİ Evleri özelinde hane halkı toplam aylık gelirinin TOKİ tarafından belirlenen üst limiti aşmaması (yaklaşık bir fikir vermesi açısından, 2016 yılındaki başvurular için 3.200 TL), başvuru sahibinin kendisinin, eşinin veya velayeti altındaki çocuklarının üzerine tapuda kayıtlı bir kat irtifakı ya da müstakil konutunun bulunmaması ve Zonguldak'ta en az bir yıldır ikamet ettiğinin kanıtlanabilir olması şartlarını sağlamak koşuluyla muhtarlıklardan kuraya katılım başvuruları gerçekleştirilmiş. Gerçekleşen kurada isimleri çıkanlar, gelir seviyesine göre belirlenmiş apartmanlara ve ödeme koşullarına yönlendirilmiş. Yani daha düşük gelire sahip olanlar, bir yokuşta yer alan Kilimli TOKİ Evleri'nin alt tarafına konumlandırılmış 2+1 evlerden oluşan, hane halklarınca "küçük evler" olarak adlandırılan apartmanlara yerleştirilip 15 yıl süreli kredilerinin sözleşmelerini imzalarken; yokuşun üst kısmında 3+1 evlerden oluşan bloklara, yani "büyük evler"e yerleştirilenler için söz konusu kredi süresi 10 sene olarak belirlenmiş. Ödeme koşulları değişse de, TOKİ'nin mülkiyet hakkına dair katı kuralları tüm proje dâhilinde aynı. Dairelerin mülkiyetini de veren kredi sözleşmesi imzalanırken, evlerin borçlar bitene kadar devredilemeyecek olmasının yanı sıra sözleşmenin devamı için ev sahibinin kendisinin, eşinin ya da çocuklarının evde oturmasının zorunlu olduğu belirtiliyor. Dolayısıyla borçların son taksiti ödenmeden bu evlerin kiralanması ya da satılması, tüm mülkiyet sözleşmesinin feshine sebep oluyor.

Saha çalışmamı gerçekleştirdiğim Kilimli TOKİ Evleri'nin bulunduğu yer, projenin öncesinde bir yerleşim içermeyen, kentliler tarafından oturma ya da piknik gibi amaçlarla da kullanılamayacak durumda olan, çalılar ve kayalıklardan oluşan bir alanmış. Dolayısıyla proje bu alandaki gecekonduların yıkımını içermediği için, site sakinleri şehrin çeşitli gecekondu

semtlerinden kura sonucu gelerek buraya yerleşmiş. Bu çalışma için 1'i erkek 7'si kadın toplam 8 kişi ile derinlemesine görüşmeler ve enformel sohbetler gerçekleştirdim. Görüştüklerim arasında mahallenin 22 senelik bakkalının olmasını tüketim ilişkilerini sorguladığım noktalar için anlamlı buluyorum. Bunun yanında, uzun yıllardır kendi kuaförünü işleten ve birkaç senedir apartman yöneticiliği yapan bir kadın, üst bloklarla yaşanan çatışmalara dair etkileyici olduğunu düşündüğü bir anısını anlatarak mekânsal ayrışmanın etkilerini belirginleştirdi. Küçük evlerin yer aldığı adanın yöneticisi ise etkileyici ifadeler ile sınıf atlamanın tüketim ile gerçekleşmeyeceğinin, kendisinin de burada yaşayanların da bunun farkında olduğunu altını çizdi. Yaptığım görüşmelerdeki emekliler, site hayatının komşuluğu azalttığına dair konuşmaya daha fazla istekliydi. Emekli komşusunun çalıştığından ve onunla komşuluk yapmadığından yakınan kadın ise, toplu konut yaşantısının bireyleri mahalleden ayırması ile kadının ekonomik özgürlüğü arasındaki bağa değindi. Yapılandırılmamış görüşmelerimde buradaki yaşayışın hemen öncesine dair de sorular sorup, tüketim alışkanlıklarını eski evlerinde oturdukları zaman ile karşılaştırmalarını da istedim.

Kişilerin ağzından bir tartışma yürütmeye kendimden başlayarak Kilimli TOKİ Evleri'nde komşuluğun azalmasından tüketim alışkanlıklarında yaşanan farklılaşmalara kadar önemli değişimler beklediğimi söyleyip, bunu beklentilerimi yaratan arka planla pekiştirdiğimi düşünüyorum. Buraya kadar tek başıma konuştuktan sonra sözü artık *buralar* hakkında söyleyecekleri olan daha kalabalık bir gruba bırakıyorum. Söz alışlarında görüşmelerin gerçekleşme sırasını takip etmemiş olsam da, anlatımlarda akışı bozmayıp görüşmelerde sorularıyla şekillenmiş olan sırayı takip etmeyi değerli buluyorum. Bu nedenle ilk önce buraya gelişlerinin kesinleşmesi ile hayatlarında yaşanan değişimlere ve buna paralel olarak mahallenin TOKİ Evleri ile yaşadığı değişime odaklanmak istiyorum.

Görüşmelerimi gerçekleştirdiğim kişiler arasında tek erkek olan 50 yaşındaki site sakini, kurada adı çıktıktan sonra neler

yaşadığını sorduğumda 10 yıl süreli krediye imza atış hikâyesini anlattı. Önce ellerinin titrediğinden ve çok heyecanlandığından ama daha kapıdan çıkarken yüreğinin sıkışmaya başladığından ve bu sıkışmanın 10 yıl boyunca, her ayki ödeme tarihinde kendini hatırlattığından bahsetti.

İnsan büyük borcun altına girince, onun kendine sağlayacağı rahatlıkları düşünüp hafiflemek istiyor. Akşam iş dönüşünde sırtımdaki ağırları ve borcun ağırlığını hissetmeyeyim diye odada uzanınca, duvarlara bakıp “eğri büğrü olduklarından bir LCD asamadık şuraya, apartman dairemizin dümdüz duvarında dümdüz televizyonumuz olur” diye düşünüyordum. Çok geçmeden eğri büğrü olmasalar da asamayacağını, yeni evde de asamayacağını anlıyor insan. Ama yine de gelene kadar hayal kurmaya devam ediyor. Sonra topluyorsun eşyalarını geliyorsun, evin dışı değişiyor ama tüm varını yoğunu tükettiğinden içini değiştirmeye elinde avucunda bir şey kalmamış oluyor. Yine tüplü televizyonunu açıyorsun, hanımın duvar boş kalmasın diye astığı süsü beğeniyorsun, geçip gidiyor günlerin.

Sorum üzerine yeni ve farklı formda bir eve taşındıktan sonra tüketimde bir değişim yaşanmasını beklemenin saçma olacağını söylese de, anlattıkları aslında bunun tersi bir inanca sığınmanın onun için hafifletici olduğunu gösterdi. Görüşme boyunca sorduğum soruları hep televizyon üzerinden örnek vererek cevaplayan site sakinine, yeni evleri ile birlikte komşularının tüketim alışkanlıklarında değişiklikler olup olmadığını da sordum. Gelen cevapsa hayal kurmanın makul olduğunun ama buna kendini kaptırmamak gerektiğinin altını çiziyordu:

Kim istemez ki lüks içinde yaşasın, duvarını kaplayan televizyonu olsun. Geldik baktık apartmanda da yok. Evin değişiyor, gelirin değil.

Bu konuda etkileyici bulduğum ve mutlaka paylaşmak istediğim yorumlardan diğeri ise beni çardakta çitledikleri çekirdek paketlerine ortak edip TOKİ'leşen hayatlarını anlatanlardan biri olan 46 yaşındaki kadından geldi.

Evimizde eşyalar eskisindekiyle benzer, öyle büyük farklılıklar kimsede olmadı. Ne var değişik biliyor musun? Banyoda, tuvalette duvara yaslanan naylon fırçalar artık yok. Ama niye yok? Bir sifonla temizleniyor tüm taş da biz mi deliydik, o kadar mı yoktu da sifona geçip rahat etmemiştik? Yok kızım, burada yıkamaya izin yok. Mecbur dizi evi gibi görünecek banyon, öyle kupkuru olacak. Yoksa akar alt komşuna, bir de onunla uğraşırsın.

Evlerine taşınırken kendilerine verilen talimatlarda banyoyu yıkamanın kesinlikle yasak olduğu bilgisinin yer alması, yeni bir konut formuna geçişin etki bırakan değişimlerinden biri olmuş. Bu cümleler, eşya kullanım alışkanlıklarında yaşanan değişimlerin aslında tercih olmadığına altını çiziyor diyebiliriz. Burada “dizi evi” diyerek gerçekliğini sorguladığı bir görünüşe kendi evinde sahip olmasını yadırgıyor mu, hoşuna mı gidiyor, bu kısmı yoruma açık bırakarak ilerlemek istiyorum. Tüketim alışkanlıklarından çok daha önemli bir mesele olarak kolumu çekiştirerek anlattığı nokta ise “mahalle”nin hayatlarımızı ne kadar biçimlendirdiği üzerine birinci kaynaktan bir örnek olarak karşımıza çıkıyor.

Bundan önceki mahallede çevren belli, sen kimsin biliniyor. Kayınbabam “bilmem kim gelinini çalıştırtıyor dedirtmem” diye benim çalışmama izin vermiyordu. Ama buraya geldik, borç gibi bir bahane de var elimizde. İşkur’a yazıldım, sicili mi aldım. Şimdi iş oldukça çalışıyorum. Komşuluk az ama ben başka yerlerden arkadaşlarla tanıştım.

Bu makalenin doğrudan konusu olmadığı için uzun uzun toplumsal cinsiyet tartışmalarına girmeden altını çizmek istediğim kısım bu alıntıdaki son cümlede yer alıyor. Görüştüğüm kadın, komşuluğun az olmasının özgürleştirici yanının da aslında azımsanmaması gerektiğini çok net ve çok yalın bir biçimde ifade etti. Komşularla birliktelik çoğaldıkça artan sosyal çevre kontrolünden bir sıyrılış olarak yer ve konut formatının değiştirilmesi, özellikle cinsiyet eşitliği tartışmalarında üzerin-

de durulması gereken bir konu. Hane halkları ne kadar iç içe bir yaşam sürer, ne kadar artan ortaklaşmalara sahip olurlarsa, mahalle bireyler üzerinde o kadar fazla kontrol mekanizması geliştiriyor. Bireylerin kimler ile görüştüğünün ve bu örnekteki gibi çalışmak amacıyla dahi olsa “dışarıda” ne kadar zaman geçirdiğinin mahallelinin kontrolünde olması beklenir hale geliyor. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin Türkiye toplumunda kendine yer edişi de göz önüne alındığında, bu kontrolün en çok kadınlar üzerinde olacağı, dolayısıyla mahalleden ve onun kontrolünden kopmanın en çok kadınlar üzerinde özgürleştirici bir role sahip olacağı kolaylıkla beklenebilir.

Mekânın yaşayışları değiştirmesi konusuna belki iş yaşamına katılım kadar büyük bir örnek olmasa da, çekirdek paketinin komşusuzluktan muzdarip diğer ortağından gelen cümleleri de eklemekte fayda var.

Eğer biz eski mahallede kalsaydık benim oğlum kahveci, kumarıcı olurdu. Ama burada çocuklarım memurların çocuklarıyla arkadaş, mesela oğlumu memur kızıyla nişanladık. İyi çocuk oldu sonuçta. Eski yerde kalsaydık, gece geç kaldığında adam mı bıçakladı da hapse düştü diye kalbim sıkıştırdı, şimdi biliyorum en kötüsü bile kötü değil de annelik işte... Ha bunu diyorum diye burada olmaktan çok memnun olduğumu sanma. Ben buranın komşuluklarından çok şikâyetçiyim. Eskiden her ocakta çay kaynamazdı. Biri çay yapar, geri kalanı içerdi. Burada hiç öyle beraberlik yok. E böyle olunca bilmem kimin evinde şu varmış, aman o da böyle yaşıyormuş diye bir özenme de olmuyor.

Görüşülen kişilerin tamamına yakını, ortak alanlarda geçirebilecek hoş zaman vaatlerine karşın, site hayatının gecekondumahallesine kıyasla komşuluk pratiklerinde azalmaya sahip olan bir etken olarak hayatlarını şekillendirdiğinden bahsediyor. Ben de böyle bir öngörü ile gittiğim sahada görüşmemi gerçekleştirdiğim kadının söyledikleriyle kendimi doğrulanmış hissediyordum. Ancak çalışan komşularının çocuklarına bakarak ailenin geçimine katkıda bulunan bir kadın, çocuk parkın-

da yaptığımız kısa görüşmede söyledikleri ile adeta bu doğrulanmış hissimi hedef almıştı.

Komşuluk yapmak isteyen her yerde yapar. Eskiden kadınlar pazara birlikte giderdik, herkesin geliri aynı, alacağı aynıydı. Buraya gelince önce çekindim, market poşetleriyle geliyorlar ya hep, teklif edemedim ben. Sonra büyük evlerden bir komşuyla karşılaştım pazarda. Gelip de bana pazarın pahalılığından yakınınca, dedim yine biriz

Bahsettiği komşusuyla görüştüğünü, çocuklardan fırsat buldukça ona kahveye gittiğini de anlattı ama kendi apartmanındakilerle (küçük evlerden oluşan alt blok) olan komşuluğundan bahsetmedi. Zor olanın farklı gelir düzeyindekiler ile komşuluk yapmak olduğunu düşünmüş ve bu anlatısından sonra kendi apartmanındakilerle yaşadıklarından söz etmeye ihtiyaç duymamış olabilir. Ya da ben burada komşuluk olmamasını beklememin tek sebebinin karma gelir gruplarının bir arada yaşaması olduğunu düşündürtmüş olabilirim. Her ne olursa olsun, gelir seviyesindeki farklılaşmanın mekânın farklılaşmasından daha etkili olduğuna inandığımı düşünüyorum. Elinde pazardan değil de marketten alışveriş yaptığını gösteren poşetlerle gelenleri kendinden uzak konumlandırmıştı. Buna karşın, kendisinin orada olmasını doğal bulduğu bir mekânda –pazarda– o uzakta zannettikleri ile karşılaştığında bir eşitlik hissine hızlıca geçişini önemli buluyorum. Karma gelir gruplarından yaşam alanları oluşturulmasının arkasında yatan en büyük beklentinin de, insanların kendilerini ekonomik olarak daha yukarıda gördükleri kişiler ile eşitleyebileceği imkânlar sunması olduğunu düşünüyorum.

Tüketim ile yeni yaşam alanlarının etkileşimini sorduğum noktaya da değinmek istiyorum. Görüşmelerin tümünde farklı ekonomik seviyelerdeki bireylerin bir arada yaşamasının, daha düşük gelire sahip kişilerce tüketimde bir özenmeye yol açıp açmadığını sordum. Gelen cevapların tamamında böyle bir tüketim anlayışının olmadığı, buranın (hem Zonguldak, hem TOKİ) öyle özenme ile kendini borca sokacak bir yer olmadığı anlatıldı.

Örneğin, “memurla işçinin aynı yerde kalması bir farklılık hissettirmiyor. Ay sonu gelince o da aç, buradaki de” dedi görüştüğüm erkek. Aslında finansal yapının içine dâhil edilmiş her bir bireyin borçlanma sürecine girdiğini ve bundan muzdarip olduğunu bu kısacık cümle ile özetlemişti. Kendini işçi emeklisi olarak tanıtan 64 yaşındaki kadının söyledikleri de benzer şekilde buradaki tüketimin özenme ile şekillenmediğine dairdi:

Burada ihtiyacı olan kalmadı. Zenginler işçisini eve yazdırıp, anahtar teslimiyle bu evleri hemen kendi üstüne aldı. Burada o yüzden daha benzer gelirler var, öyle çok fakirler kalmadı. O gerçek işçi için, gerçekten ihtiyacı olan için, hâlâ ulaşamaz buralar. Bu yüzden işte apartmanda biri laminant parke yaptırmaya başlayınca 10 daire daha yaptırıyor. Ama dediğim gibi, zaten benzer yaşanıyor. Öykünme üstünde olduğunu bildiğine değil, genel bir yaşam standardına oluyor, o da topluca oluyor. Elbet var evi müteahhidin bıraktığı gibi kalmış olan ve o da diğerlerini görünce depresyona giriyor, ama o her apartmanda olur. Her apartmanın kıt kanaat geçineni, eve çivi çakamayısıyla evinden matkap sesi eksik olmayanı olur illa. Burada farklı olanı, insanlarda “hiç yoktan bir ev sahibi oldum” sevincinin olması.

Tartışmanın geldiği noktada bu alıntının önemi yine son cümlelere kayıyor. Görüşme yaptığım kadın, yalnızca bir proje ile bir araya getirilmiş hanelerde değil, tesadüfi yerleşilmiş apartmanlarda da komşuların birbirlerine tüketim bazında özenmesini ve benzer tüketimlerin gerçekleştirilemediği durumlarda bunun büyük bir üzüntüye dönüştüğünü çivi ve matkap örneğiyle anlattı. İşte buradan getirip sonlandırdığı mülk sahibi olma hali ise tüm tüketimlerden daha büyük ve bir anlamda ev dekorasyonuna dair özenmeleri önemsizleştirecek derecede eşitleyici bir faktör olarak anlatıldı diyebiliriz. Öte yandan yasak olduğu son derece net olan, cezasının sözleşmenin ve dolayısıyla da mülkiyet hakkının sonlanması olduğu el değiştirme ve kiralama işlemlerinin nasıl gerçekleştirildiğini detaylı

bir şekilde tartışmak gerekir ancak böylesine geniş bir konunun yalnızca varlığından bahsedip geçmek durumundayım.

Bu söylenenlere paralel bir noktadan mevcut durum değerlendirmesi yapan mahallenin 22 senelik kadın bakkalı aslında TOKİ bloklarında oturmuyordu ama doğma-büyüme bu mahallede olduğundan “buralar” hakkında konuşma konusunda kendine güveniyordu. TOKİ evlerinin 210 dairesi ile Kilimli’ye kurulmasının ardından mahallesinin eskisine oranla büyük bir değişim göstermediğini belirtti. Var olan hanelere benzer gelir gruplarından insanların buraya taşındığını, uyum sorununun olmadığını şu cümleler ile anlattı:

Yaşam stili genel olarak aynı. Öyle birbirine özenerek tüketimi arttıracak şeyler yok. Burada öyle hâkimler savcılar oturmuyor, buradakiler benzer gelirlere sahip. Ha mesela meşhur medikalci oturuyor ama onların da yaşamı mütevazı, öyle lüks yok. Tabii insanlarda ilk bir oluyor gecekondudan apartmana geldim, her şeyim lüks olsun istiyor ama geliri belli. Ne oluyor? Ona borç yap, buna borç yap, ay sonunda telefonları susmuyor. Sonra görüyor tabii, 10 yıllık koltukta da otursan aynı, 1 yıllıkta da. Ama ekmek yemesen olmuyor.

35 yaşındaki kadın bakkal da emekli kadın gibi, karma gelir gruplarını içermesi hedeflense de nihayetinde burada benzer ekonomik seviyelerden hanelerin olduğunu vurgulayarak tüketimdeki pratiklerin yalnızca mekânsal olarak değil, zamansal olarak da değiştiğine inandığını anlattı:

Genel olarak bir market alışkanlığı var. Eline para geçince gidiyor marketten alıyor, bana yazdırdığını ödemedi elindeki market poşetlerini sallaya sallaya önümden geçiyor. O eski mahalle kültürü yok artık.

Bu paylaşımlarda aslında komşuluk olmamasına dair yakınmalar ile örtüşen bir mahalle kültürünün yok oluşu vurgusundan bahsedebiliriz. Bakkalın da mahallelinin ve komşular arasındaki sıkı ilişkilerin bir parçası olduğu yerlerde (belki de dönemlerde demeli), bakkalın veresiye ürün vermesi ve ele geçen

para ile başka bir şey almadan bu borcun ödenmesi yine mahalle kültürü ile örtüşen bir dayanışma olarak görülebilir. Günümüzde bakkal-market çatışmasının herkesin malumu olduğu göz önüne alındığında, önünden market poşetleriyle geçilen bir bakkalın yok olan mahalle kültürünü üzülerək kabul etmek zorunda kalması oldukça anlaşılır.

Bu görüşmelerime benzer şekilde, kadın kuaför de gelirlerin birbirine daha yakın olması sebebiyle, karma gelirli bir sitede olması beklenebilecek tüketimde kendinden ekonomik olarak daha yüksek seviyede bulunana yaklaşma çabasının burada olmadığından bahsetti. Bu sırada aslında büyük ve küçük daireseli bloklar arasında yaşanan çatışmalara da değindi:

Burada öyle aldığı, yaptırdığı farkı çok hissedilmiyor ama tüm bir toplu konut karar almaya çalıştı mı dert oluyor. Mesela ilk önce tek otopark vardı, niye çünkü dar gelirli kesim gelecek, öyle herkesin arabası olamaz. Ama evler anında memura, doktora, polise satılmaya, yasak olmasına rağmen kiralanmaya başlayınca, yetmez oldu orası. Genel toplantı yaptık, yandaki yeşil alanı otopark yapalım dediler. Zengin hemen “olsun” dedi. Evin değeri artacak, zenginliğine zenginlik katacak tabii. Biz dedik o yeşillik hakkımız, biz orada oturuyoruz. Şimdi tüm çevre otopark oldu. Neyse yine var banklarımız ama elimizden alındı bahçemiz, oturacak yerimiz

Bu park yeri meselesini çekirdek çitlerken de dinlemiştim ve oradaki yeşil alan-otopark dönüşümündeki kaybetmişlik hissinin aktarmayı, bu konunun Kilimli TOKİ Evleri’nde genel bir ehemmiyeti olduğunu göstermek açısından önemli görüyorum.

Siteye yerleşmeden önce ortak yaşam alanları evlerden daha çok övülmüş. “Böyle denince bir şey sanmıştık, meğer bildiğimiz bahçeden, çayırdan, çardaktan bahsediyorlarmış” diye küçümser bir bakış açısı ile anlatsalar da, kaybetmeye yaklaşınca çimenlerden ve çardaklardan oluşan bu alanlar bir anda değerlendirilmiş. Büyük bloklar araçlarını site içine⁹ park edemediklerin-

9 Kilimli TOKİ Evleri’nin hâlâ dış çitleri ve kapısı yok. Dolayısıyla kapalı bir site hali yok ancak kuruluş yapısı olarak kapalı hissini benimsetmiş. Bu neden-

den yakınıp, site toplantısında boş yeşil alanların bir kısmının park yerine dönüştürülmesini önermişler. Görüşmelerde sıklıkla üzerinde durulduğu üzere, burada beklenildiği kadar düşük gelir seviyesine sahip olanların yaşamadığı gerçeği bu konuda da bir kez daha kanıtlanmış. Arabalı bina sakini sayısının beklenenden fazla olması nedeniyle öneri çoğunluk oyunu almış ve sitenin üst kısmında kalan yeşil alan otoparka dönüştürülmüş. Küçük evler denilen, sitenin alt tarafındaki 3 bloktaki daire sayısı ile yukarı kısımdaki büyük evlerden oluşan 2 bloktaki daire sayısı kıyaslandığında, aslında alt bloklardan katılım olmadan oylamanın bu şekilde sonuçlanmayacağı aşikâr ancak yine de alt blok sakinlerince bu kararın üst bloklara has gibi görüldüğü bir gerçek. “Bizde kimin arabası var da buraya sığmayacak, onlarınki görgüsüzlük” diyor kadın kuaför, apartmanların ortasında kalan park yerini göstererek. Bu en temel çelişkilerini özetleyebilecek bir anlatım olabilir belki de, çünkü temel çelişki mekânın kullanımında iki uçtaki pratikler arasında yaşanıyor. Geldiği yaşam tarzı ile bağlarını koparmayıp yeşil alanda uzun zamanlar geçiren “küçük bloktakiler” bir uçta yer alırken, gecekondu yaşamının getirdiği geçmiş mekânsal pratiklerini kökten değiştirip, kredi ödemeye alışmışken araba kredisini de başlatan ve bunun yarattığı tüm “gereklilikleri” mekâna uygulama talepleri ile küçük bloktakileri bunaltan “durumu iyi”ler diğer uçta duruyor. Diğer bir deyişle, site sakinleri ekonomik olarak benzer seviyede olsa da, tüketimi etkileyen yaşayış pratikleri ile gruplaşan bir yapının varlığından söz edebiliyoruz.

Otopark meselesi ile bloklar arası çatışmaları ele almışken, aslında mekânsal olarak ayrıştırılmanın zihinlerde nasıl hemen karşılık bulduğuna dair bir örneği kuaför ve site yöneticisi kadının anlattığı bir olayla paylaşmak yerinde olacaktır:

Benim kız okul dönüşü servisle gelirken, Zonguldak’ın büyük bloklarda yaşayan meşhur zengin ailesinin kızıyla kav-

le binaların ortasında kalan park yerleri ve yeşil alanlardan site içi olarak bahsediliyor.

ga etmiş. Benim kız hem uzun hem iri, onlarınkiyse kısacık ve çiroz. Kesin döver diye tutmuşlar benimkini, o kız benimkinin yüzüne tekme atmış. 2 gün bekledim, özür dilemeye arayan soran olmayınca gittim hastaneye darp raporu aldım, oradan da karakola gittim kıza ifade verdim. Okul müdürü çağırınca gittik, ... soyadlı kadınla aynı odada oturuyoruz. Biliyor ya benim alt apartmanda oturduğumu, sen kim oluyorsun da, neyine güveniyorsun da şikâyetçi oluyorsun demeye, kendince zenginliğiyle beni aşağılamaya başladı. O gidince müdür neden bulaştın sen bunlara dedi. Gayri-ihiyari altımdaki döner sandalyede ona doğru dönüp bacak bacak üstüne atıp “kimin ne olduğu belli olmaz” dedim. O an öğretmen korktu benden. Mezun olana kadar, yıllarca kolladı benim kızını. Hâlâ çarşıda görünce önünü ilikliyordı. Gitmiş demiş o kadına da özür dileyin diye. Kadın yine demiş “tabii gecekondudan geldiler tinerçisi, rakıcısı her pisliği bilirler, üstümüze salmasınlar.” Yine küçümsüyor, hor görüyor. Ama işte bu da aile terbiyesi. O öyle yaşarken medikalci var yine üst bloklarda, zengin ama nasıl mütevazı, bizden farkını bilemezsin.

Bir olayda taraflardan birinin anlattıklarını mutlak doğru olarak kabul etmek istemesem de burada görüşüğüm kişi tarafından yapılan vurguların önemli olduğunu düşünüyorum. Kendisi bu evlerde farklı gelir düzeyindeki aileler arasında bir ayrım hissedilmediğini söylese de, alt gelir grubunun parçası olarak hor görüldüğü bir olayı bana uzun uzun anlatmayı ve aslında karma gelir gruplarının bir arada bulunduğu bilgisinin hep akıllarda olduğundan bahsetmeyi anlamlı bulmuş olmalı. Ayrıca, *biz* ve *onlar* olarak bloklara ayrılmış yapının dilde de kendini gösterdiğini, yine aynı farklılığı reddedişin ardından görüyoruz.

Toparlamam gerekirse, görüşmelerin tamamını incelediğimde söylemlerde genel olarak *aslında bir yaşayış farklılığı olmadığı, kimsenin öyle büyük ayrımlar hissettirmediği* vurgusu ile karşılaştım. Ancak konuştuğum herkes kendini ve ötekisini tanımlarken daha yüksekte duran “büyük” bloklara bakıyor-

du. Reddedilse de mekân üzerinden bir ayrışmayı kabul ediyor, *oradaki* diyerek hep kendilerinden gelir olarak daha üst bir noktaya işaret ediyorlardı. Daha çarpıcı olanı ise bir farklılık olmadığını vurguladıkları cümlelerinin tamamında anlatımın “onlar bile” diyerek devam etmesiydi. Aslında bir yerde farklı olduklarını kabul ediyorlardı; ancak gelir farklılığını kabul etseler bile mantıklarına oturtamadıkları şey yine de herkesin borç içinde olduğu ve benzer tüketimler ile ay sonunu getirmekte zorlandığı gerçeği idi.

“Apartmanların dizilimi bilerek yapılmış sanki, yukarıya gelenler bizi alt görebilsin, bunu da rahatça dile getirebilsinler, ayıp olmadan ‘alttakiler’ diyebilsinler diye böyle koymuşlar sanki” diyor işçi emeklisi ve kuaför kadın ile gerçekleştirdiğim görüşme sırasında tüm konuşmaları dinlemiş olan, çardaktakilerin misafiri olarak orada bulunan ve Kilimli TOKİ Evleri’nde yaşamayan kadın. Bu sözleriyle benim çalışmamın sonucunu benim cümlelerimden daha iyi bağlıyor. Bu cümlenin öncesinde çokça “biz biriz, onlar da borçlu, burada herkesin geliri benzer” ifadeleri sarf edilmiş olsa da, kuaför kadının kızının yaşadıklarını anlatması ile birlikte tüm dayanakları değişip, “onlar bizi aşağıda görüyorlar ve evlerimizin konumu da bunu destekliyor” noktasına gelindi. Diğer bir deyişle mekânda planlanan gelir grupları dağılımının sosyal yaşamda yansıması olmamasını arzu edip bunun gerçekliğini karşılarındakine aktarmak isteseler de, tek bir örnek ile bir anda bakış açılarını değiştirip aslında sosyo-ekonomik olarak büyük bir fark yaşanabildiğinin altını çiziyorlardı. Evet, borçluluk kavramı altında toplanmak hepsini bir yapıyordu. Ancak bir proje ile var edilen konut alanında yaşanan bu birliğin kendi içinde temel bir ayrışmaya olanak sağladığını görmemek de olanaksız.

Yine de yaşanan mekândaki ayrıştırılmanın sosyal hayatta karşılık buluşunun çok değişik şekillerde olabileceğini kabul etmemiz için bu söylemlerin etkili birer referans olabileceğini düşünüyorum. Bu yaşayış şekillerinin tüketim alışkanlıklarında bir değişim gerçekleştirmediğine dair bir ağızdan yapılan anlatılara da haksızlık etmeyeceğim. Özellikle ekonomik

olarak daha üst seviyedeki hane halklarının tüketim alışkanlıklarına özenme ile başlayan bir değişimin burada dikkate değecek boyutlarda gözlemlenmediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, kentsel dönüşüm sonucu ortaya çıkan yeni bir konut alanının tüketim üzerinde önemli ölçüde dönüştürücü etkisi olamadığı, Zonguldak Kilimli TOKİ Evleri sakinlerince ve onların söylediklerindeki samimiyete inanmış yazarca kabul edilmiştir. Elbette ki bu kabul ediş Kilimli TOKİ Evleri ve gerçekleştirilen görüşmeler ile sınırlı olup, ne Zonguldak ne de Türkiye genelindeki bir kentsel dönüşüm proje alanına dair genelleme yapma amacı gütmemektedir.

Fotoğraf: Alaaddin Kara.

*Toplumsal cinsiyet
bakış açısıyla Zonguldak*

Zonguldak'ta feminist kadınların gündelik yaşamlarına, örgütlenme girişimlerine ve eylemlilik imkânlarına bakış

NAZ HİDİR

Bu yazıda feminist kadınların Zonguldak kent yaşamına nasıl dâhil olduklarını/olamadıklarını ve kentteki gündelik yaşamı nasıl deneyimlediklerini, mekânların cinsiyetlendirilmiş olduğu kabulünden hareketle betimlemeye çalışacağım. Feminist kadınlara odaklanma nedenim, kadınların taşrada gündelik yaşamı nasıl deneyimlediklerine bakmanın yanı sıra bazı dayanışma ve örgütlenme girişimlerinin de izini sürmek istememdir. Bunu yaparken hem feminist kadınların öznel deneyimlerine hem de kamusal alandaki kolektif örgütlenme ve eylemlilik girişimlerine odaklanmayı deneyeceğim.

Zonguldak'ta yaşamayan ve dolayısıyla kente uzaktan bakan birisi olarak yanıtlarını merak ettiğim sorularım şunlardı: Zonguldak'ta kadınlar kentin mekânsal kullanımını nasıl deneyimliyor? Feminist örgütlenme girişimleri özelinde Zonguldak'ın özgül dinamikleri nedeniyle ne gibi sorunlar yaşıyorlar? Yerel halk tarafından nasıl değerlendirildiklerini düşünüyorlar? 8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü gibi günlerde düzenledikleri etkinliklerde nasıl tepkilerle karşılaşıyorlar? Yerel otoritelerle ilişkileri nasıl? Yerel otoriteler kadınların eylemliliklerine destekçi mi, yoksa engel mi?

Bu soruları Zonguldak'ta feminist kadınların deneyimlerinin izini sürebilmek için üniversiteli kadınlar tarafından kurulan Üniversiteli Kadın Kolektifi'nden ve kolektifi de kapsayan yerel bir oluşum olan Zonguldak Kadın Platformu'ndan kadınlarla yaptığım görüşmeler üzerinden yorumlamaya çalışacağım.¹ Feminist duruş noktası (*standpoint*)² yöntemini kullandığım çalışmamda, kadınların Zonguldak özelinde feminist örgütlenme girişimlerinin imkânlarını görünür kılmayı amaçlıyorum. Böylelikle Zonguldak'ın kadın direnişi pratiklerine nasıl yanıt verdiğinin çerçevesini toplumsal cinsiyet bakış açısı üzerinden sunabileceğimi düşünüyorum.

Bir kentin kadınlarına bakarken:

Deneyimlerin ortaklığıyla kurulan samimiyet

Zonguldak'a dışarıdan bakan feminist ve LGBTİ³ aktivisti bir kadın olarak, burada yaşayan kadınlarla görüşme deneyiminin kendisi benim açımdan oldukça farklı ve ilgi çekiciydi. Küçük bir kasabada büyümüş bir kadın olduğumdan, Zonguldak'ın taşra hallerine dair dinlediklerim oldukça tanıdıktı. Diğer yandan Eskişehir ve Ankara'da feminist eylemliliklere dâhil olmuş bir kadındım ve küçük kentte feminist eylemliliklere dair deneyimleri merak ediyordum.

Görüştüğüm kadınların bazılarına arkadaşlarım aracılığıyla ulaştım.⁴ En kısası yarım saat, en uzun bir buçuk saat sü-

1 Görüştüğüm kadınların tamamı kendilerini feminist olarak tanımlamıyorlardı. Bu tavrın altında elbette farklılaşan politik ve ideolojik duruşları etkiliydi. Hepsinin ortak noktası, toplumsal cinsiyet eşitliğine inanan ve bunun için farklı şekillerde de olsa mücadele eden kadınlar olmalarıydı. Ben yazıda onların eylemliliklerini "feminist girişimler" olarak ifade edeceğim.

2 Feminist duruş noktası, "dünyayı ezilen kadınların gözlerinden ve deneyimlerinden görerek anlamayı; toplumsal aktivizm ve toplumsal değişim için ezilen kadınların bilgi ve perspektiflerine başvurarak gerçekleştirmeye yönelik bir epistemolojidir" Brooks, A. (2007). "Feminist Standpoint Epistemology: Building and Empowerment through Women's Lived Experience", *Feminist Research Practice: A Primer* içinde, der. Hesse-Biber, S. N. ve Leavy, P. L. Londra: Sage Publications, s. 53-82.

3 Lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve interseks.

4 Akın Bakioglu'na ve Atilla Barutcu'ya görüşeceğim kadınlara ulaşmam konu-

ren mülakatları toplamda yedi kadınla gerçekleştirdim.⁵ Yola çıkarken planlamadığım bir şekilde, görüştüğüm kadınlardan dördünün katılımıyla odak grup görüşmesi yapabildim. Bu benim farklı yaş, statü ve örgütlenme gruplarından kadınların kendi aralarındaki dinamiği görebilmemi sağladı. Bu görüşmeyle birlikte, Zonguldak'ta feminist eylemliliklerin önünü tıkayan sorunlara dair dinlediğim pek çok noktayı kadınlar birbirleriyle tartışırken dinleyebilme imkânını yakaladım.

Zonguldak Kadın Platformu, kentteki kadın eylemliliğine dâhil olan tüm oluşumları kapsayan bir platformdu ve bu nedenle görüştüğüm kadınların hepsi farklı şekillerde de olsa bu platforma dâhil olan kadınlardı. Bazıları artık harekete karşı mesafeli durduklarını ya da harekette eskisi kadar aktif yer almadıklarını⁶ anlatmış olsalar da, bireysel olarak feminist eylemliliklerini sürdürüyorlardı. Kadınlardan ikisi Zonguldak'a üniversite okumak için gelmiş lisans öğrencileriydi ve öğrenci evlerinde kalıyorlardı. Öğrenci olan kadınlar, Üniversiteli Kadın Kolektifi içerisinde yer alan ya da daha önce yer almış kadınlardı. Dördü en az üniversite mezunu olan,⁷ çalışan ve yalnız yaşayan kadınlardı. Yetmiş sekiz yaşında ve emekli olan Feyza Hanım ise görüştüğüm kadınlar arasında evli olan tek kişiydi. İçlerinden yalnızca Seda Zonguldaklıydı. Diğer kadınların iş, evlilik ya da öğrencilik gibi sebeplerle yolu Zonguldak'a düşmüştü. Kadınların yaşları yirmi iki ile yetmiş sekiz arasında değişiyordu. İki tanesi Kürt'tü ve yalnızca kadın kimlikleriyle değil, Kürt kadın kimlikleriyle de pek çok açıdan ayrımcılığı deneyimlediklerini aktarmışlardı. Kadınlardan beşi kendi-

sundaki destekleri için teşekkür ederim. Benimle görüşmeyi kabul eden kadınlara da öyle...

5 Görüşmelerin bazılarını Madenciler Lokali'nde, bazılarını ise Bülent Ecevit Üniversitesi Kampüsü'nde yaptım. Maden Mühendisleri (kısaca Madenciler) Lokali, kadın erkek her yaştan insanın "birlikte oturup içtiği", hafta sonları şir dinletisi, söyleşi gibi etkinliklerin düzenlendiği bir yerdi.

6 Görüştüğüm kadınların feminist örgütlülük girişimlerine karşı neden mesafe aldıklarına dair tartışmayı yazımın ilerleyen bölümlerinde yapmaya çalışacağım.

7 Bu kadınlardan biri aynı zamanda yükseköğrenimine devam ediyordu. Biri ise yüksek lisans mezunuydu.

lerini “feminist” olarak tanımlamıştı. Tanımlamayanlar ise yine toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen ve bunun için mücadele eden kadınlardı.

Önceden tanımadığımı ve çalışma sayesinde tanıştığım kadınlarla yaptığımı görüşmeler, sohbet ve kimi zaman karşılıklı “dertleşme” şeklinde gelişti. Hızlıca kurulan bu samimiyet bana ortak deneyimlerin biz kadınlar arasında kurulabilen sıkı bağlarını bir kez daha hissettirdi.

Zonguldak’ta kadınların gündeliğine bakmak

Kadınlar kentin mekânsal kullanımını nasıl deneyimliyorlar? Kadınlar Zonguldak’ı kadın dostu bir kent olarak görüyorlar mı? Kadın olarak kent yaşamına dâhil olabiliyorlar mı? Gündüz ya da gece, kamusal alanda kendilerini güvende hissediyorlar mı? Bu bölümde, görüştüğüm kadınların bir kent olarak Zonguldak’a dair yorumlarından bu sorular kapsamında bahsedeceğim.

“Zonguldak’ta kadının”

Kadınların hepsi Zonguldak’ı ve burada yaşamayı sevdiklerini dile getirdiler. Kendi anlattıklarına şaşırıp bazen “Ben ne çok seviyormuşum ya Zonguldak’ı” diyen de oldu, söze “Burada olmayı seviyorum” diye başlayan da. Örneğin Seda Zonguldak’a olan sevgisini “Burayı seviyorum, bana güven duygusu veriyor bu şehir” ifadeleriyle dile getirdi. Seda’nın dikkat çektiği güven hissi, kadınların bir kente dair en önem verdikleri özellik olabilir.

Sözlü taciz edilmeden bunca yıldır burada yaşadım. Diğer kentlere kıyasla Zonguldak’ta ciddi tehditler görmüyorum. Burada refleksler kuvvetli. Rahatsızlığını dile getirirsen insanlar seni dinliyor. Dolmuşta tacizci için “beni taciz etti, çek sağa indir bunu” desen dolmuşçuya indirir. Bunu da böyle “sen namusumuzsun” gibi yapmıyorlar, senin kendini korumana destek oluyor insanlar. Böyle bir yönü var Zonguldak’ın. (Seda)

Benzer şekilde Zonguldak'a olan sevgisini güvende hissetmesiyle ve çevresinde kendisi gibi kadınlar olmasıyla ilişkilendirilenler de vardı:

Zonguldak'ta kadın olduğum için ben kendimi şanslı görüyorum. Çevremdeki kadınlar da benim gibi.(Gönül)

Kadınların Zonguldak'a dair olumlu yaklaşımları, onların kenti pek çok açıdan "kadın dostu"⁸ olarak görmeleriyle değerlendirilebilir. Kadınların kenti sevmelerinin nedenine dair en sık ifade edilen, Zonguldak'ın kadınlar için yaşanabilir bir kent olduğu değerlendirmesiydi. Örneğin Çiğdem, gündüzleri kente rahat dolaşabildiği için burada olmayı sevdiğinden, Melike ise Zonguldak'ın pek çok kente göre kadınlar açısından daha rahat oluşundan söz etti:

Burada Sahil Kafe'de⁹ falan kadınların erkeklerle okey oynaması gibi şeyler kabul edilebiliyor. Zonguldak'ta kadın olarak setlerle karşılaşmıyorum. Kadın dostu bir kent diyemem ama bir kadın olarak kimseyi tanımadan buraya yerleşsem çok tuhaf ya da abes karşılanacağımı düşünmüyorum... (Çiğdem)

"Kadınların kendine yaşama alanı oluşturabileceği bir şehir olduğunu düşünüyorum. O yüzden burada yaşamayı şimdilik tercih ediyorum. Zonguldak birçok yere göre daha rahat bir şehir. ... Geceleri sokaklara rahatça çıktığım, ne toplu taşıma ne özel araç kullanmadan gece yarıları sokaklarda dolaştığım dönemler oldu. ... Kadınlar trafikte çok varlar. Çok fazla araba kullanan kadın var. Kadınların dışarıda görüldüğü bir kent olunca çok iyi bir yer oluyor. "Burada kadın olarak rahat yaşayabilirim" diyor insan. Burası o anlamda Türkiye'deki birçok yerden iyi, Türkiye'deki en iyi kentlerden biri. (Melike)

8 Kadın dostu kentler, kentte yaşayan herkesin kentin sunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal fırsatlardan eşit bir şekilde yararlanabileceği kentlerdir. Kadın dostu kentler için <http://womenfriendlycities.com/kdk-kadin-dostu-kent.php> adresinden yararlandım. (Erişim tarihi 25.09.2016)

9 Görüştüğüm kadınların Zonguldak'ın bir kent olarak ne kadar açık, rahat ve yaşanılabilir olduğunu göstermek için örnek verdikleri yerlerden biri Sahil Kafe'ydi. Sahil Kafe, Melike'nin yorumuyla "birçok kentte olmayan, kadınların rahat rahat oturabildiği, kadınlarla gidip bir şeyler içebileceğin bir yer"di.

Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadınların özel alanla, erkeklerin ise kamusal alanla ilişkilendirilmesinden dolayı, kamusal alanda kadınların gündelik, politik, toplumsal ve ekonomik hayatta görünür olmaları önemlidir. Kadınların kamusal alanda varlıklarının yadırganması, o kentte yaşayan kadınların gündelik yaşam deneyimlerini oldukça sınırlar. Bu nedenle gördüğüm kadınların sokakları gece ve gündüz nasıl kullandıklarını ve kentte kendilerini nasıl hissettiklerini öğrenmek, kentin cinsiyetlerle olan örüntüsünün nasıl şekillendiğinin anlaşılması için yardımcı olabilir.

Gördüğüm kadınların çoğu Zonguldak'ın kadınların sokakta görünür olabildiği bir kent olduğundan söz etti. Bu görünür-lüğün yanı sıra pek çoğu kentin kadınların rahat hareket etmelerine imkân sağladığına dikkat çekti. Kadınların kentle kurdukları ilişkide en belirleyici olan, Zonguldak'ın küçük bir kent oluşuydu. Kentin küçük olması, bazı açılardan kadınlara özgür-lük alanları yaratıyordu. Gördüğüm kadınlar sokakta rahat gezebilmekten kültür-sanat etkinliklerine daha kolay erişebilmeye, öğrenci evlerinde rahatlıkla yaşayabilmekten sokakta sigara içebilmeye ve ev sahipleriyle –en azından belirli semtlerde– sorun yaşamadıklarına dair pek çok örneği benimle paylaştı.

Kadınların kendilerini Zonguldak'ta güvende ve rahat hissedebilmelerinde, kendilerini kısıtlamadan dilediklerini giyebilmeleri de öne çıkıyordu. Örneğin Melike, Zonguldak'ta giyim kuşam konusunda kendilerini çok da sınırlanmış hissetmediklerini ifade etti. Diğer yandan erkeklerin yoğunluklu olduğu ortamlarda çalışan kadınlardan olan Seda, kıyafetler konusunda kendi otokontrolünü geliştirdiğini ve girdiği ortamlara göre giyindiğini anlattı. Feyza Hanım ise yıllarca sendikalarda çalışmış bir kadın olarak, her zaman istediğini giyebildiğini ve Zonguldak'ın bu anlamda özgürleştirici bir kent olduğunu aktardı.

Sendikaya giderken de mini eteklerim hiç değişmedi. ... Burası bir zamanların Almanya'sıymış. Daha kimse şort giydiği için dayak yemedi. Kapalı bir kadınla şortlu bir kadın yan yana rahat gezer burada. (Feyza)

Seda ise daha önce yaşadığı yerle Zonguldak'ı kıyaslarken, kentin coğrafi konumlanışının kadınların giyinme pratiklerine etki ettiğinden bahsetti. Zonguldak'ta daha özgür hissediyor oluşuyla, “kadın gibi hissetmesi” arasında bir bağlantı kurdu:

İnegöl'de çalışırken –ki orası benim hep sahte bulduğum bir kentti– daha erkeksiydim, daha çok boğuluyordum. Daha çok erkek olma, sert görünme, renklerden arınma gereksinimi duyuyordum. Zonguldak'ta kadını. Bu denizle, denizin feminenliği ile ilgili olabilir. İç kesimler daha sert, daha keskin, o ruh yok. (Seda)

Evli olan Feyza Hanım ve annesiyle yaşayan Gönül hariç, görüştüğüm kadınların hepsi öğrenci evlerinde kalan ya da yalnız yaşayan kadınlardı. Kadınların bu konudaki anlatıları, Zonguldak'ta yalnız yaşayan bir kadın olmanın yadırganan ya da kadınları zorlayan bir deneyim olmadığına dairdi. Melike bu deneyimi Zonguldak'ın kadınları özgürleştiren ve pek çok açıdan kadınlara yüklenen rolleri sorgulamalarını sağlayan bir kent olmasıyla ilişkilendirdi:

Bekâr, yalnız ve yaşı yüksek kadın oranı yüksek Zonguldak'ta. Bu güzel bir hava katıyor şehre. Zonguldak'ta mesela çocuk doğurmayı reddeden, yalnız yaşayan ya da evli kadınlar var bir sürü. Bana Feyza Abla ya da onun gibi onlarca kadın bu duyguyu gösterdi. ... Zonguldak düşündüren ve aşıran bir şehir. ... Burada bekâr kadına eve erkek getirir diye ev vermemek yok. Bekâr erkeğe ev yok; evi hor kullanır diye. O anlamda kimse kimsenin hayatına müdahale etmiyor. (Melike)

Zonguldak'ın kadın dostu bir kent olduğunu örnekleyen kadınlar, Zonguldak'ı İstanbul ve diğer “taşra”larla¹⁰ kıyasladı. Bunu yaparken Zonguldak'ın “kozmopolit” ve “metropol” bir şehir olduğunu “övgüyle” dile getirenler oldu.

10 Görüştüğüm kadınlar İstanbul dışında olan ve daha önce yaşadıkları kentleri “taşra” olarak adlandırdılar. Ben de onların ifadelerine sadık kalıyorum.

Zonguldak çok sevdiğim bir şehir. Emek şehri, kömür işçilerinin şehri. ... Zonguldak kozmopolit aynı İstanbul gibi. Erkeklerin oturduğu kahvede kadınlar yadırganmıyorlar burada. (Feyza)

Zonguldak'a dair anlatılarda ortaklaşan noktalardan biri, gündelik yaşam deneyiminin merkeze ve ilçelere göre değişmesiydi. Zonguldak'ın merkezinde daha çok dışarıdan gelenler, ilçelerinde ise yerliler yaşıyordu. Görüştüğüm bazı kadınlar, kent merkezini ya da bazı ilçelerini daha özgürlükçü olarak değerlendiriyordu. Örneğin Kilimli ilçesi, alkol tüketiminin yaygın ve rahat olduğu, “kızlı-erkekli” alkol tüketilen bir mekândı. Özellikle solcu mekânı olarak bilinen bu ilçe, kadınların “bile” erkeklerle birlikte kumar oynamasının yadırganmadığı bir ilçe olarak anlatılıyordu.

Kentin deneyimlenişi yalnızca merkez ve ilçelere göre değil, üniversite kampüsünün içine ve dışına göre de değişiyordu. Üniversite öğrencisi olan kadınlar, kentin kendilerine pek çok açıdan özgürlük sağlamasına rağmen üniversite içinde bu özgürlük alanının bulunamadığına sıklıkla dikkat çekiyorlardı. Örneğin Çiğdem, hükümetin son yıllarda artan baskıcı ve gerici uygulamalarından en belirgin olanının üniversitede görüldüğünden söz etti:¹¹

Okulda kadınlarla ilgili bir şey yapmak isteyince marjinal bir şey isteniyormuş gibi davranılıyor. Okulumuz gerçekten kadın-erkek eşitliği konusunda sınıfta kalmış durumda. Üniversite şehirden daha gerici bence. Şehirde karşılaşmadığımız baskıyla üniversitede karşılaştığımızı düşünüyorum. Yurtta kalıyorsan mesela dini programlar dışında sosyal aktivite yokmuş. Kadın yurtlarına giriş saatleri var, erkeklere yok. (Çiğdem)

11 Üniversitenin kenti “geriletmediği”, görüştüğüm bazı kadınlar tarafından dile getirilen önemli bir noktaydı. Yaygın kanı da üniversitelerin kentleri ilerlettiği ve ekonomik olarak kalkınmasına imkân sağladığı gibi varsayımların sorgulamaya tabi tutulması gerektiğini gösteren bir örnekti bu. Aynı zamanda bize üniversitelerin taşradaki varlığı ile birlikte kentlerdeki değişimin aslında hâkim iktidar ilişkileriyle ilgili olarak değerlendirilebileceğini göstermesi açısından da önemliydi.

Kadınlar Zonguldak'ı bir kent olarak değerlendirirken pek çok açıdan olumluymuş olsalar da, kenti eril buldukları noktaları da ifade ettiler. Bu eleştiriler arasında toplu taşıma saatlerinin erken bitmesi nedeniyle kadınların gece hayatlarının sınırlandırılması ve gece sokakların karanlık olması öne çıkıyordu:

Gece her yerde olduğu gibi burada da tedirginlik oluyor. Şehrin kuruluşu bakımından fazla ıssız yerler var. Üniversite etrafı falan ışıklı değil. Saat sekiz-dokuz sonrası minibüs yok. Ulaşım için bireysel çaba gerekiyor. Bu da seni evde tutabiliyor. (Seda)

Seda, geceleri yetersiz aydınlatmaya ve erken biten toplu taşımalara karşı kadınların çözüm olarak güvendikleri birer taksicileri olduğunu “Bu şehirde her kadının taksicisi vardır, pek çok kadın bu yöntemi kullanır” sözleriyle ifade etti.

Zonguldak'ın kadınların tabiriyle “küçük bir taşra kenti” olmasının özgürleştirici yanlarına karşılık, özgürlükleri sınırlayıcı tarafları da vardı. Özgürlükleri sınırlayan etken, insanların birbirlerini yakından tanımalarından kaynaklanan samimiyetin bir sonucu olarak ortaya çıkan “gözetim” mekanizmasıydı. Örneğin ailesi Zonguldaklı olan Seda lojmana taşındığında, komşuları ve aynı zamanda aynı iş yerinde çalıştığı kişiler ona evinde ışık kullanmadığı için “Hâlâ taşınmadın mı?” diye sormuşlardı. Seda bu deneyimin kendisine yalnız yaşayan bekâr bir kadın olarak gözetim altında tutulduğunu hissettirdiğini anlattı.¹² Pek çok eyleme katıldığı için yerel basında sıkça yer alan Eda için de kentte bilinen politik bir yüze dönüşmüş olmak gündelik hayatını kısıtlıyordu.¹³

12 Seda'ya bekâr olduğu için uzun bir süre lojman vermediklerine değinmekte de fayda var. Bekâr ve mimar bir kadın olarak kendine denk işçi olmayan beyaz yakalı birisini bulup evlenmesi ve çocuklarını koleje göndermesi şeklindeki baskın söylemlerden de oldukça bunalmıştı.

13 Eda'nın kolay tanınırlığını ben de deneyimlemiştim. Zonguldak'a gitmeden önce yaptığım araştırmalarda, görüşme yaptığım kadınların çoğunun fotoğrafına yerel basından aşina olmuştum. Eda da onlardan biriydi. Zonguldak'ta feminist eylemlerde yer alan kadınların sayısı oldukça azdı ve kısa bir araştırmayla birçoğunun yüzüne ulaşılabilirdi.

*“Kadınlar yer altına inemediler belki
ama yer üstünde kendilerini var ettiler.”*

Görüşüğüm kadınlar Zonguldak'ı, bir önceki bölümde bahsettiğim gibi kamusal alanda kadınların görünürlüğünün fazla olduğu bir kent olarak değerlendiriyorlardı. Bu değerlendirmenin kadınların anlatılarında sürekli olarak yapılan “yer altı güzellemesi”yle ilgili olduğunu düşünüyorum. Öyle ki bu kent, yerinin altında işçi olarak çalışan “yer altı” erkeklerine ait olarak görülüyordu. Kadınların anlatılarının da işaret ettiğine göre, kentte değer verilen alan yer altıydı ve erkekler yer altının sahipleriydi.

Zonguldak'ta işçilik, madencilikle ve dolayısıyla yer altıyla ilişkiliydi. Kentte sadece maden işçiliği işçilik olarak değerlendiriliyor ve yüceltiliyordu. İşçi olarak tanınmak, sadece erkeklerin yer altında çalışarak elde ettikleri bir “mertebe” olarak görülüyordu.¹⁴ “Yer altı”ndan dışlanan kadınlar, “yer üstü”ndeki hayatı deneyimlemekte bir nebze de olsa özgürleşebiliyorlardı. Zonguldak'ta işçi olarak “tanımlanmak” kadınlar açısından mümkün olmadığından, kadınlar yoğunluklu olarak kamu sektöründe çalışıyordu.

Kentte kadınların ötelendiği bir şey yok. Kamu kurumu çok fazla burada. O kurumlarda çalışan çok fazla kadın var. Kadınların kamusal alanda olması çok doğal karşılanıyor. Esnaflık yapmaları da doğal karşılanıyor. Burada iş hayatında kadın çok. Bu da kadınların gündelik hayatta kabul edilmesini kolaylaştırıyor. (Seda)

Kente dair dinlediğim anlatılarda yer üstünde kadınların görünürlüğünün oldukça fazla olduğunun sürekli yinelenmesi,

14 İş Kanunu'nun yer ve su altında çalıştırma yasağı ile ilgili 72. maddesine göre “Maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde on sekiz yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaktır.”

bana yer altının erkekliklerine karşılık, yer üstünün kadınlıklarını düşünürdün:

Mesela Maden Mühendisleri Odası var ve maden mühendisi kadınlar da var. Buralara giden kadınlar yer altına inemediler belki ama kadınların yer üstünde ciddi anlamda kendilerini var ettikleri bir şehir olduğuna inanıyorum, görüyorum bunu. ... İşçi burada sadece maden ya da inşaat işçisi olduğu için kadın işçi sayısı yok denebilecek kadar az. O yüzden kadınlar biraz yaşamın gerisinde kalıyor, sendikalarda özellikle. ... Burada yer altı işçisi erkek. Kadınlar işçi olarak görülüyor. Biz emek olaylarını genelleştirip ortak paydada buluşamıyoruz. (Melike)

Yer altı ve yer üstü ayrışması Zonguldak'a özgüydü. Kente özgü bu özellik, cinsiyet ilişkilerinde ve kadınların kentle kurdukları ilişkilerde belirleyiciydi. Melike'nin anlatısında da olduğu gibi yer altının erkeklere ait olarak değerlendirilmesi, kadınların yer üstünde belirli özgürlük alanları yaratabilmesine neden oluyordu.

Zonguldak'ta feminist örgütlenme girişimleri:

Deneyimler, eylemler, imkânlar

Görüştüğüm kadınlar, Zonguldak'ta feminist örgütlenme girişimlerinden olan Zonguldak Kadın Platformu ve Üniversitesi Kadın Kolektifi'ne dâhil olanlardı. Zonguldak Kadın Platformu, öncelikle 1996'da KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu) Kadın Platformu adı altında oluşturuldu. 2001'de Demokrasi Platformu ve Kadın Platformu olarak dönüştürüldü. Platform Eğitim-Sen, TMOBB, KESK gibi sivil toplum kuruluşları ve sendikaların oluşturduğu Demokrasi Platformu'na üye kadınların katılımıyla kuruldu. Görüştüğüm kadınlar, platformun eylemlilik biçimlerinin anlatılanların aksine daha çok merkezden şubelere gelen yönlendirmeler şeklinde olduğunu söylüyorlar. Buna göre KESK ya da TMOBB'da alınan kararlar şubelere yollanıyor ve buralarda uygulanıyor. Hem ül-

ke gündemine hem de yerele özgü gündeme dair etkinlikler düzenliyorlar. Etkinliklerin çoğu basın açıklamaları ve toplantılardan oluşuyor.

Üniversiteli Kadın Kolektifi ise Zonguldak Kadın Platformu'nun bileşenlerinden biri olup yedi senedir Bülent Ecevit Üniversitesi bünyesinde Öğrenci Kolektifi üyesi olan kadınlar tarafından basın açıklaması yapma, belirli günlerde yürüyüş ve benzeri eylemler, atölye ya da grup çalışmaları gibi faaliyetler düzenliyor. Kadın kolektifinden olanlar, oluşumun tamamen eşit ilişkilere dayalı, hiyerarşi karşıtı olduğuna dikkat çekiyorlar. Aralarında sabit görev ve rol dağılımları olmadığını, herkesin her işe koştuğunu ve daha çok inisiyatif alma üzerinden hareket ettiklerini aktarıyorlar. Görüştüğümüz sırada kadın kolektifinde aktif olarak faaliyet gösteren yedi kadın olduğunu ifade ettiler. Ancak gündeme göre sayılarının arttığını, eylemliliklerin de sayıyla birlikte çeşitlilik gösterebildiğini belirttiler. Düzenledikleri faaliyetler, üniversiteyle ilgili olduğunda kampüste ya da kampüsün kapısında, kenti de kapsayan bir konu olduğunda ise Zonguldak merkezinde gerçekleştiriliyor.

“Bence Zonguldak'ta kadın olarak sokakta eylem düzenlemek çok kolay”

Görüştüğüm kadınlar Zonguldak'ta düzenledikleri eylemlerin insanlar tarafından olumlu karşılandığını belirttiler.

Bence Zonguldak'ta kadın olarak sokakta eylem düzenlemek çok kolay. ... Bizimle bire bir iletişime geçen birine derdimizi çok rahat anlatabiliyoruz. Sandalye çekip [derdimizi] anlatırsak anlayan insanlar oluyor. (Çiğdem)

Kadınların eylemlilik imkânı, her yerde olduğu gibi Zonguldak'ta da vardı. Kadınlar birbirlerine mekânsal olarak yakındılar, birbirlerini tanıdıkları ve az sayıda oldukları için ayrı bir örgütlenme ağına ihtiyaçları olmuyordu. Yine de Zonguldak'ta eylemliliklerin ses getiren daha örgütlü bir feminist harekete evrilemediğini ve yaptıkları etkinlikleri yetersiz gördük-

lerini belirtiyorlardı. Bu durumu özellikle kentin küçük olmasıyla ilişkilendiriyorlardı.

“Küçük kentte feminizm ismini kullanarak örgütlenmek çok zor”

Kadın olarak eylem düzenlemenin kolaylığından bahsederken, bu eylemlerde “feminizm” ismi geçtiğinde hemen işlerin değiştiğini de vurguluyorlardı. Feminist girişimlerin daha örgütlü ve kitlesel hale gelememesinin nedenlerine dair en yaygın yorumlardan biri, insanlar için “feminizm” adının korkutuculuğuydu. Feminizme yönelik önyargı her dönemde ve her yerde oldukça yaygınken, Zonguldak gibi küçük bir kentte bu adı kullanarak eylemlilikte bulunmak daha da zordu:

Küçük kentte feminizm ismini kullanarak örgütlenmek çok zor. Feminizmin genel geçer algısıyla ilgili. Bu kelimenin erkekler için de kadınlar için de itici bir gücü var. Onu yıkmak çok zor. (Seda)

Peki, feminist hareketler neden örgütlenme ve direnme geçmişide olan, “mücadelecilerin kenti” olarak bilinen bu kentte dahi önyargıyla karşılanıyordu?

“Burada kadınlar bir şey yapmaya çalıştığında erkekler öne atılıp kadın hareketini, kadınların sesini bastırmaya çalışıyor”

Zonguldak, madenci direnişleriyle işçi sınıfı hareketinin simgeleştiği bir kentti. Bu mücadelede kadınlar da yer almış olsalar da, hareketin özneleri erkekler olarak görülüyordu. Haliyle kentte sosyalist erkeklerin eylemliliği hüküm sürüyordu. Eylemliliklerin erkeklerin tekelinde değerlendiriliyor olması, kentte feminist girişimlerde bulunanların mücadelesini etkiliyordu. Kentte yaygın olan politik hat, sınıf mücadelesi ve işçi kimliği üzerinden temelleniyordu. Kadınların kimlik mücadelesi ile cinsiyetçilik karşıtı mücadeleleri, sınıf hareketini balta-

layan girişimler olarak değerlendirilebiliyordu. Bu yanıyla sosyalist hareketler ile feminist hareketler arasında süregiden tartışmalar, Zonguldak'taki feminist hareketlerin şekillenmesinde belirleyici oldu. Zonguldak özelinde sosyalist örgütlülüğün güçlü oluşu, feminist örgütlülüğe aynı şekilde olanak sağlamıyordu.

Görüştüğüm kadınlar işçi hareketleri ile feminist hareketler arasındaki karşılaşmalara sıklıkla değindiler. Örneğin Melike, işçi sınıfı mücadelesinin Zonguldak'ta güçlü olmasının, feminist hareketlerin önünü kesen bir hal alabildiğini anlattı:

Buradaki feminist hareketi çok eksik görüyoruz. Bu feminist hareket ile işçi hareketi arasındaki kopukluktan oluyor bence. Burada işçi hareketi “feminizme yaklaşmayın yoldaşlar, tehlikelidir” noktasında. ... Emegi çok farklı bir yere koyuyoruz. Zaten kadının hayattaki emeğini görmüyoruz çünkü yer altı işçisi kadın değil, erkek. Burada yer altı işçisinin bir baskınlık durumu var. Diğer çalışan kadınların hiçbiri işçi kategorisinde değil. Çünkü hani devlet bizi böyle sınıflandırmış, işçi, memur, teknik elemanlar ayrı bir kategoride falan. Biz bu emek olayını genelleştirip ortak paydalarda buluşamıyoruz kadınlar, işçiler, ezilenler, emek verenler olarak. (Melike)

Kadınların çoğunun yakındığı diğer bir konu, kadınlar tarafından düzenlenen etkinliklere işçi erkeklerin gelmesinin kadınların eylemlerini bastırmasıydı. Kolektif üyesi Eda, düzenledikleri her etkinliğe erkeklerin ısrarla gelmelerinden ve istenmediklerini anlamadıklarından yakınıyordu. Çiğdem ise Zonguldak'taki sosyalist erkeklerin, kadınların eylemliliklerinin önünde bir nevi engel oluşturan konumda olduklarını söyleyip kadın mücadelesinin kendi öznesini yaratması gerektiğine dikkat çekmişti:

Erkekler, erkeksiz mücadeleyi anlamıyorlar. Ben de size destek veriyorum neden gelemiyorum diye ısrar edip duruyorlar. Her eylemde on beş dakikamız önce bu erkeklerle tartışmakla geçiyor. “Pankartı ben taşıyacağım, senin yanındayım.” Ka-

dınların sözünü dinletemiyoruz. Kadın mücadelesi kendi öz-
nesini yaratmalı. (Çiğdem)

8 Mart eylemine Çatalağzı Termik Santrali'nden (ÇATES) grevde olan işçilerin gelmesi, kadınların en sık verdikleri örnekti. İşçilerin grevine destek için giden kadınlardan bazıları, 8 Mart yürüyüşüne işçi erkeklerin gelmesine ve kendi sloganlarını bastırmalarına oldukça tepkiliydi:

8 Mart kötü bir örnek. O zaman ÇATES işçileri kadınları kullandılar. Grevde olmadıkları zaman kadınlar umurlarında değildi. Sorunları olduğunda da hemen geldiler. Kadınla ilgili bir slogan atıldılar. Ondan sonra “madenler bizim, kapatılamaz” diye slogan atıldılar. (Gönül)

Benzer şekilde Seda, işçi eylemlerine kadınların katılması durumunda da erkeklerin kendilerine “ters ters” baktıklarını anlatmıştı. Feminist kadınların bir bölümü işçi erkeklerin kendi eylemlerine gelmelerini istemezken, işçi erkekler de kendi eylemlerine destek veren kadınların varlığını yadırgayabiliyordu.

Üniversiteli Kadın Kolektifi'nden kadınlar, önceleri Zonguldak Kadın Platformu'nun düzenlediği etkinliklere erkeklerin de geldiğini ancak kadınların rahat edemediklerini ifade ettiler. Rahatsızlıklarını dile getiren kadınlardan Çiğdem, uzun tartışmaların sonunda 2013'ten beri erkeksiz etkinlikler düzenlemeyi başarabildiklerini anlattı:

8 Mart'ta grevden işçiler geldiğinde bizim sözümüzü kestiler, bastırdılar. Üniversiteli Kadın Kolektifi olarak biz sert duruyoruz. Ama platformdaki kadınlar böyle sert durmuyor. Onlar genç neslin, neden “erkeksiz mücadele” kavramını, neden “erkekler gelmesin” diye tartıştığını anlamıyorlar. Onların döneminde erkekler kadınlar el ele şeklinde olduğu için geçmişten gelen alışkanlık gibi bunu tartışmama. (Çiğdem)

Bu yaklaşımı benimseyen ve bu yaklaşımdan rahatsız olan kadınlar, görüştüklerim arasında daha genç ve diğer örgütlere

üye olan kadınların tutumuna karşı eleştirel olanlardı. Kadınlardan dinlediklerim, farklı feminizmler arasındaki temel tartışmalara işaret ediyordu. Kadınların düşünceleri arasındaki farklılaşma, aynı zamanda iki farklı kuşak arasındaki ayrışmayı da temsil ediyordu.

8 Mart’larda doğallaşmış, normalleşmiş şeyler konuşuluyor ama öz savunma, beden, cinsellik [gibi konular] konuşulmuyor. Kadın işçilere gül dağıtmayı öneriyorlar. Onlara 8 Mart o şekilde öğretilmiş. “Kadınların bir günü var, onlara gül vereyim” gibi. Mücadele böyle olunca ilerlemiyor. Biz her toplantıda bunu dile getiriyoruz. “Evet, haklısınız” diyorlar ama devamı gelmiyor. (Çiğdem)

Çiğdem’in anlatısında bahsettiği gibi bir önceki kuşak kadınların “kadın hareketi” anlayışıyla, genç kuşak kadınların “feminizm”i arasındaki farklılık, ortaklaşmalarının önünde bir engelle dönüşebiliyordu.

“Erkek benim sınıftaşımlar...”

Çiğdem ve diğer bazı kadınlar için Zonguldak’taki feminist hareketlerin önündeki en büyük engel olarak değerlendirilen işçi erkekliklerin baskınlığı konusu, diğer kadınlar için örgütlenme önünde bir engel değildi. Örneğin Kadın Platformu’ndan Zeynep Hanım, feminist bir devrime değil, işçi sınıfı devrimine inandığını belirtiyordu. Ona göre kadınların ayrı oluşumlarda yer alması fikri yersiz değildi ancak işçileri ve dolayısıyla erkekleri dışlayan bir mücadele anlamsız ve yetersizdi:

Bu sınıfsal ve birlikte mücadeleyle çözülecek bir sorun. Kadın örgütlenme gerekliliğini kabul ediyorum ama bu asla tek başına yeterli değil. İşçi sınıfından bağımsız bir başarı elde edilebileceğini sanmıyorum. Biz erkeklerden daha fazla mücadele edeceğiz ama kadın sorunları üçüncü, dördüncü sırada olacak. Bu toplumsal dönüşüm sosyalizmle gerçekleşecek. Erkek benim sınıftaşımlar. ... 8 Mart’a Zonguldak’ta ÇATES işçileri gel-

diğinde “erkekler gelmesin” diye bağırın kadınlar var. 8 Mart emek, mücadele günü. Oraya emekçiler, işçiler gelmeyecek de kim gelecek? (Zeynep)

Zeynep Hanım'ın da içinde yer aldığı dört kadınla gerçekleştirdiğim odak grup görüşmesinde Kadın Kolektifi'nden Eda, kadınların cinsiyetçi sistemle olan mücadelesinin erkeklerden ayrı olarak yürütülmesi gerektiğini savunanlardandı. Eylemliliklere dair çok temel bir meseleyi belirleyen bu farklı duruşlar, görüştüğüm kadınların politik düşüncelerinin ayrıştığı temel noktaydı.

Zonguldak'ta feminist örgütlülüğün eksik kalmasının bir diğer nedeni ise kadın grupları dışında farklı karma örgütlerde de yer alan kadınlar olmasıydı. Kadınlar üye oldukları diğer örgütlerin temsilcisi konumundaydılar ve bu diğer örgütler feminist eylemliliğin önüne geçebiliyordu. Örneğin eylemlerde “Basın açıklamasını kim okuyacak?” tartışması kimi zaman eylemlerin içeriğinin önüne geçebilen bir hal alabiliyordu. Seda'nın ifadesiyle “Basın açıklaması okuma meselesi ‘Benim örgütümden olan kadın okusun,’ diye dönüyor. ‘Kadınlar okusun,’ diye değil.”

Diğer örgütlerin ya da partilerin feminist eylemliliklere öncelenmesi tutumu, bazı kadınların feminist eylemlilik girişimlerine karşı mesafe almalarına neden olabiliyordu. Örneğin Seda bu meselenin kendisini kadın platformundan geri çekmesine neden olduğunu anlatmıştı. Çiğdem ise parti ya da örgüt üyesi olmayan kadınlara, bu gruplara katılmaları için baskı uyguladığından şikâyetçiydi. Belki de bu baskı, kentte politik eylemliliğin yalnızca işçi hareketleri ekseninde olması gerektiğine dair anlayışın hâkim olmasıyla ilgili olarak değerlendirilebilir. Kadınların anlatıları, kadınların feminist eylemlilik ya da örgütlülük girişimlerinde bulunmasının diğer insanlar tarafından örgütlülük olarak değerlendirilmediğine işaret ediyordu.

“Biz sıramızı savdık”

Zonguldak'ın işçi direnişlerinin tarihini barındırıyor oluşu, insanların sürekli geçmişe referans vererek konuşmalarına se-

bep oluyordu. Burada ilgi çekici olan, sürekli geçmişe yapılan atfın insanları bugün olan bitenlere dair eylemsizliğe yönlendiriyor olabilmesidir. Geçmişin izleri yalnızca direniş sırasının savılmasına dair değildi. Bunun yanı sıra geçmiş, Zonguldak'ta yer altında verilen kayıpların ağırlığının yarattığı karamsar havada da hâkimdi.

Madenci grevleri gibi bir dönem, tarih yaşamış burası. Ondan gelen bir rahatlık var. Burada yaşayan insanlar illa ki anlatır. "Zonguldak devrimci şehirdir, aydın şehirdir." Şehirde genel olarak madencilikten gelen bir karamsarlık da var. O yüzden olaylara karşı sönük bir şehir. Böyle bir olaydan çıkınca onun arkasına sığınılıyor, "biz sıramızı savdık gibisinden" sanki pek ilerleme olmuyor... (Çiğdem)

Kadınların anlatıları, Zonguldak'taki erkeklerin mücadele alanlarının tamamında var olmaya çabaladıklarına ve feminist örgütlenme girişimlerinin işçi sınıfı hareketinin gölgesinde bırakıldığına işaret ediyordu. Yer altının hâkimi erkekler yer üstündeki kentin de, eylemliliklerin de hâkimi olmaya yöneliyorlardı. Bu da haliyle feminist örgütlülüğün kendi öznelere yaratma kapasitesini baltalayabiliyordu.

"Türkiye'de olan bitenlerden burası çok etkilenmiyor sanki"

Feminist girişimlerin örgütlü ya da kitlesel hale gelememesinin bir diğer nedeni, Zonguldak'ın bir taşra kenti olmasıyla doğrudan ilişkili olarak değerlendirilebilir. Anlatılara göre kentte eylemliliğe girişen kadınlar hep aynı kadınlardı ve sayıca oldukça azlardı. Haliyle aynı insanlar etkinlikleri hem düzenleyen hem de katılanlar oluyordu:

Bir imza günü ya da söyleşi olduğunda, 25 Kasım'da, 8 Mart'ta her zaman aynı elli kişi. Her yerde onlar var. Kadın Platformu'nda da aynı insanlar var. Arada sadece öğrenciler değişiyor. Sendikalardaki yönetici kadınlar hep aynı kadınlar. (Melike)

8 Mart Dünya Kadınlar Günü¹⁵ ve 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü, her yerde olduğu gibi Zonguldak'ta da kadınların kitlesel olarak bir araya geldiği günlerdi. Ancak bu günler için yapılan etkinlikler, kadınların belirttiği üzere genelde birbirini tekrar eden eylemler oluyordu. Her yıl bu günler yaklaşırken bir araya gelen kadınlar yeni ve farklı eylemlilik imkânlarını tartışıyor olsalar da, bu fikirleri eyleme dökme konusundaki kısıtlılıktan yakınıyorlardı. Görüştüğüm kadınlardan bazıları bu tartışmaların bir yere varamadan bir sonraki yıla ertelenmesinden ve sonraki yıl da yine aynı döngüye hapsolmasından söz ediyorlardı.

Kadınların eylemliliklerini zorlaştıran etkenlerden bir diğeri ise kendi aralarındaki paylaşımın ve dertleşmenin eksikliğine yönelikti. Örneğin Eda bu eksiklik nedeniyle Zonguldak'ta kadın dayanışmasının az olduğunu düşünüyordu. Melike ise bu eksikliğin kadınları kolektif feminist eylemlilikten ziyade, bireysel mücadeleye yöneltebildiğini belirtiyordu.

Zonguldak'ta merkez ve ilçeler arasındaki kopukluktan ve bu kopukluğun kadınların kentle kurdukları ilişkiye olan etkisinden daha önce söz etmiştim. Kadınlar bu kopukluğun, kendileri dışındaki kadınlara yaklaşmalarının önündeki engellerden biri olduğuna da dikkat çektiler:

Burada kırsal kesimle kentin arası çok kopuk. ... Burada çok iyi sosyalist örgütlenme de yok. Ayrıca Türkiye'de olan bitenlerden burası çok etkilenmiyor sanki. ... Bu bence kadın hareketinin örgütlenememesinde etkili. (Melike)

Melike'nin bu ifadesi, kopukluğun yalnızca kentin merkezi ve ilçeleri arasında değil, Türkiye'nin gündemiyle Zonguldak arasında da olduğuna işaret ediyordu. Buradan Zonguldak'ın

15 Grup olarak görüşme şansı yakaladığım kadınların tartıştıkları konulardan biri 8 Mart'ın nasıl ifade edileceğine dairdi. Kadın Platformu'ndan Zeynep Hanım, 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü'nü kullanmayı tercih ederken; Kadın Kolektifi'nden Eda, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü demeyi anlamlı bulduğunu ifade etmişti. Bu ifade tercihini şekillendiren, politik duruş farklılıklarıydı. Feminist eylemliliklere dair tüm tartışma aslında bu politik duruşlar arasındaki farklılıklar üzerinden şekilleniyordu.

geçmişine sıkıca bağlı olduğu çıkarımı yapılabilir çünkü geçmişe dönüklük kenti bugünden ve kentin dışındaki gündemden uzaklaştırabiliyor. Ancak Zonguldak'ın geçmişini yaşatmakta zorlanan bir kent olduğu da açık. Bunu da kenttekilerin direniş tarihiyle övünmesinin kimi zaman eylemliliği pasifize eden bir tutumu beslemesinde görmek mümkün.

“Yerel kamu otoriteleri açısından destek yok”

Devlet otoritesinden bağımsız düşünemeyeceğimiz yerel kamu otoritelerinin feminist eylemliliklere sosyal politikalar çerçevesindeki yaklaşımının cinsiyetçi tonu da görüştüğüm kadınların dikkat çektiği meselelerden biriydi. Karşı karşıya kalınan durumun bir diğer boyutu ise eylem ve eylemlilik halinin belirli bir otorite tarafından nasıl kavrandığını gözler önüne seriyordu: Eylemin/eylemliliğin kendisinin bir tür hobi faaliyetine, örneğin bir tür kahvaltı organizasyonuna indirgenmesi veya bir kadının otobüs şoförü olmasının cinsiyet eşitsizliğini tümüyle ortadan kaldırabilecek bir olay olarak benimsenmesi. Tüm bunlar feminist hareketlerin yerel kamu otoriteleri tarafından nasıl “sınırlandırıldığını” ve “meşru bir kadınlık halinin” hangi şartlarda onaylandığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Seda ve Çiğdem, Zonguldak'ta feminist eylemlilik girişimlerine yerel yönetimlerin yeterince destek olmadığından söz ederek yukarıda aktardığım bakış açısının sınırlılıklarına dikkat çektiler:

Yerel kamu otoriteleri açısından destek yok. Kent Konseyi 8 Mart'ta kadınlara kahvaltı etkinliği yapıyor. Yapmış olmak için... (Seda)

Hangi eylem olursa olsun Zonguldak'ta özgür eylem yapamıyorsun. Eylemler polisli oluyor, trafiği mahvetmeyin şeklinde oluyor. Belediye kadın etkinliği istesek hayır demez ama istekli davrandığını düşünmüyorum. (Çiğdem)

Sonuç

Kadınların Zonguldak'la kurdukları ilişkiyi ve kent özelinde feminist direniş eylemliliklerinin imkânlarını görünür kılmayı amaçladığım bu yazıda, Zonguldak'ın kadın direnişi pratiklerine nasıl karşılık veren bir kent olduğunun çerçevesini toplumsal cinsiyet bakış açısı üzerinden sunmaya çalıştım.

Kadınların Zonguldak'ı kadınlar için yaşanılır ve rahat bir kent olarak değerlendirmelerinin, Zonguldak'ın yer altının yüceltilmesi ve dolayısıyla erkeklerin alanı olarak görülmesiyle ilgili olabileceğini düşünüyorum. Erkek işçilerin yer altında çalışmalarının ve bunun sonucu olarak yer altı güzellemesi yapılmasının, diğer taraftan yer üstünün kadınlara görece özgürleştirici bir alan olarak bırakılmasına neden olduğunu söyleyebilirim. Haliyle kentin yer üstü, kadınların diğer pek çok kente göre görünür olabildikleri ve rahat hareket edebildikleri bir yere dönüşüyor.

Feminist örgütlenme girişimlerine dair başlangıçta sorduğum sorulara dair yorumların ise anlatılardan hareketle iki başlık altında toplanabileceğini düşünüyorum. Birincisi, Zonguldak'ın maden işçilerinin direnişi ve mücadelesiyle özdeşleşmiş bir kent olması; ikincisi Zonguldak'ın taşra halleri.

Zonguldak'ın maden işçilerinin direnişiyle özdeşleşen bir kent olması, kenttekilerin işçi sınıfı hareketi dışındaki hareketleri görmezden gelen bir tavır geliştirmelerine neden olabiliyor. İşçi erkekliğinin muhalif eylemliliklerin önünü açma ve ses yükseltme açısından katkısını teslim etmek gerekiyor elbette. Ancak diğer yandan işçi kenti olan Zonguldak'ın kendi yerel politik dinamizminin erkekler tarafından belirlenmeye çalışılmasının kadınların eylemliliklerinin önünü kesebildiği anlaşılıyor. Feminist hareketler ve sınıf hareketleri arasındaki ilişkide sıklıkla söylendiği gibi aslında feminist eylemliliklerin önünü kesen, bir bakıma sınıf hareketinin güçlü örgütlülüğü olabilir. Dinlediklerim bana yaygın olarak kullanılan bir feminist sloganı hatırlatmıştı: "Sınıfı bölen feminizm değil, feminizmi bölen sınıf."

Zonguldak'ın taşra halleri bahsine gelirsek; kentin küçük olması, muhalif eylemliliklere katılan insan sayısının az olması, bu insanların birbirlerini tanıyor olması gibi durumlar yeniliklere yönelik bir girişimin önünü kesebiliyor. Bunun yanı sıra kentin Türkiye'nin gündemine dair takındığı mesafeli tavır ve geçmişten gelen mücadele ruhuna karşılık kente hâkim olan karamsar hava, eylemlilik girişimlerini aksatabiliyor.

Her ne kadar yazıda girişimlerin neden yetersiz kaldığına dair bir tartışma yürütmüş olsam da, amacım elbette Zonguldak'ta verilen mücadeleleri değersizleştirmek değil. Aksine, amacım örgütlülük deneyiminin böylesine güçlü olduğu bir kentte kadınların deneyimlerinin izini sürmektir. Dolayısıyla yapılan tüm girişimlerin ve kadınların her birinin takındıkları farklı feminist tavırların çok kıymetli olduğuna yönelik düşüncemi ve bu girişimlere dâhil olanların sayısının ve eylemliliklerin artmasına dair dileğimi dile getirerek bitirmek isterim. Bir de bana kendini açan kadınlara selam, sevgi ve dayanışmayla tabii...

**Suskunluk ve gözetim:
Devrek kahvehanelerinde erkeklik**
ATILLA BARUTÇU

Araştırmacı yazar Refik Ahmet Sevengil *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?* adlı kitabının bir bölümünde İstanbulluların kahveyle ilk tanıştıkları dönemden bahseder. Bu dönemde 16. yüzyılın bilginlerinden sayılan Şeyhülislâm Ebusuud Efendi'nin şöyle bir fetva çıkardığını yazar:

Kömür oluncaya kadar kavrulup yakılan nesnenin yenilip içilmesi caiz değildir. Toplulukta içilmesi de Hıristiyanlara benzer. Şeriata uygun değildir ve sözü geçen maddenin zorla tutulup alıkonulması ve yok edilmesi gereklidir.¹

Kahvenin İstanbul'a ilk kez getirilmesiyle birlikte haram olduğuna yönelik tartışmaların çıktığını ve bu fetvayla birlikte kahve getiren gemilerin yükleriyle beraber denize batırıldığını belirten Sevengil, o dönemde her şeye olduğu gibi kahveye getirilen bu yasağın da ona karşı bir tutkunluk yarattığını söyler. Böylece İstanbul'da 1555'te, ilk Yemen kahvesinin Şam ve Halep yoluyla Arabistan'dan gelmesiyle kahvehaneler ortaya çıkar² ve kahveye olan yasağın işlememesi ve bu içeceği denemek

1 Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, Alfa Yayınları, (2014), s. 26.

2 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yayınları, (2013), 9. Baskı, s. 233.

isteyenlerin günden güne artmasıyla birlikte bu tüketime hizmet vermeye başlayarak yasaklı içecek içmenin zevke dönüştüğü insanlar için sık sık uğranılan yerler haline gelir.

Kahvehaneler ortaya çıktıkları ilk andan itibaren içerisinde sadece kahve tüketilen mekânlar olmamış, erkekler için en başından beri kamusal alanda sosyalleşme olanağı sağlayan bir işlev görmüştür. Örneğin, erkekler bu kahvehanelerde bazen “kat kat fiskiyeli havuzun, havanın içinde döne döne serpilen suları karşısında çevrede güvercinler kanat çırpıp hu hularla sırdaş olurken, toprak kâselerle kahveler içer, sohbet eder, bazen içlerinden biri bir kitap okur, diğerleri dinlerdi.”³ Bazen de “kahve ve tütün içer, meddah dinler, kâğıt, tavla oynar, kimi zaman dışarıda, kahvehanenin önünde yapılan çeşitli eğlencelere katılırlardı.”⁴ Sadece ortaya çıktığı dönemlerde değil, tarih boyunca kahvehanelerin kendine özgü işlevleri ve dinamikleri olan birer mekân olma özelliği taşıdıklarından bahsedilebilir. Bu işlev ve dinamiklerin tarihsel süreç içerisinde değiştiği açık, zira günümüzde kahvehanelerin birincil amacı yukarıdaki örneklerde belirtildiği gibi kahve içmek değil veya günümüzde kahvehane içerisinde kitap okuma, meddah dinleme gibi aktivitelere pek rastlamıyoruz. Aslında ilk ortaya çıktığı biçimiyle de kahvehanelerin sadece bu amaçlara binaen kurulduğunu söyleyemeyiz.⁵ Öte yandan farklı değişimler geçirmiş olsa da şehir merkezlerinde ve (daha çok) kırsal alanlarda varlığını sürdüren kahvehaneler, bugün hâlâ gündelik yaşam içerisinde sosyalleşmenin önemli mekânlarından biri konumunda. Kadınların da vakit geçirebildiği benzeri mekânlara daha çok “ai-le çay bahçesi” gibi isimlerin verilmesinden dolayı, kahvehane

3 Refik Ahmet Sevengil, *a.g.e.*, s. 26.

4 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 233-4.

5 Alan Mikhail'e göre “kahvehaneler sadece müşterilerinin tükettiği kafeinli içeceklerle yakından bağlantılı olmakla kalmıyordu; bu mekânlar Osmanlı kent coğrafyasının ayrılmaz birer parçasıydı” ve toplumsal yaşam içerisinde ve gündelik yaşam pratiklerinde birbiriyle kesişen pek çok işlev ve çoklu kimlikler barındırıyordu. Bkz. Alan Mikhail, “Gönül Arzu Eder ki: Toplumsal Cinsiyet, Kentsel Mekân ve Osmanlı Kahvehaneleri”, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri: On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri* içinde, der. Dana Sajdi, (2014), Koç Üniversitesi Yayınları, s. 175-225.

dediğimizde hâlâ erkeklerin toplanıp vakit geçirdiği homososyal yapıya sahip bir mekân akıllarımıza gelmekte.

Kamusal alanın küçük ve çok işlevli bir parçası olmasının yanı sıra erkeğin yer yer kendi özel alanı haline de çevirebildiği kahvehaneler, aynı zamanda toplumsal ilişkilere cinsiyet temelli ışık tutabileceğimiz önemli bir veri kaynağı. Erkeklik üzerine yapılan çalışmaların artmasıyla birlikte hakkında yazılmış pek çok yazı bulabileceğimiz kahvehaneler, genellikle erkeklik dayanışmasının sağlandığı ve sürekli yeniden üretildiği mekânlar olarak literatürde yer etmiş durumda. Benim bu yazıdaki amacım kahvehanelerin erkeklerin cinsiyet kurgularına etkilerini, bu cinsiyetlendirilmiş homososyal mekânlarda süregiden erkekler arasındaki ilişkilere ve bunun sokağa olan uzantılarına bakarak anlamaya çalışmak olacak. Bunu Zonguldak'ın Devrek ilçesindeki kahvehaneler üzerinden yapacağım.

Devrek, Zonguldak'ın şehir merkezine yaklaşık 50 km uzaklıkta bulunan büyük ilçelerinden bir tanesi. Şehir merkezinin dağlık coğrafyasının aksine düz bir alana yayılmış olan ilçe, kaynağını Bolu dağlarından alan Devrek Çayı'yla ikiye bölünmüş durumda. Yerleşimin Erken Kalkolitik Çağ'a (M.Ö. 5500) dayandığı ve bölgede medeniyetin ilk filizlendiği yer olduğu belirtiliyor.⁶ İlçenin simgesi haline gelen en meşhur özelliği ise el yapımı baston üretimi.⁷ İlçenin karakteri haline gelen bu özelliği, baston ustalarının dükkânlarının bulunduğu merkezdeki Bastoncular Çarşısı ile varlığını sürdürüyor. Öte yandan çarşı sadece baston dükkânlarıyla değil, kahvehaneleriyle de dikkat çekiyor. Dolayısıyla hem baston ustalarının erkek olması, hem de (ve muhtemelen bununla bağlantılı olarak) bu civardaki kahvehanelerin bolluğu, bu çarşıyı çok büyük oranda erkeklerin bulunduğu bir mekân haline

6 <http://www.devrek.bel.tr/Devrek-Hakkinda/1/tarihce/Devrek.html> Son erişim: 21.12.2016.

7 Barack Obama'nın ABD başkanı seçildiği 2008 ve 2012 senelerinde Devrek'ten Amerika'ya hediye amaçlı yollanan bastonlar ulusal basında yer etmişti. http://www.pusulagazetesi.com.tr/arsiv_319/obama-ya-devrek-bastonu/ <http://www.ereglionder.com.tr/guncel/devrek39ten-baskan-obama39ya-baston-h45494.html> Son erişim: 21.12.2016.

getirmiş. Zira esnafın bol olduğu yerlerde, örneğin arastalarda kahvehanelerin çok olduğu örneklere başka yerlerde de rastlarız. Ancak Devrek'teki kahvehanelerin bu tarz yerlerde oluşan esnaf kahveleri gibi işlediğini söyleyemeyiz. Turist akımının olmadığı, yerlisinin de pek uğramadığı bu Bastoncular Çarşısı'nda ustalar işin azaldığı zamanlarda dükkânlarını çoğu zaman kimseye bile emanet etmeden bırakıp kahvehaneye demlenmeye, dinlenmeye veya gövde gösterisi yapmaya gidiyor gitmesine ama bu durumun buradaki kahvehaneleri birer esnaf loncası gibi işler hale getirdiğini söylemek güç. Bazı büyük yerleşim yerlerinde rastladığımız kunduracılar kahvesi, fırıncılar kahvesi, müzisyenler kahvesi gibi kimliklendirilmiş kahvehanelerin örneğine burada rastlamıyoruz. Çarşıya hâkim olan bastonculuk mesleği, aynı çarşıdaki az sayıdaki diğer mesleklerin varlığıyla birlikte veya varlığına rağmen, kahvehaneler arasında tematik bir ayırım yaratmamış. Ama yine de semtin küçük, birebir ilişkilerin güçlü olmasından dolayı bu kahvehanelerin “aranan ustanın bulunabileceği” birer adres olabildiğini belirtmek gerekir.

Devrek'te Bastoncular Çarşısı'nda yaptığım gözlemler bu yazının verilerini oluşturacak. Caddeye bakan dış cephesi hareketli ve yoğun olan, iç ara sokaklarının ise daha sakin ve sessiz olduğunu söyleyebileceğim. Bastoncular Çarşısı'nda kahvehaneler çoğunlukla “Çay Evi” olarak adlandırılmış ve Çarşı'da kahvehanelerin yanı sıra bakkal, market, tütüncü, berber, elektronik eşya mağazası, iç giyim pazarı, simitçi ve kahvaltıcı gibi dükkânlar da bulunmakta. Gözlemlerim esnasında dört kahvehanenin bir arada bulunduğu, Çarşı'nın en bol kahvehaneli sokağına ise özellikle odaklandığımı belirtmeliyim. İlk gözlemlerimi ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nden aldığım mekân ve cinsiyet üzerine olan bir doktora dersi için kahvehaneler üzerine kısa bir yazı kaleme almak amacıyla yapmıştım.⁸ 2015'in Ekim ayına denk gelen bu gözlemleri, daha sonra bu yazıyı geliştirmeye

8 Prof. Dr. Ayşe Saktanber'e “Space, Place and Gender” dersinde hazırladığım yazıma getirdiği yapıcı eleştiriler ve derste paylaştığıengin bilgiler için çok teşekkür ederim.

karar vermemle birlikte 2016'nın Ekim ayında yine aynı bölgede yaptığım gözlemler izledi. Böylece aynı kahvehaneleri bir yıl arayla gözlemleme fırsatı elde etmiş oldum.

Gözlemlerim ile birlikte homososyal yapıya sahip bir mekân üzerinden erkeklik hallerine, erkekler arası ilişkilere ve bu hal ve ilişkilerin etkisiyle oluşan cinsiyetler arası dinamiklere odaklanacak olan bu yazı, ortaya koyduğu verilerle aslında kahvehanelerin iç ve dış sınırları net olmayan mekânlar olduğu argümanını öne sürmüş olacak. Özellikle Devrek'teki gibi fiziksel olarak da dışarıya taşan iç mekânı küçük kahvehanelerin, balkon veya kapı eşiği gibi iç ve dış ayrımını bozan ve bu özelliğiyle farklı bir karakter edinen mekânlar olduğunu göstermeye çalışacağım. Lefebvre'in mekânın toplumsal bir üretim olduğu savunusu⁹ ve 1970'lerle birlikte feminist coğrafyacıların kamusal/özel ikiliğine karşı çıkarak ev ve iş arasındaki uçurumu reddetmeleri,¹⁰ mekânlar üzerine yapılan çalışmalarda sınırların muğlaklığına olan vurguyu arttırmış; "mekânları yapılandıranların oralarda yaşayanlar olduğu"¹¹ fikriyle bu mekânların cinsiyetine dikkat çekerek mekânsal deneyimlerin cinsiyet temelli eleştirisine olanak sağlamıştı. Bu eleştirel yaklaşıma kahvehaneler üzerinden bir örnek olarak Alan Mikhail, "kamusal" ve "özel" arasındaki ayrımın Osmanlı dünyası için de savunulabilir olmadığını, Osmanlı kahvehaneleri üzerine yaptığı kapsamlı analizinde kanıtlamaya çalışmış, Osmanlı kahvehanelerinin bu ikiliği çürütmeye yardımcı olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Bu yüzden kahvehaneleri kavramsallaştırırken konuya sınırlar açısından yaklaşmamış, katmanlara ve çokluklara odaklanmış ve Foucault'nun heterotopya kavramı üzerinden giderek kahvehaneleri kendi içinde bağdaşmaz olan birçok mekânı, birçok mevkiyi tek bir gerçek yerde yan yana koy-

9 Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Blackwell: Oxford, (1991).

10 Selda Tuncer, "Beşeri Coğrafyaya Feminist İtirazlar", *Fe Dergi* 4, no. 1, (2012), s. 79-90.

11 Funda Şenol Cantek, Çağla Ünlütürk Ulutaş ve Sermin Çakmak, "Evin İçindeki Sokak, Sokağın İçindeki Ev: Kamusal ile Özel "Ara"sında Kalanlar", *Kenarın Kitabı: "Ara"da Kalmak, Çeperde Yaşamak* içinde, Der. Funda Şenol Cantek, İletişim Yayınları, (2014), s. 121-159.

ma gücü olan bir mekân olarak ele almıştır.¹² Ben de bu yazıda kahvehanelerin bu katmanlı ve çokluk barındıran yapısını ve kahvehanelere atfedilen sınırların muğlaklığını ve akışkanlığını, benzer bir yaklaşımla ve toplumsal cinsiyete odaklanarak göstermeyi amaçlıyorum.

Susan ve gözetken olmak

Erkeklerin kahvehaneye gelerek kendilerinden salt erkek oldukları için beklenen görevlerden biraz olsun uzaklaştıkları ve bir yenilenme yaşadıkları, daha sonra ise “sahip oldukları” erkekliği performe etmeye devam etmek üzere tekrar kahvehane dışına adım attıkları söylenebilir. Ancak bu demek değildir ki erkekler bu mekân içerisinde erkekliklerini bir kenara bırakırlar. Tersine, buradaki erkek cemaati içinde tıpkı askerlikte olduğu gibi kadınlardan ve kadınsı özelliklerden uzak kalarak ve bu erkek mekânı içerisinde diğer erkeklerden yeni şeyler öğrenerek erkekliklerini beslerler. Yaşıtlarıyla erkek muhabbetleri çevirir, hürmette kusur etmedikleri kendilerinden yaşça büyük erkeklerin deneyimlerini dinler, oyun oynayarak kafa dağıtır veya hiçbir şey yapmıyor gibi görünerek vakit öldürme “haklarını” kullanırlar.

Devrek Bastoncular Çarşısı’ndaki kahvehaneler üzerine yaptığım gözlemlerdeki ilk hedefim kahvehaneler içerisindeki cinsiyet içi dinamiklere, yani erkekler arası ilişkilere bakmaktı. Erkekler bu mekânlarda nasıl vakit geçiriyorlardı? Birbirleriyle etkileşimleri nasıldı? Neler konuşuyorlardı ve hangi paylaşımlarda bulunuyorlardı?

Gözlemlerim sırasında ilk dikkatimi çeken şeylerden biri, kahvehanedeki erkeklerin bu mekânların günümüze özgü alışkanlıklarından biri olarak görülen kâğıt/okey/tavla oynama gibi aktiviteleri tercih etmedikleri ve kahvehanedeki diğer erkeklerle uzun muhabbetlere girmedikleri oldu. Bu önemsiz gibi görünen detayın Devrek kahvehanelerinin karakteri hakkında önemli şeyler söyleyeceği açıktı. Kahvehaneye gelen erkek-

12 Alan Mikhail, *a.g.c.*

lerin büyük çoğunluğu diğer erkeklere selamını verdikten sonra bir el hareketiyle kahvehane sahibine çay istediklerini belirtiyor, bu esnada boş buldukları herhangi bir sandalyeye bu sandalyenin yakınında kimlerin olduğunu çok da önemsemeden oturuyorlardı. Kahvehanede geçirdikleri süre boyunca sayısını takip edemeyeceğim kadar çok içtikleri çaylarını yudumlarırken sandalyelerinden ayrılmıyor ve sokakları izleyerek “boş boş oturuyorlardı.”¹³

Kahvehaneye gelen erkeklerin yaş profili ve yaşa dayalı ilişkileri, önemli olduğunu düşündüğüm meselelerden biriydi. Kahvehanedeki erkeklerin büyük çoğunluğu 60 yaşın üzerindedeydi. İki gözlemimi de hafta içi öğle saatlerinde yapmış olmam, kahvehanedeki erkeklerin çoğunluğunu emekli erkeklerin oluşturduğu fikrimi destekler nitelikteydi. Zaten Devrek’in erkek nüfusunun büyük çoğunluğunun zamanında Almanya’ya işçi olarak göç etmiş ve emekli olduktan sonra dönenlerden ya da Zonguldak’taki maden ocaklarında çalışıp emekli olduktan sonra bu şehirdeki yaşamlarını sürdürenlerden oluştuğunu önceden de biliyordum. Kahvehane sahiplerini içine dâhil edebileceğim genç erkek sayısı ise oldukça azdı. Dolayısıyla tahminlerimin aksine, yaşı da etkisinin olduğu erkekler arası hiyerarşik ilişkilere bu kahvehanelerde rastlamadığımı söyleyebilirim. Birazdan ele alacağım suskunluk meselesi buradaki erkeklerin birbirleriyle olan iletişimini sınırlandırdığından, yaşı da destekleyebileceği bir hiyerarşi ortamının yaratılması zaten oldukça güç görünüyordu.

Öte yandan dışarıdan biri olarak girdiğim kahvehanelerdeki en genç kişinin ben olduğumu ve bu mekânlardaki varlığımın pek çok dinamiğe etki ettiğini belirtmem gerekir. Küçük bir ilçe merkezindeki kahvehaneye gelen erkeklerin genelde aynı kişiler olabileceği düşünüldüğünde, benim bir yabancı olarak mekâna girişimin buradaki düzene bir tehdit oluşturduğu açıktı. Kahvehanelerde geçirdiğim sürenin uzaması, kim olduğumu

13 Bu yazıda kahvehanedeki erkeklerin hiçbir şey yapmadan boş boş oturup vakit öldürdükleri yönündeki genel algının tersini göstermeye çalıştığım için bu eylemi tırnak içine almayı tercih ediyorum.

sorgulamaya yönelik bakışların artmasına sebep oldu. Bu durum ilk gözlemlerim esnasında kahvehanedeki erkeklere üniversiteden geldiğime ve kahvehanelerle ilgili bir çalışma yaptığımı yönelik bir açıklama yapmamı zorunlu kılmış, bu açıklama “yabancı” olan konumumu “misafir” yapmaya yetmişti. Böylece babacan tavırlı bazı erkeklerin misafirperver davranışlar sergilemesiyle birlikte benim de bir tehdit ve huzursuzluk kaynağı olarak algılanmadan mekânda uzun süre vakit geçirebilme imkânım sağlanmıştı.

Daha önce de belirttiğim gibi kahvehanedeki erkekler vakitlerini oyun oynamadan ve çok sohbet etmeden, sadece dışarıyı izleyerek geçiriyorlardı ve bu durum yazının başlığına taşıdığım üzere iki temel kavram üzerinde düşünmeme sebep oldu: Suskunluk ve gözetim.

Erkeklerin ev ile olan ilişkilerine odaklandığım eski bir yazımda suskunluğun güçlü olan tarafından (yani erkekler), güçsüzlere veya daha az güçlülere (yani kadınlara, diğer erkeklerle ve çocuklara) stratejik bir şekilde uygulanan bilinçli bir tavır olduğunu savunmuştum. Sessizlikten farklı olarak suskunluğun eril bir tutum olduğunu göstermeye çalışmış ve bu tutumun erkeğin kadına atfedilen bir mekân olan ev ile erkekliğine zarar vermeden mekânsal ilişki kurabilmesi için bir araç olarak kullanıldığını söylemiştim.¹⁴ Bu yazıda da sessizlik yerine suskunluk kavramını kullanmayı tercih etmemi yine aynı nedene bağlayabilirim. Kahvehanede keyfi bir şekilde vakit harcayan erkeklerin de sessizleştirildiklerini değil, suskun kalmayı tercih ettiklerini ve bunun bir erkeklik stratejisi olduğunu düşünüyorum. Ancak buradaki suskunluğun ev içerisinde olduğu gibi erkeğin üstün konumunu devam ettirmek için stratejik bir araç olarak kullandığını net bir şekilde söyleyemeyiz. Zira kahvehane içinde erkeğin böyle bir stratejiye gereksinim duyduğunu düşünmek yersiz olur. Bahsettiğim önceki yazımın sonunda şöyle demiştim:

14 Atilla Barutçu, “Bir Erkeklik Stratejisi: Özel Alanda Eril Suskunluk”, *Fe Dergi* 7, no. 1, (2015), s. 131-145.

lleri yaşın yarattığı bir sonuç olarak da erkeğin suskunlaştığını söylemek elbette ki mümkün. Ancak yaşlanıp elden ayaktan düşen erkeğin aslında zaten hiç ulaşamadığı ama ulaşmak için çeşitli stratejilerle gerek özel alanda gerekse de kamusal alanda güç gösterilerinde bulunduğ u hegemonik erkekliğinden bahsetmek artık iyice imkânsızlaşır. Dolayısıyla iyice yaşlanıp sosyal ölüme kadar varan bir duruma gelen erkeğin suskunluğ una artık eril suskunluk diyemeyiz. Zamanında eril suskunluk olarak uyguladığı bir stratejinin en sonunda “diş il sessizliğ e evrilen eril suskunluk” haline gelip gelmediğ i ise tartışmaya açıktır.¹⁵

Kahvehane örneğinde olduğ u gibi erkeğ in ev dışındaki bu suskunluğ unu, onun gücünü kaybetmesinin bir alameti olarak okuyamayız elbette. Ama buradaki suskunluğ un, yine yaşlanmanın etkisiyle “hayattan elini eteğ ini çeken” erkeğ in bu sefer erkekler arasındaki saygınlığını veya otoritesini temsil eden ve koruyan bir suskunluk olduğ unu, dolayısıyla yine stratejik olarak iş lediğ ini düşünmek akla yatkın görünüyor. Aslında ev ile kahvehanenin oldukça farklı mekânlar olduğ u ve evin içerisindeki aile ilişkileri ile kahvehane içerisindeki erkeklik ilişkilerinin bambaş ka dinamiklerle ilerlediğ i düşüncesi, erkeğ in bu iki mekândaki suskunluğ unu kıyaslamayı da olanaksız kılıyor gibi görünüyor. Ancak bir yandan da Mikhail’in belirttiğ i gibi kahvehanelerin şehre, şehrin sokaklarına ve iş lek caddelerine kıyasla ev dünyasıyla daha fazla ortak özelliğ e sahip mekânlar olduğ u iddia edilebilir. Çünkü erkeklerin evden çıkmasıyla birlikte kadınların evlerini akrabadan olmayanlara açması, evi geçici bir toplanma yeri olarak yarı kamusal bir mekân haline getirirken; erkekler de benzer türden bir sosyalleşmeyi kahvehanelerde yaşıyor.¹⁶ Dolayısıyla hem kadına atfedilen özel alanın yarı kamusala dönebilmesi, hem de kamusal alanın bir parçası kabul edilen kahvehanelerin erkekler için özel alan işlevi görebilmesi, bir kez daha bu sınırların muğ laklığ ına dem vurmuş

15 Atilla Barutçu, *a.g.e.*, s. 142.

16 Alan Mikhail, *a.g.e.*, s. 196.

oluyor ve bu tarz ayrımlar üzerinden analiz yapma çabasının yersiz olduğunu bir kez daha ortaya koyuyor.

Öte yandan her mekânla farklı ilişkiler kurup farklı stratejilerle güçlendirilen erkekliğin, erkeğin evde susarak elde ettiğini savunduğum gücünü kahvehanede başka bir yolla daha kazanarak sabit kılındığını gözlemlerim sonucunda da söyleyebilirim: Gözetim. Deyim yerindeyse bu sefer bakışlarıyla konuşan erkek, kahvehanede gözetim üzerinden yine güçsüz olana uyguladığı bir tahakkümle erkekliğini beslemeye devam etmekte.

Gözlemlediğim kahvehanelerin içi kısmen de olsa erkekler arası yatay ilişkilerin sürdüğü bir dinamiğe sahipken; kahvehanelerin dışı/çevresi, içeriden gelen etkiyle birlikte erkekler ve kadınlar arasında dikey ilişkiler yaratan, bunu da büyük oranda gözetim yoluyla yapan bir dinamiğe sahipti. Burada gözlem için gittiğim iki ziyarette de havanın güzel olmasının büyük etkisi olduğunu düşünüyorum. Havanın güzel olması nedeniyle kahvehanenin içinde değil önünde oturanların sayısı oldukça fazlaydı. Dışarıdaki sandalyelerin düzeni ve kullanım şekli oldukça dikkat çekiciydi ve kahvehanelerin sokakla olan ilişkisi hakkında önemli ipuçları veriyordu. Erkekler sırtları kahvehaneye, yüzleri sokağa dönük bir şekilde yan yana dizilerek oturmayı tercih ediyorlar, varsa önlerindeki sandalyeyi boş bırakıyorlardı. Zaten halihazırda pek çok boş sandalyenin sokağa bakar bir şekilde yan yana dizilmiş olması, buradaki erkeklerin vakitlerini oyun oynamadan sadece dışarıyı seyrederek geçirdiklerinin bir işareti olmasının yanı sıra, aynı zamanda bu noktaların bir gözlem noktası olduğunun da somut bir kanıtıydı.¹⁷

Bir kontrol mekanizması olarak işlediğini savunabileceğimiz bu gözetimin, kahvehanenin bulunduğu sokaktan kimlerin rahatlıkla geçip kimlerin geçemeyeceğinin belirleyicisi olduğunu söylemek mümkün. Sokak ve sokağı gören diğer dükkânla-

17 Kahvehaneler üzerine olan makalesinin bir bölümünde Hülya Arık da bu mekânları "bir gözlem kulesi" olarak ele alır. Bkz. Hülya Arık, "Kahvehane'de Erkek Olmak: Kamusal Alanda Erkek Egemenliğin Antropolojisi", *Cins Cins Mekân* içinde, der. Ayten Alkan, Varlık Yayınları, (2009), s. 168-201.

rın kahvehanede oturan erkeklerin gözetimi altında olması, bir mekânın cinsiyetinin diğer mekânların da cinsiyetlendirilmesine aracılık ettiğine yönelik bir çıkarımı olanaklı kılıyor. Erkek homososyalliğinin hâkim olduğu bir mekân, bu özelliği aracılığıyla sokağı da etkisi altına alıp buradaki cinsiyet ilişkilerini yönetebiliyor.

Gözlem için Bastoncular Çarşısı'nda bulunduğum süre içerisinde sokaktan geçen pek çok kadına da rastladım elbette. Ancak bu kadınların ne sayısı erkekler kadar fazlaydı, ne de sokakta bulunma amaçları erkeklerle aynıydı. Kadınların yürüme hızları, yürürken etraflarını inceleme sıklıkları ve çocuklarıyla birlikte sürekli bir koşuşturma içerisinde olmaları gibi detayların, bu kadınların özel alanda kendilerine yüklenen sorumlulukların kamusal alana taşan uzantıları sebebiyle sokakta bulunduklarını düşündürüyordu. Kadınların sokakta sadece hareket halinde bulunabilmelerinin, gündelik yaşamlarını şehirle bağlantı kuramadan sürdürmelerine sebep olduğu açıktı. Kahvehane haricindeki mekânlarda oturan kadınların sayısının oldukça az olması bu durumun en büyük kanıtıydı. Kadınların kamusal alandaki bu konumları aslında kamusal alanla özel alanı birbirinden bağımsız ve net sınırlara sahip alanlar olarak düşüneyeceğimizin bir başka örneğidir. Her yere sızan patriarkal sistemi de kamusal patriarka (*public patriarchy*) ve özel patriarka (*private patriarchy*) olarak ele aldığımızda, kadının özel alandaki ev ve aile temelli patriarkal sömürsünü, kamusal alanda eşitsizlik ve ayrımcılık yaratan patriarkal sömürsünden ayrı düşüneyeceğimizi yine görmüş oluruz.¹⁸ Yani erkeğin kamusal alandaki avantajı, kadının özel alandaki (ev işleri ve çocuk bakımı üzerinden) sömürsünün bir getirisiidir. Kadının şehirdeki motorize hali tam da bu yüzdendir.

Öte yandan ikinci gözlemimde denk geldiğim, sokaktaki sandalye düzenini bozan ufak bir detayın da önemli olduğunu düşünüyorum. Daha önce belirttiğim gibi Bastoncular Çarşısı içerisinde kahvehaneler dışında başka mekânlar da vardı ve bu

18 Sylvia Walby, *Theorizing Patriarchy*, Basil Blackwell (1990).

mekân sahiplerinden bazıları tıpkı kahvehanelerin yaptığı gibi kapı önlerine sandalye atmışlardı. Çarşının iç sokaklarının sıradan bir özelliği haline gelmiş bu düzen içerisinde bir bakkala ait olan iki sandalye, sokağa dönük olmayıp birbirine bakar pozisyonda durmalarından dolayı dikkat çekiciydi. Bu da buradaki kahvehanelerin sokağı gözetim yoluyla etkilediğinin diğer bir kanıtıydı aslında. Çünkü gözlemlerim esnasında gördüğüm şey, bakkal sahibinin ve yardımcısı veya misafiri olduğunu düşündüğüm kişinin kadın olduğuydu ve içeride müşteri yokken kapı önüne attıkları bu sandalyelerde karşılıklı oturup sokakla ilişkileneden sohbet etmeleriydi. Gözetenler değil gözetilenler olarak bu kadınların kendi mekânlarının uzantısı dahi olsa kamusal temas eden bir alanda sandalyelerini dışa dönük konumlandırmaları pek mümkün değildi belli ki.

Kahvehaneler her ne kadar kadınların girmekten sakındığı erkek mekânları olsalar da, burada işleyen gözetim mekanizması bu mekânların kadınlar tarafından da deneyimlendiğinin önemli göstergelerinden biridir. Aslında hem kamusal alanın bir parçası olması hem de herkesi içine kabul etmeyen homososyal yapısı nedeniyle yarı kamusal yarı özel diyebileceğimiz bir alan kahvehaneler. Ama hem bu kamusal/özel ayrımı hem de yazının başında bahsettiğim iç/dış sınırları, kahvehaneler özelinde içeridekinin dışarıyı etkilemesi, dışarıdakinin de içeriye deneyimlemesi üzerinden muğlaklaşıyor. Bu özelliğiyle de kahvehaneleri aslında kamusal alan-özel alan ayrımının yapay bir ayrım olduğunu gösteren bir örnek olarak okumak mümkün oluyor. Çünkü kahvehane içinde erkekler arası kısmi yatay ilişkilerin yarattığı erkeklik dayanışmasının dışarıya taşan tezahürünün, dışarıdakiler tarafından bir sokak deneyimi olarak yaşanması söz konusu. Erkek, fiziksel olarak dışarıda olmasa da dışarıdaki kadını gözetim yoluyla kontrol altına alıyor. Kadın ise fiziksel olarak içeride olmasa da içerideki erkeklik dayanışmasını baskı, tahakküm, denetim gibi mekanizmalarla deneyimliyor. Ve bu ilişki süreklileşerek mekânın karakteri haline geliyor. Dolayısıyla sokaktaki bir kadının boş bir kahvehanenin önünden geçerken de, kahvehanedeki bir erke-

ğin boş bir sokağa bakarken de aynı etkiyi yaratması/yaşaması mümkün hale geliyor, kalıcılışıyor.

Gözlemlediğim kahvehanelerde diğerlerinden farklı olarak erkeklerin neredeyse hiç konuşmadan saatlerce oturması, dışarıyı gözetmesi ve bunu genellikle çay içmek dışında hiçbir aktivite gerçekleştirmeden yapması, kahvehane kültürü üzerindeki kentsel bir etki olarak okunabilir belki de. Bu kentsel etkinin cinsiyet içi ve cinsiyetler arası ilişkilere sirayet ettiği, Devrek kahvehaneleri örneğinde susan ve gözetilen olanın, sessizleştirilen ve gözetilen olana tahakkümü üzerinden açık bir şekilde görülüyor.

Sonuç yerine

Türkiye’de egemen erkeklik algısı dâhilinde kahvehanelerin erkeklik inşası için önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Kahvehanelerin bu inşaya katkısı, homososyal yapısı ve çoğu zaman bunun bir getirisi olan erkeklik dayanışması üzerinden ilerlemektedir. Kahvehaneler, genç erkekler için erkekliği deneyimli büyüklerinden öğrendikleri ve askerlikte olduğu gibi bunu yaşatlarıyla deneyimledikleri bir yerken; erkeklik nezdinde belli bir mertebeye ulaştığı düşünülen orta yaş üstü erkekler için bu formun çeşitli stratejilerle korunduğu (bu örnekte suskunluk ve gözetim) veya toplumsal yaşamda sergilenen bu ağır performansın biraz olsun dinlenmeye bırakıldığı araçsal bir mekân haline gelir.

Gözlemlerim ve görüşmelerim sonucunda bu yazıda ortaya koymak istediğim şey, bu tarz dinamiklere sahip kahvehanelerin cinsiyetlendirilmiş karakterinin hem kahvehane içindeki dinamiklere etkisini hem de sokağa taşan yansımalarını görünür kılmaktı. Yaptığım ziyaretler sonucunda erkeklerin suskunluğu, hiyerarşiye dayalı ilişkilerinin olmaması ve sokak üzerindeki gözetimleri, cinsiyetli mekânlar olan kahvehanelerin Devrek özelinde bir profilini çizmemi sağlayan belirleyici karakteristik özellikler oldu. Öte yandan bu ziyaretler, erkeklerin görece özgürlüğünün ve görünürlüğünün hâkimiyeti altında olan

kadınların sınırlı hareketliliğini ve aktivitelerini göstermesi açısından da önemliydi.

Bugün kahvehanelerin sahip olduğu işlevlerin, içerisinde dönen ilişkilerin ve dışarıya yansıttığı etkilerin kahvehanelerin ortaya çıktığı ilk zamanlara göre değişiklik göstermesi, bu dinamiklerin aynı şekilde ileride de değişebileceğinin bir göstergesi. Dolayısıyla kahvehanelerde erkeklik üzerinden ilerleyen bu suskunluk ve gözetim mekanizmasını kahvehanelerin değişmez tipik bir özelliği olarak ele almanın yanlış olacağını söyleyerek bitirebiliriz. Bu sınırlı gözlemle elde ettiğim bulguları gerek Devrek'teki, gerekse Türkiye'deki diğer kahvehaneler için genelleme amacı gütmeyi de belirtmeliyim.

Fotoğraf: Alaaddin Kara.

Sanatta ve edebiyatta
Zonguldak izleri

Nahid Sırrı Örik'in Kıskanmak romanı üzerine...

GÜZİN YAMANER

*Yerle yeksan olan kadim kentler suçlu diye kimin adını
fısıldar?.. Kıskançlığın mı yoksunluğun mu beyler!..*

**Kıskanmak'ı¹ hangi çocukluğa kazılı izlerle
okumaya başlayacağımıdır?**

Beni bir tabureye oturtmuşlardı. Tabure normal kadın berberi koltuğunun üzerine konmuştu, ondüle makinesine yetişsin boyum diye. Beş yaşlarındaydım. Üstümde delik işli örgü bir yelek vardı, açık renk, toz pembe. Annemde de aynı modelin açık bir kurşuni gri mavi tonları. Yukarıdan aşağıya dikey delikleri olan bir model. Teyzemin düğününden kalan yapma beyaz çiçeklerimiz var avuç avuç. Gezmeye gitmeden evvel berbere gideceksek o yapma çiçekleri de götürüyoruz. Berber takıyor kafamıza, anne kız. İkimizin de çiçekleri aynı. Beyaz yalın kat gelin saçları çiçekleri. Ortalarında hafif bi pembelik var herhalde çiçeklerin. Saçlarımız bigudilere sarılıyor ve sonra ondüle makinesine konuyoruz, bekliyoruz. Annem normal makinede, ben normal berber koltuğunun üzerine konmuş taburenin üstünde. Saçlarımız yapılacak ve kabul gününe gideceğiz. Şehit İlhanlar Caddesi, Elazığ, 1973'ler, tam bilemiyorum tabii ama o aralar. Kadın berberine kodaman ailelerin hanımları geliyor. Biz yerli-

1 Nahid Sırrı Örik (2008), *Kıskanmak*, Oglak Yayınları, İstanbul, (1946). Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

siyiz Harput'un, tanımadığımız yerli aile yoktur. Subay, vali ya da savcı eşlerini de tanırız. Büyük evimizin geleni gideni bitmez. Biz çekirdek ailelerin değilse bile, büyük dede evimizin kapısı ardına kadar açıktır; kahveye, sofraya, akşam oturmasına gelen gidenimiz eksik olmaz. Dedelerimin kollarından büyük devlet memurları çok büyük memleketlerde (Ankara ya da İstanbul demek yerine). Onların tanışları, dışardan gelen tanıdığım tango kadınlar var. Süslü, boyalı, yakaları ve SAÇLARI AÇIK tango kadınlar. Büyük taşlı renkli renkli kolye bilezik takıyorlar, anneannem çok alay ediyor onlarla. Bizim sülalemizin bulgur kalburlarıyla dolu elmasları varmış. Anneannemle babaannem yakın akraba. Kalburlar dolusu elması kabul günlerine giderken takar giderlermiş. Bu tango kadınlar yalancı şeyler takıyorlar, görmemişler ki (bijuteri demek yerine).

O süslü yalancı takılı kodaman tango kadınlardan biri giriyor kadın berberine kapıdan. Soluma dönüyorum, parfüm kokusu kendisinden önce geliyor kadının. Sonra topuklu ayakkabılarının gölgesi arkasında Cadde'nin ışıklarıyla beraber giriyor ve en son da görüntüsü geliyor. AÇIK SAÇLARI bakır renkli, zaten yapılı. AYAKLARI ÇIPLAK, tüm tırnakları kırmızı ojeli. Elleri de ayakları da. Ojeyi bizim yerli kadınlar da kızlar da sürerler. Ayakları çorapların içinde daima ama olsun oje süren de var, kalınlı inceli çoraplarının içinden görünsün diye. Yalnız bizim yerli kadınlar ve kızlar, ayak tırnaklarına oje de sürseler, açık yazlık ayakkabı da olsa mutlaka ince çorapları var. Bu tango kadının ÇIPLAK AYAK PARMAKLARINI ERKEKLER GÖRÜYOR AÇIK ayakkabılarından. Ağzında sakız var tango kadının, kapıda otomobili bekliyor. Seferber oluyor çıraklar. Berber, "oğlum!" diyor, seğirtiyor oğlanlar. Dünden yapılan saçını düzeltmeye gelmiş tango kadın. Bize bi temennah veriyor, annemle bi merabalaşıyorlar. Bana tebessüm ediyor hatta, "napıosun cici kız?" gibi şeyler diyor. Ben kıpkırmızı oluyorum herhalde. Çıraklar elpençe divan dönüyorlar, tango kadının saçlarını düzeltiyor berber. Kapılar açılıyor, saçına son sprey sıkılıyor. "Şurayı biraz daha kabart" diyor tango kadın. "Tamam" diyor berber. Tango kadının dediğini yapıyor. Kadın çıkarken

cüzdânını açacak gibi oluyor. Berber, “tamam abla, ne demek, sonra şey yaparız, lafı mı olur” diyor. Otomobilin şoförü siyah takım elbiseli, siyah gırvatlı ve siyah kasketli. Arkadaşım Ahmet abinin babası. Tango kadın otomobilin sağ arka kapısından biniyor, çıraklar arkada berber önde protokol misafirlerini yolluyorlar. Arkadaşımın babası şoför otomobilin kornasına “dıt” yapıp hızla ilerliyor, tozu kalıyor Cadde’nin geriye. Berber önde, çıraklar arkada, kendilerini artık asla görmeyen otomobilin arkasından bir süre daha bakıyorlar ve el sallayıp içeri giriyorlar.

Tango kadın valinin hanımı.

Bizim saçlarımız bigudilerden çıkıyor. “Oğlum, saçı tara-yın!” diye azarlıyor berber çırakları (sonra onlardan birine fena âşık olucam, ama daha değil, en az bi beş yılı daha var herhalde. İsmail! Ah!.. Sarışın bir oğlan, kenarları bal sarısı ortası yeşil gözlerinin. Göçmenler diye pek kimseler konuşmuyor onlarla). Onun da babası, babamın arkadaşı.

Babam, Karayolları 9. Bölge’de formen. İsmail’in babası da babam gibi Karayolu işçisi.

O bigudilerle o kırmızı ojeli ERKEKLERİN GÖRDÜĞÜ ÇİPLAK AYAK PARMAKLARI arasındadır benim gördüğüm tüm kentlerin kuruluşları ve yıkılışları ile o yıkıntıların arasında yazılan romanların okunuşları...

Nahid Sırrı Örik’in *Kıskanmak* romanını da bu aralarda okuyacağım; farklı kadınlıklarla ve farklı kentlerle olan aralarda.

Çünkü o berber taburesine oturtulduğumda işte en çok beş yaşlarımda bile gözüme çiviyle çakılmış iki fark vardı. Biri bazı kadınların bazı kadınlardan daha zengin ve dolayısıyla daha süslü, daha rahat ve özgür oluşu; diğeri ve aslında ilk farkla çok yakından ilgili olanı ise bazı kadınların bazı kadınlardan daha namuslu oluşuydu. O süslü kadınların süsü oluyordu ama namusları bakalım bizim gibi, köklü ailelerin kadınları gibi tam mıydı? Üniversiteye adım atar atmaz sınıf kültür vesaire gibi kocaman kavramlarla bir anda tanışıp yerine oturtmaya çalışacağımı çelişkiler, o öte Doğu kentlerinin taşra bile denemeyecek uzaklıklarının derin yarılmalarında çoktan kazınmışlardı bile

zihnime. Bugün elime aldığım romanlarda o pratiklerin silinmez tortuları var gözlerimle satırlar arasında. Kapanmaz izler.

Çünkü Örik'in kadınları, mesela Seniha, Mükerrerem ya da Nuriye, işte o sınıf ya da kültür farkı ile ayrılmış kadınların içlerinden gelivermişler hemencecik. Gözlerimle okuduğum satırlar arasına kazılı izler haksız mı?

Romandan bende kalan

Nahit ve Seniha, vaktiyle iyi bir konuma sahip görmüş geçirmiş bir ailenin iki çocuğudur. Nahit büyüktür ve doğal olarak erkek çocuk olması sebebiyle de en iyi okullarda, Avrupalarda tahsil görmüştür. 20. yüzyılın ilk çeyreği sınıfların ekonomik konumlarını alt-üst eden bir süreçtir ve aile giderek elde avuçta ne varsa ancak biricik büyük oğullarını okutabilmek için tüketmiştir. Geride kalan kız çocuklarına herhangi bir yatırım yapmaya gerek duymamışlardır. Ağabeyi tahsilini bitirip yurda döndüğünde kızkardeşine gerekli ihtimamı gösterecektir ve ağabeyinin arkadaş çevresinden kız kardeşi iyi bir izdivaç yapabilecektir. Endişe edilecek pek bir şey yoktur.

Öte yandan evin küçük kızına herhangi bir yatırım yapılmasına gerek duyulmamasının tek nedeni, büyük ve erkek çocuğa tüm kaynakların ayrılması değildir. Seniha'nın iflah olmaz bir kusuru daha vardır; Seniha bir kız için iflah olmaz bir engelle sahiptir, Seniha çirkindir. O yüzden de ana babanın nazarında bir öneme sahip olamamıştır. Ana babanın vefatından sonra ise yaşı ilerlemiş ağabeyinin gencecik bir kızla yaptığı izdivacın yuvasında sığıntı olarak ancak yer bulabilecektir kendisine. Ne yaparsa yapsın babadan kalan bakımsız bir Erenköy köşkü ve ortalama bir tahsile rağmen, ana baba bir öz kardeşinin evinde sığıntıdan başka bir konuma sahip olamayacaktır.

Romanda, Nahit'in kırklarını geçmesi, evlendiği kızın ise yirmilerinin henüz daha ilk başında oluşu, Seniha'nın geçkin ve çirkinliği, Nahit'in ilk görev yerinin Ankara oluşu, ama orada takıştığı birileri yüzünden Zonguldak'a bir tür sürgünle gönderilişi gibi meseleler geriye dönüşlerle betimlenir. Ana babaları-

nın çocuklarını eşit bir biçimde bağrılarına basmamış olduklarını da öğreniriz, bir varlık bırakmadıklarını da. Nahit'in kendisinden haylice genç karısı Mükerrerem'in ailesiyle başının pek hoş olmadığını ve güzelliği dışında ailesinden maddi ya da manevi pek bir katkının kendisine kalmadığını da öğreniriz. Artık bedbaht aileyi Zonguldak'ta, insanlığın kentler kurma ve o kentleri birbiri ile yarıştırmaya döngüsü içinde, Ankara ya da İstanbul'a hem yakın hem çok uzak olan bir ıssızlığın ortasında görmeye başlarız. Bizim için bu aile, roman boyunca aslında İstanbul'u terk etmiş, Ankara'da barınamamış ve Zonguldak'a bir tür sürgün gelmiş bir ailedir. Ve romanın çoğunu kaplayan uzun bir Zonguldak bölümü boyunca da anlarız ki, insanlığın kadim kent kurma hayali boyunca yer edinmiş birçok merkezden uzak her kent gibi Zonguldak da bu aileye huzur, güven ve sevgi veremeyecektir. Romanın son çeyreğinden fazla bir bölümde artık Zonguldak'ta olsak da olmasak da bir şey fark etmeyecektir. Çünkü genç kadın, Zonguldak'taki görgüsüz zenginler ve kültürsüz bir zenginliğin içinde sarmalanan ahali ile geçen hızlı bir tanışmada neredeyse derhal denecek kadar kısa bir sürede gönlünü ve arzularını kadir kıymet bilmez, bir daldan diğerine konan, hiçbir sevgi bağı tesis etmeyen bir gence, Nüzhet'e, Nuriye'nin oğluna kaptıracaktır. Nüzhet, Kadın Hareketinin cinsiyetçi metin çözümlemelerine müdahale etmeye başlamasına dek Oidipal bir döngüde açıklanan ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "bu kadar da şablonla bakılamaz ki canım" denecek olan fakat *Kıskanmak*'ın yazıldığı 40'lı yılların ortalarında henüz çok meşhur olan bir kalıpyargıya (*stereotype*), anne-oğul takıntısına tıpatıp uyan bir ilişkinin göz bebeğidir. Annesinin bu tarifsiz oğul bağı ne yazık ki biricik oğlunu korumaya yetmeyecektir ve karısı ile münasebetini öğrenen Halit tarafından bir revolverden çıkan iki kurşunla yüzü tanınmaz hale getirilerek bu dünyadan göçecektir.

Bu cinayetten sonra Halit hapse düşer ve yedi buçuk yıl içinde yatar. Mükerrerem hayatını devam ettirebilmek için paralı erkeklerle geçen bir ömür sürmeye başlar. Oğlunu kaybeden Nuriye aklını bir tuhaf eder. Seniha elindeki diploma ile Karade-

niz kıyılarında öğretmenliğe başlar ve ağabeyini mahkemede ceza indiriminden kurtarmak bir yana, daha beter uzun ceza alması için düzen kurmaktan çekinmez. Romanın sonunda Halit mahpustan çıkar, Seniha onun mahvı için boşuna beklemiş olduğunu görür ve Halit bir şekilde yeniden iş bularak hiç de Seniha'nın ümit ettiği gibi sersefil olmaz. Seniha tam bir tesadüf eseri Mükerrerem'i görür ve Mükerrerem hayatını sürdürebilmek için barlarda konsomasyon yapacağı yaşantısının içinde kalmaya devam eder. Bir gemide karşılaşmışlardır Karadeniz'in deli sularında seyreden. Seniha'nın kıskançlığının intikamla taçlanmasına romanın sonu izin vermez.

Örik'in Kıskanmak'ının daha derinde düşündürdükleri

Örik'in bilinmez neden karton şablonlarla kesip yapıştırdığı Seniha'nın iflah olmaz çirkinliğine karşın Nüzhet'in karşı konulmaz bir güzelliği, erkek yakışıklılığını aşan bir Adonis tanrısallığı vardır. İşte revolverin düşünmeden fırlattığı iki kurşun, tam da bu güzel yüzü ortadan kaldırmıştır. Nüzhet, çapkınlık yapan ve vicdansız olan yüreğinden değil, o güzelliğinin kusursuz simgesi olan yüzünden vurularak öldürülür romanda.

Kıskanmak'ta, Seniha yaşlı ve çirkin bir kızkurusu olduğuna ve üzerine ağabeyinin genç ve güzel karısı adeta bir kuma gibi getirildiğine göre, Seniha'nın gelin Mükerrerem'i *kıskanmak*la ömür tüketmesi beklenirken, Seniha'nın aslında ağabeyine olan *kıskanması* belki bizi romanın yarısından da sonlarına doğru yakalarken; bir başka *kıskançlık* katmanı olan ve erkekler arasında tezahür eden katman, ancak romanın üçüncü çeyreğinde Nahit karısıyla kendisini aldatan Nüzhet'in güzelliğini ortadan kaldırdığında tezahür eder.

Ancak roman bittiğinde anlarız ki, *kıskanmak* yalnızca ve yalnızca Nahit kara toprağa girdiğinde bitecektir, o gün Seniha'nın nefes alacak son bir günü kalmış olsa bile Seniha o güne dek ömrünü bu ölüme adayarak *kıskançlık* içinde geçirecektir.

Seniha elbette Mükerrerem'i de *kıskanmıştır*. Ancak, Mükerrer-

rem'e duyulan kıskançlık, Nahit'e duyulan kıskançlığın yarattığı öfkenin intikamını almak için bir araca dönüşür. İki kadın arasındaki sınıfsal, yaşsal ya da kültürel tüm ayrımların yarattığı farklar bile Nahit'e duyulan kıskançlığın önüne geçemeyecektir, sadece o öfkenin bir aracı olacaklardır. Yeter ki Nahit, artık sevilmesin ve kollanmasın. Yeter ki Nahit de şu dünyada tek başına kalabilsin. Aldatılmış ve değersizleştirilmiş beş kurusuz bir biçimde düşkün haliyle yok olup gitsin. Seniha için bu amaca giderken her yolun mübah olacağı ise tartışılmazdır; gerçekleri çarpıtmak, yalan söylemek ya da vefasızlık gerekse bile.

Nedir bir kızkardeşi bu kadar hain bir kalple ören şey bu romanda?

Kadim kentlerle dilin cinsiyetlendirilişi

Roman dendiğinde iki şey gelir aklıma; biri bütün kâinatın merkezi olacak iddiası ile kurulup da yerle yeksan olan kadim kentlerin hikâyesi ve o kentleri kuran Bey'lerin düşüşü, diğeri dilin cinsiyetlendirilişi. Birbirinden binlerce yıl uzaktaki laflar gibi duruyor kadim kentleri kuran ve içinde yıkılan beylerle dilin cinsiyetlendirilişi lafları. Mesela Basra'nın ya da Halep'in kuruluşundan 20. yüzyılın son çeyreğindeki feminist dilbilimcilerin, "bu dil meselesi cinsiyetlendirilmiş bir meseledir" demelerine kadar arada geçen en az beş bin yıllık kadim tarih dilimi var gibi dursa da, şimdi 21. yüzyılda yaşlanan yüreğim ikisini bağlar birbirine. Ve bu bağ gelir gözlerimle okuduğum satırların arasına çöker. O berber taburesinden giren kadının gölgesi süzülür araya. O süslü tango kadının kocası kentin Bey'idir. Beylerin kadim kentlerinde yükselen kulelerin dibinde sonsuza dek ayrılır kadınlar, işçiler, yoksullar ve suçluların konuştuğu diller birbirinden. Onur, erdem, şeref ve güç beylere kalır ve onların kadınları korunaklı olur. Kıskançlık ve çirkinliğin öldürücü çaresizliği ise öteki kadınların nasibi olarak dolar Anadolu çeperlerinin heybelerine. Seniha gibi öteki kadınların İstanbul gibi bir payitahtta doğmuş olması bile artık bir önem

taşımaz. Koca İstanbul bile Seniha için bir yıkıntıdır artık, Seniha'nın altında kaldığı bir enkaz. Seniha, ömrünün geri kalanını başka Bey'lerin kurduğu taşra kentlerinde tamam edecek tir artık.

Seniha, Karadeniz'in koyu gri lacivert sularından Orta Anadolu'nun modern güneşi Ankara'ya baksa da, heybesinin bir ucu Anadolu'dan aşağıya Mezopotamya'nın ve Ortadoğu'nun kadim kentlerinin yıkıntılarının altındaki tozlara belenmeye mahkûm, çaresi yok. O bilse de bilmese de bundan yarım yüz yıl evvel yazıldığında. Ben mi nereden biliyorum? Nahid Sırrı Örik'in *Kıskanmak*'ının Seniha'sının Zonguldak çarşısından alınan kahverengi deri çantasını, tozlu bir Anadolu heybesinin sarkan örgü iplerinden görüyorum da ondan. Seniha'yı tozları kadim kentlerin yıkıntılarından gelen bir romanın kadın karakteri olarak, çirkinliğini yüzüne asla vurmayı aklımdan bile geçirmeden o süslü tango kadınla benim aramda berber dükkânından içeri davet ediyorum da ondan.

*Bir Batı formu olarak
romanda kopyaladığımız kalıpyargılar*

Roman denince daha herhangi bir romanımıza bakmaya başlamadan, Bey'lerin yıkılmış kadim kentlerinde ayrılmış cinsiyetçi dillere ek olarak aklıma takılan başka bir derdim daha var. Bu derdi aklıma Seniha'nın yüzüne vurulan çirkinliği getiriyor: Roman, Batı'ya heves ettiğimizde tanıştığımız bir tür. Roman, Batı'da tür olarak hangi cinsiyetçi örüntülere sahipse, bizim de roman karakterlerimizin kuruluşunda bunlar hâkim oluvermiş tabii ki. Batı'da kaç yüzyıl sapasağlam kemikleşmiş hatta o cinsiyetçilik, biz alıp da getiresiye İstanbul üstünden taşraya, oradan modern Anadolu güneşi Ankara'ya. Batı'nın en büyük birikimlerinden biri olan romanda kadın karakterler diyelim ki kıskançlıkla mı tanımlandılar, biz de alıvermişiz onu o kalıplarla. Aradan zaman geçtikçe kuşkusuz romanımızın cinsiyetçiliğe direnen tuğlaları da dizili raflara. Haklarını yersek iflah olmaz bir ah almış oluruz. Ama klasik Batı edebiyatında da biz-

de de nice roman, cinsiyetçiliğin doruklarında başyapıtlar. Ve ne yazık ki yayınevlerinin listelerinden kitabevlerinin raflarına dek hâlâ erkek-egemen dille yazılan cinsiyetçi romanların yerleri çok daha yükseklerde.

Nahid Sırrı Örik'in *Kıskanmak* romanı, yerin yedi kat altından kömürü çıkaran ellerin nasırını aynı kömürün tozunun sakladığı bir taşra kentinden, genç ve mazisinden mahzun bir Cumhuriyet'in bozkırında yeşermeye çalışan bir Başkent'e gidip gelen, erkeklik ve kadınlığa ait Batılı roman formlarındaki cinsiyetçi karakterleştirmeye kendini mahpus etmiş bir hüznü roman. Ama ne Örik'e ne de onun klasik Fransız romanları tüten *Kıskanmak*'ına bir şey diyebiliriz bugün. Çünkü kâinatın merkezi ilan edilen büyük kentlerin kıyısında taşra kentlerini solduran da, kadınları her türlü entrikaya gark edip erkeklerin gururunu kırdıran da bu roman değil. Çok öncelerde kurulmuş bu yıkımların yönü Batı'da. 1946'daki *Kıskanmak*'ta değil.

Ama yerinde saymamış romanı ilgilendiren tarih. Muhalif toplumsal hareketler "öteki eleştiri" fırtınalarını koparmış dünyada. Bize de ulaşmış bu esen yeller.

Bir kadının çirkinliğinden, evde kalmaya mahkûmiyetinden, evdeki geline ve ağabeye hainlik etmesinden başka bir şeyi yok mudur? Bir ağabey, bacısından ve karısından kalleşlik görme aczinden başka bir şey değil midir? Soracağımız sorular bunlar Örik'e. Örik, *Kıskanmak*'ta kendi bildiği dünyadan çıkan kurguyu yazmış. Peki biz onu nasıl okuyoruz bugün? Bir Bey'in mülkü edinilmemiş, cinsiyetlendirilmemiş bir dil ve bir karakterleştirme algısı ile okumaya çalışıyoruz... Dışının kıskançlığı mı, erkeğe öğretilen yoksunluk korkusu mu, diye sorarak okuyoruz.

Nelerle karşılaşıyoruz Zonguldak'ta geçen bu romanı okurken?

Bir kere Zonguldak'ı görüyoruz:

Zonguldak!... Romanın başkahramanlarından biri. Daha romanın ilk sayfasında, "Karadeniz'de birkaç gündür süren ve birçok zayiata sebebiyet verdiği söylenen şiddetli bir fırtına yüzünden vapurlar Ereğli limanına sığınmış, Zonguldak'a gele-

memişlerdi” ifadesiyle Zonguldak’ın İstanbul ya da Ankara’dan uzaklığı, yalnızlığı ve belki de gelenin kolay dönemeyeceği, gelmek isteyenin kolay ulaşamayacağı bir atmosfer verilmiş gibidir (s. 15). Zonguldak, romanın Çehov atmosferleri gibi gide-rek içine kapandığı yerlerde dinmeyen yağmurlarıyla, ıssız mahalleleri ve dar yokuşlarıyla gizli bir belirleyici olmaya devam edecektir. “Genç kadın adeta bağırdı: ... Hem kuzum, bu yağmur hiç dinmeyecek mi?” (s. 16). Gazeteler çoğu zaman günlük olarak gelmez. Birkaç gün öncenin gazeteleri gelir kente.

Soğuksu, Kozlu, Üzülmez ocakları, Tahsin Pastanesi... Semtler romanın kahramanları arasında yer alır. Zonguldak’ı bilenler gözlerinde o semtleri canlandırırlar ve bundan yarım yüzyıldan fazla bir zaman önceyi...

Ama Zonguldak’ı diğer taşra kentlerinden ayıran en büyük özelliği kömür madenleridir ve maden sahibi yabancılar ya da yerli ahali ile diğerleri arasındaki sosyal yaşam farkı kendini hemen belli eder. Maden sahibi olmak, ölçüsüz bir para harcamayı beraberinde getirir. Romanda geri kalan insanlar ise o madenlerde belirli bir ücretle çalışan ve bir zamanlar varlıklı ve isim sahibi ailelerden gelmiş olmalarının artık bir öneminin kalmadığı insanlardır. Bir de romanda neredeyse hiç cisimleşmemiş olan Zonguldak ahalisi. İnsanın gözleri, Zonguldak’taki bir kadın berberi koltuğuna oturmuş beş yaşlarındaki bir kız çocuğu ile o berbere saç taratmaya gelen Nuriye’leri, Seniha’ları ya da Mükerrerem’leri boşuna arar. Gündelik hayatta Çehov’un betimlediği olağan insanlar dolanıp durmazlar romanda. Belki de o yüzden Zonguldak şu üç-beş insan için hiç de hak etmediği halde kasvetli görünür:

“Zonguldak küçük, eğlencesiz, sıkıcı bir yerdi.” (s. 49).

Oysa çok şey olacaktı o küçük ve sıkıcı yerde...

O sıkıcılıktan mıdır bilinmez, neredeyse romanda bir tane bile olumlu, erdemleri olan, geleneksel ya da modern iyi tanımına uyan ana ya da yan karakter bulamayız. Her roman kişisini belirleyen onun negatifliği olarak çıkar karşımıza. Her sınıftan kadını tanırız da bir tane olumlu karaktere rastlayama-

yız. Ne tüm ahaliyi büyüleyen bir tango kadın, ne dişleri şekerden çürümekte olan tombul yanaklı bir kız çocuğu geçer esnafın kapısının önünden.

Kadınlararası sınıf ayrımına dayalı fenalık Seniha'nın, Nüzhet'in annesi Nuriye'ye çaya gitmek isteyen Mükerrerem'e verdiği yanıtla kendini romanın daha ilk başında belli eder:

Bu sonradan görme mahalle kadınının davetlerine bu kadar memnuniyetle koşmanın sebebini anlayamadım gitti. Kendisi adi, misafirleri kendinden manasız... Ya o şımarık, o ne oldum delisi oğlan!... Bugün gitsen, nazeninim milyoner olduklarını mutlaka yine bir münasibine getirip söyler (s. 17).

Aynı fenalık, ikramlarının mide bozucu olduğuyla devam eder ve aynı şekilde Zonguldak'taki pastanelerde satılan pastaların bozuk olduğu muhabbeti yer yer tekrar edilir. Ancak bu arada tuhaf ya da komik bir şekilde bir tür "kadın hakları"na değinen imler olduğunu da söyleyebiliriz. Örneğin, Nuriye "so-kaklarda kadınlara sataşma âdeti hamdolsun artık kalmadı!" der (s. 26). Kadınlar birbirlerine akşamüstü çaylarına giderler ve hava kararmadan önce de evlerine dönmeye mecbur hissetmezler kendilerini. Ancak Seniha'nın, kendisinin ikinci ezanı bile okunmadan evvel kadın kısmının evde olmasının makbul sayıldığı devirlerden kalma olduğunu söylemesi de dikkatimizi çeker (s. 26). Yalnız Seniha'nın hep sıra dışı sözler etmesi romanın kurgusu gereğidir. Çünkü o diğer roman kadınlarından her hususta ayrılmalıdır.

Roman, başından sonuna çirkinliği ile yıkıcı bir kadının eseri olarak yazılır. Oysa klasik Batı romanlarında aileleri yıkan motivasyon, genç kadının yıkıcı güzelliğidir. Bu romanda ise ana kadın karakter hangisidir o da şüphelidir, iki kadın karakterden biri diğerinden çok daha güçlü değildir ancak elbette yine de Seniha daha ön planda olduğu için onun çirkinliği, aileyi, ailelerin erkeklerini parçalamış ve mahvetmiş olan neden gibi gösterilmektedir. Batı romanı kalıpları ile nereden bakacağımızı bilemeyiz Seniha'nın çirkinliğine. Erkek kahramanların çirkinliğine alışkınsınız. Servetlerini ve ünlerini kaybetmiş olmalarına rağ-

men, yaşlarının geçkin olmasına rağmen, çirkinliklerinin anlatılmasına rağmen bunu dert etmeyiz Batı romanlarındaki erkek kahramanlarda. Oysa Seniha'nın sanki en büyük kahramanlığı aslında çirkinliğidir ve Halit'i kıskanmak zorunda kalışının da ana nedeni budur. Seniha çirkin olmasa idi anne babası iki evladını bu kadar ayırmayacaktı birbirinden ve bu kadar adaletsiz davranmayacaklardı her iki evlatlarına. Seniha da tüm ömrünü Halit'i kıskanmaya adanmak zorunda kalmayacaktı, der roman.

Çirkinlik daha ikinci sayfada bizimle tanıştırılır. Bir kadından beklenen en önemli birkaç şeyden biri olan güzellik Seniha'ya kısmet olmamıştır. Bu kısmetsizlik kaçınılmaz olarak Seniha'dan başka birçok önemli şeyi de alıp götürecektir. Bunu tartışmanın ya da farklı bir son beklemenin daha başından hiçbir anlamı yoktur:

Tecrübesiz ve ihtiyatsız Mükerrerem görümcesinin zayıf, esmer ve şakaklarına doğru siyah ve sertçe tüylerle kirli yanağına bir teşekkür busesi bıraktı (s. 20).

Seniha'nın bedeni bir insan bedeni değil, bir çirkinlik zemnidir artık romanda. Ve doğal olarak bir sığıntı olacaktır kendi ailesinin yanında. Romanın daha ikinci sayfasında gazete sırası ile Seniha'nın evde bir sığıntı olduğunu anlarız.

Geçkin kadının çirkinliğine karşın gencecik delikanlının güzelliği sunulur derhal! “Çünkü güzel, hem de çok güzeldi” (s. 21). Memduha Sevim'in belirttiği gibi, “Zonguldak'a gelince öğrenmeye değer yegâne şey” Nuriye hanımın oğlu Nüzhet'tir (s. 47). Nüzhet'in tek bir işareti istediği kadını elde etmesine yetmektedir. Nuriye ise oğlunun güzelliği üstünden “onu doğuran kadın ve ana” olmaklığı hasebiyle en büyük payı kendisine ayırmaktadır (s. 50). Ve kuşkusuz bu güzellik timsali oğlan, hiçbir kadını annesini sevdiği gibi sevmeyecektir.

Hamlet'ten Mükerrerem'e: “Bunu benimle yaptıysan...”

Sıra geldi büyük laflara. Oidipus kompleksi diye hayli uzun yıllar literatürün birçok alanını kaplayan açıklamalar, Örik'in

döneminde de esinti bırakmamış değildir kuşkusuz. İşte bir ananın doğurduğu oğulun güzelliği üstüne edebiyat sayfalarının tozlu yapraklarından çıkarabiliriz kopyaları. Hatta hemen o uzun yüzyılları bir adımda geçmişken Hamlet'e atlayabiliriz.

Nüzhet'te bir Hamlet sendromu yok değildir. Genç, göz önünde bir ailenin tek oğlu. Annesi belli ki toplumda gücü olan ve ama erdemlere pek düşkün olmayan bir kadın. Babası da tıpkı Hamlet'in babası gibi, baskın bir baba figürü değil. Adamın varlığını hissetmiyoruz bile. Anne ön planda. O da olması gerektiği gibi ağırbaşlı, erdemli ve vakur bir anne değil. Nüzhet, Hamlet gibi genç kadını, "bunu benimle yaptıysan, etraftakilerle de yapabilirsin" konumunda görmekte bir sakınca bulmuyor. Hatta Mükerrerem'den sıkılınca aklına bugün kanımı-zı donduran şu çare geliveriyor:

Acaba bizim sevgiliyi Zübeyr ile Hasan'a mı hediye etsem! Zavallıların onu evinden alıp Kapuz'a getire götüre âşık olmadıkları ne malum! Kapuz'a gelişinde beni bir kere bulmasın da Zübeyr'le Hasan'a kısmet olsun. Hem onların kollarına düş-tükten sonra küçük hanımın ne kıskançlıklar yapmaya cesareti olur ne de kendisini bıraktığım anda münasebetsizliklere kalkabilir! (s. 124).

Yüzyıllardır Hamlet'in Ophelia'nın aşkına karşı verdiği vicdansız ve ölçüsüz yanıtı düşünür dururuz da içinden çıkamayız Ophelia ne yapmıştı da Hamlet'ten o ölçüsüz yargıyı işit-mişti diye. Nüzhet ise birkaç kere okuyup acaba yanlış mı oku-yorum diyeceğimiz bir çözümü (!) üretir. Mükerrerem'den kurtulmak için, kadını evinden gizlice alıp randevulaştıkları ıssız eve getirip götüren işçilerine ikram etmektir bulduğu çözüm!

İşte bu nokta, Batı romanlarının cinsiyetçi kalıplarının bizim romanlarımıza olduğu gibi aktarılmasının yarım yüzyıl sonra halen olumsuz etkilerinin ne toplumsal yaşamdan ne de roman türünün estetiğinden silinememesine yol açan sakıncalarına götürür bizi. Örik Batı romanını bilen, okuyan ve romanı bir tür olarak kuşkusuz diğer romancılarımız gibi Batı'dan alan bir yazardır ve Örik'in romanının anıştırdığı Batı roman kalı-

bı, bu ya da benzer cinsiyetçi kalıpyargıları gözü kapalı üretilip durmuştur birkaç yüzyıl hiç çekinmeden. *Kıskanmak*'ın Nüzhet'i, kendisine âşık ettiği, aşkını aldığı genç kadını ıssız yollarda onu götürüp getirecek olan erkeklere ikram etmeyi düşünecek kadar insanlıktan çıkabilir. Ve bu korkunç düşünce, roman okundukça, Mükerrerrem gibi kocasını aldatan genç kadınların başına her türlü belanın gelebileceği gibi bir doğallıkla araya kaynayıp gidebilir. Nüzhet'in güzelliği karşısında Mükerrerrem'in yapışkan ısrarı, kadını bekleyen insanlık dışı tecavüzlerin ve peşkeş çekmelerin üstünü örtebilir ve dahası onu meşrulaştırabilir. Bu nedenle işte roman dendiğinde cinsiyetçiliğin yeniden-üretimi kaygısıyla bir ürperti hissettiğimiz durumlarla sık karşılaşırız. Erkek karakterlerin cinsiyetçi bakışlarında gizli olan ve normal sayılanlar, kadın karakterlerin meşrulaştırılmış bir tecavüze uğramalarını ve para karşılığı erkeklerle birlikte olmaya mecbur bırakılışlarını doğurmaktadır. Tam burada feminist dilbilimcilerin, acaba klasik edebiyat metinlerini olduğu gibi gözardı edip yepyeni metinler mi yazmalıyız, var olan metinlerin ürettiği cinsiyetçilikten kurtulmanın tek yolu acaba onların kapaklarını hiç açmamak mıdır, tartışmalarını hatırlarız. İçinden çıkamayız bu tartışmanın, ama hatırlarız.

Erkekliği kıskançlık? Erkeklikten yoksun kalma korkusu?

Kıskanmak! Galiba romanın tek başkahramanı kıskanmak eylemidir.

Halit'le aralarında sekiz yaş vardı ve onu kıskanmadığı bir zamanı hiç bilmiyordu (s. 54).

Halit, Seniha'nın çirkinliği karşısında bir kız güzelliğine sahiptir. Hatta Halit Belçika'da öğrenciyken bir partiye kız kılığında gittiğini ve kimsenin fark etmediğini söyler (s. 55). Annelerinin, "Ne olurdu, zavallı Seniha da sana benzeseydi!" diyebilecek kadar Seniha'ya yapılan haksızlıklar dizisinin sonucudur Seniha'nın kıskançlığı. Zaten çirkindir ve abisi güzeldir. Ailenin tek bir çocuğun eğitime yatırım yapması makuldür,

o da güzel olan Halit'e kısmet olur. Seniha ise Çehov'un hakkı yenmiş kadınları gibi ömrünü yalnız ve aile bireylerinin sığıntısı olarak geçirmeye mahkûm edilir. Seniha da otuzuna yaklaşmasına rağmen onun da bir "eti ve ahsabı" olduğu göz önüne alınmaz (s. 64). Çehov'un atmosferlerinde olduğu gibi, ailenin erkekleri eğitimden pay alırken Seniha, eğitimsiz ve ileride bir tarihe ertelenen bir aile erkeğinin elbette kendisini koruyup kollayacağı vaadiyle oyalanan bir yaşı geçkin kadın olma yolunda ilerlemektedir.

Erkeğin güzelliği, gizli bir biçimde "erkek oluşu" da ortadan kaldırmaktadır ve erkeklikten yoksun kalış tehlikesinin çanlarını çalmaktadır. Nüzhet, etrafında kadın cinsinden her kim varsa elde etmek üzerine kurulu bir edim içinde olduğundan, Seniha ile yalnız kaldığı bir anda ona da açık bir teklifte bulunur. Ve kendisine ait tek kozu güzelliğidir. Ancak Seniha, "Ne münasebet! Hiç güzel olmayanını, herkese benzeyenini seçerdim. Resim değil, bebek değil, erkek seçerdim. Kendi güzelliğini bir saniye unutmayan ve kadına ihsan ettiği dakikaların fevkaladelikliğini her an düşünüp hatırlatan bir erkeğe nasıl tahammül edilebilir, anlamaktan acizim!" (s. 130) der. Seniha ile dönemin ve belki de Örik'in "erkek" algısını öğreniriz. Erkek olmaktan yoksun kalmak göze alınabilecek bir tehlike değildir. Eğer erkeklik güzellik gibi yıkıcı unsurlarla tehlikeye girerse, her şey yıkılacaktır. Aile, itibar, kent... Erkekliğin yıkılma tehlikesine karşın göze alınanlar giderek romanda akıllalmaz boyutlara ulaşacak, erkeklik uğruna katil olunacaktır. Nüzhet, Nahit'in kocalık gururunu incitmiştir ve karısını artık beğenmediği için geri gönderdiğini küstahlıkla söylemiştir. Nahit de silahı çekip Nüzhet'i oracığa sermiştir. "İşte, hiç farkında olmadan katil olmuş, karısını kollarında yakalasa belki de vurmayacağı bu çocuğu, ihtimal ki, iki hovarda ile iki fahişe önünde ondan bıktığını söylediği için vurmuş, belki bu söz kocalık gururuna aldatılmaktan da daha ağır gelmişti" (s. 151).

Nüzhet yalnızca Nahit'in gururunu incitmez. Mükerrerrem de artık beğenilmemekten ve reddedilmekten çok muzdariptir. O gece Kapuz'da Nüzhet tarafından reddedildiğinde, orada kalıp

kendisini getiren iki erkeğe Nüzhet'in gözü önünde kollarını açmadığına pişman olur. Böylece Nüzhet'in güzelliğinin hiçbir değerinin olmadığını gösterme fırsatını kaçırmış olduğuna hayıflanır. Erkek oluştan yoksun bırakma fırsatını bu şekilde kaçırmış olmaktan büyük üzüntü duyar. Nüzhet'i o çok böbürlendiği erkekliğinden yoksun bırakma fırsatını değerlendirememiş olduğunu sonradan fark eder.

* * *

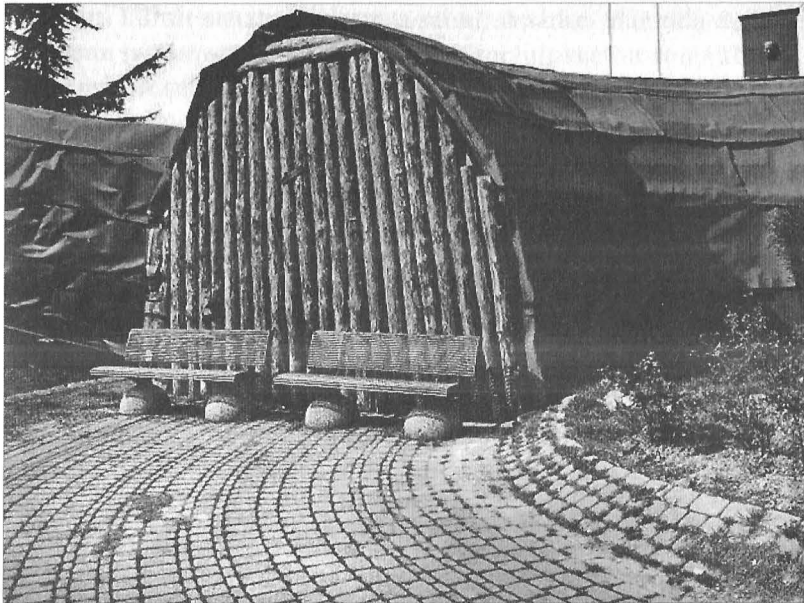
Kadınlar her şekilde kaybederler. Seniha, bir ömrü Nahit'i kıskanmaya adanmıştır ve onu yedi buçuk yıl kodesten kurtaracak sözleri sarf etmemiş, orada abisinin ölmesini ummuş, o da olmazsa hapisten çıktığında rezil olmasını planlamıştır. Ancak o kadar zor mahpus koşullarına direnen ve sapasağlam çıkan Nahit daha çıkmadan iş bulmuş ve Seniha'nın intikamı belki de kadının son nefesine kadar yerine gelme ihtimalini yitirmiştir. Katil olduğu ve ailesini, karısını, geleceğini kaybettiği halde Nahit yine de tam kaybeden değildir. Seniha, hayatını yatırdığı tek ihtimali, Nahit'in mahvını görme şansını kaybetmiştir ve şimdi süre yedi buçuk yıl falan da değildir. İhtimal ki yeni bekleme süresi belki de bir ömür boyudur, o da çok gerçekleşecek bir ihtimal olmayabilir. İşte Mükerrerem zaten kaybederken Seniha da asıl hedefini yitirendir. Nahit ise kadınların ona yaptıklarına rağmen bir şekilde toplum içinde mahpustan yeni çıkmış olmasına rağmen tutunacak bir dalı buluvermiştir.

Örik, Seniha'nın iflah olmaz çirkinliğine, bütün romanı dayandırdığı kıskançlığın intikamının asla alınmayışını da ekleyerek, romanı Seniha'dan aldığı bir tür intikam halinde bitirmeyi tercih eder. Ve kadınlar umutlarını, aşklarını, gençliklerini ve statülerini kaybederek romana veda ederler. Oysa erkekler her şeylerini kaybetmezler. Örneğin itibarlarını yitirseler, yeni bir gelecek ümidi doğar. Aşklarını yitirseler yine de kamusal hayatın içinde çalışmaya başlayarak bir yerinden hayata tutunabilirler. Oysa kadınlar için düşüş neredeyse her yönüyledir, özellikle de ahlâken! Seniha'nın evlenmeden "başına gelen" münasebetler de anlatılır iki turda döne döne. *Kıskan-*

mak, kıskanandan kaynaklanmadığı halde kıskanan kadını eli boş bırakmış bir roman oluverir.

*O berber taburesinin üstünden
roman satırlarındaki sonlara...*

Ojeli ve çorapsız çıplak ayaklarıyla erkek içine çıkabilen kadınlıkla berberde yaptırdığı saçına eşarp örterek çıkacak olan kadınlık arasında yükselen ya da alçalan o tabureden, hiçbir kadının sınıf, kültür, eğitim ya da güzellik farkı ile daha iyi toplumda olduğuna dair bir emare görünmüyor bugün. O çocukluk valisinin karısı, annem, benim küçük kız çocukluğum, elli yaşma merdiven dayamışkenki Seniha, Mükerrerem ya da Nuriye arasında tabureden baktığımda gördüklerimde değişen ne? Aradan geçen yarım yüzyılın sonunda çok daha solmuş, hatta yıkılmaya yüz tutmuş taşra kentleri ile o yıkıntılar arasında kadınlara yapıştirılan kıskançlık ve erkeklerin gururla taşı-

Fotoğraf: İbrahim Akyürek.

dıkları hiç yoksun kalmayacakları erkeklikleri!.. Yanıtını bildiğim soruyu bir kere daha sorabilirim: Kurmaya o kadar uğraştığınız kentlerinizi yıkıp ailelerinizi, aşklarınızı, servetlerinizi elinizden alan ne Beyler? Kadınlarınızın iflah olmaz kıskançlığı mı, sizin erkekliğinizden yoksun kalma korkunuz mu? Kıskançlığın sonucu bir ömür boyu intikamını alamamak olabilir ama yoksunluğundan bu kadar korkulan erkeklik daha büyük bir yıkım değil mi? Ben yanıtımı biliyorum. O yüzden de soruyla başladığımı aynı soruyla bitirip burada bırakabilirim. Ve bu yanıtımı Seniha'ya fısıldayabilirim... İçinin ferahlaması için abinin ölüm haberini almayı beklemene ve "toprakta toprak olmuş bir ölüyü" (s. 222) kıskanmana gerek yok Seniha. Sen hayatını yaşayamadın diye o tango kadın berber taburesindeki küçük kıza tebessüm etti bak, birlikte süslendiler, okudun mu?.. Nüzhet'in annesi Nuriye toparlanmış biraz, ona çaya gidecekler. Haydi Seniha, Mükerrerem'i de indir o gemiden de siz de gelin!..

Zonguldak'ta tiyatro*

HASAN ANIL SEPETCI

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk vilayeti Zonguldak'a, 1923'ten sonra gerek salon açılışı gerekse Anadolu turneleri kapsamında pek çok direklerarası tiyatro topluluğu gelip temsiller vermiş, şehrin kültür sanat ajandasının sahne sanatları alanında dolmasını sağlamıştır. Turne düzenleyen topluluklar bir süreklilik arz etse de şehirde yerleşik bir tiyatronun eksikliği hissedilmiş, dönemin bürokratları buna çözüm getirmeye çalışmışlardır.

Şehir tarihinin yerleşik bir tiyatro topluluğuyla tanışması söz konusu olduğunda ise önemli bir isim gözümüze çarpıyor: Memduh Oynar.

1906 senesinde Konya'da doğan Memduh Oynar, İstanbul'da yaşamakta ve çeşitli kumpanyalarda tiyatro yapıp Anadolu'ya turneler düzenlemekte olan bir sanatçıydı. Zonguldak'a ilk gelişi, 1933'te Zevk Sineması'nın açılışı münasebetiyle temsil vermek üzereydi. 1947'de Süheyla Bedriye Topluluğu ile ikinci gelişi ise hem Oynar'ın hayatını, hem de Zonguldak'ın tiyatro ya-

(*) Bu yazıyla hem Zonguldak'ta tiyatronun tarihini kronolojik bir ilerleyişle aktarmaya, hem de şehrin sahip olduğu tiyatro mirasının günümüzdeki izlerini sürmeye çalışacağım. Yazıda yer alan tiyatrocuların tırnak içerisindeki cümleleri, kendileriyle yaptığım görüşmelerde kaydedilmiştir. Tanıklıklarına ve yaşanmışlıklarına başvurduğum bu kıymetli sanatçılara teşekkürü bir borç bilirim.

şantısını değiştirecekti. Üç arkadaşı Arap Süleyman, Mehmet Baba ve Memduh Oynar'ın Zevk Sineması'nda oynadığı komedi oyununda seyirci yerlere yatarak gülmekte, kahkaha sesleri salonun dışarısına dek taşmaktaydı. O esnada sinemanın sahibi İsmail Bey ile sinema girişinin önünde sohbet etmekte olan Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ)¹ Genel Müdürü İhsan Soyak, salona girerek oyundan bir bölüm izler ve ertesi gün Sosyal Bakım Müdürü Osman Şen'i telefonla arayarak sahnedeki oyunu ve oyuncularını çok beğendiğini belirtip oyuncularını yanına çağırır. Kısa da olsa oyundan bir bölüm izlediğini, çok beğendiğini, bu oyunları işçiye de oynayabileceklerini ve daimi bir tiyatro kurabileceklerini söyler. Ancak bir hadise çıkabilir sebebiyle kadın oyuncu olmasını istemez. Oynar ise kadınsız tiyatro olmayacağını anlatıp Soyak'ı ikna eder ve tiyatro hizmeti sunmak üzere görevlendirilir. Böylelikle Memduh Oynar'ın turne yaşamı noktalanırken, Zonguldak yerleşik tiyatroyla buluşur.

EKİ Temsil Kolu, üç kadın ve dört erkek oyuncu ile kurulur ve kısa sürede temsillerine başlar. Temsil Kolu'nun kurulması ile birlikte bölge işçi yemekhaneleri tiyatro salonu haline getirilir. Vardiya giriş-çıkışlarında yapılan tiyatro temsilleri bandodan sağlanan katılım ile saz, caz, millî oyunlar ve illüzyon gibi etkinliklerle de desteklenir ve işçinin motivasyonu sağlanır. Oynar, notlarında "İşçinin memnuniyeti arttıkça iş yerindeki verimi de artıyordu" diye bahsediyor o günlerden. Tüm üretim bölgelerinde hizmet verilmesine karşın Zonguldak Merkez Atölyeleri bu etkinliklerden mahrum kalırken, şehir halkı da Oynar ve ekibini izlemek arzusundadır. Yapılan görüşmeler neticesinde dönemin Zonguldak Halkevi Başkanı Dr. Reşat Tanyeri, oyunların Cumartesi ve Pazar günleri Halkevi salonunda oynanmasını kabul eder ve böylelikle Zonguldak halkı da EKİ Temsil Kolu'nu izlemeye başlar. Bu gösteriler öyle beğenilir ki salonda oturacak yer bulunmaz; gösterimlere gelen halkın hemen hemen yarısı dışarıda kalır.

Memduh Oynar, 1949'da aynı tiyatroda ressam ve dekoratörlük yapan arkadaşı Mehmet Raşit Demirhan'ın kızı İhsan De-

1 Bugünkü Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK).

mirhan ile evlenir ve oyunlarda birlikte rol almaya başlarlar. Ancak 1951 seçimlerinden sonra Halkevleri kapatılır, müessesenin aldığı siyasi karar doğrultusunda tiyatro bir anda lağvedilir ve tüm ekip işsiz kalır. Birkaç ay sonra Memduh Oynar, EKL bölge yemekhanelerinde tabldot şefi olarak çalışmaya başlar ve gösterdiği başarıdan dolayı Zonguldak'ta bulunan sosyal tesislerin işletmeciliğine getirilir.

Memduh Oynar, EKL'den emekli olup ayrıldıktan sonra yeniden açılmış olan Halkevi'nde tiyatro eğitmenliği, rejisörlüğü ve oyunculuğu yapar. Zonguldak Halkevi Temsil Kolu'nda pek çok oyun sahnelenir. Bu çalışmalardan Sina Çıladır, Çetin Sezgin, Saffet Can, Enver Özkandemir gibi isimler yetişir. Gittikçe yaşlandığını ve yorulduğunu belirtip tiyatroya artık rejisör olarak hizmet etmek istediğini söyleyen Oynar, Halkevi yönetimi ve öğrencilerinin olumlu karşıladığı bu karar doğrultusunda 1966 senesinde basın ve Zonguldak halkının yoğun katılımı ile jübilesini gerçekleştirir. Yıllarca beraber tiyatro yaptığı eşi İhsan Oynar da 15 sene aradan sonra sahneye çıkar ve kocasını yalnız bırakmaz. 1976'da Zonguldak'tan ayrılıp Alaplı'ya oğlunun yanına taşınan Memduh Oynar, 5 Haziran 1983'te geçirdiği kalp krizi nedeniyle 76 yaşında vefat eder. Vasiyeti üzerine, memleketi kabul ettiği Zonguldak'a defnedilir.²

Halkevlerinin kapatılmasının ardından Zonguldak'ta okul tiyatrolarının etkin rol oynadığı bir dönem yaşanmıştır. İki edebiyat öğretmeni Hamit Kalyoncu ve Taner Ülkü'nün başı çektiği tiyatro çalışmaları önce Fener Lisesi'nde, ardından da şehrin pek çok okulunda faaliyet göstermiştir. Halkevi'nin 1980 senesinde bir daha kapatılmasının ardından ise Halkevi bünyesinden Turizm Sanat Araştırma Kooperatifi Derneği (TUSAK) kurulur ve burası bugün Zonguldak'ta halen tiyatro yapmakta olan belli başlı yönetmen ve oyuncuların durağı olur.

MEB Zonguldak Halk Eğitim Merkezi'nin tiyatro kolları da

2 11 Ocak 2010'da Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı (ZOKEV) tarafından Memduh Oynar'ı anma günü tertip edilmiş, "Oynar Anısına Çocuk Oyunu Yazma Yarışması" düzenlenmiştir. Oğlu Erol Oynar tarafından hazırlanan, "Memduh Oynar ve Zonguldak'ta Tiyatro" adlı belgesele ise internetten ulaşılabilir.

1990'lı yılların başına kadar tiyatro heveslisi insanların çalışmaları yaptığı bir alan oluşturur. 90'lı yılların başında ise Zonguldak'ta amatör tiyatro topluluklarında bir patlama yaşanır ve bunun neticesinde İl Kültür Müdürlüğü halen devam etmekte olan 27 Mart Dünya Tiyatro Haftası etkinlikleri düzenlemeye başlar. Türkan Karahasan, bir dönem Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) çatısı altında tiyatro yapar ve TUSAK'tan ayrılan bir ekip 1996-1997 yılları arasında Çizgi Sanat Grubu'nu kurar. İki sene tiyatro hayatına devam eden topluluk, Kürşat Coşgun yönetiminde *Ferhat'ın Yeni Acıları* (Yüksel Pazarkaya), *Ada* (Athol Fugard) ve *Canlı Maymun Lokantası* (Güngör Dilmen) adlı oyunları sergiler. O günlerden 2000'li yıllara gelindiğinde ise tiyatro alanında hareket etmeyi sürdüren önemli isimler ve kurumlarla karşılaşmak mümkün.

Zonguldak'ın bugününe baktığımızda ise sadece tiyatro değil, müzik, edebiyat, fotoğraf ve karikatür gibi sanatın pek çok alanında üretimde bulunan, aynı zamanda siyasi hareketlerin de içerisinde yer alan Fahri Bozbaş; hem yarattığı "Göçük Mehmet" karakteriyle, hem de kurucularından olduğu Tiyatro Arın'la yaptığı çalışmalarla şehrin kültür yaşantısında önemli bir pozisyonudadır.³

Zonguldak'ta 1960'lı yıllarda çocukluğunu yaşar Bozbaş. O dönem, şehir bâkir olmasına karşın sahip olduğu sanatsal alt yapıyla pek çok imkân sunmaktadır sakinlerine. Bozbaş da ormanın içinde, bugün unutilan çocuk oyunları ile büyür; çelik çomak, çember çevirme gibi oyunlar ona rol yapma zevkini tatırır. Okulda önemli günlerde düzenlenen müsamerelerde yer alması, çocukken sahnenin hazzına daha çok ulaşmasına olanak sağlar. Fener Lisesi'nde okurken edebiyat öğretmeni Hamit Kalyoncu, Cahit Atay'ın *Sultan Gelin* oyununu çalışmalarını salık verir ve Bozbaş, Sultan Gelin'in ikinci kocası olan genci oynar. O oyunla turneler yaparlar ve Bozbaş, Zonguldak'ta görmediği yerlere gider.

Üniversite sınavında ise ilk tercihi olan ve o dönem yetenek

3 Bozbaş'ın müzisyen kimliğiyle kaleme aldığı yazısını bu derlemede bulabilirsiniz.

sınavı yapmayan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü'nü birkaç puanla kaçıır ve Marmara Üniversitesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu'nda Gazetecilik okur. 1978 senesinde Zonguldak'a döner ve maden ocağına girer. Politik düzenin tiyatro yapılmasına fazla müsaade etmediği 1980 öncesinde özel günlerde, anma etkinliklerinde şiir dinletileri ve ufak dramatizasyonlarla sahneye çıkmaya devam eder. 1980 Haziran'ında grizu patlaması sonucunda ortaya çıkan iş kazalarına dikkat çekmek için *Kömür Öldürür* adlı bir oyun yazar ve bu oyunu yedi gerçek maden işçisiyle sahneler. Oyunun ilk seansı sorunsuz oynanır. İkinci seans Kozlu'nun eski belediye binasına yakın bir yerde oynanırken, dışarıdan resmi görevlilerce ateş edilir. Sabaha kadar içeride kalırlar. Sonunda önce çocuk ve kadınları dışarıya çıkartmalarına izin verilir. Daha sonra kimsenin gözaltına alınmayacağına dair güvence alınınca kimlik kontrolü neticesinde kendileri de dışarı çıkar. 12 Eylül'le birlikte o ikinci seansta oyunu izleyen ve yaşları 16-33 arasında değişen 135 kişiden erkek olanların hepsi bir gecede gözaltına alınır ve Fahri Bozbaş'ın cezaevi yaşantısı başlar. Cezaevinde hem koro çalıştırır, hem de oyun çalışmalarına devam eder.

Bozbaş, cezaevinden çıktıktan sonra eski işine geri alınmaz ve işsizlik sürecinde hayatla cebelleşmekten uzun süre tiyatroya zaman ayıramaz. 1992'de ise 12 yıl aradan sonra madene geri döndükten sonra, eski madenci anlayışının farklılaşmakta olduğunu görür. Zamanla birlikte teknoloji ve madenciler de değişmeye başlamıştır. Yavaş yavaş madencilerin hikâyelerini biriktirmeye başlar. Onu esas tetikleyen ise 1993 senesinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Derneği'nin kendi etkinliklerinde bir oyun yapmasını istemesi olur. "Lafla söyleyerek bir şeyi anlatırsam karşıdan tepki alırım" diyerek Zülfü Livaneli'nin müzikleriyle üç kısa oyundan oluşan bir pantomim gösterisi hazırlar. Makyajını karikatürist Ayhan Kiraz ocağın kömür tozlarıyla yapar.

5 Nisan 1994'te yerel bir kanal olan Uyanış TV'de maden ocaklarının kapatılmasına yönelik Ali Ayaroğlu'nun sunduğu

TV programına konukların gelmemesi üzerine ise oturur ve biriktirdiği hikâyeleri kaleme alır. Dönemin sendika başkanlarını, milletvekillerini hicveden ve söz verdikleri TV programına katılmayanları içeren bir epizottur bu. TUSAK'a prova için gittiği her gün beğeniyle karşılanır bu bölümler ve *Göçük Mehmet'le Bacaağzı Sohbetleri* özel bir etkinlikte yarım saatlik bir oyun olarak prömiyer yapar. Bu oyun o denli tutar ki, genişletip çevre ilçelere ve illere turneler yapar. 1995 senesinde *Evrensel* gazetesine aynı adla ve yerel ağızla köşe yazmaya başlar. Köşesindeki hikâyeleri tek kişilik bir oyuna taşır ve *Göçük Mehmet'le Bacaağzı Sohbetleri* Fahri Bozbaş'ın elinde kazması, kafasında baretiyle yurtiçi ve yurtdışında yüzlerce turne yaptığı bir oyun haline gelir. Her gittiği yere, orada oynadığı kazma ve bareti hediye olarak bırakmayı ihmal etmez.

Bozbaş, TUSAK bünyesinde oyunlar yapmaya devam eder. 1995'te Orhan Asena'nın *Ölü Kentin Nabızı* oyununu TUSAK, 1996'da Gülsüm Cengiz'in *Hepimiz Çevreciyiz* oyununu Eğitim-Sen çatısı altında yönetir. 1997'de Atatürkçü Düşünce Derneği adına Türkan Karahasan'ın *Madenci Ozan* oyununu sahneler.

1998 senesinde Belediye Kültür Merkezi açılır ve Zonguldak Belediye Konservatuvar Derneği kurularak tiyatro, resim ve müzik dersleri verilmeye başlar. Tiyatro dersleri ise Belediye Konservatuvarı çatısı altındadır ve üç sene aktif bir şekilde işleyen konservatuvarda Fahri Bozbaş oyunculuk dersleri verir. 1998'de Oluşum Drama'da drama liderliğine başlar, aynı zamanda Ankara'da Türkiye'nin pek çok yerinden gelen tiyatrolularla yaratılan oluşumun içerisinde yer alır: ATÜK (Amatör Tiyatrolar Üretim ve Yayım Kooperatifi). Bu kooperatifin içerisinde yer alan ve yükseköğrenimini tiyatro alanında tamamlamış arkadaşlarına Zonguldak'a gelip Belediye Konservatuvarı'nda ders vermesi için çağrıda bulunur. Çağrısına Haldun Açıksözlü yanıt verir ve bir sene boyunca derslere gidip gelirken *Zengin Mutfağı* (Vasıf Öngören) oyununu hazırlar. Bu esnada konservatuvarın oyuna verdiği desteği çekmesi neticesinde Tiyatro Arın'ı kurarlar ve *Zengin Mutfağı* buradaki ilk oyunları olur.

Tiyatro Arın'da 2004 senesine kadar *Deli Dumrul* (Vasıf Öngören), *Soytarılar Okulu* (F. K. Waechter), *Sevgili Doktor* (Neil Simon) gibi oyunlar oynarlar. 2004 senesinde yaptığı çağrıya yanıt veren 35 kişiyle oyunculuk egzersizleri ve drama çalışmaları yapar. O ekiple doğaçlamalardan, drama teknikleriyle dört oyun ortaya çıkarır. Bir yandan da okullarda drama eğitmenliği yapmaya başlar. 2006 yılında ise Çevre Derneği adına temsil verdikleri *Biz Karadeniz* oyunu ile kazandıkları parayı kullanarak, 2006-2007 sezonunda oynadıkları *İçeridekiler* (Melih Cevdet Anday) oyunu ile Almanya turnesi yaparlar; Hamburg ve Kiel'de oyunlar oynarlar. Zonguldaklı amatör bir tiyatronun yurtdışına çıkışı o dönem için oldukça önemlidir.

Bozbaş, fiziksel koşullarını düzelttiği tiyatro binalarında yaptığı çalışmalar siyasi nedenlerle üstü kapalı şekilde engellenmeye başlayınca, 2008 yılında Londra'dan aldığı teklifi değerlendirir ve Celal Perk'in bıraktığı Türk ve Kürt Toplumunu Dayanışma Merkezi (Day-Mer) topluluğuna drama lideri ve yönetmen olarak gider. Day-Mer'de geçen 2 senede Aziz Nesin'in oyunlarından derlenen *Azizname* ve Slawomir Mrozek'in *Polisler* oyunlarını yönetir, Sennur Sezer'in göç şiirlerini sahneye uyarlar. Ardından 1 yıl Londra Cemevi Alevi-Kültür Derneği'nde çalışır, oyunlar yönetir. Cemevine sahne kurar, ışık düzeni yapar, perdeler alır ve Cemevini oyun oynamaya elverişli bir hale getirir. 2011'in sonunda Zonguldak'a geri döner ve 2012 yılında Zonguldak'ta Drama ve Oyunculuk Seminerleri düzenler. Tiyatro Arın, seminerlere gidip gelen kişilerle çalışmalarına yeniden başlar. Güngör Dilmen'in *Kurban* ve Ülker Köksal'ın *Uzaklar* oyunlarını oynarlar.

Bugün Fahri Bozbaş, Tiyatro Arın'ın kendisi odaklı bir topluluk olmadığını vurguluyor ve "Tiyatro orada, eski oyuncuların biri harekete geçirmek isterse çalışabilir" diyor. Hatta Londra'dayken topluluğunu kendisiyle uzun süredir tiyatro yapan tiyatrocuların emanet etmiş. Çakmakçılar ise "Tiyatro Arın, Zonguldak'ın kimliğini yansıtan oyunlar yaptı, şehirden beslenen bir sanatsal üretimin içerisinde bulundu" diye anlatıyor Tiyatro Arın'ın politikasını. Öte yandan Bozbaş,

“taşra acizliğinden dolayı Zonguldak’ta tiyatronun daha ileriye gidemediğinden” yakınıyor. “Tiyatroyla uğraşanların başka yerlerden beslenmesi çok önemlidir” diyor.

Sürekliliği sağlayan herkese kapısı açık Bozbaş’ın. Ona göre “istikrar çok önemli”. Tiyatro Arın’da oyuncu seçmesi yapılmıyor. Hemen herkes bir şekilde yapıma dâhil ediliyor. Topluluk, oyunlarını genelde Belediye Kültür Merkezi içerisinde oynuyor ve yapım masraflarını hem çeşitli dernekler adına oynanan oyunlarla hem de oyunlarına gelenlerin davetiyelere verdiği cüzi bağışlarla çıkartıyor.

Fahri Bozbaş gibi Zonguldak’ta tiyatro yapan isimlerin başında gelenlerden biri de Erhal Koltuk. Koltuk’un tiyatroyla tanışması 1974 senesinde lisede okurken, felsefe öğretmeni Hasan Bingöl’ün yönlendirmesi sonucu Talip Aydın’ın *Bir Yol* oyunuyla olur ve Koltuk, o günden sonra tiyatrodan bir daha kopamaz. Hacettepe Üniversitesi Yabancı Diller Meslek Yüksekokulu’ndaki eğitiminden sonra TTK’da İngilizce öğretmeni olarak çalışmaya başlar. 1978’den beri mühendislere, teknik elemanlara ve ihtiyaç duyanlara İngilizce öğretmekte olan Koltuk için TTK çırak kursu öğrencileriyle yaptığı sanatsal çalışmalar çok büyük öneme sahiptir. Askerden döndükten sonra TTK’da askeri kısla benzeri bir atmosferde küçük yaşta eğitim gören çıraklık kursiyerleriyle tiyatro-müzik ve halk oyunları faaliyetleri sürdürür. “Şimdi o çocuklarımızdan birçoğu Zonguldak’ımızda ya tiyatro yapıyor, ya müzik, ya da halk oyunları etkinliklerinde söz sahibiler” diyor Erhal Koltuk.

Çıraklık kursu kapatıldıktan sonra ise deneyimini liseli gençlere aktarır. Şehirde bulunan liseleri çalıştırır, tiyatro çalışmaları yapar. Aynı zamanda Zonguldak’taki çeşitli derneklerde öğretmenlik mesleğinden gelen eğitmen yaklaşımıyla tiyatro yapmaya devam eder. TUSAK bunlardan biridir. TUSAK’tan sonra da HALAY’da (Halk Oyunları Derneği) tiyatro yapar. Önce Zonguldak Belediyesi’nin desteğiyle ZOBATIT’i (Zonguldak Belediyesi Tiyatro Topluluğu), ardından da Kozlu Belediyesi’nin desteğiyle KOBATIT’i (Kozlu Belediyesi Tiyatro Topluluğu) kurar ve buralarda *Özgürlük Oyunu* (Adem Atar), *Salak-*

Fotoğraf: İbrahim Akyürek.

lar Sofrası (Francis Veber) gibi yapımları yönetir ve oynar. Kısa bir süre İl Kültür Müdürlüğü'ne bağlı Atatürk Kültür Merkezi bünyesinde de tiyatro yapar. 2014 senesinde ise yılların kazandırdığı deneyimini, ismini kendi koyacağı ve tamamen bağımsız olarak üretim yapacağı tiyatrosunun kuruluşunda kullanır: Zonguldak Sanat Tiyatrosu. ZST, aslında bir dernek. Tam adı Zonguldak Sanat Tiyatrosu Topluluğu Derneği ve topluluk provalarını derneğe ait dairede gerçekleştiriyor.

“Tiyatroda doğurmayı seviyorum” diyen Koltuk, Zonguldak'ın en üretken yönetmenlerinden biri. Zonguldak Sanat Tiyatrosu bugüne değin *Savaş Oyunu* (Sermet Çağan), *Çıkamaz Sokak* (Tuncer Cücenoglu), *Haybeden Gerçeküstü Aşk* (Yılmaz Erdoğan), *Alo Buyurun* (Erhal Koltuk), *Ayıp Ettik* (Uğur Yağcıoğlu) gibi birbirinden farklı yapımlarla seyirci karşısına çıkan, büyük şehirlerdeki karşılığı “repertuvar tiyatrosu” olan

zengin bir oluşum. Bu oluşumda tabii ki Erhal Koltuk'la uzun süredir tiyatro yapmakta olan yol arkadaşları bulunduğu gibi, tiyatroyla tanışıklığı bu toplulukla olan isimler de var. "Kapım herkese açık" diyor Erhal Koltuk, "yeri geliyor 13-14 kişilik oyuncu kadrosuna sahip bir yapımda, ilk oyun deneyimini yaşayan 9-10 tane oyuncu olabiliyor." Yeni oyuncular tiyatro sahnesine çıkmadan önce, prova sürecinde bir eğitim aşamasından geçiyorlar. Hem oyuncuların sahneye ısınması için temel oyunculuk egzersizleri, hem de derinlikli bir rol kompozisyonu gerektirmemelerinden dolayı skeçler çalışılıyor. Tiyatro oyunlarının yapım maliyetleri aidatlar ve derneğe gelen sponsor katkılarıyla karşılanıyor. Her sene ortalama üç yeni yapım gerçekleştirilmeyi düstur edinmiş topluluk, oyunlarını genelde Atatürk Kültür Merkezi'nde sergiliyor.

Halen aktif olarak tiyatro yapan Fahri Bozbaş ve Erhal Koltuk'un yanı sıra, devlet destekli sanat merkezleri de Zonguldak'ta tiyatronun güçlü bir şekilde icra edildiği kurumlar olarak karşımıza çıkıyor.

Zonguldak'ın merkezi diyebileceğimiz Gazi Paşa Caddesi'nde bulunan Belediye Kültür Merkezi (BKM), kentin kültür sanat yaşamının nabzını tutan en önemli noktalardan biri. Önce Halkevi olarak tasarlanan ve kullanılan bina, akabinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin il binası, Zonguldak Belediyesi'ne tahsis edildikten sonra ise 1998 yılından itibaren Belediye Kültür Merkezi olarak hizmet veriyor ve düzenlediği sanat kurslarıyla şehrin kültür yaşantısında başat bir rol oynuyor. Kurslara olan ilginin artmasından memnuniyet duyduğunu belirten merkez müdürü Abdullah Bakır, "maalesef, doluluktan ötürü bazen kabul edemediğimiz kursiyer adayları oluyor artık" diyor.

BKM'nin ajandasında tiyatro çok büyük bir yer kaplamakta. 1990 senesinde merkez bünyesinde kurulan Belediye Tiyatro Kulübü adlı topluluk, 1992 senesine kadar çalışmalar yapar. Çalışmalarını kalıcı olarak devam ettiremeyen bu topluluktan sonraki en önemli hamle ise 1998 yılında Cumhuriyet'in 75. yıl kutlama etkinliklerine denk getirilerek kurulan Belediye Konservatuvarı olur. Belediye Konservatuvarı, Zonguldak'ta akade-

mik düzeyde tiyatro eğitimi veren bir kurumun olmamasının yarattığı boşlukla, çeşitli tiyatro okullarının ve belediye konservatuvarlarının öğretim programları incelenerek Zonguldak'ın tiyatro alanında ileri gelen isimlerinin hocalığında kurulur ve 2002 senesinde yapı değiştirene dek öğrenci yetiştirir. Konservatuvarın eğitim kadrosunda şu isimler vardır: Fahri Bozbaş (Oyunculuk), Kürşat Coşgun (Diksiyon), Türkan Karahasan (Tiyatro Tarihi), Sürmeli Kayabaşı (Sahne), Yılmaz Yöndem (Sahne), Semih Eryar (Sahne Bilgisi). Gelen kursiyerlere se-ne içerisinde oyun çalışılırken eğitim verilmesi yönünde alınan idari karar neticesinde, konservatuvar 2002 senesinde kapanır.

2005-2006 yılları arasında BKM, tiyatro görmeyen civar köy- lere tiyatroyu götürür. “İftardan sonra çaylar da bizden, tatlılar da” sloganıyla Ramazan aylarında ortaoyunu etkinlikleri dü- zenler. Dönemin Bülent Ecevit Üniversitesi (o zamanki adıyla Zonguldak Karaelmas Üniversitesi) Rektörü Prof. Dr. Bektaş Açıkgöz'e, üniversitede tiyatro bölümü olması adına seslerini duyurabilmek için kampanya düzenleyip merkez kursiyerleriyle birlikte Kültür Merkezi'nin önünde pankart açarlar. Bu du- rum, tiyatro bölümünün kurulmasına o an için fayda sağlamasa da şehrin potansiyelini göstermesi adına önemli bir adım olur. Bu esnada BKM şehirde yer alan diğer topluluklara da sahne- sini açar ve her türlü yardımı sağlar. Konservatuvar sınavları- na girecek Zonguldak'taki adaylara çalışma olanakları sunar.

BKM bugün yıl içerisindeki eğitimlerine düzenli olarak de- vam ediyor. Bir yandan çeşitli yaş gruplarıyla (8-12 yaş, 12- 18 yaş) drama, tiyatro ve şiir kulübü çalışmaları yapılırken, bir yandan da Kültür Merkezi'nin kendi topluluğu oyunlarını sahnelemeyi sürdürüyor. Merkezde gençlerle olan çalışmalar, uzun yıllar Çağdaş Esat Derneği'nde tiyatro ve drama eğitimle- ri düzenlemiş olan Engin Çöl tarafından yürütülüyor. BKM'ye tiyatro eğitimi almaya gelen kişilere sınav yapılmıyor. Kapıları- nın herkese açık olduğunu söyleyen Bakır, “Derdimiz oyuncu yetiştirmek değil, tüm arkadaşlarla sanat çalışmaları yapmak” diyor. Kurs gruplarıyla olan çalışmalarda kursiyerlerin rahat edebilecekleri oyunlar seçilmesine özen gösteriliyor.

BKM Tiyatro Topluluğu da kendi oyuncularını kendilerinin yetiştirdiği bir yapıya sahip. Yetişkinlerin hobi grubunda tiyatro yapan ekipten öne çıkanlara teklif götürülüyor. Topluluğun 8 kişilik çekirdek bir ekibi olsa da yapımdan yapıma ek olarak misafir oyuncular katılabiliyor. Topluluğun son 10 yılda oynadığı oyunlardan bazıları şöyle: *Vatan Kurtaran Şaban* (Haldun Taner), *Çok Tuhaf Soruşturma*, *Şahları da Vururlar* (Ferhan Şensoy), *Sanat* (Yasmin Reza), *Çürük Elma* (Atilla Alpöge), *Artiz Mektebi* (Müjdat Gezen) ve *Başarılarımı Karılarıma Borçluyum* (Aziz Nesin). 2012 senesinden beri KATİB (Karadenize Kıyısı Olan Kent Tiyatroları Birliği) üyesi olan topluluk, oyunlarını BKM içerisinde yer alan 130 kişilik tiyatro salonunda oynuyor.

2001 senesinde Belediye Konservatuvarı'nın öğrencisi olarak tiyatroya başlayan Fedai Madan, halen BKM bünyesinde tiyatro eğitmeni ve yönetmen olarak görev alan isimlerden biri. BKM'nin şehirde bulunan gençlere iyi bir rehberlik yapması gerektiğine inanan Madan, hayata ve sanata yönelik bakış açısı kazandırmak istediklerini söylüyor.

Şehrin bir diğer kültür merkezi olan Atatürk Kültür Merkezi (AKM), BKM'den biraz farklı bir yapıyla Zonguldak'ta sahne sanatlarının nabzının attığı bir diğer önemli buluşma noktası.

Mithatpaşa Mahallesi İsmet Paşa Sokak'ta bulunan AKM'nin mazisi 1991 yılına dayanıyor. Şehre bir kültür merkezi kurulması ihtiyacından dolayı 1987-1991 yılları arasında yıkılan Merkez Ortaokulu'nun yerine inşa edilen AKM, şu anda hem şehrin kütüphanesine hem İl Kültür Müdürlüğü'ne hem de Zonguldak Devlet Tiyatrosu'na ev sahipliği yapıyor. İl Kültür Müdürlüğü Müdür Yardımcısı Kürşat Coşgun, "İl Kültür Müdürlüğü'nün önceden kendine ait yeri yoktu, yandaki Gazi Ortaokulu'nun ek binasında faaliyet gösteriyordu" diye anlatıyor 1991'den önceki süreci. Halen İl Kültür Müdürlüğü'ne bağlı olan merkezde 2005 senesinde 5-6 ay süren detaylı bir tadilat yapılmış, koltuklar değişmiş, mekânın teknik düzeni elden geçmiş. Bir diğer detaylı tadilat ise Devlet Tiyatrosu'nun Zonguldak'ı bir bölge olarak kabul edip temsiller düzenlemeye başladığı 2010 yılının hemen öncesinde olmuş, Devlet Tiyat-

rosu kendi oyunlarının oynanabileceği kapsamlı bir altyapı çalışması yapmış. Merkez, Devlet Tiyatrosu'nun haricinde İl Kültür Müdürlüğü'ne yapılan başvuruyla okulların ya da derneklerin gösterilerine ve etkinliklerine de tahsis edilebiliyor. Tabii ki tahsislerin tamamı Devlet Tiyatrosu'nun şehirde olmadığı günlerde gerçekleşiyor.

Devlet Tiyatroları'nın yeni şubesi Zonguldak Devlet Tiyatrosu, 15 Ocak 2010 Cuma Günü dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay'ın katılımı ile düzenlenen törenle Turgut Özakman'ın yazdığı İstanbul Devlet Tiyatrosu yapımı *Töre* oyunuyla açılmıştı. Hemen her hafta, turneyle başka bir bölgeden oyun geliyor ve AKM'de Cuma ve Cumartesi günleri temsiller oluyor. Suare temsilleri saat 20.00'de seyirciyle buluşurken, sadece Cumartesi günleri olan matine temsili 14.00'te gerçekleşiyor. 366 kişilik merkezin artık yetersiz bile kaldığını söyleyen Coşgun, "yılda 25-30 Devlet Tiyatrosu yapımı oyun turneyle geliyor, halkımız bu oyunlara yoğun ilgi gösteriyor" diyor.

Devlet Tiyatrosu ya da BKM gibi kurumların dışında tiyatro yapan toplulukların en genci ise Z Sahne ekibi olarak karşımıza çıkıyor. Bir dernekle ya da ödenekli bir kurumla bağlantısı olmayan topluluk, Zonguldak'taki tiyatro yaşantısına alternatif bir konumda duruyor.

Daha önce şehrin farklı topluluklarında tiyatro yapmış olan Abdullah Özdemir ve Nuhbay Korkmaz, 2014'ün Haziran ayında yeni bir proje için bir araya gelirler. İkisi de daha önce çalıştıkları tiyatroların politikalarından farklı bir anlayışla çalışmak istemektedirler. Topluluğun kurucu üyesi Abdullah Özdemir, "Amacımız yerleşik bir 'Repertuvar Tiyatrosu' olmaktı. Her ay birkaç farklı oyunla sahnede yerimizi almak, daha çok temsille daha çok insana ulaşmak ve oyunlarımızla yurtiçi ve yurtdışı festivallere katılmak istiyorduk" diye anlatıyor kuruluş aşamalarını. Coşkun Irmak'ın *Gece Boyunca* adlı oyununu çalışmaya başladıkları sırada aralarına önce Melih Kibaroglu ve Hülya Tekin, sonradan da oyunu yönetmek üzere ben dâhil olunca, Z Sahne topluluğunun çekirdek kadrosu oluşur. Z Sahne olarak oyunlarını izlemeye gelenlerden hiçbir ücret talep etmeyen topluluk,

seyircilerden sadece oyuna gelirken ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmak üzere kitap, defter, kalem, kazak, eldiven, pantolon, hırka gibi malzemeler getirmelerini talep ediyor. Topladıkları bu malzemeleri belediye görevlilerince ihtiyaç sahibi insanlara ulaştırarak, sosyal sorumluluk adına bir adım atmış oluyorlar.

Z Sahne aynı zamanda Zonguldak'taki diğer oyunlara ve tiyatro oyuncularına da yapımcı olarak kapılarını açıyor. Bu proje kapsamında Murathan Mungan'ın yazdığı, Murat Yılmaz'ın oynadığı *Bir Garip Orhan Veli* adlı oyunun 30 Nisan 2016'da Zonguldak halkıyla buluşmasına aracı olan ekip, yeni oyunlarının provalarına devam ediyor. Topluluk, oyuncu seçimi yapmıyor. Oyun kişi sayısı fazla olmayan, tek mekânlı ve karakterler arasındaki ilişkileri daha mahrem açıdan inceleyen dramatik metinlerle çalışmayı seviyor. Z Sahne, oyunlarını prova etmek ve oynamak için BKM'nin kendilerine ücretsiz olarak tahsis ettiği sahneyi kullanıyor.

Son olarak şehrin tiyatro yaşantısına en son katılan devlet kurumu ise Üniversite bünyesinde kurulan Tiyatro Anasanat Dalı.

2004 yılında Yrd. Doç. Dr. Aydın İlik'in müdürlüğünde kurulan Bülent Ecevit Üniversitesi Devlet Konservatuarı, ilk öğrencilerini Sahne Sanatları Bölümü altında bulunan Opera Anasanat Dalı'na 2006 yılında alır. Sonrasında aktif hale gelen Müzik ve Çalgı Yapımı bölümleri ise eğitim hayatlarına 2010 senesinde başlar. Sahne Sanatları Bölümü bünyesinde bulunan Tiyatro Anasanat Dalı'nın öğrenci alım işlemleri için öğretim planı 2012 senesinde yapılır ve 2013-2014 Eğitim Öğretim Yılı'nda derslere başlar. Okulun halen en yeni programı olan Tiyatro Anasanat Dalı'nın açılmasının neden tercih edildiği sorusuna Konservatuar Müdürü İlker Kömürcü, "Şehirde büyük bir potansiyel var, bu şehrin altyapısında bir tiyatro geçmişi var, bize de talepler fazlasıyla gelmişti. İtici güç, gelen oyunların dolu salonlara oynaması, BKM'de yapılan pek çok tiyatro çalışması oldu. Biz de akademik olarak bu kapıyı açmak istedik ve haklı olduğumuzu gördük. Tiyatro Anasanat Dalımız şu anda Zonguldak sınırlarını aşmış durumda" şeklinde yanıt veriyor. Tiyatro Anasanat Dalı Başkanı Ekil Kaya ise yaptıkları

alışmaları “Kısa sürede iki festivale katıldık; her sene 27 Mart Dünya Tiyatro Günü’ne denk gelen kapsamlı bir tiyatro haftası düzenliyoruz. Seminerler, atölyeler, oyun maketleri sergisi ve çalışılan oyunların sergilenmesiyle dolu dolu bir hafta geçiriyoruz” diyerek açıklıyor. Dünya ve Türk tiyatro tarihinin önemli eserlerinin eēitim boyunca alıřıldıēı okulda bugüne deēin Güzin Yamaner, Süreyya Karacabey, Ilkim Kaya, Eren Aysan gibi akademisyen-yazarlardan oluşan isimler konferanslar verdi ve Sinan Pekinton, zgr Adam İnanç, Caner Kadir Gezener, Tuncer Yıēcı, Erdal Arsoy gibi farklı disiplinlerden sanatçılar atölye çalışmaları düzenledi.

Tiyatro Anasanat Dalı, her sene kendi özel yetenek sınavıyla ērenci kabul etmeye devam ediyor ve oyunlarını niversite içerisinde bulunan Sezai Karakoç Kültür Merkezi, Prof. Dr. Arif Amirov Konferans Salonu ve Stüdyo Sahne’de sahneliyor.

Zonguldak’ta tiyatro yaşantısı, Memduh Oynar’dan devraldıēı ve arada Halkevi, TUSAK, ADD gibi derneklere uērayarak bugünlere getirdiēi bayraēı artık akademik düzeyde de sürdüren ve birbirinden farklı topluluklarla zenginleşen bir seviyede sürüyor. Zonguldak’ta bulunan yerleşik topluluklarda, genellikle yerli yazarların oyunlarını sergileme eēilimi göze çarpıyor. Öte yandan Zonguldak Devlet Tiyatrosu’nun varlıēının, şehre turneyle gelen özel tiyatroların sayısında artış saēladıēını görüyoruz.

Zonguldak’ın, sanata önem veren altyapısını günümüze kadar getirdiēini ve bu birikimin bugün tiyatro alanında pek çok noktadan kendine hareket olanaēı bulduēunu gözlemliyoruz. Zonguldak’ta bulunan merkezlerin tiyatro çalışmaları ve tiyatroya verdiēi destekler, toplulukların eēitimi ve provaları bir arada götüren yapıları ve niversite’nin Tiyatro Anasanat Dalı, Zonguldak’ın tiyatro alanındaki geleceēinin taşıma suyla deēirmeni döndürmekten ziyade, kendi üretimini daha yoēun ve donanımlı bir şekilde yaparak řekilleneceēinin garantisi olarak duruyor.

Yoksunluktan yokluğa: Türk sinemasında Zonguldak

ŞEYMA BALCI

Zonguldak, genelde emek özelde taş kömürü madeniyle bilinen müstesna bir kent. İlk Çağ'dan itibaren yerleşim yeri olan Zonguldak'ın ekonomisinin merkezi unsuru, kuşkusuz taş kömürüdür. 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan ve sonrasında aralıksız devam eden kömür üretimi ile kentin gelişimi paralel ilerler. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, ulus-devlet yaratma stratejisinin etkisiyle kentler –özellikle Anadolu kentleri– birer sanayi merkezi haline getirilir. Zonguldak'ta da maden sanayinin gelişmesiyle birlikte, devlet eliyle kente yapılan yatırımlar hızlanır. Nüfusu artan sanayi kenti, 1980'lerden sonra ise hızla göç vermeye başlar ve sanayi kenti olmaktan uzaklaşır. Bu çalışma, kentin tarihsel gelişimine uzak kalmadan, sinemayı merkeze alarak, sinemadaki kente bakmayı amaçlamaktadır. Sinema tarihinde madenle ilgili filmler yapılmışsa da madenle özdeşleşen kentlere dair filmler sayıca azdır. Zonguldak bu anlamda özel bir kent olmasına rağmen, Türk sinemasının “İstanbullu olması”¹ ve filmlerin çoğunun İstanbul'da geçiyor olmasının etkisiyle, Zonguldak'ta geçen film sayısı sınırlı düzeydedir. Bu noktada Türk sinema tarihi içerisinde film mekânının mer-

1 İbrahim Altınsay, “Sinemanın Orta Yeri İstanbul'du”, *İstanbul Dergisi*, 18, 1996, s. 73.

kezinin Zonguldak olduğu film sayısı toplamda sekizdir. Bunlar sırasıyla şöyledir: *Şehirdeki Yabancı* (Halit Refiğ, 1963), *Kadın Asla Unutmaz* (Orhan Aksoy, 1968), *Yaşam Kavgası* (Halit Refiğ, 1978), *Maden* (Yavuz Özkan, 1978), *Ekmek* (Ahmet Akıncı, 1996), *Kıskanmak* (Zeki Demirkubuz, 2009), *Yük* (Erdem Kırıl, 2012), *Kelebeğin Rüyası* (Yılmaz Erdoğan, 2013).²

Şüphesiz sinemada kentlerin söyleyecekleri, gösterecekleri ve duyuracakları değişir. Bu noktada aktarılan filmlerden hareketle kentin ne söylediği, nasıl temsil edildiği üzerinde durulmuştur. Filmler çekildikleri döneme göre tarihsel bir analizle, kentin tarihiyle ve kentin belirli dönemlerinin sunduğu temalar etrafında çözümlenmiştir. 1950'lere kadar yoksun ve yoksul ve de bir taşra olan Zonguldak, 1950-1980 aralığında maden, ölüm ve kayıplar kenti olma özelliğini edinir. 1980 sonrasında ise *Yük*'le birlikte görünürlerde olmayan bir kente dönüşür.

Taşrada yoksunluk ve yoksulluk: 1930'lar ve 1940'lar

Karadeniz sahilinde "tahta iskele"li bir koyken,³ kömür üretiminin merkezi yerleşkesi olmasının etkisiyle Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte il olan Zonguldak, hızla büyümeye başlar. İl olduğu 1924 yılında nüfusu 187.748'dir.⁴ 1927 nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 13.648.270'ken, bu sayı içerisinde Zonguldak'ın nüfusu 268.909'dur.⁵ Bu sayının 580'ini gayrimüslimler oluşturur.⁶ Bu süreçte kentin imarına başlanır ve Zonguldak'a yeni bir çehre kazandırılır. Bu dönem içerisinde Zonguldak'ta sanayileşme adına 1924'te havzanın ilk termik santrali, 1934'te antrasit ve 1936'da kok fabrikası üretime başlar; 1937'de kentin demiryolu bağlantısı Ankara'ya kadar uzatılır. 1941'de ise Karabük Demir-Çelik fabrikaları üretime baş-

2 Aktarılan filmlerden sadece *Ekmek*'e ulaşılammıştır.

3 Ekrem Murat Zaman, *Zonguldak Kömür Havzası'nın İki Yüzyılı*, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 2004, s. 14.

4 A.g.e., s. 16.

5 *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012, s. 5.

6 Hamdi Genç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Zonguldak'ta Nüfus, Ticaret ve Sanayi (1920-1932)", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (12), 2010, s. 139.

lar.⁷ Kente yapılan yatırımlar sadece sanayiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda eğitim, sağlık ve kültür alanlarında da yatırımlar gerçekleştirilir.

Zonguldak'ın bu zamanlarına dair iki dönem filmi mevcuttur. Ne gariptir ki her iki film edebiyatla bir biçimde bağlantılıdır. *Kıskanmak* Nahid Sırrı Örik'in 1946'da yayımlanan aynı adlı romanından Zeki Demirkubuz tarafından sinemaya uyarlanır. *Kelebeğin Rüyası* ise Zonguldak'ta yaşayan iki şairin hayatını merkeze alır. Bu dönemde Zonguldak kömür işletmeleriyle var olmasına karşın, her iki filmde de maden ve kömür filmin merkezinde yer almaz. Daha çok fon olarak vardır.

Sinemadan yoksun değil!

Kıskanmak 1930'ların, *Kelebeğin Rüyası* 1940'ların Zonguldak'ında geçer. Filmlerde, kentin 1930 ve 1940'larının yoksunluk ve yoksullukla özdeşleştiği görülür. Ne *Kıskanmak*, ne de *Kelebeğin Rüyası*'nda yoksunluk sınıfsal bir temele sahiptir. Örneğin her iki filmde de kumaşların İstanbul'dan geldiği vurgulanır. *Kelebeğin Rüyası*'nda kentte dondurmanın, *Kıskanmak*'ta tiyatronun olmamasından dem vurulur.⁸ Her iki filmde kentten yakınan, –İstanbul'dan Zonguldak'a yaşamaya gelen– Kadınlar'dır (*Kıskanmak*'ta Mükerrerem; *Kelebeğin Rüyası*'nda Suzan). *Kıskanmak*'ta, Cumhuriyet Balosu'nda kadınların kendi aralarındaki diyaloglarda Zonguldak "mahrum"lukla özdeşleşir. "Kömür madeni" ve "ecnebler" olmasa Zongul-

7 Ekrem Murat Zaman, *Zonguldak Kömür Havzası İnsan Mekân Zaman*, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, Zonguldak, 2012.

8 *Kelebeğin Rüyası*'nda Belediye Başkanı Zikri Bey'in (Ahmet Mümtaz Taylan) kızı Suzan (Belçim Erdoğan), babasının işyerine para almaya gider. Paranın miktarını çok bulan babasına Suzan "kumaşlar İstanbul'dan geliyor, babacım. Biraz da dondurma alacağız," der. Arkadaşı dondurmanın uzun zamandır satılmadığını söylediğinde Suzan "dondurma yok mu bu şehirde?" der. *Kıskanmak*'ta ise Mükerrerem (Berrak Tüzünataç) Seniha'ya (Nergis Öztürk) gazetede çıkan haberi gösterir ve konuşmaya başlar: "Darülbeydi Musahipzade Celal Bey'in yeni bir piyesini oynamış. Kim bilir seyirciler gülmekten nasıl kırlmışlardır yine." Seniha'nın yorumu ise "üzülme yavrum. Şirket sinemasına davetli olduğunuzu unuttun mu? Darülbeydi'nin yerini tutmasa da buna da şükür..." olur.

dak “çöl hayatı”nın yaşanacağı bir yer olarak sunulur. Zonguldak’ta kömür madenlerinin işletilmesinin 1940’ta devletleştirilmesine kadar geçen süreçte, işletme faaliyetleri çeşitli aşamalardan geçer. Kentte hem Osmanlı, hem de devletleştirilme dönemine kadar Avrupa’nın çeşitli ülkeleri (Fransa, Almanya, İtalya vb.) maden işletir.⁹ Özellikle gayrimüslim yerli vatandaşlar ve yabancılar Zonguldak’ın iktisadi hayatında başat rol oynar.¹⁰ Tam da bu noktada *Kıskanmak*’ta Cumhuriyet Balosu’nda “...Zonguldak muhteremleri ve ... kadirşinas ecnebi misafirleri”yle açılış konuşmasına başlanır. Konuşma sırasında bir yandan Fransızca tercüme yapılırken bir yandan da mühendis Halit’in (Serhat Tutumluer) Fransız mühendislerle konuştuğu görülür. “1927 yılında Zonguldak’ta 562 yabancı bulunuyordu. Yabancıların tabiyetlerine göre İtalyanlar ilk sırada, Fransızlar da ikinci sırada geliyordu. Aynı dönemde Zonguldak’ta Türkçe’den sonra İtalyanca ve Fransızca en çok konuşulan dil konumundaydı”.¹¹

Kıskanmak’ta kentin çamur ve yağmurlarından da dert yanılır.¹² “Havaların berbatlığı yüzünden” Mükerrerem, Halit ve Seniha davetli oldukları sinema gösterimine geç kalırlar ve Mükerrerem “Allah kahretsin bu Zonguldak’ın yağmurunu. Bir başladı mı dinmek bilmiyor” cümlesini söyler. Yürümekte zorluk çekilen kentte film kahramanlarının kurtarıcısı baston olur. Filmde, kentte film gösterimi şirket sinemasında özel davetle yapılır.¹³ Döneme uygun bir biçimde gösterilen sessiz filme

9 Ahmet Ali Özeken, *Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1955.

10 Genç, a.g.m., s. 139.

11 Genç, a.g.m., s. 141.

12 1978 yılına ait *Yaşam Kavgası*’nda da Zonguldak’ın çamurundan bahsedilir. Dede torunuyla birlikte kaçak maden ocağına yakın dağ köyünden Zonguldak merkeze geldiğinde “oh be gözünü sevdiğim Zonguldak. Kömürüne, çamuruna kavuştuk,” der. 1930’lardan 1978 yılına kadar aradan geçen yaklaşık 50 yıl boyunca kente dair değişmeyen şeylerden biri çamurdur ancak çamur dert yanılacak bir şey olmaktan çıkar. Dedenin dert yanmaması biraz da Zonguldak’ta yaşayan/ikamet eden olmasıyla da ilişkilidir!

13 Filmde belirgin bir biçimde yer almasa da romanda Halit’in çalıştığı şirkete ve sinema gösterimine dair ayrıntılar mevcuttur. “Bu şirket, Zonguldak etrafındaki kömür ocaklarının en büyük kısmına sahip bulunan Fransız şirketi idi.

müzik aletleri eşlik eder (Film keman ve flüt eşliğinde izlenir). Ancak filme flüt ve kemanın eşlik etmesi Mükerrerem'e bir şey ifade etmez. Kendi deyişiyle "İstanbul'un sokak çalgıcılarına bile değişmez" yapılan etkinlikteki dinletiyi. Film gösterimindeki davetlilerin sınıfsal konumları da benzerdir. Gösterime katılanlar tıpkı balodaki gibi şık kıyafetler içerisinde.

Şiirden yoksun değiliz

Kelebeğin Rüyası'nda hem yoksunluk hem de yoksulluk vardır. Filmde, iki şair arkadaş Rüştü Onur (Mert Fırat) ve Muzafer Tayyip Uslu'nun (Kıvanç Tatlıtuğ) hayatlarına dair bir kesit sunulur. Şiirlerini dönemin ünlü edebiyat dergisi *Varlık*'a gönderirler ama şiirler bir türlü yayımlanmaz. Şairler, Zonguldak'ta Petek, Yaşamak ve Şehir adları etrafında dönen şiir dergisi çıkarmak isterler. Halkevi'nde de aktif olan şairler, Halkevi'nde oynanması için tiyatro piyesi yazarlar. Tek parti iktidarının ideolojik kurumlarından Halkevleri 1932'de 14 şubeyle açılır.¹⁴ Zonguldak Halkevi ise 24 Haziran 1932'de 9

Fransız mühendislerine ve biri mesul müdür ve ötekisi baştercüman olan iki Türk müstesna, bütün ecnebi memurlarına mahsus evlerle dolu dağ üzerinde bir de tek katlı büyük bina vardı. Bu binanın bir kısmı bekâr memurlar için lokanta vazifesini görüyor, bir kısmında Fransa'da muvakkaten gelen veya henüz evi hazırlanmayan mühendislere mahsus bir iki yatak odası ile memur ve mühendisler için kitap dağıtan, fakat içinde tek Türkçe kitap olmayan bir kütüphane bulunuyordu. İşte burada büyük salon da sinemaya ayrılmıştı. Haftada, bazan da on beş günde bir, Perşembe akşamları, şirketin birinci sınıf mühendis ve memurları ile hatırlı davetlilerine, ertesi akşam, yani Cuma akşamı da öteki memurlarla onların tanıdıklarına bu büyük salonda sinema gösterilir... Şirketin sinemasına Perşembe akşamı davetli sıfatı ile gitmek pek istenen bir şeydi; herkes tarafından istendiği için de gidebilmek içtimai bir mevkii olmanın delili sayılmakta idi" (Nahid Sırrı Örik, *Kışanmak*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1994, s. 32). Romanda film gösteriminin sınıfsallığı belirgindir. Filmde ise bu sınıfsallık 'davet' ve sonrasında kendini gösterir. Halit akşam yemeğinde gösterilecek filme ilişkin davetiyeyi masaya çıkarır. 1920'lerin ikinci yarısında İş Bankası'nın Zonguldak madenlerinde üretime başlamasıyla çeşitli projeler yapılır. Zaman, mühendis ve işçiler için konutlar, tenis kortları, sinema ve ilköğretim yapılarına dair projenin 1935'te başladığını 1938'de tamamlandığını belirtir (Zaman, *Zonguldak Kömür Havzasının İki Yüzyılı*, s. 95).

14 Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitap, İstanbul, 2000, s. 95.

şubesiyle faaliyete başlar.¹⁵ Filmde hem Suzan, hem Muzaffer, hem de Rüştü'nün Halkevi'ndeki şubelerde çalıştığı görülür. İki şairin "Hoca"ları da ünlü şair Behçet Necatigil'dir (Yılmaz Erdoğan).¹⁶ Behçet Hoca hem edebiyat öğretmenliği yapar, hem de Zonguldak'ın yerel basınına ait bir gazetede yazı yazar.¹⁷ İki şair ise memurdur: Rüştü madende yer üstünde, Muzaffer ise Telgraf İdaresi'nde çalışır. Şairler kâğıt ve daktilo yokluğunda, parmaklarından bile küçük kurşun kalemleriyle şiir yazmaya çalışırlar. Behçet Hoca da yoksunluktan muzdariptir. Bir daktilosu vardır ancak yeterli kâğıdı yoktur. Öğrencilerinin ödev kâğıtlarını kullanır yazıları için. Hoca'nın Zonguldak'ta yağmurlu bir günde okuduğu *Hal Tercümesi* şiiri yoksunluğu en iyi biçimde yansıtır.¹⁸ Kentte "yedikleri[nin] parasını peşin verdi[kleri]" bir yaşam ne Behçet Hoca, ne Rüştü, ne de Muzaffer için söz konusudur. Rüştü ve Muzaffer, Behçet Hoca'nın daktilo ve kâğıtlarını kullanmak için kimi zaman evinde kalırlar. Film kahramanlarının evlerinde elektrik aydınlatması yoktur, gaz lambası eşliğinde çalışmalarını yürütürler. Rüştü ve Muzaffer şiir kitaplarını sokakta kent insanına satmaya çalışır. Daktilonun yokluğunda da sırayla daktilo çalarlar. İlk çalan Rüştü'dür. Sıra Muzaffer'e gelir. Muzaffer iş yerindeki daktiloyu Halkevi'nde sahneleyecekleri tiyatro oyu-

15 Yücel Namal, "Zonguldak Halkevi'nin Faaliyetleri ve Karaelmas Dergisi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 34, 2012, s. 103.

16 Ünlü şair Behçet Necatigil 1941-1943 yılları aralığında Zonguldak'ın en eski okullarından Mehmet Çelikel Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yapar.

17 Kentte, 25 Kasım 1942'de çıkarılmaya başlanan *Ocak* gazetesinde yazı yazarlar arasında Behçet Necatigil'in de adı vardır. Aynı gazetede Muzaffer Tayyip Uslu'nun yazıları da yayınlanmıştır (Dilşad Yırsutimur, *Zonguldak Basın Tarihi* (1923-2007), Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

18 Yılların çarmihında vücudumu günler/Taşa tuttu/Çivilenip kaldı ufkumda/ Mevsimler var, yağmur bulutu/Kapalı kaynar tencerem, bilinmez/Et mi pişer, dert mi pişer/Çağırmadılar ki beraber gidelim/Gittiler birer ikişer/Hatıralar bana gelmekle/Tamamen aldanmışlar/Bir sır gibi ele verdi beni/Kuyularda kamışlar/Ümitlerim, ne var ne yok, bitti/Nöbete geçti korkular/Üstüme çevrilen aydınlıklar içinden/Gece beni kurtar! *Hal Tercümesi* ilk olarak *Hamle* dergisinde 1940 yılında yayımlanır. Necatigil, ilk şiir kitabı *Kapalı Çarşı'da* (1945) *Hal Tercümesi*'ni yeniden yayımlar (Behçet Necatigil, *Sevgilerde Kendi Seçtiği Şiirleri*, Can Yayınları, İstanbul, 2015: 36).

nunu yazmak için çalar ancak daktilo yere düşer ve kırılır. Ertesi gün Muzaffer iştten atılır.

Kelebeğin Rüyası’nda 1940’lar “milletin yiyecek ekmek bulamadığı” zamanlar olarak dile gelir. Boratav, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşadığını belirtir ve bu dönemi iktisadi gelişme sürecinin durması anlamında “bir kesinti” olarak nitelendirir. Bu nedenledir ki “1940-1945 dönemi, tüm üretken sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar”dır.¹⁹ İkinci Dünya Savaşı’nın olumsuz etkilerinden Türkiye ekonomisini korumak adına çıkarılan çeşitli yasalardan biri, 18 Ocak 1940’ta kabul edilen Milli Koruma Kanunu’dur (MKK). 6 fasıl 72 maddeden oluşan Kanun, “aralıklarla 1960 yılına kadar yürürlükte kalır”.²⁰ MKK hükümleri uyarınca “18 Şubat 1941 tarih ve 2/15224 numaralı kararname ile tek tip ekmek çıkarılmasına karar verilir”.²¹ “Kentlerdeki ekmek tüketiminin karneye bağlanması 19 Ocak 1942 tarih ve 2/17141 sayılı kararnameyle başlatılır”.²² Ekmekte arpa, çavdar ve un oranları sürekli değişirken, ekmeğin karneyle dağıtıldığı illerden biri de Zonguldak’tır. Muzaffer şiir kitabı satarken “nasıl olsa ekmeğin tadı kalmadı” sözünü kullanarak bu gerçeği dile getirir. Rüştü ve Muzaffer’in ne sağlıkları, ne de ekonomik durumları iyidir. Her iki karakter de veremdir. Rüştü’nün sağlık durumu kötüleşince 1924’te İstanbul Heybeliada’da açılan Türkiye’nin ilk verem hastanesine, o zamanki adıyla Sanatorium’a yatırılır. Muzaffer’e yazdığı mektupta “üç öğün yiyince iyileşiyormuş insan” cümlesi, Zonguldak’taki yoksunluğun ve yoksulluğun özetidir aslında. Muzaffer’in *Öldükten Sonra* şi-

19 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 81, 86.

20 Ahmet Makal, “Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak ‘İş Mükellefiyeti’”, *Zonguldak Kent Tarihi '05 Bienali Bildiriler Kitabı* içinde, Zonguldak Eğitim ve Kültür Vakfı, Zonguldak, 2006, s. 70.

21 Fatih Tuğluoğlu, “Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 27-28, 2001, s. 357.

22 İbrahim İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetlerinin İlaş Politikaları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50, 2013, s. 280.

irinde kendini “parasızlıktan imanı gevreyen” olarak tanımlaması da bu anlamda manidardır.²³ Her iki karakter de üç öğün yemeğe, daktiloya ve kâğıda İstanbul’da –Heybeliada’da– kavuşur. Zonguldak bunların hiçbirini sağlayamaz iki şaire de!

Ancak bu noktada önemli bir hatırlatma yapmak yerinde olacaktır. Filmlerde yoksunluk ve yoksulluk baskın bir tema olsa da, varıllığa dair önemli unsurlar da yer alır: Bohemya kristali, İsviçre şekerlemeleri, Fransız mobilya kataloğu, sinema gösterimi, evde piyano dinletisi, tenis maçı, dondurma, içkiler, özel davetler, şık kıyafetler, mücevherler, hizmetçiler... Her iki filmde de Cumhuriyet Balosu kentin en önemli görme ve görülme etkinliğidir. Cumhuriyet Balolarında vals gösterisinin yanı sıra konser de düzenlenir.

Mahrumiyet çekmeyen var mı?

Dışarıdan gelenlerin bakışı yoksunluk üstüne kuruluyken; içeride olanın, bir anlamda yerlinin bakışı nasıldır? *Kıskanmak*’ta kentin en zenginlerinden, maden sahibi Hayretin Bey (Hakan Salınmış) ve eşi Nuriye Hanım (Nihal Koldaş) hem Cumhuriyet Balosu’nu, hem de şirketteki film gösterimini düzenleyen kişilerdir. Nuriye Hanım’ın kente dair herhangi bir yorumda bulunduğu görülmezken, varıllığını gösterme mekânları daha belirgindir: Nuriye Hanım, mikro mekân bedeniyle de varıllığını gösterir. Baloya katılan Kadınlar, Nuriye Hanım’ın tuvalet ve elmaslarını konuşur. Baloda Nuriye Hanım’a dair konuşanların yerliler oldukları düşünüldüğünde yine bir yoksunluk hali söz konusudur: Elmas ve tuvalet. Bir yandan da başka bir yoksunluk dile gelir: Yakışıklı genç erkek. Nuriye Hanım’ın “derdinden divane olunan” ve “henüz 20’sinde var yok” oğlu Nüzhet (Bora Cengiz), kentteki kadınların her anlamda ilgisine mazhar olur. Nuriye Hanım’ın Julius Caesar’ın “Roma’da ikinci olmaktansa, bir köyde birinci olmayı

23 Diyecekler ki arkamdan/Ben öldükten sonra/O, yalnız şiir yazardı/Ve yağmurlu gecelerde/Elleri cebinde gezerdi/Yazık diyecek/Hâtıra defterimi okuyan/Ne talihsiz adammış/İmanı gevremiş parasızlıktan

tercih ederim,” sözü üstüne kurulu bir yaşamı vardır. Zonguldak’ta yaptığı etkinliklerle konuşulan Nuriye Hanım’ın, aynı etkinlikleri İstanbul’da yapmış olsaydı Zonguldak’taki “tesir ve alaka”yı uyandıramayacağı söylenir. O yüzdendir ki “bir köyde”, aslında Zonguldak’ta yapılan etkinlikler “tesir ve alaka” uyandırır. Zira Zonguldak yoksunluk üstüne kuruludur. Filmde yerlilerin zenginlikleriyle kendilerini gösterdikleri söylenebilir. *Kelebeğin Rüyası*’nda ise yerlilerin hem yoksul ve yoksun, hem de zengin oldukları ama zenginliğin *Kıskanmak*’taki kadar baskın bir form olmadığı görülür.

Mücevher, tuvalet, yakışıklı erkek, tiyatro, kibrit (*Kıskanmak*); dondurma, ekmek, daktilo, kâğıt, üç öğün yemek (*Kelebeğin Rüyası*) kentin yoksunluk ve yoksulluk tezahürleridir. Yoksunluk ve yoksulluk ise taşraya aittir. Taşra açılıma müsait bir kavram. Edebiyat, siyaset, ekonomi, kültür gibi alanlarda tarihsel uğraklarda değişen taşraya, filmler özelinde mekân üzerinden (dar anlamıyla) bakılabilir. Mekânsal anlamda taşra nedir? “Bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık”²⁴ olarak tanımlanan taşra, “mahrumiyet, mahremiyet ve masumiyet”le özdeş kılınır.²⁵ Taşra, Cumhuriyet öncesinde “yoksulluk”, “korunaklı, kuytu köşelere çekilmiş ‘kımıltısız’, ‘kendi içine kapalı’, her şeye rağmen ‘halinden memnun’ bir görünüm sergiler[ken]”, Cumhuriyet’le birlikte “sadece yoksulluğun değil, aynı zamanda yoksunluğun”, “eksikli[ğin]” mekânına dönüşür. “Türkiye’de taşra nasıl ve ne zaman bir yoksunluk, eksiklik mekânı haline geldi?”²⁶ sorusunun cevabını Gürbilek verir:

Taşranın kendisini taşra olarak ayrıştırabilmesi için, kendisinden esirgenmiş bir başka yaşantının, kıyısına itildiği bir merkezin farkına varması, kendisini onun gözüyle görmesi, onun

24 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gtsvearama=gtsveguid=TDK.GTS.5 (Erişim tarihi: 20 Kasım 2016).

25 Melih Pekdemir, “Taşranın “taşı toprağı altın”da ne vardır?”, *Taşraya Bakmak* içinde, der. T. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 86.

26 Şükrü Argın, “Taşraya içeriden bakmak mümkün müdür?”, *Taşraya Bakmak* içinde, der. T. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 275-276, 277, 280.

karşısında kendisini eksik, yoksun hissetmesi gerekir. Taşra-
nın ufku her zaman büyük şehirdir. Ona ufuk açan da, onu
ufkun berisine kapatan, taşra kılan da büyük şehirdir. Taşra,
içinde yaşayanlara ancak o zaman dar gelmeye, içi boşalmış bir
dış gibi gelmeye, onları o zaman boğmaya başlar.²⁷

Kıskanmak'ta Cumhuriyet Balosu'nda dile gelen "mah-
rum"luğun/yoksunluğun çeşitli veçheleri, ve Mükerrerem'in İs-
tambul'da Darülbedayi'de sergilenen tiyatro oyunundan yok-
sun kalması; *Kelebeğin Rüyası*'nda dondurmanın, daktilonun,
kâğıdın ve üç öğün yemeğin dile gelişi, "kendisinden esirgen-
miş bir başka yaşantının" yaşandığı "merkezin farkına varılma-
sıyla", bir adım ötesi büyük şehir İstanbul'la temas söz konusu
olunca olur. Metin boyunca aktarılan yoksunluk ve yoksulluk-
la birlikte Zonguldak'ın ilk dönemlerinin taşra olarak gösteril-
diği söylenebilir. Taşra Zonguldak şiirle de özdeşleşir *Kelebeğin
Rüyası*'nda. Üç şairin şiirleri, film kahramanları tarafından taş-
ra kentinin sokaklarında okunur. "Şiir taşraya aittir" ve "taşra,
şiire aittir".²⁸ Şiir ve taşranın birbirlerine ait oluşuyla Zongul-
dak bir kere daha taşrayla özdeşleşir.

Yoksun, yoksul ve varsıl taşra Zonguldak, 1950'lerden son-
ra başka anlamlara sahip olur. 1950-1980 aralığında kentte çe-
kilen dört filmde Zonguldak'ın nasıl temsil edildiğine aşağıda-
ki bölümde yer verilmiştir.

Maden, ölüm ve kayıplar (1950-1980)

1950'lere gelindiğinde; İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarım
temelli politikaların hız kazanmasıyla kırdan kente hızlı göç
süreci yaşanır, ithal ikameci ekonomiyle iç pazar hareketlenir,
hem film, hem yönetmen, hem de sinema salonlarının sayısı
artar. Türk sinemasına 1949'da *Vurun Kahpeye* ile Ömer Lüfti
Akad, 1952'de *Karanlık Dünya* ile Metin Erksan, 1951'de *Kan-
lı Feryat* ile Atıf Yılmaz, 1955'te *Kanlarıyla Ödediler* ile Osman

27 Nurdan Gürbilek, *Yer Değiştiren Gölge*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 57.

28 Haydar Ergülen, "Şiir taşraya aittir!", *Taşraya Bakmak* içinde, der. T. Bora, İle-
tişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 214.

F. Seden, *Yetim Yavrular* ile Memduh Ün, 1961'de *Yasak Aşk* ile Halit Refiğ girer. Dönemin ekonomiye yön veren modeli ise ithal ikameciliktir. Türkiye'de ithal ikameci sanayileşmenin "ilk evresinin, 1954 yılında yürürlüğe konan ithalatı kısıtlayıcı kararlar" ile başladığı söylenilebilir.²⁹ İç piyasa etrafında şekillenen ithal ikameci sanayileşmede, iç pazarın büyümesini sağlamanın bir yolu "yeni alanların pazara açılmasını sağlamaktır. Bu da özellikle tarımda geleneksel üretim ilişkilerinin çözülmesi ile birlikte büyük kitlelerin kentlere akması demektir".³⁰ Kentlere doğru yaşanan göç, devlet arazisinde mülk edinme sürecini doğurur ve devlet bu sürece göz yumar. Zonguldak'ta 1950'lerden sonra benzeri bir süreç yaşanır. Deniz, madencilığe bağlı olarak kentin önemli miktarda iç göç aldığını, bu durumun hızlı ama kontrolsüz bir demografik yapının ve kentleşme sürecinin ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtir. Zonguldak ilinin nüfus konusundaki bu çekici üstünlüğü o dönem için Batı Karadeniz Bölümü'nden İstanbul'a olan göçleri yavaşlatır. İlin toplam nüfusu 1955-1960 döneminde yıllık ortalama % 1.57 artarak 569.059 kişiye ulaşır.³¹ Bu dönemde Zonguldak'a yapılan yatırımlar Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle devam eder. 1940'ların ikinci yarısından 1958 yılına kadar Türkiye'ye yoğun bir dış kaynak sağlayan Marshall Planı ile birlikte gelen meblağın önemli bir kısmı "altyapı sektörlerine ve tarıma gider"ken,³² Zonguldak Marshall Planı'ndan alınan desteği maden sanayine aktararak kullanır. "1956-1960 yılları arasında maden ocaklarına yakın yerlere 1.020 adet işçi konutu yapılır".³³ 1960'larda Ereğli'de ERDEMİR, 1970'te Çaycuma'da kâğıt fabrikası açılır. 1967'de EĞİTİM Radyosu yayın hayatı-

29 Boratav, a.g.e.

30 Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 101.

31 Taşkın Deniz, "Zonguldak İlinde Nüfusun Gelişimi ve Dağılışı", *Doğu Coğrafya dergisi* 32, 2014, s. 301-304, 307.

32 Serdal Bahçe & Benan Eres, "İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* içinde, der. F. Alpkaya ve B. Duru, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 35.

33 Zaman, *Zonguldak Kömür Havzası İnsan Mekân Zaman*, s. 302.

na başlar. Kentin nüfusu ise 1965'te 650.191, 1970'te 743.654, 1975'te 836.156 kişiye ulaşır.

Bu dönem aralığında Zonguldak'ta dört film çekilir: *Şehirdeki Yabancı*, *Kadın Asla Unutmaz*, *Maden* ve *Yaşam Kavgası*. Zonguldak'ta ilk uzun metrajlı filme yönetmenlik yapan Halit Refiğ olur. Türk sinemasında toplumsal gerçekçi dönemin (1960-1965) “merkezinde yer alan on temel film”den biri *Şehirdeki Yabancı*'dır.³⁴ Refiğ, 15 yıl sonra Zonguldak'ta bir başka filme daha yönetmenlik yapar: *Yaşam Kavgası*. Bu anlamda Refiğ ikinci kez Zonguldak'ı mekân olarak seçer ve her iki filmde de madeni kullanır. Ancak iki film arasında benzerlikler kadar belirgin farklılıklar da vardır. *Yaşam Kavgası* ile aynı yıl çekilmiş olan *Maden* (Yavuz Özkan) ise Zonguldak'ı bambaşka bir boyuta taşır. Filmde kent, maden ve işçi ile bir ve aynı şey olur. *Şehirdeki Yabancı* ve *Yaşam Kavgası*'nda işçi ve maden ne kadar fonsa, *Maden*'de işçi ve maden fon olmaktan çıkıp filmin kurucu unsuru haline gelir. Bir anlamda anlatının kahramanı maden ve işçilerdir. *Kadın Asla Unutmaz*'da ise ne maden ne de işçi vardır, filmde kent yarım kalan aşk ve kayıplarla özdeşleşir.

Fonda kalan maden kenti

Şehirdeki Yabancı'nın 1963 yılında çekilmiş olmasının etkisiyle madenin içine dair görüntüler azdır, daha çok madenin yer üstünün çeşitli planlarla gösterimi vardır. Filmin temel meselesi madendeki “bozuk düzen”in değişmesi yönündedir. Tam da bu noktada babası da bir madenci olan ve İngiltere'de eğitim alan mühendis Aydın (Göksel Arsoy), madene uygun direklerin alınması, işçilerin durumunun düzelmesi gibi işlerle uğraşır. Birliktelik ve dayanışma kavramları üzerinde durur. Aydın, maden

34 Aslı Daldal, 1960 *Darbesi ve Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 60. Diğer filmler ise şöyle sıralanabilir: *Gecelerin Ötesi* (Metin Erksan, 1960), *Yılanların Öcü* (Metin Erksan, 1962), *Susuz Yaz* (Metin Erksan, 1963), *Suçlular Aramızda* (Metin Erksan, 1964), *Gurbet Kuşları* (Halit Refiğ, 1964), *Harem'de Dört Kadın* (Halit Refiğ, 1965), *Otobüs Yolcuları* (Ertem Göreç, 1961), *Karanlıkta Uyananlar* (Ertem Göreç, 1965), *Bitmeyen Yol* (Duygu Sağıroğlu, 1965).

oçağında kullanılan direklerin uygun olmadığını çok kere söyler ancak herhangi bir düzelme olmaz. Zira madene getirilen direkler Mustafa Bakırcı (Talat Gözbak) tarafından verilir. Mustafa Bakırcı ve madenden sorumlu müdür Rahmi Gündüz (Abdullah Ataç) arkadaştır. Aydın, damarların çürük, direklerin kötü olduğunu işçiler madene girmeden söyler. Bu nedenle de işçileri madene göndermek istemez. Ancak maden müdürü Rahmi Bey, Aydın'ı "korkaklık"la suçlar ve işçilere madene girme emri verir. Madene girecekler arasında kızı hasta olan işçi Şevki de vardır. Aydın onun madene girmesini istemez ve Şevki'nin yerine kendisi girer. Olan olur ve madende göçük yaşanır. Aydın, kurtulanlar arasındadır. Başka bir zaman ise madendeki kuyulardan birini su basar, 16 işçi mahsur kalır. Aydın hemen kuyuya gider, yaralıları sedyeyile taşınır ve olanlar "kaza, neylersin?" olarak verilir. İlk yaşanan olayda Zonguldak'ta partinin önde gelen isimlerinden Şerafettin Bey (Ali Şen) olaya bakışını "Allah'ın takdiri," diye dile getirir. Aydın'ın uyarılarını da ağzına pelesenk yapan Şerafettin Bey, bir başka zaman yaşanan olayı "direkler çökmüş de ölüm oluyormuş madende. Allah'ın işini de bilecek, şeytan kafasıyla. Bu bir takdir. Alın yazısı. Kim değiştirebilir?" der. Şerafettin'in yorumu Türkiye'de son dönemde yaşanan maden felaketleri sonrasında siyasetçilerin kullandığı dille de örtüşür.

Düzenin değişmesini istemeyen, işçilerden toplanan parayla cami yapan, madene direk sağlayan kentin nüfuz sahibi kişileri Aydın'la uğraşmaya başlar. İlk iş olarak, kendisini yurtdışında okutan ve kendisine babalık eden Selami'nin (Reha Yurdakul) eşi Gönül (Nilüfer Aydan) ile arasında aşk söylentileri gazetede yayımlanır. Böylelikle kent, Aydın'a tavrı alır. Aydın, yaşadıklarını birkaç dizeyle dile getirir: "Kapılar kapanmış neylersin/ Neylersin, içerde kalmışız/ Sevişmezsin de neylersin." Aydın'ın duygularına tercüman olan, tamamı filmde yer almayan şiir Fransız şair Paul Éluard'a ait *Karartma*'dır.³⁵ Aydın ko-

35 Şiirin tamamı şöyledir: Kapılar tutulmuş neylersin/Neylersin içerde kalmışız/ Yollar kesilmiş/Şehir yenilmiş neylersin/Açlıktır başlamış/Elde silah kalmamış neylersin/Neylersin karanlık da bastırmış/Sevişmezsin de neylersin (Paul Éluard, *Aşk Şiirleri*, çev. Fahri Özdemir, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006).

nuşulmayan, selam verilmeyen, eve alınmayan, kafasına taş atılan kişi olur artık. Kentin kapıları Aydın'a kapanır. Şiire atfen söylenecek olursa da Aydın kent karşısında yenilir. Filmde bu noktadan sonra kent, kadın "namus"una atfedilenler ve bağınazlık arasında salınıp gider. Zira daha öncesinde Gönül, üvey oğlu Çetin'le çarşıya gittiğinde Çetin'in yoldan geçen adamın kafasına elma atmasıyla sorun yaşar. O sırada külhanbeyi Recep Ağa, mağdur olan adama ne olduğunu sorar ve adam cevap verir. Ama Recep Ağa, "size seksen defa dedim. Aile kadını geçerken bakmayacaksınız," diyerek adama tokat atar. Aydın ve Gönül arasındaki aşk söylentileri Recep Ağa'nın ziyaret ettiği genelevde seks işçileri tarafından da konuşulur ancak Kadınlar'ın dili hiç de olumlu değildir: "O şıfıntı karı", "o kaltağı yedi mahalle saçından sürüp dolaştırmalı", "ahlâksız, bunlarda namus ne gezer!" Bir yandan da cami yaptıran, beş vakit namazında Şerafettin Bey'e Recep Ağa, genelevde çalışan Kadın'dan aldığı haftalığı getirir. Şehir yenilmiştir! Bir biçimde işler değişmeye başladığında işçiler Aydın'ın yanında yer alır ve kendisini filmin sonunda linç edilmekten kurtarırlar.

Bloklardan yoksunluk

Yaşam Kavgası, Kırık Çanaklar'ın (Memduh Ün, 1961) Zonguldak'ta yeniden çevrimidir.³⁶ Emine (Fatma Girik), eşi Reşit

36 Daldal, toplumsal gerçekçiliğin "çevresinde" kalan filmler arasında *Kırık Çanaklar*'ı gösterir (Daldal, *a.g.e.*, s. 60). Film İstanbul'da küçük bir mahallede geçer. Sabahat (Lale Oraloğlu), eşi Cemal (Turgut Özatay), kızları Ayten (Rüya Gümüşata) ve dede (Salih Tozan) aynı evde yaşarlar. Anne "saçını süpürge" eder evi için, ancak kimse tarafından takdir edilmez. Cemal, karısının dert yanmasından bıkmıştır. Bir inşaatta kamyon şoförlüğü yapan Cemal'in en iyi arkadaşı Sabri'dir (Reha Yurdakul). Bir akşam yemeğe gelen Sabri, Cemal ve Sabahat'in tartışmalarına şahit olur. Çiftin sesleri komşuları tarafından duyulur. Yan evdeki komşu Mualla (Mualla Kaynak), Sabahat'i haksız bulur ve Sabri'nin misafirlige gelmesini doğru bulmadığını söyler, komşulara. Yine bir akşam, Cemal ve Sabahat kavgaya eder, Cemal karısına bir tokat atar ve karısını evden kovar. Sabahat Mualla'ya gider. Ancak Mualla kendisine Sabrilere gitmesini söyler zira Sabri, Cemal'in en yakın arkadaşıdır ve annesiyle yaşamaktadır. Dede ise Cemal'den karısını eve getirmesini ister. Cemal Mualla'nın yanına gider ve Mualla Cemal'e yalan söyler. Sabahat ve Sabri'nin seviştiğini, evinden, kocasından bıktığını ve Sabrilere gittiğini söyler. Cemal olan bitene sinirlidir

(Can Gürzap), Reşit'in babası (Mümtaz Ener) ve iki çocuğu aynı evde yaşarlar. Reşit maden ocağında işçidir. Reşit'in babası da limandan emekli işçidir. Emine ise ailesi için "saçını süpürge eden" ev kadınıdır. Filmde yoksulluk belirgin bir öge değildir. Kahvaltı sahnesinde tereyağı özellikle kadraja girer. Radyo ve televizyon evde bulunan kitle iletişim araçlarındandır. Aile, Reşit'in babasının evinde yaşar. Yoksunluk ise Emine tarafından dile getirilir. Yaşadığı evi "çöplük" olarak gören Emine, karşı tepede yükselen "blok"lar da (467 Evler) yaşamak ister.³⁷ "Blok"larda yaşama isteği İstanbul'da geçen *Acı Hayat* (Metin Erksan, 1962) ve *Son Kuşlar* (Erdoğan Tokatlı, 1965) gibi filmlerde temel meseledir. İstanbul'un yaşadığı kentleşme deneyimi ise Zonguldak'tan farklıdır. 1950'lerden itibaren nüfusu hızla artan İstanbul'da kentleşmeyle birlikte enformel iş alanları ve yeni konut tipleri ortaya çıkar. Büyük kentlerdeki yeni konut tipleri ikili bir yapıyı gözler önüne serer: Gecekondu ve orta sınıfın yap-sat modeli apartman. "Yapım işlerinin 1960 sonrasında arttığı ve özellikle 1965-1979 yılları arasında yüzde 200 üzerinde geliştiği görülür. Yıllık yapı üretiminin asıl bölümünü (yüzde 80-82) ise konut kesiminin aldığı ve bunun çoğunlukla 'apartman' ile sağlandığı söylenebilir".³⁸ Apartmanlaşma ise genelde üç farklı aktör tarafından gerçekleştirilir: Emlak Bankası, kooperatifler ve yap-satçılar.³⁹ Zonguldak'ta ise kömür üre-

ve Sabrilere gider, ancak Sabahat'i yatma hazırlıkları sırasında gecelikte gördüğünde bir yanlış anlaşılma olur ve eşine boşanma davası açar. Cemal, Sabri'yi işyerinde döver. Mualla da artık Cemal'in evinde yaşamaya başlar ve evdekilere kötü davranır. Sabahat ise bir çamaşırcıda işe başlar. Dede, Sabri'ye Mualla'dan kurtulmak istediklerini söyler. Sabri bir erkek arkadaşından Mualla'yı baştan çıkarmasını ister. Plan yapılır ve Cemal Mualla'nın başka bir erkekle buluştuğu eve getirilir. Mualla, Sabahat'e iftira attığını söyler. Cemal, karısının çalıştığı yere gider ve onu evine getirir. Fînalde mutlu son vardır.

37 "Sendikanın öncülüğünde sigorta kredisi ile yapılmış, ilk çok katlı mahalle projesi" (Ekrem Murat Zaman ile 29.12.2016 tarihinde yapılan mail görüşmesi) olan 467 Evler'in yapımı dört yıl sürer, 1969'da yapımı tamamlanır ve konut sahipleri evlerine taşınır.

38 Murat Balamir, "Kentleşme, Kentsel Süreçler ve Kent Yapısı", *Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi* içinde, der. Y. Gülöksüz, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım, Ankara, 1982, s. 16.

39 Işık ve Pınarcıoğlu, *a.g.e.*, s. 107; İlhan Tekeli, "Modernleşme Sürecinde İstanbul'un Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli?", *Eski İstanbullular, Yeni Is-*

timinin yaygınlaşmasıyla birlikte işçiler barınma problemini gecekondü yapıyla çözmüşlerdir. Apartman/Blok ise kentin yapılarından biri değildir. Refiğ, İstanbul'a dair tandık imgeyi Zonguldak'a taşır. Bu anlamda "blok"larda yaşama isteği Zonguldak söz konusu olunca askıda kalır. 1967 İl Yıllığı'nda Zonguldak Merkez'deki konut sayısının 12.000 olduğu, bu sayının 6.000'inin gecekondü olduğu bilgisi yer alır. Buralardaki nüfusun çoğunluğunu maden işçileri oluşturur.⁴⁰ 1965'te 35.155 olan işçi sayısı, 1975'te 40.002'ye yükselir. "Buna bağlı olarak Zonguldak'ın aldığı göçle gecekondulaşma hızı büyür".⁴¹ Tam da bu noktada Emine'nin apartmanda yaşama isteği sakil durmaktadır (kent için yabancı kalmaktadır). Zira Zonguldak kentinin ve kentleşmesinin kendine has bir özelliği olduğu söylenebilir: Kömür havzası içerisinde özel mülkiyet ve bina yapımı yasaktır.⁴² Süreçte çıkan yasalarla apartman yapımının

tanbullar içinde, der. M. Güvenç, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2009, s. 30.

40 Zonguldak 1967 İl Yıllığı, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1967, s. 253.

41 Erol Çatma, "Zonguldak Kent Tarihine Kısa Bir Yaklaşım", *İnsan, Kimlik Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri Kitabı* içinde, der. A. Efiloğlu, N. Hatunoğlu, H. Özer, T. Gürdal, H. Sankır, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 401.

42 Havza'nın ilk sınırı Osmanlı döneminde 1848 yılında I. Abdülmecid'le başlar. Ardından Dilaver Paşa Nizamnamesi, daha sonra da Tezkere-i Samiye (1910) ile kömür havzası içinde özel mülkiyete sınırlama getirilir ve bina yapımı yasaklanır. Tezkere-i Samiye'nin varlığı Cumhuriyet'ten sonra da devam eder. Havza'nın 1940'ta devletleştirilmesinin ardından "Belediyelere tahsis edilen alanlar kontrolsüz ve plansız bir şekilde genişleyerek gerek hazine ve gerekse orman arazileri işgal edilir." EKI'nin siteleri de, orman ya da hazine arazileri üzerinde oluşturulur. Bu nedenle önce sitelerin çevresinde başlayan gecekondulaşma, giderek sitelerin yeşil alanlarında devam eder (Ekrem Murat Zaman, *Zonguldak Kent Sempozyumu 2011 Bildiriler Kitabı*, TMMOB Zonguldak İl Koordinasyon Kurulu, Zonguldak, 2011, s. 41). Işık ve Pınarcıoğlu'na göre 1950 sonrasında devletin kentleşme sorunları karşısında daha pasif bir tavır sergilemesinin ilk kanıtı 1965 yılındaki Kat Mülkiyeti Kanunu'dur (A.g.e., s. 112). İkinci bir örnek ise "devlet tarafından varlığı [da] kabul edilen gecekondulara" ilişkin 1966'da yasalaşan 775 sayılı Gecekondü Kanunu'dur (Tahire Erman, "Gecekondü çalışmalarında 'Öteki' olarak gecekondulu kurguları," *European Journal of Turkish Studies*, 2004. Web: <http://ejts.revues.org/85>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2016). Gecekondü Kanunu "Tezkere-i Samiye ve EKI'ye verilmiş haklar nedeniyle Zonguldak'ta uygulanamaz." Zira "kömür havzası sınırlarında zilyetlik yolu ile mülk edinilemez" (Zaman, a.g.m., s. 42). İlki 1948'de çı-

1990'lardan sonra kentte hız kazanmaya başladığı söylenebilir.

Emine'nin mahalleden görüştüğü kişi yalnız yaşayan komşusu Şükran'dır (Zerrin Egeliler). Şükran'ın ise Reşit'e ilgisi vardır. Reşit'in madende olduğu bir gün grizu patlaması yaşanır. Reşit'in deyişiyle "kurbansız grizu patlaması olur mu?" Reşit, grizu sonrası kurtulanlar arasındadır ancak madende çalışmak istemez. İşten ayrılır, ne yapacağını bilemez vaziyettedir. Reşit'in evde olmasının etkisiyle Şükran, bozuk musluğunu bahane ederek Reşit'i evine çağırır. Reşit ve Şükran birlikte olur. Emine bir biçimde olaya şahit olur ve evi terk eder. Sendikada görevli teyzesinin oğlu ve Reşit'in de arkadaşı olan Tahsin'e sığınır (Ahmet Mekin). Şükran artık Reşit'le yaşamaya başlar. Küçük kız Nurten ve dede bu durumdan hoşnut değildir. Ancak ellerinden bir şey gelmez. Emine ise bir çamaşırcıda işe başlar. Reşit, işten ayrıldığında eline geçen parayı kaçak maden ocağına ortak olarak değerlendirir. Kaçak maden ocağı ise kent merkezinden uzaktadır. Reşit, babasını, kızını ve Şükran'ı alarak kaçak maden ocağına yakın küçük bir kulübede yaşamaya başlar. Bu arada Şükran'ın, Reşit'in ortağı Cevat'la (Reha Yurdakul) ilişkisi vardır. Emine bu ilişkiyi ortaya çıkarır. Reşit her şeyin farkına varır. Emine İstanbul'a gitmek ister ancak Reşit yuvasının dağılmasını istemez. Böylece aile yeniden bir araya gelir. Filmde madende kömür çıkarımı, delme ve taşıma işlemleri bir kere gösterilir. Madene dair başka da görüntü olmaz. Reşit'in kaçak maden ocağına ortak olmasıyla birlikte, kaçak maden ocağı görüntüde çok az yer alır. Kaçak maden ocakları kentin bilinen bir gerçeğı olsa da ilk defa bu film-

kan imar aflarıyla kentlerin silueti değışmeye başlar. "İlk kez tapu tahsis belgesinin uygulandığı, gecekonduları sınıflandıran ve dört kata kadar imar izni veren" (Erbatur Çavuşoğlu, *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 194) 1984 yılında çıkarılan 2981 sayılı İmar Afı Kanunu'nun "Zonguldak'ta uygulanması havzada zilyetlik ile taşınmaz mal edinilmesini yasaklayan Tezkere-i Samiye'yi hükümsüz hale getirir" (Zaman, a.g.m., s. 43). Kanun'la birlikte Havza'nın korunması kaldırılmış olur. 1989 ve 2000 yılında Havza sınırları tekrar güncelleştirilir. 2981 sayılı Kanun'la "gecekondu tapu tahsis belgelerini alırken, Zonguldak'taki elit tabakanın birçok arazisi tescillenir veya imara açılır. Zamanla birer ikişer katlı yapılan konutlar yıkılarak yerlerine 8-10 katlı apartmanlar yapılır" (Çatma, a.g.m, s. 402).

de gösterilir. Filmde Zonguldak, maden ve işçi birer fon olarak bulunur. Bu noktada *Yaşam Kavgası*'nın merkezinde ne işçi sorunları, ne de maden vardır. Film daha çok dram üzerinden evlilik, namus gibi melodram kodlarıyla kenti, madeni ve işçiyi fon olarak kullanır.

Madeni ve maden işçisini fon olarak kullanan *Şehirdeki Yabancı* ve *Yaşam Kavgası*'nın aksine *Maden*'de bu unsurlar anlatının merkezini oluşturur. 1960'larda Kütahya'da maden ocaklarında işçi olarak çalışan, tiyatro yönetmenliğinin ardından 1970'lerde sinemaya geçiş yapan Yavuz Özkan'ın ikinci filmi olan *Maden*'de, madendeki kötü koşulların düzeltilmesi için verilen uğraşlar, sarı sendikacılıkla mücadele, işçi bilincinin yoksunluğu ve kazanımı, dayanışma gibi unsurlar ön plandadır.

İş güvenliği yoksunluğuyla gelen ölümler

Maden'in başlangıç ve bitiş sahnesi aynıdır: Ocaktan ölümler taşınır. Ancak arada belirgin bir fark vardır. Filmin sonunda işçilerin kameraya doğru önce el ele, sonra kol kola yürümeleriyle kent, birleşen işçilerle bir ve aynı şey olur. Kent artık işçi kimliğiyle ama en çok da bir olan, dayanışma ve birlik içinde olan işçiyle özdeşleşir. Ne gariptir ki filmde ne Zonguldak'ın adı duyulur, ne de kente dair genel plan vardır. Kent; maden sahası, maden ocağı, işçiler ve işçi mücadelesinden oluşan bir yapı sergiler. Kamera, maden sahasının dışına nadiren çıkar. Aynı yıl çekilen *Yaşam Kavgası*'yla sadece madende yaşanan grizu ölümleri noktasında benzeşir, başka da benzer yanları yoktur.

Maden filminin merkezinde maden işçileri vardır. Filmin başında işçiler “hiç kadın görmemiş”, sekse aç, bilinçten yoksun, umursamaz bir haldedirler. Maden sahası içerisinde yer alan Maden İşçileri Sendikası'na ait küçük mekânda “bilinçli ve militan işçi”⁴³ İlyas (Cüneyt Arkın), madende yaşanan ölümler hakkında konuşur. İşçiler yekpare bir görüntü sergilemezler.

43 Bülent Görücü, “Türk Sinemasında İşçi: 1973 Sonrası”, *İşçi Filmleri, Öteki “Sinemalar”* içinde, der. F. Başaran, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 194.

Televizyonda şarkı söyleyen kadına laf atan, oyun oynayan, kendi aralarında konuşan işçiler birer birer kadrja girer. İlyas'ı dinleyenler arasında Nurettin (Tarık Akan) ve Ömer (Halil Ergün) de vardır. İşçiler ölümü "mukadderat" ve "ecel" olarak görürler. İlyas ise "ecel hep bizi mi buluyor?.. Bu bal gibi patronun yazısı. İşçi mücadele etmezse daha çok ölü çıkar buradan" der. İşçilerin yaşanan ölümlere dair değerlendirmesi *Şehirdeki Yabancı*'da şehrin önde gelenlerinden Şerafettin Bey'in söyledikleriyle benzerdir. Ancak *Maden*'de bu sözü söyleyen bir işçidir. *Şehirdeki Yabancı*'da madendeki "bozuk düzen" in değişmesi için çaba sarf eden mühendis Aydın iken, *Maden*'de işçi(ler) düzenin değişmesini isteyen ve söz söyleyen olur. Bu noktada iki film arasında geçen 15 yıllık süre zarfında kentteki işçiler de artık görünür olmaya başlar. *Şehirdeki Yabancı*'da kentin az da olsa işçiyle özdeşleşmesi söz konusuyken işçiler konuşan konumunda değillerdir. Oysa 1978'de kent yine işçiyle özdeşir: Hem görüntüde hem diyaloglarda artık işçi vardır. Böylelikle *Maden* filmi kentle özdeşleşen işçiyi bir adım ileri taşır.

Maden'de kente gelen çadır kumpanyasının anonsuyla birlikte İlyas'ın konuşması dinlenmez olur, işçiler bir anda dağılır. İşçiler artık çadır kumpanyasında vakit geçirmeye başlar. Sahneye çıkan Kadın'a (Hale Soygazi) söylenen söz değişmez: Aç aç! Kadın'ın adı yoktur filmde. "Orospu" olarak görülen ve dile getirilen Kadın'a Nurettin ilgi gösterir. Nurettin evli ve iki çocuk babasıdır. Bir oda bir mutfaktan oluşan evde, aile üyeleri tek göz odada bir arada uyur. Yer sofrasında sabah kahvaltısında kimi zaman çorba içilir, kimi zamansa sadece ekmek yenir. Aynı yıl çekilen *Yaşam Kavgası*'nda yemekler masada yenir, kahvaltıda tereyağı vardır; vitrin ve televizyon gibi ev eşyalarının yanı sıra her bir aile üyesinin ayrı ayrı odaları vardır. *Maden*'de bunların hiçbiri yoktur. Kuzeninin düğününde hediye olarak başlangıçta havlu, karısının (Meral Orhansoy) karşı çıkmasıyla 50 lira verebilecek halledir Nurettin. Nurettin, çadır kumpanyasındaki Kadın'la bir gece gizlice bağ evinde buluşur. Ancak aralarında herhangi bir ilişki olmaz. Nurettin yaşadıklarını İlyas'a anlattığında "uçkuruna düşkün" olarak nitelendiri-

lir ve Ilyas kendisiyle selamı keseceğini söyler. Nurettin bundan sonra Kadın'la herhangi bir iletişim kurmaz.

Ilyas ve Ömer işçi pavyonlarında kalırlar. Ilyas'ın kız kardeşi de kendisi gibi politiktir. Kardeş görüntüde yer almasa da abiye gönderilen mektupla dış ses olarak vardır. Kardeşin yürüttüğü politik mücadelede güvenilen taraf işçilerdir. (Mektupta yer alan ifadeyle: "Size güveniyor, işçilere güveniyoruz.") Ilyas, Nurettin, Ömer ve İsmail'i madende yaşanan sorunlar ve ölümlerle ilgili olarak müfettiş çağırmak için imza toplamakla görevlendirir. Bu noktada işçilerin yoksunluklarına bir başkası daha eklenir: İş güvenliği! Bu işi sendika yapmaz. Sendika maden sahibinin yanında yer alır, maden sahibi de sendikaya "milliyetçi" olduğu için kolaylık gösterir. Sendika imza toplanmaması için toplantı düzenler. Toplantıda Ilyas "bozgunculuk"la suçlanır, kendisine sendika görevlileri tarafından küfür edilir. Toplantıda söz alanlardan biri de Nurettin olur. Ancak oklar Ilyas'a çevrilir. İşçilerle konuştuğu sırada Ilyas silahlı saldırıya uğrar. Bu işçiler Ilyas'a siper olurken başka işçiler de yaralanır. Söz konusu işçiler hem Ilyas'ın hem de diğer işçilerin yaralanmasıyla birlikte yavaş yavaş değişim gösterirler. Bu değişimin ilk sinyali "birinci vites", bir anlamda iş yavaşlatma, eylemiyle olur. Katılanların sayısı çok fazla olmasa da, Ilyas mücadelenin bırakılmasını istemez. İyileşen Ilyas yeniden işe döner. Ancak kendisi ve diğer işçiler bile bile ölüme gönderilir. Maden-deki bazı ocaklarda temizlik zamanı gelir, bu yüzden de üretimin durdurulması gerekir. Maden sahibi üretimi durdurmak istemez; çalışma ve onarımın bir arada yapılmasını, Ilyas ve arkadaşlarının özellikle temizliğin yapılacağı ocağa gönderilmesini ister. Sonuç: Göçük olur. Ilyas, Nurettin, Ömer ve İsmail göçükte kalır. Su seviyesinin gittikçe yükselmesiyle çökme yaşanır: Ilyas ölür. Diğer işçiler ise kurtulur.

Filmde çadır kumpanyası giderken Nurettin tarafından "gürültüyle geldiler, sessizce gidecekler," sözü edilir. Gürültü filmin başlangıç aşamasına dairdir, zira işçilerin temel eğlence mekânı çadır kumpanyası olur. İşçiler yavaş yavaş dayanışma içerisinde olmaya başladıklarında kumpanyanın gösterim-

lerine katılanlar gittikçe azalır, İlyas'ın vurulmasının ardından ise kumpanya çekimleri yoktur. Başka bir deyişle birliktelik ve mücadele arttıkça, kumpanya çekimleri kadrajda kendine yer bulmaz. Kent başlangıçta cesetlerin sedyeyile, tabutların omuzda taşındığı ama işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi anlamında bir arada olmadığı bir yapı sergilerken, süreçte cesedin yine taşındığı ama bir arada olan işçilerle özdeşleşir.

Kent artık renkten mahrum değil

Kentte geçen sekiz filminden sadece birinde kentle özdeşleşen maden, işçi, kömür, ölüm gibi öğeler yoktur. Bu film 1968 yapımı melodram türündeki *Kadın Asla Unutmaz*'dır. 1963'te siyah beyaz olarak çekilen *Şehirdeki Yabancı*'dan sonra renkli çekilen *Kadın Asla Unutmaz*'la birlikte Zonguldak renklenir. Her ne kadar film Zonguldak'ta başlıyor olsa da, İstanbul'da devam eder. Film kahramanı Nevin (Hülya Koçyiğit) lise hayatının sonuna kadar Zonguldak'ta "mes'ud hatıralarıyla" yaşar. *Kadın Asla Unutmaz*, kentin belli bir süre de olsa "mes'ud hatıralar"la özdeşleştiği ve/veya bunun dile geldiği tek filmidir. Nevin, Türk Hava Kuvvetleri'nde görev yapan üsteğmen Erol'la (Ediz Hun) İstanbul'da tanışır. Nevin ve Erol sevgili olurlar. Erol, Zonguldak'a Nevin'i görmeye gelir ve iki sevgili birlikte olur. Erol bir kaza sonucu ölür, Nevin ise hamiledir. Sevgilisi Erol'un ölümüyle yıkılan Nevin, hamileliğini Zonguldak'ta geçiremeyeceğini anlar ve İstanbul'a aile dostlarının yanına gider. Bir oğlu olan Nevin, Zonguldak'a çocuğuyla dönmek için plan yapar. Aynı gün Nevin'in lise arkadaşı Handan (Selma Güneri) doğum sırasında çocuğunu kaybeder. Melodram kodlarına uygun bir biçimde Nevin'in oğlu Murat, Handan'ın oğlu olur.

Nevin, Handan'a çocuğun kendisine ait olduğunu söyler ancak Handan çocuğu vermez. Nevin ise oğlunu almak için gerekli olan tek şeyin para olduğunu düşünür. Bunun için gidilebilecek kent de Türk sinemasında her zaman aynıdır: İstanbul. Zonguldak, Nevin için artık kayıplarla özdeştir. Zira Nevin oğ-

lunu Zonguldak'ta bırakmak zorunda kalır ve belli bir süre de göremez. Sesinin güzelliğiyle birlikte ünlü bir assolist olur ve Zonguldak'tan bir ses yıldızı çıkar: Nevin Doruk. Ve melodramı mutlu son bekler: Murat evlendiği gün annesinin Nevin olduğunu öğrenir.

Maden, ölüm, işçi, yoksunluk ve kayıplar üstüne kurulu bir dönem, 1980 sonrasında da devam eder mi? İşçi sınıfı, mücadele ve ölüm filmlerde kendine yer bulur mu? Bu soruların yanıtı için 1980 sonrasına bakma zamanı.

Saklanan mekân maden, görünürlerde olmayan kent (1980 Sonrası)

24 Ocak/12 Eylül 1980 dönüşümüyle serbest piyasa ekonomisine giren Türkiye'de neoliberalizmle birlikte toplumsal yapı değişmeye başlar. Bu değişim kendisini her alanda hissettirirken, kentler değişimden en fazla nasibini alan yerler olur. Parçalayan, bölen ve ayrıştıran kentlerin sürekli mekân üretimiyle sermaye birikiminin bir parçası haline gelmesi paralel ilerler, hem mekânın kendisi hem de kentler "meta" haline gelir.

Zonguldak'ın nüfusu 1980'de 521.057, 1985'te 568.474, 1990'da 611.245 kişiye yükselmişse de, 1990'lardan sonra hızla azalma eğilimi gösterir. Bu durumun temel nedenlerinden biri iki ilçesinin il olmasıdır (1991'de Bartın, 1995'te Karabük). Türkiye nüfusu içerisinde Zonguldak il nüfusunun payı 1990 yılında % 1.90, 2000 yılında % 0.90 ve 2013 yılında % 0.78 düzeyinde olur.⁴⁴ Kentin göç vermesindeki en büyük etkenlerden biri de kuşkusuz 1980'lerde yaşanan serbest piyasa ekonomisinin etkileridir.⁴⁵ 1980'li yılların iktisat politikası *genel ola-*

44 Deniz, a.g.m, s. 304.

45 Bakanlar Kurulu, 17/06/1982 tarih ve 2680 sayılı Kanun'un verdiği yetkiye dayanarak 1983 tarih ve 60 sayılı kanun hükmünde kararname ile İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları'nın yeniden düzenlenmesini kararlaştırır. Bu düzenleme ile Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren Ereğli Kömür İşletmeleri Müessesesi yerine, Kozlu, Karadon, Armutçuk, Üzülmüş, Amasra işletmelerinden oluşan Tür-

rak sermaye ile genel olarak emek, yani geniş anlamda burjuvazi ile emekçi sınıflar arasındaki temel çelişkiyi sistemli olarak emek aleyhinde denetler ve düzenler.⁴⁶ İşte tam da bu noktada 1980’li yıllardan sonra ülke ekonomisinde yaşanan krizden en fazla etkilenen illerin başında Zonguldak gelir.⁴⁷ KİT’lerin yüksek istihdama yönelik politikalarının son bulması ve 1990 sonrasında özelleştirmelerin gerçekleşmesiyle,⁴⁸ Zonguldak’ta 1990’lı yıllarda “re’sen emeklilik” adı altında “zorla işten çıkarma” uygulanmaya başlanır. 1995 yılında yer altında re’sen emeklilik işlemleri durdurulmuş olmasına karşın, 1999 yılının sonuna kadar 18.654 işçi ayrılır.⁴⁹ Yaşanan küçülmeye bağlı olarak TTK’da çalışan işçi sayısı azalır, işçi alımı durur ve işsiz genç nüfus Bursa, İstanbul ve Kocaeli gibi illere göç etmeye başlar.⁵⁰

Sinemada durum nedir? 1970’lerden itibaren sinemada varlığını gösteren Ömer Kavur, Erden Kıral, Yavuz Özkan, Zeki Ökten, Şerif Gören ve Ali Özgentürk 1980’lerde film üretimine devam ederler. 1980’lerde sinema söz konusu olduğunda arabesk filmlerin azalmasıyla kadın, kimlik, cinsel özgürlük konulu filmlerin sayısında artış görülürken, videonun yaygınlaşmasıyla sinema seyircisi azalmaya başlar. Ertem Eğilmez’in 1988 yapımı *Arabesk* ve Yavuz Turgul’un 1990 yapımı *Aşk Filmlerinin Unutulmaz Yönetmeni* filmleri aslında Türk sinemasının değişmeye başladığının ilk işaretlerini verir. İlkinde bir yandan Türk sinemasının kodlarına, bir yandan da Amerikan filmlerine eleştirel bir bakış varken, ikincisinde geçmişin ünlü yönetmenlerinin yeni dönem sinemasına uyum problemleri aktarılır. Esen, 1990’larda sinemanın “bitkisel hayatta” olduğunu, bu

kiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü’nün (TTK) kurulması öngörülür. Kurumun ana statüsü 11/12/1984 tarih ve 18602 sayılı *Resmî Gazete*’de yayınlanır (TTK Faaliyet Raporu, 2012: 4). <http://www.taskomuru.gov.tr/file/2012.pdf> Erişim Tarihi: 20 Kasım 2016.

46 Boratav, a.g.e., s. 149-150.

47 Zaman, *Zonguldak Kömür Havzasının İki Yüzyılı*, s. 17.

48 Boratav, a.g.e., s. 155, 164.

49 Zaman, *Zonguldak Kömür Havzasının İki Yüzyılı*, s. 143.

50 Deniz, a.g.m, s. 305.

hayattan kurtulmasının ise 1990'ların başında *Eurimage* Sinema Fonu'na üye olan Türkiye'de Bağımsız Sinemacılar'la mümkün olduğunu belirtir.⁵¹

Yeşilçam'ın usta-çırak ilişkilerinden yetişmemiş klasik yapımcısı olmaksızın, tüm riskleri göz önüne alarak biçim ve içerik açısından Türk sinemasının önceki dönemlerine göre ayrık-sı projelere imza atan "Bağımsız Sinemacılar", 90'lı yıllarda aynı zaman biriminde ilk filmlerine imza atar ve film üretiminin imkânsızlaştığı bir ortamda filmlerinin hem yapımcılığını hem de yönetmenliğini üstlenirler.⁵² Eşli, bu dönemde Yeşilçam anlatı kalıplarının devam ettiğini ancak farklı anlatım yöntemleri denendiğini ve özgün bir dil yaratma çabası gösterildiğini belirtir.⁵³ Sualp ise 1990 sonlarından başlayarak ama özellikle de 2000'li yıllara gelindiğinde hızla apolitikleşmiş, hatta toplumsal deneyimlere ve gerilimlere karşı vurdumduymazlaşmış bir Türkiye sineması ile karşılaştığını, toplumsal olan her şeye kayıtsızlaşmış birey merkezli, iç sıkıntılı, öfkeli, küçük insan öykülerinin çoğaldığını belirtir.⁵⁴ 1972'de ilk uzun metrajlı filmi *Kanal*'la sinemaya adım atan, kent filmleri ağırlıklı olmayan Erden Kıral'ın Zonguldak'ta geçen *Yük* filmi, tam da Sualp'in bahsettiği küçük insan öyküsü üzerinden ilerler.

51 Şükran Kuyucak Esen, *Türk Sinemasının Kilometre Taşları Dönemler ve Yönetmenler*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 181. "Bitkisel hayatta" olan sinemanın bu dönemdeki belli başlı filmleri ise şöyledir: Atıf Yılmaz, *Düş Gezgini* (1992), *Gece, Melek ve Bizim Çocuklar* (1993), *Nihavent Mucize* (1997), Memduh Ün, *Zıkkımın Kökü* (1990), Halit Refiğ, *Köpekler Adası* (1997), Zeki Ökten, *Güle Güle* (1999), Şerif Gören, *Amerikalı* (1993), Erden Kıral, *Mavi Sürün* (1992), *Avcı* (1998), Ali Özgentürk, *Çıplak* (1992), *Mektup* (1996), Ömer Kavur, *Gizli Yüz* (1990), *Akrebın Yolculuğu* (1997), Yavuz Özkan, *Ateş Üstünde Yürümek* (1991), *Yengeç Sepeti* (1994), *Bir Kadının Anatomisi* (1995), *Bir Erkeğin Anatomisi* (1996), Orhan Oğuz, *Dönersen Islık Çal* (1992), *Manisa Tarzanı* (1993), *Kara Kentin Çocukları* (1999).

52 Meral Eşli, *Türk Sinemasının Felsefi Arka Planı*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2012; Alâ Sivas, "Türk Sinemasında Bağımsızlık Tartışmaları Çerçevesinde Derviş Zaim Filmleri", *Derviş Zaim Sineması Toplumsalın Eleştirisinden Geleneğin Estetiğine Yolculuk* içinde, der. A. Doğan Topçu, De Ki Basım Yayım, Ankara, 2010, s. 135-136.

53 Eşli, a.g.e., s. 315.

54 Z. Tül Akbal Sualp, "Mutlu Sınıf Yoktur; Söyle Bunları", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"* içinde, der. F. Başaran, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 229-230.

Maden filminde maden, işçilerin hayatlarını idame ettirmek zorunda oldukları çalışma mekânıdır. *Yük*'te ise maden, film kahramanlarından Cemal'in (Nadir Sarıbacak) yaşamını idame ettirdiği çalışma mekânı değil, saklanma mekânıdır. Zira Cemal, Cumali'nin (Tansu Biçer) kardeşinin ölümüne sebep olur. Film ne kadar madende geçiyorsa, kent bir o kadar filmde yoktur. Zonguldak'a dair planların olmadığı filmde kent madenle farklı bir biçimde özdeşleşir, maden de saklanan ve ölümün beklendiği bir mekâna dönüşür. Cemal için maden ölümün beklendiği, korkunun sürekli eşlik ettiği zorunlu saklanma mekânıdır. Cemal, çalışma saatleri dışında gönüllü olarak nöbetlere kalır, kent merkezine inmez. Zaten Cemal kent içinde gösterilmez. Ya madende ya yatakhane de ya da kullanılmayan bir madenin bacağındadır. Çoğu zaman da yalnızdır. Cumali'nin Cemal'i bulmasıyla madende tedirginlik gittikçe artar, zira Cumali de madende işe başlar. Maden artık hesaplaşma yerine döner. Cemal'in isyan çığlığı Cumali'ye söylediklerinde ortaya çıkar: "Ben buraya senin gelmeni bekledim. Sen gelince benim korkum kalmadı... Bitireceksin bu işi". Cemal artık zamanı belli olmayan ölüm gününü bekler. Ancak Cumali Cemal'i öldür(e)mez. Bu yüzden de Cemal bile bile ölüme gider. Hiçbir iş kıyafeti olmadan madene iner ve göçük yüzünden ölür. Maden grizu, göçük ve su basmasıyla ölümün mekânıyken, Cemal madeni farklı bir ölüm mekânına taşır. Hesaplaşmaların yaşanacağı, belki tek kurşunla ölünebilecek bir mekâna... Ancak hem saklanmayla, hem de ölümün biçim değiştirmiş haliyle kendine yer bulan madende, Cemal'in istediği türden bir ölüm olmaz. Cemal hasmı tarafından değil, madenden kaynaklı ama bile isteye bir ölüm yaşar.⁵⁵

55 Ne gariptir ki Cemal adını değiştirerek madende çalışmaya başlamıştır. Eski adının ne olduğu filmde verilmez. Cemal öldürdüğü kişinin adıdır. Yani Cemal iki kere ölür. Adıyla ve bedeniyle ölen Cemal'e karşılık, adıyla ve Cemal olmadan önce ölen X kişi. İlk ölüm Cemal tarafından bilinçli işlenmemiş, kaza olarak adlandırılırken; ikinci ölüm bile isteye olur.

Zonguldak'ın filmlerde ne söylediği, nasıl temsil edildiği noktasından hareket eden bu çalışmada filmler belirli dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Zonguldak sinemada sınırlı sayıda filmle kendini gösterse de, filmler özelinde maden, işçi, kömür, ölüm, yoksunluk, yarım kalan aşklar ve kayıplarla vardır. Zonguldak'a dair filmlerde maden bir biçimde kendine yer bulur. Ancak bu yer alışı hem madenin gösterimi hem de anlamı değişir. Filmlerin anlattıkları dönemlere göre madene bakıldığında; *Kıskanmak*'ta maden fon olarak vardır. Filmde mühendis Halit madende gaz kontrolü yaparken işçilerle birlikte, kısa bir süre maden girişinde ve varageldeyken sabit planla gösterilir. *Kelebeğin Rüyası*'nda ise maden iki farklı biçimde yer alır: İlk olarak filmin açılışında İş Mükellefiyeti Kanunu'na dair bir maddeyle birlikte üç dakikaya yakın süren tek planla yer üstündeki maden sahasının açılışı verilir. İkinci olarak ise maden, Suzan tarafından merak edilen ve bu merak sonrasında Muzaffer'le birlikte içine kaçak girilen bir mekândır. Hem Suzan hem de Muzaffer gördükleri karşısında şaşkındır: Yorgun bedenler, karar-mış yüzler, at ve insan sırtında küfelerle taşınan kömür.

Zonguldak'ta madene dair “zorla çalışma” koşullarının gösterildiği tek film *Kelebeğin Rüyası*'dır ancak filmin temel meselesi ne maden, ne de bu durumdur. Filmde görülen “zorunlu çalışma”, MKK'ya bağlı olarak çıkarılan Ücretli İş Mükellefiyeti Kararnamesi'dir. Ereğli Kömür Havzası'ndaki istihsalatın artırılması için ücretli iş mükellefiyeti tesisi hakkındaki kararname, 26 Şubat 1940'ta 2 no.lu koordinasyon heyeti kararıyla, 27 Şubat 1940'ta *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girer.⁵⁶ MKK'nın düzenlemeleri, çalışma ilişkileri açısından üç temel kategoride toplanabilir: Fazla çalışma ve tatiller, çalışma yaşı ile kadınlara ilişkin düzenlemeler ve iş mükellefiyeti.⁵⁷ Tam da bu noktada maden sektöründeki işgücü ihtiyacı zorunlu ça-

56 Murat Kara, “Ereğli Kömür Havzası'nda II. Mükellefiyet (Zorunlu Çalıştırma, 1940-1947)”, *ZKÜ Sosyal Bilimler*, 7 (14), 2011, s. 414.

57 Makal, a.g.m., s. 70.

lıştırma, başka bir deyişle iş mükellefiyetiyle sağlanır ve 1 Eylül 1947'ye kadar devam eder. Makal, bu düzenlemelerden mükellefiyete ilişkin olanının ağırlıklı olarak köylüleri, diğerlerinin ise kentsel kesimdeki işçileri kapsadığını, 22 Şubat 1941 tarihinde "16 yaşından yukarı erkek çocukların maden işlerinde" çalıştırılma kararı alındığını ve mükellefiyet uygulamasıyla Türkiye'de kömür madenlerinde çalışan işçi sayısının artış gösterdiğini belirtir (1937'de 23.666, 1938'de 24.804 olan işçi sayısı, mükellefiyetten sonra 1943'te 45.523'e ulaşır).⁵⁸ 1940-1947 yıllarında uygulanan iş mükellefiyetiyle Zonguldak'ta çalışan işçi sayısı sürekli değişir. Örneğin, 1944 yılında daimi ve münavebeli olmak üzere kendilerine iş mükellefiyeti uygulanan mükellef sayısı 39.715 kişidir. Bunun 35.000'ini münavebeli mükellefler oluşturur.⁵⁹ Zorunlu çalışmaya tabi tutulan işçiler filmde kent sokaklarında da belirir: Kent insanı yaptığı işleri bırakır ve prangalı işçilere bakar.

Emek ve işgücü filmlerde farklı biçimlerde yer alır. *Şehirdeki Yabancı*, *Yaşam Kavgası* ve *Maden*'de maden, hayatlarını idame ettirmek zorunda kalanların çalışma mekânıyken, *Yük* filminde saklanmak zorunda olunan bir mekâna dönüşür. Filmlerde, değişen ölçülerde de olsa kömür çıkarımı görüntülerde yer alır. *Kelebeğin Rüyası*'nda insan ve hayvan gücü baskındır. *Şehirdeki Yabancı*, *Maden* ve *Yaşam Kavgası*'nda madende artık hayvanlar görülmez. Kazma ve kürekleriyle çalışır işçiler. *Maden* ve *Yük*'te artık delme aleti vardır. İşçilerin madene inmeden önce bindikleri kafes ise *Kıskanmak* ve *Maden* filmlerinde gösterilmez. Bu filmlerde işçiler vagonlarda gösterilir. Maden sahası *Kıskanmak*'ta gösterilmezken, *Şehirdeki Yabancı*, *Maden* ve *Yük* filmlerinde maden sahasının gösterimi çok kez tekrarlanır.

İşçi, kente dair gösterilenler arasındadır. "Sinemamızda ise 'işçi', ancak 1960 ve sonrasında çeşitli ölçüler içinde yer" alır.⁶⁰ *Kelebeğin Rüyası*'nda zorla çalıştırılan, prangalı, kelepçeli, kas-

58 Makal, a.g.m., s. 71, 75.

59 Zaman, *Zonguldak Kömür Havzası İnsan Mekân Zaman*, s. 295.

60 Nezih Coş, "Türk Sinemasında İşçi", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"* içinde, der. F. Başaran, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 161.

ketli işçiler vardır. İşçiler maden çıkışı bittten arındırılmak için sıraya girerler ve üstlerini çıkarırlar. Çıkarılan çamaşırlar kazanlara konulur. Cumhuriyet Bayramı yürüyüşünde ise işçiler son sıradadır (Öğrenciler, sporcular şık ve temiz kıyafetleriyle yürüyüşlerini gerçekleştirirken, madenciler yorgun bir halde ve kömüre bulanmış kıyafetleriyle arka sırada yer alır). *Kelebeğin Rüyası*, *Şehirdeki Yabancı* ve *Yaşam Kavgası*'nda maden işçileri fon olarak vardır. *Maden*'de ise işçiler fon olmaktan çıkar, anlatının merkezini oluşturur. *Maden* filminde ölüme bile isteye gönderilen işçilerin yerini, *Yük*'te ölümü bile isteye alan işçi alır. Böylesi bir yer alışın içerisinde madenin değişen ve dönüşen anlamı etkindir. *Yük*'te Cemal'in herhangi bir işçi bilincine sahip olduğu ya da çalışma koşullarından şikâyet ettiği görülmez. Yaşamını idame ettirme mekânı değildir artık maden: Yer üstünde saklanamayan, vicdanı en yakın arkadaşını öldürdüğü için rahatsız ve huzursuz olan bir adamın zorunlu saklanma mekânına dönüşür.

Filmlerde değişen mühendis yapısı da gözler önüne serilir. Hem Aydın (*Şehirdeki Yabancı*) hem de Halit (*Kıskanmak*) yurtdışında eğitim almış mühendislerdir. Aydın kendi canını hiçe sayan, idealist ama bir o kadar da içinde yaşadığı topluma yabancı biri olarak gösterilir. Halit'in madendeki işçilerle herhangi bir iletişimi görülmez. Filmin merkezinde madenin olmaması bunda etkilidir. *Yük* filminde ise mühendis tipolojisi değişir. Mühendisin eğitimiyle ilgili bir bilgi yoktur. Ancak bazı işçilerin yanında yer almadığı diyaloglarla verilir. Bir yandan da göçükteki kurtarma çalışmalarında şok yaşar, ne yapacağını bilemez, kendisine şef yardımcı olur.

Zonguldak'ta ölüm olmazsa olmazdır. Filmlerde bu ölümler madende gerçekleşir: Kimi zaman grizu patlamasıyla (*Yaşam Kavgası*, *Maden*), kimi zamansa su basması ya da göçükle (*Şehirdeki Yabancı*, *Maden ve Yük*). Sadece *Kıskanmak* ve *Kelebeğin Rüyası*'nda yaşanan ölümler madende gerçekleşmez. *Kıskanmak*'ta Halit, eşi Mükerrerem'le ilişkisi olan Nüzhet'i öldürür. *Kelebeğin Rüyası*'nda ise Muzaffer veremden ölür (Rüştü ve eşi İstanbul'da ölür).

Grizu veya göçük sonrası yaşananlar filmlerde ortaktır: Ambulans, sedyeyile taşınan işçiler, ailelerin bekleyişi. *Yük ve Yaşam Kavgası*'nda yaşanan ölümlere dair bir yorum yapılmazken, *Şehirdeki Yabancı* ve *Maden* filmlerinde yaşanan ölümlere dair yorumlar vardır.

Filmlerde sadece kentle özdeşleşen maden, işçi, kömür, ölüm gibi öğeler yoktur. Yarım kalan aşklar da filmlerde yer alır. Aşkın olduğu tek film *Kadın Asla Unutmaz* değildir. *Kıskanmak*, *Şehirdeki Yabancı*, *Kelebeğin Rüyası* ve *Yük*'te kavuşamama ve yarım kalan aşk hikâyesi vardır.

Filmlerin nerede geçtiğine dair ilk işaretler, Yeşilçam'da özellikle açılış sahnelerinde kentin genel plandan gösterimi ve/veya kentle özdeşleşen yerlere dair görüntülerle ve ardından da film mekânında kameranın durmasıylaadır. Zonguldak söz konusu olduğunda da benzeri planlar söz konusudur. Örneğin *Yaşam Kavgası*'nda kamera soldan sağa doğru hareket ederek önce Fener, ardından Rüzgârlımeşe ve Mithatpaşa semtleri boyunca ilerler. *Şehirdeki Yabancı*'da film jeneriği, araç içerisinden müzik (Wagner) eşliğinde çekilmiş Zonguldak görüntüleriyle başlar. Dağlar daha tam dolmamıştır, şehir kalabalık değildir. *Yaşam Kavgası*'nda dede, torununa Zonguldak'la ilgili bilgiler verir: "Bir zamanlar Zonguldak bu kadar kalabalık değildi... Nerede bu kadar çok taksi? Caddenin ortasından tren geçerci". Dedenin söyledikleri *Kelebeğin Rüyası*'nda dekorla da olsa yeniden can bulur. Hem *Kıskanmak* hem de *Kelebeğin Rüyası*'nda küfelelerde satılmayı bekleyen yiyecekler, balolar, kalabalık sokaklar kentin gösterimindeki ortak öğelerdir. *Kelebeğin Rüyası*'nda bu gösterime tiyatro, şiir gibi sanat faaliyetleri eklenir (Halkevi'nde sergilenecek tiyatro çalışmaları yapılır, bir yandan da gençler Cumhuriyet Balosu için vals çalışmaları yapar). *Kadın Asla Unutmaz*'da Zonguldak'a dair görüntüler deniz ve orman ağırlıklıdır. Kamera kentin içinde dolaşmaz, daha çok deniz kenarı ya da deniz manzaralı mekânlar kadraja girer. Bu filmlerde Deniz Feneri, Fener, Kapuz ve Orta Kapuz semti, Ilısu, Liman, Liman Arkası ve Deniz Kulübü Zonguldak'a dair gösterilen mekânlardır. *Maden*'de ise kent artık maden sahasıyla öz-

deşleşir. Kente dair genel plan hiç yoktur. Karakol ve mahallede yapılan düğün görüntüleri dışında kamera maden sahasının dışına hiç çıkmaz. *Yük*'te de kente dair genel plan hiç yoktur. Filmde Cumali bir kere kentin pazarında ve Fevkanî Köprüsü altında görülür. Bu noktada filmlerde kentin adı bir biçimde dile gelirken, *Yük* ve *Maden* filmlerinde dile gelmez. Dile gelmeyen kent görüntüde de kendine yer bulmaz! Diğer filmlerden farklı olarak *Yük*'te kente dair dile gelen bir gözlem aktarılır: Kentin “dağlarında ay hep aynı yerde duruyor”.

Filmlerde, 1930 ve 1940'lar Zonguldak'ının yoksunluk ve yoksullukla bir adım ilerisi taşrayla özdeşleştiği görülür. *Kelebeğin Rüyası*'nda bu özdeşliğin yanına şiir ve şair de eklenir. 1950'den sonra çekilen filmlerde maden artık belirgin bir tema olarak belirir. Yoksunluk ve yoksulluk ise ilk dönem filmlerindeki gibi merkezde yer almasa da varlığını korur. 1980'den sonraki filmde ise maden, emek ve üretim mekânından saklanılan bir mekâna dönüşür. Yoksunluk ise kentin görüntülerde yer almamasıyla devam eder. *Kıskanmak* (yağmur) ve *Maden* (kar) filmleri hariç diğer filmlerde hava açık ve güneşli olsa da, filmlerde mutluluğa yer yoktur. Kimi zaman ölüm, kimi zaman kayıp, kimi zaman ise ikisinin birden yaşandığı bir kenttir Zonguldak. Mutlu sonlarla özdeşleşmez. Ölüm ise kentin olmazsa olmazlarındandır.

Zonguldak çekeler, Mete Arif Tokmak.

Zonguldak'ta sanatçı olmak

METE ARIF TOKMAK

Herhangi bir sanat disiplininde söyleyeceği bir şeyler olduğuna inanan kişi, eğer fikirlerini belli anlatım yolları kullanarak aktarabiliyorsa iyi veya kötü sanat yapıyordur. Günümüzde toplumcu sanat anlayışından burjuvalar için sanata, sokak sanatçısından klasik metotların deneyimlenmesine kadar onlarca uygulama alanı var. Şu bir gerçektir ki sanatçının yeteneği veya eğitimiyle edindikleri onu belli bir dile ulaştırırsa da yaşadığı dünya, kıta, ülke, rejim, hatta iklim, hatta şehir ve ekonomisi sanatına etki eder. Bu sonuncu nitelemeyi, yani şehir ve ekonomi ölçeğini örneğin Zonguldak'ta baskın bir şekilde değerlendirmek daha kolaydır.

Kömürün bulunması ve çıkarılması durumu üzerine şekillenmiş bir kentte kol gücüyle emek harcayan ve yoğun çalışma şartları altında kalan insanlar ne kadar yorulurlarsa yorulsunlar veya kömür tozuna bulanmış bir hayatı solurken etrafta görececek karanlıktan başka bir şeyleri olmasa dahi, sırf insan oldukları için kendilerine özgü duygularını bir şekilde aktarmanın yolunu bulacaklardır elbet... Türkü olabilir, mâni söyleyebilir! Bir gün karısının veya anasının ona ağıt yakacağını düşünmeye başladıysa en güzel ve dolu küfrü sanat haline getirip en haklı bir şekilde edebilir; küfrü bile sanatlaştırabilir. Yine de

bunlar anlaşılabilir olan haller. Ya insan, kimyasının diğer duygularını da açarak yaşamayı sürdürüyorsa, yani koşullarının da ötesinde incelmış sanatsal düşüncelere yönelmişse... Örneğin anlamak için sanat tarihi ile birlikte neredeyse bütün uygarlık tarihine ilgi duymak gereken enstalasyon gibi yakın dönemin fazla entelektüel bulunabilen ekolleri sorgulanamaz mı bir maden kentinde? Böyle bir derdi olan ve sonuçta bir şekilde paylaşan kişi ince düşüncelerle, yoğun okuma, yoğun duygulanımlarla salınan sanatsal duygularının dışı vuran kimyası ile ne kadar gerçekçi bir uğraş ortaya çıkartabilir ve görünür hale getirebilir eserini-kişiliğini? Düşünün bir, etrafınızda kömür tozu solumaktan lanet okuyan madenciler, sizse kalkmış çevre temalı bir enstalasyon düşünüyorsunuz! Örneğin emekli bir madenci olan, kalemi de son derece işlek ve kuvvetli Ahmet Öztürk cesur yazıları ile *Halkın Sesi* adlı yerel gazetede hem madenci haklarını savunurken, hem de cevval bir çevrecidir. Bir ağaç kesse hesap sorar çekinmeden belediyelerden.

Bir madenciden ağıt dışında ses gelmesi yaşadığımız gerçeğe yabancılaştırabilir mi bizi? Zonguldak gibi bir maden kentinde çocukluğunuz ve gençliğiniz geçip şekillenmişse elbette “emekçilik” üzerine oluşturulan külliyatı daha sık duyarsınız. Baret, kara kömür, kazma, kaslı bilekler, madenci lambası, maden ocağı girişi, kömür vagonu iten adam, teri gözyaşına karışmış –belki de madende göçük altında kalan arkadaşına üzülen– madenci, maden kuyularının gölgesinde yakınlarını bekleyen kadın ve çocuklar, evden madendeki işine uğurlanan madenci baba, grizu patlaması, kan emen patronlar, emeği ile meydan okuyan genç madenci imgesi vb.; afişler, duyurular, filmler ile yaşama yansır... Birçok iş yerinin, yerel firmanın logosu madenci ve fenerini esas alır; hediyeelik eşya denince de klasik madenci heykelleri hediye edilir; ışıklısı ve ışısızısı vardır.

Dünyada bunca acı varken melankolisini yaşayan biri çileden çıkarıyorsa bizi, olasılıkla sert bir gerçeklik ortamındayız demektir. O zaman kartlar tamamen açılmasa da işte yaşanmışlıklarla olsun deneyimlenmiş çabalardan geriye kalanı gözden geçirmek kalır bize. Bu yazının amacı da temelde budur.

Her şey boşa gitmesin; örneğin beş kere yapılan ve her defasında Zonguldaklı sanatçılar arasında derin tartışmalara sebep olmuş “Zonguldak Sanat Günleri” bir iki satır olsun anılsın şurada. Elbette Suriye’de savaş var. Yüzlerce göçmen soğuk sular da ölüyor. Her gün şehit haberleri, gencecik insanların hayatının baharında yitişi içimizi parçalıyor. İnsanların kendisini patlattığı bu kötüleştirilmiş dünyada onlarca insan parçalanıyor, geriye kalanlar belirsiz korkular, sıranın size gelmesini beklemek! Belki bu yüzden de biraz önem veriyorum bu konuya. Beni halen umutlandıran Zonguldak’ta on yıllardır küçük de olsa kendi sanatsal çırpınışı bulunan enerjik bir sanatçı tayfası var. Zaman zaman ortaya çıkıp, çizgi üstü şeyler yaptıkları oluyor. Yüksek bir kültür, çok yeni bir ekol iddiası taşımıyor bu birikim; benzerlerini başka taşra kentlerinde de bulabilirsiniz belki ama neden mütevazı olunsun ve tüm bunlar unutulsun? Bir tarihi var Zonguldak’ta sanatın. Kendine özgülüğü maden şehri olmasının yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti’nin il ilan ettiği ilk şehir olmasından gelen.

“Zonguldak Sanat Günleri” dâhilinde, beşincisi ve sonuncusunda İkinci Makas Çingenelerinden oluşan ve onlara özgü devasa bir müzisyen grup ile kentte tamamı kendi imkânları ile sanat uğraşı veren sanat ve kültür insanlarını buluşturan, yaşları ve şartları itibariyle çoktan dört bir tarafa dağılmış eski Zonguldaklı Ertan Güney ve müzisyen arkadaşlarını yıllar sonra bir araya getiren, Kordonboyu’nda rüzgârdan savrulan tuvallelerini sergileyen amatör ressamların kentin çarşısından gururla geçtikleri korteji hatırlamamak, kent tarihi için de insan belleği için de kabahattir gibi geldi bana. Kentin şair, denemeci, ressam ustalarından Osman Günay’ın Liman Arkası denilen nefesliğinde yıllarca şiir akşamları düzenleme fikrini dile getirdiği ama bu heyecanı gerçekleştiremediğini eklemeyelim mi tarihin değerlendirciliğine? “Kitapsız şair” olarak vefat eden Doğan Şadıllıoğlu’nun cenazesinden dönen arkadaşlarının onun hatırasına “Ertan’ın Yeri” diye bilinen ve sağlığında buluşma mekânlarından biri olan birahane de bir iki kadeh içerken kısacık şiirleri ile soluklandıklarını yazmalı da nasıl? Tüm bu kü-

çük ayrıntılar anlı şanlı ünlü edebiyatçıların tekelinde mi? Oysa taşrada da bir mücadelesi var sanatın ve bir kenara yazılmalı bence.

Belli belirsiz notlayayım mesela şunu bu köşeye: Üniversite öğrencilerinin düzenlemek istedikleri bir etkinlik için dönemin üniversite yönetiminin kırk dereden su getirdiği yetmezmiş gibi, bir de öğrencilerden birinin moralini ve motivasyonunu haksız yere bozdukları bir yaşanmışlık var ki hatırladığımda hep kızıyorum! Ancak gençler her zaman önlerine örülen duvarı aşmasını başaracak yöntemleri buluyorlar, fark yaratıyorlar. Bağnaz yöneticilerse her zaman ceberutlukları ile anılıp geride kalıyorlar. Keşke birçok açıdan sanat yapmak isteyen, amaçları yaratıcı ve mutluluk verici bir ortama katkı sunmak olan insanları engelleyenler olmasaydı ama hep vardılar ve karanlık gölgeleri de bu üretken insanların üzerine düşüp durdu. Bu yazı bu iki grubun üretici yanında olan insanların çabasına en azından bir kayıt sunmak amaçlıdır. Belki ileride daha ayrıntılı çalışmalar için de ışık olur.

* * *

Zonguldak'ta anlayışlarını şekillendirmiş sanatçıların belki de en büyük sınırı/engeli altı yüzlerce metre inen kömür damarları ile dolu olan dağlara baktıklarında içlerinde duydukları bu sıkıntı ve bu kapalılığa dâhil olmak hissi olmuştur. Bu durum en belirgin haliyle gencecik yaşlarında ince hastalıktan ölen Rüştü Onur, Muzaffer Tayyip Uslu ve Kemal Uluser için anlatılan bir durumda sembolleşiyor bence. Bir liman kenti olan Zonguldak'ta var olmanın dayanılmaz sıkıntısını aşmanın yolu Kordonboyu'nda yürümektir. Belki Liman Arkası'na seğırtmektir adımlarını... O sıkıntı, kapalı bir yerdeymişsin gibi hissettirecektir. Özellikle de genç ve sanatçı ruhlu insanlar için gidecek bir yer bulamama hissini arttıran dağlarda, hele de hüznün katlandığı sonbahar kış aylarının kapalı havalarında gözünü almanın tek yolu olan açık denizde kendileri için bir umut ışığı arama yaşantısı olabilir... Çünkü bu gençler İstanbul tarafından gelen ufukta belirecek bir geminin bu taşra

kentine son çıkan dergi ve gazeteleri, kitapları taşıması hayali ile nefes alırlar.

“Yaşantı” kelimesini bile bize “Prof. Bedia Akarsu’ya göre, (...) Almanca ‘Erlebnis’ (Kişinin oluşumuna katkıda bulunan yaşanmış deneylerin tümü) kelimesi karşılığında dilimize kazandıran”¹ zaten Kemal Uluser’in ta kendisidir. Bir örnek de kendi zamanımdan vereyim bu liman kenti olmanın bir Zonguldaklı için ne kadar değerli olduğu hakkında. Şehrin çarşısının çeşitli nitelemeleriyle –örneğin Adnan Küçükvar’ın yerel gazetelerde çıkan köşe yazılarında 600 küsur adımdan ibaret olduğu sıkça belirtilerek– kent sorunları vurgulanır.² Gerçekten de bu herkesin adımına göre değişse de aşağı yukarı bir baştan diğerine ‘aldım verdim oyunu’ oynanabilecek, omuzların çarpıştığı, adımınızın bir başkasının adımı ile üst üste geldiği şehir, on dakikada aynı kişi ile iki kere karşılaşmak olasılığını arttırır... Bu yüzden kentin sakinlerince adı konulmuş ve benimsenmiş Liman Arkası denilen, çarşının bir ucunda da olsa soluk alınacak bir yeri iyi ki vardır. Burası ne bir çarşı ve ticarethanelerin dizildiği sokaktır; ne de korunaklı işletme evlerinin veya tutucu mahalle kültürünün yer ettiği bir semttir. Madenciler için madendeki nefeslik ne ise üstünde yaşayanlarca da o anlama gelen, bir nefeslik olsun kaçış alanıdır. Burası kent içinin en temiz nefes alınacak, deniz tuzunun burnunuzu sızlatabileceği, düşlerin umutlara karıştığı alanıdır.

“Göçük Mehmet” tiplemesi ile kent sanatına katkı sunmuş olan tiyatrocu ve yazar Fahri Bozbaş’ın *Evrensel* gazetesindeki köşe adı da “Liman Arkası”dır. Bu yazılarda bir madenci emekçisi ve emeklisi olarak eleştirilerini yazar, tanıdığı insanları anlatır Bozbaş. Liman Arkası’nda yazın güneşlenir, yüzer, midye çıkaranlarla laflar, dostları ile buluşur. Esprilerle takılmayı seven Fahri Bozbaş, doğal bir stand-up’çı gibi girdiği ortamda neşe kaynağıdır. Kulağındaki soruna rağmen balık gibi yüzdüğü

1 Hamit Kalyoncu (2005), *Kömürde Açan Çiçek*, Pervaz Yayınları, s. 537.

2 Adnan Küçükvar, “629 Adımlık Şehir” köşe yazısı; 10 Ekim 2013; <http://www.halkinsesi.com.tr/629-adimlik-sehir-makale,281.html> Erişim tarihi: 19.11.2016.

denizden size laf yetiştirir: “La emminin oğlu; gelsene ha burası ıslak daa...”

Dostlarla bir tur olsun Liman Arkası’nda dolaşmak, evden çıkmak için bile bir sebeptir çoğu kişi için. Son yıllarda sağ mendireğe giden büyük döküm taşların dibinde köftesi ile ünlenmiş bir mekân bulunur. Burası belki de en çok fotoğraf çekilen yeridir Zonguldak’ın. Özellikle dağlara sırtını dönen insanlar fotoğraflarında bir anlığına gün batımının en güzel tonlarını yakalamak için yarışır. İşte bu manzara fetişistliği Zonguldaklılar için adeta vazgeçilmezdir. Bazen gün batımı çekmenin bütün dünyada yapılan en kolay ve çok rastlanan içerikten oluşu çok da Kitsch (Kiç) gelmez Zonguldaklılara. Tam tersine “en güzel gün batımlarının Zonguldak’tan çekilebileceği”ne olan duyguyu içselleştirmiş tutkunları vardır bu manzaranın. İnsanın ne tam anlamıyla gerçekçi ne de tam anlamıyla romantik olamayacağını, Zonguldak’ta yaşamının bir göstergesi olarak keskin çelişkilerin insan ruhuna dokunmasından çıkartabilirsiniz belki de. Liman Arkası’nın müdavimlerinden Necdet Kutoğlu mozaik sanatçısı olarak yıllarca küçük çakıl taşları da topladı denizin dibinden. Karadeniz vatozlarının burnuna bile dokunmuşluğu vardır. Yalnız geceleri yüzebilen, gündüzleri ise yüzmeyi unutan bu sanatçı türü Bülent Ecevit Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi’nin en yaşlı delikanlısı olur. Halası Vesile Şadilloğlu ile Güzel Sanatlar Galerisi’nde peşi sıra açtıkları sergilerde 2016’nın kentteki ilgi çeken etkinlikleri arasında yerlerini almışlardır.

Zonguldaklı sanatçıların kendi yapıtlarının estetik sürecini kömür tozuyla kapatan kol gücünün onların ürünlerinde de çokça görülmesini, madencinin emeği ile bütünleşme arzusuna dayandırmak doğru olacaktır. Açıkça söylemek gerekirse bu kaçınılmazdır. Yani sadece ideolojik bir arka plan uydurmak durumu açıklamayacaktır. Çünkü dünya görüşü-siyasal bakış açısı birbirini tutmayan pek çok sanatçı veya bu konuda ürün vermeye kendini adanmış kişi bu ekonomik olgudan beslenen, yerel motifleri kullanan süreçlerden geçmiş ve halen geçmektedirler. Her maden kazası ister istemez zor bir iş kolu-

nun üstünde sıcak veya soğuk evlerinde yazıp çizdiklerini onlara hatırlatmakta, birçoğu da kendisi veya en yakınlarından birinin bu meslek çatısı altında yaşamını devam ettirdiğini bilerek uğraş vermektedir. İnsanın ve hele ki sanatçının sürekli kendi geçmişine dönmesinin ve defalarca anımsamasının önemi es geçmeyecek olursak, sürekli maden konuları hakkında ürün vermemeye çalışmanın bile sadece bu nedene daha fazla maruz kalmamak için bir kaçış olduğuna hükmedebiliriz. Yani Zonguldak deyince ne sadece konusu salt maden ile ilgili üretimler algılamak gerek, ne de Zonguldak Merkez deyince varoşlarına yabancılaştırmış (burjuvalaştırmış) bir kitlenin melankolik üretimleri diye küçümsemek-önemsememek gerek. Tam da her an bu iki uç gibi duran olgunun arasında gidip gelen, salınan hayatların dünyanın diğer maden kentlerinde yaşayanlarla benzeşmesidir durum. Ruh akrabalığıdır. Ne tamamen devrimci olarak kazan kaldırmak söz konusudur, ne maden karanlığına gömülüp derin depresyonlar yaşayan bireylerden oluşan sürekli bir yabancılaştırma. Bunlar insan halleri ise bunlardan oluşan bir karmadır söz konusu olan.

Ekonomik sıkıntılar, gelecek tasaları, sağlık sorunları, kent-sel altyapı bozuklukları, fakat yerelden olduğu kadar Türkiye'nin her yerinin dokusundan ifadeler taşıyan insanlar. Bir anlatı ustası Ruşen Yaraş 1938'e kadar Erzurum'a bağlı olan Erzincan-Tercanlıydı. İbrahim Behçet Kalaycı "Türküsüz Kent" dediği Zonguldak'a Urfa'dan gelmişti. Mehmet Yılmaz Karaibrahimoğlu Giresun-Görele'ye döndü yıllar sonra, köyüne muhtar oldu; onlarca Zonguldak şiiri yazmış ve iz bırakmış koca şair. Öykücü, özellikle maden ve madenci fotoğraflarının belgeleri, yönetmen Metin Kaya ile önemli çekimler yapan Alaaddin Kara Orduludur. Belgesellerinde madenci temasını sürekli işleyen Metin Kaya ise Trabzonlu... Oğuz Atay ile de akrabalığı olan İbrahim Akyürek Kastamonu'dan... Bu saydıklarım ve genel olarak yazıda adı geçenler çok değerli Zonguldaklılardır. Zonguldak'ı sevdiklerinin kanıtı üretimleridir. Naçizane bu yazının yazarı, ana baba tarafından İstanbulludur. Zonguldak Cumhuriyet'le birlikte aş-ış merkezi olmuş, çoğu insan da ata

diyarları neresi olursa olsun buradan evlenmiş, burada evlenmiş, burada yaşayıp kocamış ve nihayetinde bu kentin toprağının bir parçası olmuştur.

Zonguldak'taki işletme evleri ve binaları ile ilgili birçok çalışma yapmış, belediye meclis üyeliklerinde bulunmuş, 2017'nin başında kaybettiğimiz “cebinde şiir gezdiren adam” Avukat Kaya Taşçakmak ile aynı iş hanında komşu olan, ünlü “kentin sakini değil, sahibi olalım” sözünün de mimarı Turhan Demirtaş'ın bu sözüne kültürel anlamda örnek verilebilir tüm bu isimler.

* * *

Zonguldak'ta pek çok kişinin öğretmeni, müdürü, ağabeyi ve sanatçı dostu olan Hamit Kalyoncu 2005 yılında birinci basımlarını yaptığı hayli hacimli derleme kitaplarına, içinde kömür kelimesini anmadan geçemediği isimler verirken kuşkusuz odağına Zonguldak'ı alıyordu.³ *Kömürde Açan Çiçek* adını verdiği kitapta Uluslu İbrahim Efendi'den (1693-1763) başlayarak “Zonguldak'a Ses Verenler” başlığı altında 32 ismin özet biyografilerini sunar. Bir algı yaratmak açısından aynı bölümün devamında “Zonguldak'ta Adlar-Yapıtlar” başlığı ile şair, yazar, edebiyatçı ve daha sonra kendi alanları adı altında karikatüristler, ressamalar, fotoğraf sanatçılarından bahseder. Bu uzun ve kapsamlı bir çabanın ürünüdür kuşkusuz. Bu konuda yapılmış araştırmaların milatlarından ve en önemlilerinden biridir Hamit Kalyoncu'nun belirtilen kitapları. Gelecek kuşaklara ansiklopedik anlamda özel bir konunun derlemesini oluşturmuştur. Çeşitli zamanlarda yazılarını yerel gazetelerde görme şansı bulduğumuz Hamit Kalyoncu'nun ele aldığı konulara baktıkça daha fazla anladığımız şey, yıllar önce yazdığı bu kitapları güncelleyerek kapsamını daha da arttıracak bilgiye ve birikime sahip olduğudur. Belki de bunun zamanı bile gelmiştir denebilir.

Hamit Kalyoncu gibi edebiyat alanının içinden gelmeseler de ve bunu çeşitli konuşmalarımızda sıklıkla belirtse de Ka-

3 *Kömür Koka Şiirler*, Pervaz Yayınları, 2005 ve *Kömürde Açan Çiçek*, Pervaz Yayınları 2005.

dir Tuncer, Erol Çatma ve Ekrem Murat Zaman, değerli kültürel kaynak kitap ve yazılar oluşturmuşlardır 1980'lerden sonra yaşanan süreçte. Eğitimcilikten gelen ve artık yazarların, gazetecilerin fetişleştirdiği çalışma ortamının klasiklerinden daktilonun tamiri ile uğraşmış Saffet Can ise belki de Zonguldak arşivciliğini ciddi bir seviyeye yükselten ilk araştırmacılardan biridir. Hepsini toplumsal duyarlılık isteyen toplantılarda ve zaman zaman meydanlarda demokratik eylemlerde görmek de mümkündür. Sınıf terminolojisinden Atatürkçü düşünceye kadar çeşitlenen siyasal yelpazede etkin olmaya çalışmışlardır. 12 Eylül sürecinin baskılarından etkilendiklerinden, yapıtlarının arka planında ülkenin ilerici aydınlığına doğru katkı sunmak kalın bir tabaka oluşturur.

Kültürel araştırma kapsamında başvuru yapılacak ana kaynaklardan biri de elbette Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı, yani kentte herkesin bildiği kısa adıyla ZOKEV'dir. ZOKEV kurulduğu 1995 yılından itibaren yüzlerce yazar, çizer, akademisyen, aydın ve kent kültürüne katkı sunabilecek insanı çeşitli etkinliklerle Zonguldaklılar ile buluşturmuştur. Spor, halk oyunları, edebiyat, yerel medya gibi başlıklar altında bu konularda yazılan bildirileri kitaplaştırdığı bienalleri düzenleyerek oldukça önemli bir işi kısıtlı imkânları ile başarmaktadır. Bu kurumun kültürel etkinliklerinin gerçekleştirilmesinde başka katkı sunanların yanı sıra özellikle özverili gayretleri ile Kürşat Coşgun, Ahmet Öztürk, Alaaddin Kara, Ece Bakioğlu, Aykut Kırbiyık, Ekrem Murat Zaman, Engin Çöl gibi isimleri her daim anmak gerekir. "Demokrasi ve Bilim", "Kentin Aydınlık Yüzü" gibi başlıklar altında kent kültürüne birçok katkı sunmuştur ZOKEV.

Eskiden kültürel anlamda İstanbul'la yarışması ile övülen bir kent olan Zonguldak, 2000'li yıllardan sonra göç veren bir il olmasının yanı sıra, Cumhuriyet'in ilk endüstri kenti olması ile başlayan kazanımlarını mimari ve duyarlılık anlamında da yitirmeye başlamıştır. Türk mimarisi olsun, Fransız esintileri taşıyan taşımanın birçok eski yapısını yıkılmaya terk etmiş veya dönüştürüp özelliklerini önemli ölçüde kaybetmesine neden

olan duyarsız yönetim anlayışlarının kurbanı olmuştur. Kent merkezinde halen daha rastlanılan eski yapıların gerçekte pek azı koruma altında olduğundan, doku mimari anlamda hızla değişmektedir. Bozulmayan tek şey yağmurda, karda alt yapının açık yetersizliğinden kaynaklanan merdiven ve yokuşların oluşturduğu özgünlüktür. Zonguldak dışından etkinlik için gelen, örneğin Ataol Behramoğlu gibi bir şair, Zonguldak için “şairler kenti Zonguldak” derken; Zonguldak’ta üniversite okumaya gelen öğrencilerin ilk nitelemelerinden biri kentin “merdivenler kenti” olduğudur. Merdivenler kentinde kitap satma konusunda neredeyse iflas etmiş, eski kitapların da bulunduğu ve sanatçıların dönem dönem buluşma mekânlarından biri olmuş, “Zonkişot” nitelemesinin kâşifi Recep Adıgüzel’in Merdiven Kitabevi önce Belediye Kültür Merkezi’nin (BKM) arkasında hizmet vermeye başlamıştı. Buraya bir tarafından merdivenle, diğer tarafından yokuş çıkarak erişilmekteydi. Yani tam da anlatılmak istenen Zonguldak dokusuna uygun bir yerdeydi. Ne var ki Zonguldak insanı kent merkezini gerçekten de 629 adımlık çarşı içi olarak bellediğinden olsa gerek, kentin ara sokaklarında kalan yerlerini bir türlü benimseyememiştir. Burarlarda açılan dükkânlar ve özellikle de Merdiven Kitabevi, Çekirdek Sanat Evi gibi kültürel mekânlar hak ettikleri ilgiyi görmemişlerdir. Daha sonra Atatürk Kültür Merkezi (AKM) karşısında, üzerindeki motifleri ile de ilginç eski bir eve taşınan Merdiven Kitabevi, burada hüznü bir tabelaya adı asılı olarak adeta merdivenden çıkmaya üşenen Zonguldaklılara selam vermektedir. Çekirdek Sanat Evi’ni açan yontu sanatçısı Sabahattin Keser’in durumunda ise kentte sanata gerçek anlamda verilen değerin sıkıntılı oluşu daha iyi anlaşılmaktadır. Şeftali çekirdeğinden bile yontu yapılabileceğini gösteren Sabahattin Keser maddi sıkıntıları bir süre taşımasına rağmen sonunda Zonguldak defterini kapadı ve memleketi Sinop Ayancık’ta seramik sanatçısı kızı Eylem Keser ile 2016’da Çömlek Sanat Atölyesi’ni açtı. Sabahattin Keser birçok kere Zonguldak’ta “Sanat Sokağı” temasını ortaya atmış, konuşulmasına, tartışılmasına vesile olmuş, mücadelesini vermiş biridir. Bu anlamda ba-

3 Ölü Müzisyen, Mete Arif Tokmak. "Dalton Kardeşler" olarak da bilinen, milenyuma az kala ispirotodan zehirlenerek ölen, kentin hafızasında kalmış 3 Çingene müzisyen kardeş anısına.

zı Batı ülkelerinde görülen, sanatçıların eski ve kullanılmayan binalara girerek kültür merkezi haline dönüştürmeleri eylemini dahi TTK'nın kullanılmayan binaları için önermiştir. Bu düşüncenin bir ucu da, bu tür yapıların birçok kişi ve kuruma aktarımı gerçekleşmesine rağmen sanatçılar için buluşabilecekleri ve üretebilecekleri bir mekân olarak yetkililerce verilmemesine çıkar. Yerel yöneticiler zaman zaman, özellikle seçim dönemlerinde, söz veriyormuş gibi bazı hamleler yapar, ardından kaybolurlar. İstenilen yer ise ya bazı esnafa yâr olur ya da bir odaya mekân olur ama kültürel bir merkez asla olmaz. Bu deneyimleşmişlik dönem dönem sanatçı çevresini arayışlara sürüklemiştir. Bazı dönemlerde kömür silolarının kömür tozundan geçilmeyen yerleri sanat sokağı için mekân olarak düşünülmüş fakat bu dahi gerçekleştirilememiştir Zonguldak'ta. Oysa her dönem için farklı alanlarda etkinlik üreten, sanatla uğraşan insanlarla da canlı kültürel bir havzadır Zonguldak. Karikatürcüsü, fotoğrafçısı, tiyatrocusu, halk oyuncusu dirsek dirseğe ve yüz yüzedir. Her biri ayrı bir macera yaşasa da kenttin çağdaş yüzü onlardır.

Yıllardır tiyatro ile uğraşan özel topluluklar maddi sıkıntıları aşmak için çalışacak yer bulmakta zorlanırlar. Geçimini oyunculuktan sağlayan Şenol Dönmez ustalaşmıştır sahnelerde. Onu palyaço kılığında bir firmanın açılışında caddede çalışırken de görebilirsiniz. Ama farkında olmadan önünden geçebilirsiniz de. İşinin parçasıdır bu. O da örneğin Sahil Kafe'de sizi tanısa bile farkınıza varmadan yanınızdan geçip giderken, içinde akşam oynayacağı oyunun tiradını mırıldanmaktadır belki de...

Bu mekân ihtiyacı, İFSAK (İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği) yönetiminde de bulunmuş fotoğraf sanatçısı İbrahim Akyürek'i SergiOdası adı altında Zonguldak'ın uzun süreli ilk ve tek sanat etkinlikleri ve sergi salonu mekânını oluşturmaya itmiştir. Akyürek, ailesinden kalan iş yerlerinden bazıları boşaldıkça oraları yeniden iş yeri olarak kiralamak yerine eski kitap ve dergilerin bulunabildiği sergi, söyleşi, film izleme mekânları haline dönüştürmüştür. SergiOdası 2016 yı-

lı itibariyle 16. yaşını kutlamıştır. Çarşı içinde ve Soğuksu semtinde iki mekân, özellikle Zonguldaklı sanatçıların eserlerini sergileyebildikleri ve çeşitli kültürel yayınlara ulaşılabilen bir işlevselliğe sahiptir.

Merdiven Kitabevi, Çekirdek Sanat Evi, Sergi Odası'ndan önce de sanatçıların buluştukları mekânlardan bahsetmek gerekirse, şair ve dergici Mehmet Yılmaz Karaibrahimoğlu'nun 1991-1996 yıllarında açtığı ve pek çok etkinliğin gerçekleşmesinin de temellerinin atıldığı Uzun Çarşı'daki Karya Kitabevi'ni kesinlikle saymak gerekir. Burada imza günlerinin yanı sıra *Uğraş* adlı kültür sanat dergisinin temelleri atılmıştır. *Uğraş* şair, yazar ve çizer takımının buluştuğu bir dergi özelliğini 12 sayı devam ettirmiş ve maddi sıkıntılar yüzünden Karya Kitabevi gibi kapanmak zorunda kalmıştır. Yine Mehmet Yılmaz Karaibrahimoğlu'nun da içinde bulunduğu kültür ve sanat dünyasında çabalayan Zonguldaklı insanlar, özellikle 1980'li yıllarda ve 1990'ların başında TUSAK (Turizm ve Sanat Kooperatifi) çatısı altında toplanmışlardır. Uzun süre Merkez Çarşısı karşısındaki iş hanlarından birinin en üst katında faaliyetlerini yürüten TUSAK'ta, önce Oktay Yaşar Hancıoğlu'nun, ilerleyen yıllarda da Ayhan Kiraz'ın yönetim kurulu başkanlığı altında, Hikmet Türen, Kadir Şişginoğlu, Özer Başar, Kadir Tuncer, Birol Üzmez gibi farklı branşlarda birçok yazan, çizen, fotoğraf çeken, tiyatrocu, müzisyen katkı sunmuştur. TUSAK çatısı altında düzenlenen ve uzun yıllar devam eden etkinliklerden biri Karikatur sergileriydi. Bu sergi etkinliği altında Behzat Taş, Cahit Çelikel, Mehmet Baltaoğlu, Fahri Eyican, Enver Malkoç, Cengiz Koca, Şafak Tortu, Nusret Öztürk, Kurtuluş Ayyıldız, Mete Arif Tokmak, Oytun Idil, Ruhi Köktürk, Kürşat Coşgun, Ayhan Kiraz ve Melih Bilgin gibi Zonguldaklı karikatüristler heyecan yarattılar.

Çaycuma'lı karikatürist Sezai Oruç ise yıllarca Çaycuma'da kendi çapında direndi, karikatürleri ile yerel ve ulusal basında boy gösterdi. Ne ki amansız bir hastalık onu en verimli dönemlerinde hayattan ayırdı. Biraz da yalnızlığın karikatürcüsü olarak emeklerine sahip çıkılması gerektiğinden, Zonguldaklı ka-

rikatüristlerden Behzat Taş ve Kürşat Coşgun onun karikatürlerini bir kitapçıkta toplayıp görünür hale gelmesine yardımcı oldular. Kürşat Coşgun, ilk olarak Saffet Can ve Ümit Karatoğlu'nun hatırlattığı bir başka Zonguldaklı karikatürist Burhan Solukçu'nun yaşam öyküsünü, akademisyen titizliği ile neredeyse bir tez çalışması olarak kitaplaştırdı. Yıllar sonra kopmuş oldukları baba kentine gelen Burhan Solukçu'nun oğlu arşivlenmesi gereken birçok belgeyi Kürşat Coşgun'a teslim ederken mutluydu. Burhan Solukçu, Rıfat Ilgaz'la İstanbul'da sanatoryumda hasta iken tanışıp karikatüre yönelmiş önemli bir çizerimizdir. Zonguldak Kozlu'da maden kuyularında çalışan bir madenciyken, gitme nedeni de işte bu zor şartlarda yakalandığı ince hastalıktır.

1990'lı yılların başında Zonguldak'ta gerçekleştirdiğimiz Karikarmakatür sergilerindeki ağırlıklı madenci karikatürlerini gören genç bir maden mühendisi, "madene girmeden maden karikatürü çizilmez" diye eleştirmişti biz karikatürcüleri. Mars karikatürü çizmek için Mars'a mı gitmek gerekiyordu? Kaldı ki kömür konusu yer altındaki madencinin yaşam biçimi değildi sadece... Yer üstündeki Zonguldaklı da Çatalağzı Termik Santrali ve binalardan yükselen kirli havayı solurken, iş şartları açısından sadece kömür işletmesine bağımlıyken, kendisi olmasa bile ailesinde mutlaka birileri bu kömür işi ile doğrudan ya da dolaylı ilişkiliyken bir şekilde işin içindeydi. Zonguldaklılık biraz da kömüre bulaşmak demekti. Karaelmas tozlarının burnunu sızlatmasıydı, boğazında örgütlenmesiydi. O yüzden ters değil, garip de değil. Maden kentleri bütün dünyada biraz da politikanın âlâsının yapıldığı, kentsel yaşamın madenci kenti imgesiyle disipline edildiği, düşünce üreten yerlerdir. Zonguldak da ressamıyla, şairiyle, müzisyeniyle, tiyatrocusuyla, filmcisi ve edebiyatçısıyla ürettikçe üretmiştir. Tema genelde maden de olsa, Zonguldak da olsa, asla evrensel ilkelerden ayrı şeyler değildir. Bir türlü var edilemeyen bir sanat sokağında toparlanamamasalar da, Zonguldak yereli en az otuz sanat uğraşanını her daim herhangi bir etkinlik macerasında zorlanmadan bir araya getirebilme güvencesi verebilen bir kettir.

Eski kitapların satıldığı Z Sahafı da sanatla ilgilenenlerin uzun süre buluşma mekânları arasında saymak gerekir. Önce-leri Papila İş Hanı'nda, bir süre şimdi Zonguldak'ın en bilinen yerlerinden Sahil Kafe'nin üstündeki alanda, daha sonra AKM yokuşu üzerinde ve nihayet BKM girişinde Z Sahaf hizmet ver-meye çalışmıştır.

* * *

Kısa film deneyimlerinden sonra ciddi olarak maden ve ma-denci temalı belgesellere yönelen yönetmen Metin Kaya, ku-yumculukla geçen hayat öyküsüne birbirinden başarılı eser-lerle devam vermiştir. Onun ekibinde sıklıkla maden teknike-ri Aladdin Kara'yı, madenci emeklisi şair ve yazar Osman Gü-nay'ı, maden emeklisi ve tiyatrocü Fahri Bozbaş'ı, müzisyen Ahmet Özer'i, yani farklı disiplinlerde ama aynı havayı soluyan kişilikleri görmek mümkündür. Bu Zonguldak'ta bir kere daha madenci ile sanatçı imgesinin ne kadar iç içe geçtiğini, birbiri-ni tamamladığını gösteren başka bir örnektir.

Bugün kentin merkezinde bulunan Belediye Kültür Merkezi (BKM) her yıl yüzlerce sanatçı adayı veya meraklısına piyano-dan tiyatroya, resimden el işlerine kadar birçok disiplinde kurs hizmeti veriyor. Kültür merkezinin müdürlüğünü yapan Abdul-lah Bakır ve hem etkinliklerde yer alan hem de eğitim veren Fe-dai Madan, Engin-Şenay Çöl gibi isimler, yıllardır bünyelerinde topladıkları başka eğitmenler ile de yoğun çalışmalarla başarılar yakalıyorlar. İçindeki küçük tiyatro salonu, şehrin de boynunda ısıldayan bir inci gibi gurur vesilesi. Aynı binada, 38 yıldır kent-te etkinliklerini sürdüren ZOFOD (Zonguldak Folklor Derne-ği) ile bütünleşmiş Mehmet Yıldız'ı iş yerinde bulabilirsiniz. ZO-FOD'un onursal başkanlarından Can Polat Pamay'ın adı, kent-te Behçet Necatigil (1941), İlhan Berk (1946) gibi Çelikel Lise-si'nde öğretmenlik yapmış Türk edebiyatının önemli isimleri ka-dar, bu öğretim kurumuyla sık sık yan yana gelmektedir. Pamay, değer verilen bir isim olarak şehrin kültür tarihine geçmiştir.

Çelikel Lisesi, Erdal Erdem gibi son yıllarda yoğun üretim sergileyen genç bir şairi bünyesinden çıkardı. Yaprak Öz ise

TED Zonguldak Koleji Vakfı Özel Lisesi'nde okumuş, roman ve şiir kitapları ile etkin ses veren bir yazar. Zonguldak Atatürk Anadolu Lisesi'nden mezun olan Üstüngel Arı, roman ve dergicilik anlamında izler bırakmaya başladı.

Bu güzel haberlere rağmen, eskiden beri Zonguldak'taki okullarda gençlerin genel olarak teknik veya sayısal diye adlandırılan bölümlere yönlendirildiğini bilmek üzücü. Zonguldak uzun yıllar kömüre dayalı bir kent olduğu için, Hacettepe Üniversitesi'ne bağlı bir fakülte iken daha sonra Zonguldak Karaelmas Üniversitesi ve nihayet Bülent Ecevit Üniversitesi olan kurumda, teknik bölümler her zaman ağırlıklı oldu. Binlerce öğrenci kapasitesi olan Bülent Ecevit Üniversitesi'nin kendi öğrencileri, ilginç ve bağımsız çabalar ile sanatla da iştigal ettiler. Bu çabaları çeşitlendirmek ve ayrıntılandırmak belli bir yazı konusu olur. Ancak "Şişedeki Balık" fanzini gerek etkinliği, gerek özgünlüğü ile burada bahsi geçmesi gereken bir öğrenci çabasıdır. Fanzini çıkartan öğrencilerden Aslı Alpar Salman, ulusal ölçekte önemli bir kadın çizer olma yolunda ilerlemektedir. Aslı imzasını önce "kedi patiği" (kedi koruyucularından biri olduğu için) olarak attı. Aynı türde başka bir çizer imzası olduğunu öğrenince "adım izi"ne yöneldi. "Adım İzi" başlığında bir blog sayfa ile de üretimlerini sergileyen çizer, daha çok kadın, vegan, kedi, ülke ve dünya gündemi, edebiyat, zaman zaman da Zonguldak konularına eğiliyor. Aslı gibi birçok üniversite öğrencisinin öğrenci kulüplerinde duyarlı çalışmalar yaptığını ayrıca belirtmeliyim. Bunlardan biri üniversite öğrencilerinin kendi emek ve çabaları ile yine masraflarını kendilerinin karşıladığı "Gülümseyen Merdiven" (2009) adlı kısa filmidir. Çocukları güldürmek için bir çamaşır ipinde cambazlık yapmaya çalışırken düşüp kırmızı burnunu kaçıran ve bütün bir mahalle ile birlikte top şeklindeki kırmızı burnunun peşinden koştu-ran çılgın bir öyküye sahip kısa filmi Soner Salman yönetmişti. Elbette konu, üniversite öğrencilerinin Zonguldak dışından gelmelerine rağmen Zonguldak'ın merdivenlerine sevgi ve saygı duruşlarını gösteriyordu. Aynı ekibin ve üniversitedeki sinema kulübü öğrencilerinin ürettikleri kısa filmlerin doküman

ve içeriklerine üniversite kütüphanesinin sahip olmamasını gelecek adına büyük bir kayıp olarak nitelendiriyorum. Öğrenci gözünden kent hakkında bir başka bakış buralarda saklı çünkü. Bünyesinde bu çabalara yer açmayan üniversitelerin ciddiyetini sorgulamak gerekir. İleride tarihsel nitelik de kazanması muhtemel olan bu kayıtlar kimin tarafından korunacaktır? Maalesef genel anlamda üretilen özgün sanat eserlerinin büyük sorununu budur. Üniversiteye yönelik eleştirilerim tüm bu kültürel etkinliklerin bir izdüşümünün ciddi olarak ancak orada toparlanabileceğine olan inancım yüzünden. Kısa film, belgesel, karikatür, fanzin gibi birçok özelliği olan ürünün belli bir mekânda bulunmaması, araştırmacıların onlara ulaşmasını zorlaştıracaktır. “Ekinist” ve “Kaset” gibi son dönemlerde basılı yayın olarak yine gençlerin çabalarından oluşan üretimlere tanık olduk. “Zonkişot” adı altında önce “Çizgili Edebiyat” alt motto-su ile dört sayı yayınlanan, sonra farklı bir kadro ile ama aynı mantığa bağlı kalarak devam eden bir yayın da Zonguldak’taki sanat tutanağına katkı sunmaya çalışıyor.

* * *

Bu yazı özellikle 1980’lerin sonlarından 2016’ya kadar geçen süreçte Zonguldak’ta birçok etkinliğin, kişinin, kurumun sanatsal izlerini detaylarına girmeden hatırlatma amacını gütmekteydi. Kronolojik bir sıra takip edilememesinin ve pek çok değerli ismin de içerikte yer almamasının yazının kusurlarından olduğunu yazı sahibi kabul eder. Fakat bu kusurun kentin genel niteliklerinden olan boş vermeciliğe dair bir eleştiri de olmasını yazarı rica eder. Örneğin 2014 yılında aramızdan ayrılan gazeteci Çetin Sezgin’in coşkusu ile yerel gazeteler hiçbir zaman kültür sanat sayfalarını etkinleştiremediler. Bu sayfalar gazetelerde yer doldurmak gibi hissettirildi ve sanatçıların toplanma ve ürünlerini sergileme alanlarından biri olabilecekken garip tanıtımların yapıldığı, göze çarpmayan şeylere dönüştüler. Kentte üretken olan yazarçizerlerin gündemde olmasını sağlayacak medya ve basın yok değil. Ne ki bunları düzenli ve oturmuş olarak kabul etmek de mümkün değil. Elbette üretim-

leri değerlendirip, olumlu veya eleştirel bakışlarla katkı yapabilecek gazeteci-yorumculardan fazlaca bahsedemeyeceğiz. *Halkın Sesi* adlı yerel gazete kentte özgün duruşu ile bir farklılık yaratmaktadır. Gazeteci Mustafa Özdemir, ajans gazeteciliğinden gelen tecrübelerini yine gazetecilik adına yaratıcı ve üretimsel olarak zaman zaman kullanmış, kentte basın yoluyla sanatseverlerle buluşmaya çalışan üreticilere açık olmuştur. Gülden Işık, son yıllarda bu gazetenin içeriğinde düzenli olarak şiir sayfaları yöneterek hatırı sayılır ölçüde bir şiir severin aracısı olmuştur. Yine Özdemir'in gazetesi mümkün olduğunca düzenli kültür sanat sayfası yayımlayarak okurunun bilgilendirilmesine katkı sunuyor. Bu gazetenin çok zor koşullarda çıkarıldığına tanık olan biri olduğum için Mustafa Özdemir'i de Zonguldak'ta sanat deyince önemsemediğimi belirtmek isterim.

Halkın ise bu tür kültürel yazılara, eleştirel-yorumcu-yapıcı çabalara sahip çıktığı, bunları en azından medyadan ve basından talep ettiği genel olarak söylenemez. Bu yüzden taşrada sanat adına ne yapılyorsa aslında Zonkişotluktur. Bunları uzatmak mümkün... Ancak Zonguldak'ta sanatçı olmak deyince görünür olmak ve olmamak arasında seçim yapıldığını düşünmek gerekir. Son yıllarda gençlerin birçoğunun Zonguldak'ta eserlerini sergilemeyi veya duyurmayı o kadar önemsemediklerini gözlemleyebiliriz. Buna eskiler de dâhildir hatta. Oysa Zonguldak bir zamanlar İstanbul'la yarışıyordu kültürel bir merkez olma anlamında. Ya da en azından eskiler öyle yazıp çizmişler, söylemler bırakmışlar geriye... Buna dair izleri arşivleri karıştırınca bulmak mümkün. etin Sezgin'in emekleri *Arayış*, *Yeni Adım*, *Halkın Sesi*, *Karaelmas Gazeteciler Derneği Bayram Gazeteleri* arşivlerinde duruyor. *Yeni Adım*, *Doğru Haber*, *Halkın Sesi* gazetelerinde zaman zaman yönettiğim kültür sanat sayfalarını büyük bir heyecan duyarak üstlenmiştim. Ne ki en çok da yer doldurucu gibi hissetmeye başladığımda kendimi boşuna yıpratığımı düşünmeye başlayıp, açıkçası yıldım. Elbette hiçbir şey boşuna değil aslında. Çok güzel etkinliklere katıldım. Onların basında dili olmaya çalıştım. Herkesle empati yapmaya çalışma huyumu geliştirdim. *Yeni Adım*'da Cumartesi yayınlanan-

cak sayfamı doldurabilmek için Patrick Süskind'in *Koku* romanını birkaç günde okuyup bir tam sayfa yorumlamaya çalıştım. Yazdım, çizdim, kısıtlı imkânlarla araştırdım... Çetin Sezgin Ağabey'in enerjisine asla ulaşamadım. O zamanlar Site'de, Devlet Hastanesi'nin üstünde bulunan Sağlık Yüksek Okulu'nda bölümün müdiresi Profesör Ayşe Ocakçı'nın destekleriyle kurduğumuz Karikatür Kulübü'nün kendi çapındaki çalışmaları için bir gün boynunda fotoğraf makinesi ile genç ve acar bir muhabir gibi geldi Çetin Ağabey. Hep öyleydi de zaten. Bize verilen sınıfın içindeki çizimlerimizi tek tek çekti, en iyi kareyi bulmak için sıraların üzerinden baktı; ayrıcalığı işini coşkuyla yaptığı için. Çetin Ağabey'in asıl uğraşlarından biri spor muhabirliği ve özellikle de hentboldu. 1994 yılında çıkardığı, çıkmasına katkıda bulunduğu, çoğunluk el emeğiyle özenle oluşturulmuş Hentbol Bültenleri'nde Seyhan Cengiz adlı, 1948 Zonguldak doğumlu, genç yaşta vefat eden bir çizerdan bahseder. Daha sonra birçok kereler fırsat buldukça onunla ilgili anılarını yâd eder ve ne kadar yetenekli olduğu üzerinde dururdu. Bu örnekte görüldüğü gibi eskiden gazete sayfalarında beraber çalıştığı arkadaşlarına olan vefasını da anmak gerekir.

Yerel basının yıllarca "Mega Star" olarak adlandırdığı ve orijinal bestelerini haber yaptığı, genç yaşta yitirdiğimiz Engin Erdem de gazetecilik geçmişisi olan, sevilen biriydi. Ayağı çıplak çingene çocuklarına valilik binası önündeki merdivenlerde oturup şarkı söyler, sevdiklerine "seni seviyorum" diye uzaktan takılırdı, Gazi Paşa Caddesi üzerinde.

Mehmet Yılmaz Karaibrahimoğlu, bu Gazi Paşa Caddesi sifitirmelerine kim bilir kimleri de düşünerek ve kendini katıştıracak "Bir Deli Daha" şiirini yazmıştır. Yetenekli bir tiyatrocu olabilecekken trajik bir şekilde yaşayıp, Gazi Paşa Caddesi'nin en parasız sakini olarak hayatı sona eren Şakir Atmaca, "Japon tavuğu; üçgen simit; babaanne ve çocuk" esprileri ile yüzlerce kere insanları güldürmüştür. "Dalton Kardeşler" diye de hatırlanan, bu kitapta kendi elimden çıkan çizimlerini bulabileceğiniz üç Çingen müzisyenin gerçek hikâyesi ise çok çarpıcıdır. Yıllarca ellerinde keman, cura, darbuka bir birahanedan di-

ğerine geçerken horlanmış, topladıkları bahşişlerle de alıştıkları kolonya ve ispirto gibi ucuz uyuşturuculara yönelmiş, milenyuma birkaç gün kala hep birlikte izbe bir yerde zehirlenip ölmüşlerdir. Güllü Dayı ise sürekli yürüyen, yakasından gülü eksik etmeyen, kendi halinde, ısrar ederseniz Zeki Müren'den şarkılar söyleyen şeker bir kent sakiniydi.

Bu yazı için zamanım daraldıkça konuya bile giriş yapamadığımı görüp başladığıma da biraz pişman oluyorum. Aslında söylemek istediğim birçok şeyi hem zamansızlıktan söyleyemiyorum, hem üzerine uzun süre çalışılması gerektiğini düşünmekten kendimi alamıyorum. Ne ki çok hızlı hareket etmenin gerektiği bir süreçte birçok parçaya bölünmüş bir halde yaşıyoruz. Arada bu tür yazılara dönüp gözden geçirmek ve elbette eksiklikleri tamamlamaya çalışmak gerek. O yüzden kimse kusura bakmasın. Bugün Kömür Karası'ndan Levent Özger'i gördüm. Birçok kişiye sanat müziği koro şefliği yapmış ud sanatçısı... Yazıya yerleştiremediğim bir eksikliktir. Tıpkı çok değerli Mustafa Eyriboyun hocamdan bahsedememek gibi. Kültürel-sanatsal etkinliklerin Çaycuma temsilcisi Mevlüt Kırnapçı gibi; ressam Osman Zeki Oral ve öğrencileri Uğur Kaynar, Ayla Çetinkaya gibi... Canlı performans yapmasına biraz da benim ısrarlarımın sebep olduğu, sokakta da resim yapılabileceğinin örneği Mehmet Kılıç gibi. Filyos temsilcimiz mask sanatçısı Mehmet Türkçelik öğretmenimiz gibi. Hep bir şeyler yapmak istemiş biri olarak tanıdığım ama örneğin şu eski müzisyenleri Zonguldak Sanat Günleri için bir araya toplamayı başarmasına rağmen istediği sahne düzenini kuramadığı için çabasını es geçmek istemediğim gitarist Burak Yüce'yi de anlatmak isteği geçiyor aklımdan. Gençlerin önemsenmeyen ama bence değerli çabalarına bir örnek çünkü... Bu konuların akışını bu yazıda toparlamak zaten mümkün değildi galiba. Deyin ki İrfan Yalçın'ı yeteri kadar anlatmadığın için hatalısın! Haklısınız da; oradan buradan kırpıp bu yazılara verdiğim zamanlar, kültür sanat sayfaları yaptığım zamanlardan beri hissettiğim çaresizliklerle pek alakalı. Okur nerede? Sanatsever nerede? Kültür insanları nerede? Bunları taşıırken onlardan hiç ses çıkmıyor.

“Zonguldak gibi bir taşrada sanatçı olmak biraz da budur” yazarım o zaman ben buraya. Hem sanatçısısın, hem sanatseverisin, hem kültür insanısın, hem organizatörüsün, hem tutunamayanısın, hem yazarısın, hem çizerisin bu kentin. Rüştü Onur gibi sabaha karşı işçilerimin saçak altında uyudukları bir saatte ılık çalarak geçerim; giderim; ben bu şehri Orhan Veli kadar iyi bilirim... Kemikleri sızlar köklerimin, bulutlara değer ağrıyan yapraklarım; koro halinde yazamadıklarım sıraya girer. Bir Mine Yörük mesela şimdi şu vakitte ikizlerini uyuttuktan sonra Kapuz’da bir evde çizim yapıyordur kesin. Eğer kedilerini doyurdularsa Kemal ve sevgili eşi Hikmet Kuşhan emektar daktilo başında bir hatıratı *Halkın Sesi* yazarı Sermet Aksu vasıtasıyla aktarmak için değerlendirme yapıyorlardır, masanın üzerinde zamanında bir gazeteden kesilmiş birçok sanat yazısı, eski fotoğraf, kitap ve not alınmış cümleleri toparlamaya çalışarak. Ha bir de genç Kenan Bahşi yeni bir aşk şiiri üzerinde çalışırken Facebook’tan yeniden paylaşmıştır, “geceleri sanatçılara bırakın, en çok da şairlere” dizelerini...

*Zonguldak üzerine
kültürel incelemeler*

Zonguldak'taki madenci ve çöpçü katırlar¹

FIGEN UZAR ÖZDEMİR

...
Tek başına
Çeker götürür vagonları, Alagöz!
At değil, eşek değil,
Alagöz, ocağın soylu katırını!
Yer altında,
Pir aşkına
Taaa Jerminal'lerden beri çalışır,
Bir avuç arpa hatırı.

...
Yeter bu ocak ağzı aydınlığı,
Alaca karanlık!
Bir menzile bin kez
Ulaşıp ulaşıp dönmek...
Yeter ışıksız ortalık
Ne bir avuç arpa
Ne bir tutam ot...
– RIFAT ILGAZ²

Katır denince çoğumuzun aklına kırsal bölgelerde taşımacılık için kullanılan bir hayvan geliyordur büyük ihtimalle. Zorlu coğrafi koşullara alışkın, sıcağa ve soğuğa dayanıklı olması sebebiyle engebeli ve dağlık yörelerde, nemli ya da kuru iklimlerde yük taşımacılığında katır kullanımı yaygın. Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1980'lere kadar Türkiye'nin en önemli kent ve sanayi merkezlerinden birisi olan Zonguldak içinse katırın yük taşımacılığının yanı sıra başka anlamları var. İlk olarak 19. yüz-

1 Bu konuyu çalışmamı öneren Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Erdem Dirimeşe'ye teşekkür ederim.

2 Ilgaz, R. (1987), *Ocak Katır-Alagöz* (Şiirler), Çınar Yayınları.

yıl sonlarında Zonguldak'ta taş kömürü madenciliğinin başlamasıyla beraber katırların maden ocaklarında kullanımı başlıyor. Böylelikle maden işçisi statüsünde çalıştırılan madenci katırlardan bahsetmeye başlıyoruz. Zonguldak için katırın bir anlamı daha var: Hiçbir aracın giremediği, dik merdivenlerin ve dar sokakların bulunduğu kentin tepelerindeki mahallelerde çöp toplamak. Burada da belediyenin çıktığı ihale sonucu belli bir süreliğine kiralanan çöpçü katırlardan bahsediyoruz. Kentte bir de eşya ve kömür taşımacılığı için kiralanan katırlar var. Bu katırların sahipleri genellikle geçimini katırcılık gibi enformel işlerden sağlayan "Roman" kent sakinleri. Fakat ben bu yazıda kiralık katırlardan değil, madenlerde ve belediyede uzun süreli çalışan "kadrolu" katırlardan bahsetmek istiyorum.

Katırların madende ve belediye temizlik işlerinde çalıştırılması Zonguldak'a özgü bir durum değil aslında. Dünyanın farklı pek çok yerinde katırlar hem madenlerde hem de çöp toplama işinde çalışıyorlar. Zonguldak örneğinde karşımıza çıkan ise işçi katırların pek bilinmiyor ya da görmezden geliniyor olması. Bu yazıda yapmak istediğim, insanlar için çalışan katırların insanlar tarafından görmezden gelinmesi özelinden yola çıkarak hem Zonguldak'ın bir özelliğini sunmaya çalışmak hem de insan-hayvan ilişkilerine eleştirel bir bakış sunmak. Katırların madencilikte kullanımını incelerken kapitalist üretim tarzına; çöp toplamada kullanımını incelerken kentin zorlu koşullarına ve genelde de kentte hayvanların kullanımı üzerinden insan-hayvan ilişkilerine, kentte hayvanların görünmezliğine ve hayvan sömürsüne eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmak istiyorum.

20. yüzyıl başlarında Avrupa'da maden ocaklarında katır çalıştırılmış. Hatta 1990'ların sonuna kadar İngiltere ve ABD gibi ülkelerde maden ocaklarında katır kullanılmaya devam edilmiş. Hribal, İngiltere'deki kömür üretiminin 1800'lü yıllarda 10 milyon ton iken Birinci Dünya Savaşı arifesinde 287 milyon tona çıktığını belirtiyor ve hemen arkasından üretimdeki bu artışın esas aktörlerinin atlar ve katırlar olduğunu ekliyor.³ 1999

3 Hribal, J. C. (2003), "Animals are part of the working class: A challenge to labor history", *Labor History*, 44 (4): 435-453, s. 447.

yılına kadar “taş kömürü midillisi” adı verilen midillinin madenlerde çalıştırıldığı İngiltere’de 1913 yılında 70 bin civarında midilli çalıştırıldığı tahmin ediliyor.⁴ Fakat bu tarihsel bilgidен yola çıkarak kolayca “madende katır kullanımı bir Avrupa icadıdır” diyemeyiz çünkü Osmanlı döneminde de katırların taşımada kullanıldığı, hatta katırcılık diye bir meslek kolunun olduğunu biliyoruz. Maden ocaklarındaki katırlar, boş kömür vagonlarını madene indirip dolu vagonları madenden çıkarmak, göçük ya da patlamalarda arama kurtarma çalışmalarına yardımcı olmak ve göçük temizlemek gibi işlerde çalıştırılmışlar/çalıştırılıyorlar.⁵ Avşaroğlu, katırların 6 aylıkken maden ocağına getirildiğini ve 25-30 yıl burada çalıştıklarını belirtirken;⁶ Gelik Beldesi’ndeki maden ocağında katırlara bakmakla görevli bir seyis katırların 4 yaşında işe başlayıp 20 yaşında ocaktan emekli olduklarını söylüyor.⁷ Madende çalıştırılan katırların hiç gün ışığına çıkarılmadıklarına dair bilgiler olduğu gibi 24 saat yer altında, 24 saat yer üstünde tutulduklarına dair anlatılar da mevcut.⁸

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Zonguldak’taki maden ocaklarında katırların çalıştırıldığına dair kayıtların varlığından bahseden Avşaroğlu, 1940 yılında çıkarılan yasa ile maden ocaklarının EKİ’ye (Ereğli Kömür İşletmeleri) devredilmesinden sonra madende çalışan her bir katırın kayıt altına alındığına dikkat çekiyor.⁹ Bu zabıtlarda katırların yaşı, mali değeri ve en ince ayrıntısına kadar fiziksel özellikleri yazıyor. Devlete ait taş kömürü işletmesi olan EKİ, TTK (Türkiye Taşkömürü Kurumu) olduktan sonra da, 2001 yılına kadar Zonguldak ve çev-

4 www.horsecollaborative.com/pit-ponies-working-in-a-coal-mine/ Erişim tarihi: 21 Şubat 2017.

5 “TTK’da görevli son katır da öldü”, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/58520.asp#BODY> Erişim tarihi: 23 Ocak 2017.

6 Avşaroğlu, N. (2010). “Madenlerde çalıştırılan son katır”, *Mühendislik Mimarlık Öyküleri-IV*, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Ankara, s. 119-128.

7 “Zamanın Süzgecinde Katırlar-I. Bölüm” Belgeseli, 2013. (TRT Belgesel için Modern Yapımlar tarafından yapılmıştır.)

8 Avşaroğlu, a.g.e., s. 126.

9 Avşaroğlu, a.g.e.

resindeki madenlerde katır çalıştırmış. Bugünlerde ise bazı özel maden şirketleri ve kaçak ocaklar katır çalıştırmaya devam ediyor. Zonguldak'ta yaşayanların çoğu katırların madenlerde hâlâ çalıştırıldığından habersiz. Çoğu Zonguldak sakininin habersiz olduğu bir diğer mesele de katırların çöplerini topluyor olması.

Gece yarısı mesaiye başlayıp sabahın erken saatlerinde işlerini bitiren çöpçü katırların varlığı Zonguldak'ta yaşayanların çoğunu şaşırtıyor. Gece 11'de samanı, arpası ve suyu verilen katırlar, başlarında bulunan belediye işçileriyle beraber gece 12'de iş başı yapıyorlar ve sabah saat 7'ye kadar kentin çöp arabası giremeyen merdiven ve sokaklarında çöp topluyorlar. Belediye işçileri katırların semerleri üzerine konan çöp kovalarını dolduruyorlar ve kovalar dolunca katırlarla beraber ana caddeye inip dolan kovaları boşaltıyorlar. Gece boyunca katırlar ve işçiler merdivenli sokakları tekrar tekrar inip çıkıyorlar.¹⁰ Kentin çöplerini katırların topluyor oluşu kentteki Zonguldak Hayvan Hakları Derneği'ni (ZONHAYDER) rahatsız ediyor fakat kentin engebeli coğrafi koşulları nedeniyle meşrulaştırılan hayvan emeği kullanımına karşı yapılabilen tek eylem, hayvanların sağlık kontrolünden geçirilmesi ve çalışma ve bakım şartlarının iyileştirilmesi.¹¹

Fakat Zonguldak bu anlamda da biricik değil. Kentsel planlama sorunları yaşayan Brezilya, Meksika, Arjantin gibi ülkelerde ve eski kent dokusu korunduğundan çöp arabalarının turistik nedenlerle sokulmadığı Türkiye'de Mardin¹² ve İtalya'da Sicilya¹³ gibi yerlerde de katırlar çöp ve atık kâğıt toplamada kullanılıyor. Bu örneklerden yola çıkarak çöpçü katırların varlığını plansız kentleşmenin bir yansıması olarak da düşünebili-

10 "Zamanın Süzgecinde Katırlar-I. Bölüm" Belgeseli, 2013.

11 "Çöpçü katırlar sağlık kontrolünden geçti" <http://www.iha.com.tr/zonguldak-haberleri/copcu-katirlar-saglik-kontrolunden-gecti-zonguldak-604627/> Erişim tarihi: 21 Şubat 2017.

12 "Italian donkeys sent to Turkey's Mardin to help collect trash", <http://www.hurriyetdailynews.com/italian-donkeys-sent-to-turkeys-mardin> Erişim tarihi: 22 Şubat 2017.

13 "Four-Legged Garbage Collectors Hit Sicilian Streets", <http://abcnews.go.com/International/story?id=3160105> Erişim tarihi: 22 Şubat 2017.

Fotoğraf: Ayhan Kaya.

riz elbette. Fakat ben bu makalede hem çöpçü hem de madenci katırları birlikte düşünerek başka bir noktanın altını çizmek istiyorum. Bu da kentteki katırların görünmezliği ile kentin görmezden gelinmesinin paralelliği.

Emekçi katırlar Zonguldak'ta görünmezler. Madende çalışanlar yer altında olduklarından görünmüyorlar. Çöp toplayanlar ise yer üstünde çalışıyor olmalarına rağmen mesailerine gece yarısı, yani kent sakinlerinin çoğu evlerine çekildikten sonra başladıkları için görünmüyor ve görülüyorlar. Bu görünmezlik, görmezden gelinen bir kent olması sebebiyle Zonguldak'ın görünmezliğine çok iyi bir analogi oluşturuyor aslında. Zonguldak, maden ocaklarının eski değerini kaybetmesi sonucu ve işçi hareketinin kentten tüm ülkeye yayılmasının

önlenmesi amacıyla bilinçli olarak görmezden gelinmiş ve geri bırakılmış bir kent. Cumhuriyet Dönemi'yle başlayan şaşaalı günler 1980'lerin özelleştirme politikalarıyla beraber yavaş yavaş kaybolmuş. Bu önemsenmeme hali kentin her sokağında, her köşe başında kendini hissettiriyor. Kent altyapısının eskimiş ve islenmiş hali, kaçak maden ocaklarının artışı, maden işçisine biçilen değer vs. hep bu görmezden gelinme haline işaret ediyor.

Şehirde çöp arabasının giremeyeceği yerlere ulaşip çöp toplamak, maden ocaklarında iki-üç işçinin çekebileceğinden çok vagon çekmek gibi işler yapan katırlar, yaptıkları bunca işin önemiyle ters orantılı bir şekilde görünmezler. Fakat görünmez olmaları onların işverenleri tarafından ya da seyislerince sahiplenilmedikleri anlamına gelmiyor. Maden şirketleri katırların “sosyal haklara” sahip olduklarını; seyisleri ise katırların önlerinden saman, arpa ve suyun, sırtlarından tımarın eksik olmadığını söylüyorlar. Zamanla katırlarla işçiler arasında duygusal bir bağ geliştiğinin de altını çizmek gerekiyor. Örneğin, Ahmet Naim bir maden işçisinin anılarını topladığı *Yeraltında Kırk Beş Sene*¹⁴ başlıklı kitabında, Ethem Çavuş isimli emekli bir maden işçisinin yıllar sonra madene tekrar inişinde mesai arkadaşı Mercan'la karşılaşmasını anlatıyor. Mercan, Ethem Çavuş'un hesabına göre 16 yıldır “günüşiği görmemecesine” ocakta çalışan bir katır. Mercan'ı “Koca Mercan, seni daha boşlamadılar ha? Bilirim bu zalımları, bilirim!” sözleriyle okşayan emekli madenciye katır, başını madencinin koluna yaslayarak ve “pınarlarından burnuna doğru yaş sızan beyaz kirpikli gözlerini” kırpıştırarak karşılık veriyor. Katırlar ve işçiler arasındaki duygusal bağa bir başka örnek ise Zonguldak Belediyesi için çalışan katırlara bakıcılarının Gaye, Kadife gibi isimler vermiş olması.¹⁵ Bu bakıcı, “ekmek teknesi” olduğu için ka-

14 Naim, A. (2014), *Yeraltında Kırk Beş Sene: Bir Maden İşçisinin Anıları 1886-1931*, Evrensel Basım Yayın: İstanbul.

15 Hribal, 1880'lerde İrlanda köylüleriyle bir hayvan koleksiyoneri arasında geçen bir anekdotu anlatırken köylüler ve eşekleri arasındaki yakın bağa dikkat çekiyor. Köylülerin eşekleri sadece ve sadece “mal” olarak görmediklerini, eşeklerin köylüler nezdinde cinsiyetleri, kişilikleri ve isimleri olduğunu belir-

tırlarına bakmakla yükümlü olduğunu söylüyor.¹⁶ Tabii bu tutumda işveren için katırların her an grev yapabilecek, bir sendikaya üye olabilecek veya çalışma koşullarına itiraz edebilecek işçiye nazaran ne kadar güvenilir ve kârlı olduklarının öneminin altını çizmemiz lazım. Ayrıca bir iş bir hayvana yaptırıldığında, insan işçi için her zaman düşük ücret tehdidi de ortada duruyor. Yine çöp toplayan katırlar yerine merdiven çıkabilen bir çöp arabası kullanılabilir ya da daha fazla sayıda işçi çalıştırılabilir. Ama bu yollar daha maliyetli olacağından tercih edilmiyor. Hem madende hem çöp toplamada katır kullanılması- nın bir diğer nedeni de bu işlerin insanlar için sağlık problemleri ve meslek hastalıkları yaratabilecek olması. Burada da insan-merkezli bir yaklaşımın, yani hayvanların insanlara hizmet etmesi beklenen ve üzerlerinde tahakküm kurulacak canlılar olduğuna dair bir bakış açısının tezahürlerini görebiliyoruz. Bunun yanı sıra çalışırken oluşabilecek sağlık problemlerini çözmek işveren için ekstra maliyet demek. Katırcıların anlattığına göre hastalanan katırlara da her türlü bakım yapılıyor fakat insan işçilere verilen sağlık hizmetiyle karşılaştırıldığında veteriner ve katır bakım maliyetleri gayet düşük.

Hayvanların kentteki görünmezliği felsefi ve etik bir mesele. 19. yüzyıla kadar Londra gibi büyük bir kentte bile evlerin altında büyükbaş hayvanlar beslenirken;¹⁷ bu tarihten sonra özellikle etinden, sütünden ve taşımacılık gibi işlerde yararlanan hayvanların kent dışına itildiklerini görüyoruz. “Temiz” kentlerde “kirli” hayvanlar ya da kentleri “pisleyen” hayvanlar algısı nedeniyle bugün örneğin çoğu Avrupa kentinin merkezinde kedi-köpek gibi hayvanlara bile rastlayamıyoruz. Öte yandan bu kentlerde evcil hayvan beslemeyen kişi sayısı oldukça az. Fakat bu hayvanlar da parklara ya da sahiplerince gezdi-

tiyor. Çoğumuza göreyse hayvanların insanlığa hizmeti dışında bir değeri ve kendi eylemlilikleri olmadığını ve bunun yukarıdan bir bakış açısı olduğunu söylüyor. Hribal, J. C. (2007), “Animals, agency, and class: writing the history of animals from below”, *Human Ecology Review*, 14 (1): 101-112.

16 “Zamanın Süzgecinde Katırlar-I. Bölüm” Belgeseli, 2013.

17 Philo, C. (1995), “Animals, geography, and the city: notes on inclusions and exclusions”, *Environment and planning D: Society and space*, 13 (6): 655-681.

rilmeye çıkarılmadıkları sürece görünmezler. Türkiye’de sokakta yaşayan hayvanlara karşı genel yaklaşım ise onları şehir merkezlerinden toplayıp ya koşulları son derece kötü olan barınaklara ya da merkezden uzağa kentlerin çeperlerine bırakmak. Kısaca Zonguldak’taki katırların kentteki görünmezliği genel bir hayvan görünmezliği, ötekileştirilmesi sorunu.

Katırların çöpleri topluyor oluşunu tabii ki Zonguldak’ın yokuşlu ve dik merdivenli dar sokaklarına, tepelerden oluşan coğrafi yapısına bağlayabilir; bu etkenlerle katırların belediye temizlik hizmetlisi olarak çalıştırılmasını meşrulaştırabiliriz. Fakat çöpçü katırların gece yarısı çalıştırıldıklarını Zonguldak’ın coğrafi yapısıyla ya da kentsel planlamadaki eksiklerle açıklayamayız. Bu noktada Kristeva’nın Türkçeye “iğrenç” olarak çevrilen “abject” kavramı, hayvanlara ve ezilen, üzerinde tahakküm kurulan ve ötekileştirilen her gruba karşı insanların genel bakış açısını anlamamızda yardımcı olabilecek kavramlardan biri. Kristeva, “abject” kavramı ile öznenin bedeninden dışarı atılan ve nesne-özne ayrımını tehdit eden ter, kan, tükürük gibi bedensel dışkı ve salgıları ve ölüm, hastalık gibi durumları kasteder. “Abject”, istenmeyendir; kurtulmak istenen şeydir. Bu nedenle kirli-temiz, hayvan-insan, kadın-erkek, doğa-insan, tahakküm kurulan-tahakküm kuran ikiliklerinden oluşan hiyerarşik bir ilişkiye işaret eder.¹⁸ Bu noktada çöpün bir kentten atılan, katırların da bu atıkları toplayan ve görülmesi istenmeyen “abject”ler olarak kurgulandığını söyleyebiliriz. “Modern” olarak nitelediğimiz “steril” hayatlarımızda çöpün kendisi istenmeyenken, ona dokunan her canlı da görmezden gelinen oluyor.

İnsan merkezli ve dünyayı doğa-insan, hayvan-insan, beden-akıl gibi ikili karşıtlıklar üzerinden anlamaya çalışan modern felsefe ve etik, özellikle eko-feministler tarafından eleştirilmiştir.¹⁹ Plumwood, Aristoteles’e atıfla bu ikiliklerin de kendi için-

18 Kristeva, J. (1982), *Powers of horror: an essay on abjection*, Columbia University Press: New York.

19 Plumwood, V. (1993), *Feminism and the mastery of nature*, Routledge: Londra ve New York. Plumwood, V. (2000), “Integrating ethical frameworks for animals, humans, and nature: A critical Feminist Eco-Socialist analysis”, *Ethics*

de ikilikleri olduğunu vurgulayarak (kadın-erkek, vahşi-evcil, efendi-köle gibi) esas meselenin tahakküm kurma üzerinden gelişen ilişkiler olduğuna dikkat çekiyor. Yani temel mesele, erkeğin kadın, yetişkinin çocuk, insanın doğa, aklın beden vs. üzerinde kurduğu tahakküm ve bunun sonucunda oluşan ötekileyen ve asimetrik iktidar ilişkileridir.²⁰ Feminizmin hayvan-insan ilişkilerine bakışını özetleyen makalesinde Birke, “öteki”ne beslediğimiz empatinin sınırlarını türleri aşacak şekilde genişletmemiz gerektiğinin ve hayvanlarla olan ilişkilerimizde de tıpkı toplumsal cinsiyette olduğu gibi bir performatif durum olduğunun altını çiziyor.²¹ Burada önemli olan nokta ise yalnızca insanların değil hayvanların da bizimle olan ilişkisinde bir performansın söz konusu olması. Örneğin maden ocağında çalışan katırların bakıcılığını yapan bir seyis, katırların en fazla altı vagon çektiğini, yedinci vagon takılır takılmaz hareket etmediklerini –edemediklerini değil!– belirtiyor. Hribal, “katır inadı” diye nitelediğimiz bu hali bir direniş eylemi olarak tanımlıyor ve hayvanların eylemliliği olduğundan bahsediyor. Ayrıca Hribal, kapitalizmin gelişme sürecinde insanlar ve diğer hayvanlar arasında bir sınıf dayanışması geliştiğini ve bu dayanışmanın toplumsal değişime yol açtığını belirtiyor.²² Bu fikirler kulağa radikal gelse de, bir seferde altı vagon-dan fazla çekmeyen bir katır işçinin bir işverenin hesaplarını nasıl etkileyebileceğini düşündüğümüzde Hribal’e hak vermek elde değil.

Zonguldak’ta çalışan katırlarla ilgili bir yazı hazırladığımı duyanlar önce katırların madende ve belediyede çalışıyor olmasına, sonra onca mesele varken neden katırlarla ilgili bir makale yazdığımı şaşırdılar. Yazıya başlamadan önce sırf ilgi çekici bulduğum için araştırmaya başladığım bu mesele, hayvan-insan ilişkilerine bakışımın karşıt ikilikler üzerinden olduğu-

and the Environment, 5 (2) Conference Papers, s. 285-322.

20 Plumwood, V. (1993), *a.g.e.*

21 Birke, L. (2002), “Intimate familiarities? Feminism and human-animal studies”, *Society & Animals*, 10 (4): 429-436.

22 Hribal, J. C. (2007), *a.g.e.*

nu ve düşünce sistemimizin ne kadar insan ve Batı merkezli olduğunu bir kez daha hatırlattı aslında. Örneğin, hayvanların kentteki görünmezliğinden bahsederken aklımda Avrupa ya da Amerika şehirlerinin olması ama mesela Hindistan'da sokakta dolaşan ve çoğu evcil olmayan hayvanın varlığını sorgulamamam, kendime yönelttiğim eleştirilerden biriydi.

Dünyanın pek çok yerinde hayvanların aşırı görünürlüğüne rağmen onları göz ardı edişimiz, insan-hayvan ilişkilerinin aslında kültürel ve performatif inşalar olduğu gerçeğini de göz ardı edişimizdir. Bu görmezden gelmenin Zonguldak'taki katırlar örneğinde olduğu gibi mevcut kapitalist düzenin işine yarayan bir görmezden gelme olduğunun da altını çizmek gerekiyor. Bu noktada “abject” kavramını makro boyuta taşıyarak, artık ülkenin ekonomik anlamda vazgeçilmezi olmadığı için “Zonguldak'ı Türkiye'nin ötekisi, istenmeyeni, bedeninden atmak istediği bir parçası olarak düşünebilir miyiz?” sorusu, Zonguldak'ın bugünkü durumunu anlamamıza yardımcı olabilecek spekülative bir soru olarak önümüzde duruyor. Özellikle 80'li yılların sonu ve 90'lı yıllarda gerçekleştirilen özelleştirmelerle beraber “Türkiye'nin sırtındaki kambur” olarak görülmeye başlanan Zonguldak için aynı tartışma 2014 yılında çıkan “Torba Kanun”²³ ile tekrar gündeme geldi. Kentte ve havzada çıkarılan, ülke sanayisi için bir zamanlar büyük öneme sahip taş kömürü önemini yitirirken işsizlik gibi hayati bir toplumsal problemle yüzleşen kent, “görünmeyen ve istenmeyen” bölge pozisyonu üzerinden konuşulur oldu.²⁴ Hatta bazı özel maden ocakları Torba Kanun nedeniyle işçi çıkarmanın yanında katırlarını da “dinlendirmeye aldıklarını” belirttiler.²⁵

23 11 Eylül 2014 tarihinde çıkarılan 6552 sayılı “İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun”.

24 “Torba kanun Zonguldak'ta büyük hayal kırıklığı yarattı”, <http://www.hurriyet.com.tr/torba-kanun-zonguldak-ta-buyuk-hayal-kirikligi-yaratti-27254900> Erişim tarihi: 22 Şubat 2017.

25 “Herkes gitti bir tek onlar kaldı”, <http://www.hurriyet.com.tr/herkes-gitti-bir-tek-onlar-kaldi-27237850> Erişim tarihi: 23 Şubat 2017.

Bütün bunlar gösteriyor ki kentin diğ er bütün bileşenleri gibi katırlar da Zonguldak'ın madenci kenti kimliğinden etkileniyor. İnsan-hayvan ikiliğinde üzerinde tahakküm kurulan ve kapitalist üretim ilişkilerinde sorgusuz sömürülen taraf olan "hayvan" kentte zaten görünmezken, kentin g r mezden gelinmesiyle beraber ortadan kayboluyor.

Mağlup şehrin mağlup takımı:
Zonguldak Kömürspor
CANER ÖZDEMİR

Türkiye futbolundaki şehir takımları için sık sık şu söylenir: “Bir şehir ekonomik ve sosyal olarak kaçınıcı ligdeyse futbol takımı da o ligdedir”. Zonguldak ve Zonguldakspor bu sözün en kuvvetli doğrulayıcılarından. Kentin altındaki cevherin sanayideki önemine paralel olarak kent ekonomisinin ve kentin demografik çoğunluğunu oluşturan maden işçisinin altın çağını yaşadığı 1970’li yıllarda 1. Lig’e çıkan, şampiyonluğa oynayan, İstanbul takımlarına kök söktüren Zonguldakspor; 1980’li yıllar ile birlikte neoliberal ekonomi kendini göstermeye başlayıp, kömür değersizleşip sanayi geriledikçe gözden ve üst liglerden düşmeye başladı. Ve nihayet, 40 binin üzerindeki maden işçisi sayısının 10 binin altına düştüğü 2000’li yıllarda da amatör kümeye kadar geriledi. Geçtiğimiz yıllarda 2. Lig’e kadar tekrar çıkmış olsa da eski şaşaalı günlerin Zonguldak için de, Zonguldakspor için de artık çok uzak olduğunu söyleyebiliriz.

Zonguldakspor’un tarihi 1945 yılında kurulan Kömürspor’a, hatta 1924’te kurulan Maden Mektebi’nin futbol takımına kadar dayanıyor.¹ Maden mühendisi yetiştiren Maden Yüksekokulu’nun Karaelmas adlı futbol takımı 1945’te EKI’nin (Ereğli

1 Sezgin, Ç. (2008), *Zonguldakspor (1966-1986)*, Zonguldak: Pusula Yayınları.

Kömür İşletmeleri/bugünkü Türkiye Taşkömürü Kurumu) de desteğiyle Kömürspor'a dönüşüyor.² Kulüp yöneticileri de tüzük gereği EKI ve sendika yöneticilerinden oluşuyor. 1966 yılına kadar Kömürspor ismiyle amatör liglerde mücadele ediliyor. 1960'lı yıllarda dönemin Türkiye Futbol Federasyonu Başkanı Orhan Şeref Apak'ın her şehre bir futbol takımı kazandırma girişimleri çerçevesinde çeşitli kriterleri sağlayan takımlara doğrudan 2. Lig'e katılma hakkı tanınıyor. Keza bugün başta Süper Lig olmak üzere üst düzeyde mücadele eden neredeyse bütün şehir takımlarının kuruluş yıllarının 1960'lı yıllar olması da bu sebepten. 2. Lig'e katılmak için en önemli iki kriter takımın şehri temsil etmesi ve tesislerinin yeterli olması. Kömürspor, şehirdeki diğer büyük takım Esnafspor ile birleşerek ismini Zonguldakspor olarak değiştiriyor. Kömürspor'un kırmızı-beyaz olan renklerinden kırmızı, Esnafspor'dan da lacivert alınarak yeni takımın renkleri kırmızı-lacivert olarak belirlenmiş oluyor. Renk konusunda şu parantezi açmak isterim. Herhalde çok az şehrin ismi anılınca akla doğrudan bir renk veya renkler gelir. Zonguldak o kentlerden biri. Kente kimliğini veren kömürün siyahı, kömür karasına rağmen şehrin silüetindeki ağırlığını kaybetmeyen yeşili ve hatta yılın büyük bölümünde kente hâkim olan puslu havanın grisi değil de kırmızı ve lacivertin kulübün renkleri olmasındaki abeslik tribün sohbetlerinde sık sık gündeme gelir. Yine de 50 senedir kırmızı-lacivertin benimsendiğini ve artık takımla özdeşleştiğini belirtmek boynumuzun borcu.

Zonguldakspor ismiyle yeni kulübün kurulması, kent takımı olma kriterini yerine getirmiş oluyor. Tesis kriterinde ise Zonguldakspor o yıllarda 1. Lig'de oynayan pek çok kulübün bile çok ilerisindedir. Zonguldakspor kurulduğunda düzenli aidat kesilen 45 bin üyesi, kendi kulüp binası, 4 futbol sahası, 5 tenis kortu, 12 basketbol ve voleybol sahası, kapalı güreş salonu, 4 plaj ve dinlenme alanı ve yıllık düzenli 800 bin TL geli-

2 Yıldırım, Y. (2015, 16 Aralık), "Madencinin ilk onbiri: Zonguldak Kömürspor... Pusula". http://www.pusulagazetesi.com.tr/m_5788/madencinin-ilk-onbiri-zonguldak-komurspor/ Erişim tarihi: 27.10.2016.

ri vardır.³ Bu durum federasyon başkanını da memnun eder ve Zonguldak eleme maçı oynamaksızın 1966-67 sezonunda 2. Lig'e kabul edilir.

2. Lig'deki 8 yılın ardından Zonguldakspor 1973-74 sezonunda önce beyaz grubu birinci olarak tamamladıktan sonra kırmızı grubun birincisi Trabzonspor'u yenerek 2. Lig şampiyonu olur ve Trabzonspor ile birlikte 1. Lig'e yükselir. Aynı Trabzonspor sonraki yıllarda üst üste kazanacağı 1. Lig şampiyonlukları ile adını Türkiye futbol tarihine yazdıracaktır.

Zonguldakspor'un 1. Lig macerası 14 sezon sürer. Bu sezonlar boyunca ligin önemli takımlarından biri olur. Haftalarca ligi lider götürdüğü sezonlar arasında 1979-80 sezonunda ligi üçüncü, 1981-82 sezonunda ise dördüncü bitirmeyi başarır. Ancak, 1980'li yılların sonlarına doğru maddi sıkıntılarla birlikte takım yavaş yavaş düşüşe geçmeye başlar. 1990 yılındaki büyük madenci greviyle bir halk kahramanına dönüşen dönemin Genel Maden İşçileri Sendikası (GMİS) Başkanı Şemsi Denizler'in 1992 yılında kulübün başkanlığına getirilmesi ile futbol takımı için de eski başarılı günlere döneleceği umudu doğmaya başlar. 1996-97 sezonunda 2. Lig'de olan Zonguldakspor, normal sezonda grubunu Karabükspor'un ardından ikinci sırada tamamlayıp yükselme grubuna kalır. Ligin ilk yansında alınan üst üste galibiyetlerle yükselme grubunu uzun süre lider olarak götürse de, ikinci yarıdan itibaren puan kaybetmeye başlar. Yükselme grubunu Karabükspor ve Kayserispor'un ardından üçüncü sırada tamamlar ve birinci lige doğrudan çıkma şansını az farkla elinden geçirir. 1. Lig'e çıkacak son takımı eleme usulü oynanacak play-off maçları belirleyecektir. Zonguldakspor play-off maçlarının en büyük favorilerindendir. İlk maçta rakip Adıyamanspor'dur. Normal süresi 1-1 sona eren maçın 110. dakikasında Tümer Metin'in attığı golle Zonguldakspor maçı 2-1 kazanır. Ancak takımın ve kentin hayalleri

3 Kılıç, B. (2008, Mayıs), "Kömür bitti, Zonguldakspor düştü", *Aksiyon*. http://www.aksiyon.com.tr/spor/komur-bitti-zonguldakspor-dustu_515440 Erişim tarihi: 28.10.2016; Sezgin, Ç. (2008), *Zonguldakspor (1966-1986)*, Zonguldak: Pusula Yayınları.

bir anda yıkılır. Adıyamanspor maçında sonradan oyuna giren Erkan, sarı kart cezalısıdır. Cezalı halde kadroya alındığı için Zonguldakspor hükmen mağlup sayılmıştır. Bu olay Zonguldakspor'un kötüye giden kaderinin dönüm noktalarından biri olur. Cezalı oyuncu oynatılmasının play-offların diğer güçlü takımı Adanaspor'un bir oyunu olduğu, aynı zamanda eski bir Zonguldakspor futbolcusu olan bir yöneticinin Erkan'ın cezasının play-off maçları için geçerli olmadığı ve kadroya alınması konusunda ısrarcı olarak Zonguldakspor'un elenmesini sağladığı kentte hâlâ konuşulur. Ancak Adanaspor da play-off finalini Şekerspor'a penaltılarla kaybedecek ve 1. Lig'e çıkamayacaktır. Zonguldakspor ise 1. Lig'e bir daha asla o kadar yaklaşamaz.

Sonraki yıllarda sendika ve işçi desteği yavaş yavaş azalırken kulüp yönetsel sıkıntılar yaşamaya başlar. Yavaş yavaş alt liglere doğru geriler. 2000'li yıllarda sendika yönetime tekrar dâhil edilmeye çalışılır. Sendikanın yönetime yüzde elli katıldığı bir model denenir ama başarılı olmaz. Başta Bülent Uygun olmak üzere 1. Lig'de forma giymiş tecrübeli futbolcuların ağırlıkta olduğu kadrolara büyük paralar harcanır. Ancak sportif başarı gelmeyince maddi durum da iyice kötüye gider. Zonguldaklı farklı işadamları ve siyasetçiler dönem dönem başkanlığa geçse de başarı bir türlü gelmez. Bazı sezonlarda Zonguldakspor amatör liglere düşme tehlikesi bile yaşar.

Bu sezonlardan biri olan 2000-2001 sezonunda Zonguldakspor 3. Lig 4. Grup'a çok kötü başlar. Aynı grupta mücadele eden kentin diğer takımı Kilimli Belediyespor ise üst sıralarda şampiyonluk mücadelesi vermektedir. Devre arasında iki takım arasında yaşanan transfer süreci Türkiye futbol tarihinin en ilginç hikâyelerinden birini ortaya çıkarır. Önce Kilimli Belediyespor'un uzun yıllar başkanlığını yapmış olan Erdoğan Demir Zonguldakspor'a başkan olur. Daha sonra Kilimli Belediyespor'un teknik direktörü ve 19 futbolcusunu Zonguldakspor'a transfer eder. Aynı şekilde Zonguldaksporlu futbolcular da Kilimli Belediyespor'a transfer olur. Sürpriz olmayan bir şekilde ikinci yarıda Zonguldakspor amatör kümeye düşmekten

kurtulur. Kilimli Belediyespor ise neredeyse hiç maç kazanamayıp alt sıralara doğru geriler.

Ancak bu Zonguldakspor'a yapılan tek hülle müdahalesi olmayacaktır. 2000'li yıllardaki başarısız sezonların ardından 2007-2008 sezonu sonunda kaçınılmaz olan gerçekleşir ve Zonguldakspor tarihinde ilk kez amatör kümeye düşer. Bölgesel Amatör Lig'de de başarılı olamayan Zonguldakspor 2010-2011 yılında statü gereği Bölgesel Amatör Lig'de kalabilmek için Zonguldak Amatör Ligi şampiyonu Demir Madencilik Dilaverspor ile play-off maçı oynar. Bu maçı da kaybedince yerel amatör lige kadar düşer. Bu dönemde borçları 5 milyon lirayı bulan Zonguldakspor'u kurtarmak için son yıllarda Türkiye'de çeşitli örnekleri uygulanmış olan bir hülle yoluna gidilir. 45 yıllık Zonguldakspor'un ismi Fenerspor olarak değiştirilir. Bir anlamda eski kulüp tasfiye edilir. 2011-2012 sezonunda Bölgesel Amatör Lig'de mücadele etmeye hak kazanmış olan Demir Madencilik Dilaverspor'un ismi Zonguldak Kömürspor, renkleri de kırmızı-lacivert olarak değiştirilince hülle tamamlanmış olur.

Bu değişiklikten sonra yeni adıyla Zonguldak Kömürspor üst liglere çıkmak için yeniden umutlansa da 1996-97 travmasına benzer bir travmayı da 2012-2013 sezonunda yaşar. Son 4 haftaya ikinci sıradaki Adliyespor'un 6 puan önünde lider giren Zonguldak Kömürspor üst üste puanlar kaybeder. Son hafta ise grubun ikincisi Adliyespor ile kendi sahasında karşılaşır. Bu maçta beraberlik bile Zonguldak Kömürspor'un şampiyonluğu için yeterlidir. Yıkık dökük Kemal Köksal Stadyumu'nu 20 bine yakın Zonguldaklı günün erken saatlerinde doldurur. Belki bir o kadar kişi de stadyumun etrafını sarar. Çevredeki binaların çatılarında, stada en hâkim konum olan Devlet Hastanesi'nin balkonlarında binlerce taraftar 3. Lig'e tekrar dönme heyecanı ile yerini alır. İlk yarıyı Zonguldak Kömürspor 1-0 önde kapatır. Ancak ikinci yarının son beş dakikasında her şey bir anda tersine döner. Adliyespor art arda iki gol bulur ve tüm şehir bir kez daha yıkılır.

Aslında tüm bu dramatik hikâyeler kentin kısa tarihinin fut-

boldaki yansımasından başka bir şey değildir. Başta söylediğimiz şehrin futbol takımı ve bulunduğu klasman analogisine dönersek, Zonguldak'ın Süper Lig yılları çok geride kalmış, kent futbol takımından bile önce amatör kümeye düşmüştür. Zonguldak için emeğin başkenti benzetmesi yapıldığı gibi, Zonguldak Kömürspor için de işçi milli takımı sıfatı sık sık kullanılır. Bu sıfatın ne kadar doğru olduğu, takımın işçinin takımı mı yoksa TTK'nın takımı mı olduğu tartışmalı olsa da;⁴ Zonguldak işçisinin durumu iyi oldukça Zonguldakspor da iyiye gitmiş, işçinin refahı geriledikçe futbol takımı da kademe kademe düşmüştür.

Zonguldak Kömürspor örneğinde bu kent ve futbol takımı kader ortaklığının doğrudan belirleyicileri de var. Yukarıda değindiğim gibi 1966'da Kömürspor Zonguldakspor olduğunda 45 bin üyesi vardı. Üyelerin tamamına yakını TTK'da çalışan ve zorunlu olarak kulübe üye olan maden işçilerinden oluşuyordu. Uzun yıllar boyunca toplu sözleşmelere konulan bir madde ile kulüp üyelik aidatları işçilerin maaşlarından düzenli olarak kesildiği için Zonguldakspor büyük bir ekonomik ayrıcalığa sahipti. Ancak 1970'li yıllarda 40 binin üzerinde olan işçi sayısı bugün 10 binin altında. Ayrıca 2003 yılından beri işçiler kulübe zorunlu üye yapılamıyor. Bu da kulübün maddi olarak çok daha mütevazı bir konuma gerilemesi anlamına geliyor.

Fakat bu ilişkinin ötesinde Zonguldak'ın ve Zonguldakspor'un hikâyesi Türkiye'de işçi sınıfının ve sosyal devletin durumu ile de tarihsel olarak büyük paralellikler gösteriyor. Türkiye'nin sosyal politika tarihinin ilk işçi düzenlemesi olan 1865 tarihli Dilaverpaşa Nizamnamesi bile Zonguldak maden işçilerinin çalışma koşullarını düzenleyen bir metin. Çalışma saatleri, iş kazaları gibi konuların ilk kez resmi metinlere girdiği bu düzenlemenin aynı zamanda Zonguldak, Ereğli ve köylerinde yaşayan erkeklerin kömür madenlerinde zorunlu çalışmalarını öngören ve mükellefiyet olarak anılan uygulamanın da dayana-

4 Bora, T. (2007, 20 Kasım), "İşçinin, madencinin şerefi şanı...", *Radikal*. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=239324> Erişim tarihi: 28.10.2016.

ğı olduğunu hatırlatmak gerek. Cumhuriyet dönemine geldiğimizde de yine ilk iş yasasının Zonguldak için çıkarıldığını görüyoruz. 1921 tarihli Zonguldak ve Ereğli Havzası Kömür Madeni İşçilerinin Hukukuna İlişkin Yasa da modern Türkiye'nin ilk sosyal politika metni olarak kabul edilebilir.⁵ Zorunlu çalışmayı yasaklayan, çalışma sürelerini 8 saat ile, çalışma yaşını 18 ile kısıtlayan bu yasa pek çok bakımdan daha sonra çıkacak olan iş yasalarının bile önündedir.

Zonguldak'ın yeni Cumhuriyet için bu kadar önemli olması, tabii olarak sporun da kentte gelişmesinde etkili olmuştur. Bu yıllarda eskiden işletmenin yabancı çalışanlarının, daha sonra bürokratların ve mühendislerin ikamet ettiği Fener semtinde kurulan Tenis Kulübü, Deniz Kulübü ve spor sahaları ve 1924'te kurulan Maden Mektebi'nin spor takımlarının kentte sporun gelişmesine sunduğu katkılar tartışma götürmez.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa ve Kuzey Amerika'da sosyal refah devleti rüzgârlarının estiği 1960'larda Türkiye'de de işçi hakları gelişme göstermeye başlar. 1961 Anayasası'na devletin sosyal olma niteliği de girer. Bülent Ecevit'in Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yaptığı bu dönemde Zonguldak işçisi sosyal haklar anlamında epeyce rahatlar. Aslen Zonguldaklı olmayan Bülent Ecevit takip eden yıllarda defalarca Zonguldak'tan milletvekili seçilir ve ismi kentle özdeşleşir. Zonguldakspor'un şaşaalı dönemleri bu yıllara denk gelir.

Ancak neoliberal politikaların sahneye çıkıp sosyal devletin sorgulanmaya başladığı 1980'li yıllardan itibaren Zonguldak da Zonguldakspor da düşüşe geçer. 12 Eylül 1980 Darbesi sırasında Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) başkanlığını yürüten işadamı Halit Narin'in "Bugüne dek işçiler güldü. Şimdi gülme sırası bizde" sözünün ne anlama geldiğini belki de en önce Zonguldak işçisi tecrübe eder. İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan ile can bulan neoliberal politikalar ve özelleştirme furyası Türkiye'de de cunta ve Turgut Özal eli ile işçi sınıfına darbesini vurur. Zonguldakspor'un küme düştüğü

5 Talas, C. (1992), *Türkiye'nin açıklamalı sosyal politika tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

bu yıllarda Zonguldak işçisi de küme düşer. Reel ücretler hızla erimiş, pek çok sosyal hak kaybedilmiştir.

Bu kadar hızlı bir hak kaybı darbe sonrası baskıcı ortama rağmen 1990 sonunda bir isyana dönüşür. GMİS grev ilan eder. 1991'in ilk günlerinde de Zonguldak'tan Ankara'ya büyük madenci yürüyüşü başlar. Kaybedilen hakların küçük bir kısmı da olsa geri alınıp, özelleştirme de ötelenince Zonguldak işçileri ve halkı özgüvenini tekrar kazanır. Grev sırasında işçilerin kahraman ilan ettiği GMİS Başkanı Şemsi Denizer grevden 1 yıl sonra Zonguldakspor'a da el atar ve kulüp başkanı olur. Her ne kadar ilerleyen yıllarda işçiyle arası açılmış, sendikacılığından çok kişisel harcamaları gündem olmuşsa da; 3. Lig'e kadar gerilemiş olan Zonguldakspor, Denizer döneminde 1. Lig'in kapısını zorlamaya başlar. Ancak yukarıda bahsettiğim iniş çıkışlar ve hayal kırıklıkları ile Zonguldakspor 1. Lig hayalinden giderek uzaklaşır. Zonguldak işçisi de 1990'lar boyunca aralıklarla yaptığı grevlerle neoliberal saldırıya direnmeye çalışsa da devletin ve burjuvazinin intikamı yavaş ve acılı olacaktır. 1990 grevi sonrası özelleştirmenin doğuracağı tepkiden çekinen devlet, bunun yerine kademeli olarak kapatma yoluna gider. TTK hızla küçülmeye başlar. Neredeyse hiç yatırım yapılmaz. Yeni işçi alımı olmaz. 25 yılını dolduran emekçiler en verimli çağlarında re'sen emekli edilir. Maden ocakları redevans sistemi ile kiralanıp, taşeronlaşmanın yolu açılır. 10 sene içerisinde TTK'da çalışan işçi sayısı yarı yarıya azalır. Yıllarca başta Karadeniz olmak üzere Türkiye'nin her yanından göç alan bir şehir olan Zonguldak hızla göç vermeye, madenler ile birlikte küçülmeye başlar.

90'ların sonundan itibaren hem sanayide hem de konutlarda doğalgaz kullanımının artması ve ithal taş kömürünün gittikçe daha ekonomik hale gelmesi ile taş kömürünün önemi azalır. Zonguldak'ın kaderi sadece seçimler öncesi gündeme gelen ve sonra unutulmuş kalkınma projelerine kalır. Zonguldakspor'un kaderi ise yine kentle birlikte ilerler. Eskisi gibi kaynakları bol olmayan kulübü kimse yönetmek istemez. Valilerin, belediye başkanlarının rica ve ısrarlarıyla sendika yöneti-

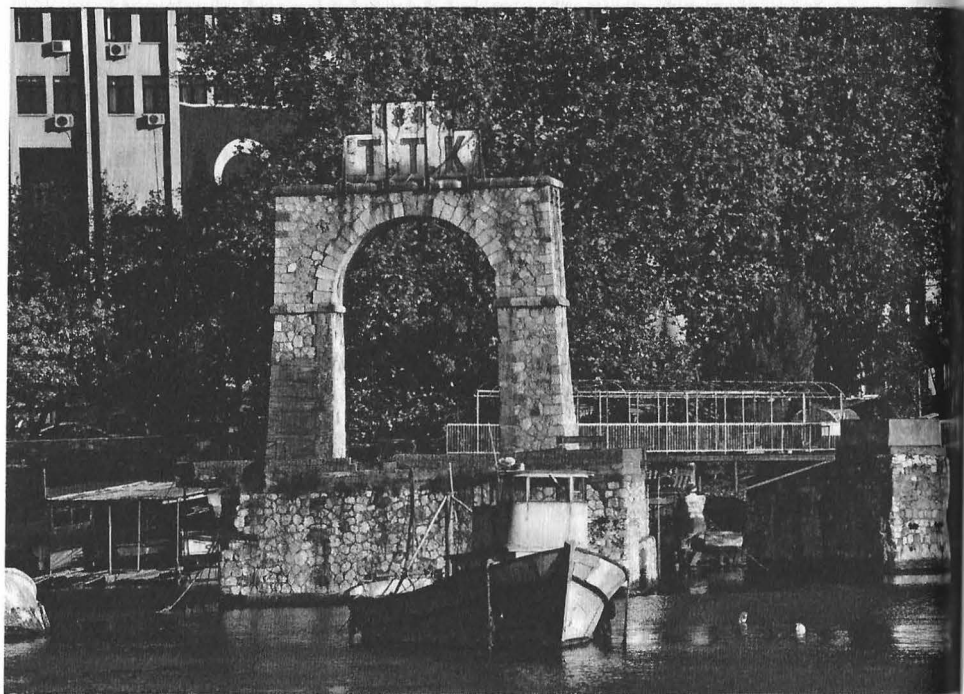
cileri, işadamları ve kentin ileri gelenleri yönetime getirilse de kötü gidişe engel olunamaz. Şehir gibi Zonguldakspor da amatör kümeye düşer.

Futbol, dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Zonguldak'ta da pek çok insan için tutunacak son dal; işsizliğin, sefaletin, kaybetmişliğin unutulduğu tek alan olarak kalır. Ama Zonguldak Kömürspor da kentle beraber o kadar kaybetmiştir ki kitleleri meşgul edip acılarını dindirecek gücü bile kalmamıştır. Son yıllarda Zonguldak Kömürspor gazetelerin spor sayfalarına, kırdığı seyirci rekorları ile konu oluyordu. Şike davalarının ve e-bilet uygulamasının taraftarları hızla tribünden kaçırdığı yıllarda Zonguldakspor taraftarı yıllardır tek çivi çakılmayan, yıkılmaya yüz tuttuğu için her yıl başka bir bölümü kapatılan Kemal Köksal Stadi'nı doldurmaya devam etti.⁶ Seyirci ortalaması Süper Lig takımlarını bile geçti.⁷ Bu dönemde, dramatik Adliyespor finalini takip eden 2013-2014 sezonunda Zonguldak Kömürspor tekrar 3. Lig'e, 2015-2016 sezonunda da 2. Lig'e çıktı. Bir türlü gerçekleşmeyen Zonguldak'ı kalcındırma projeleri gibi, her seçim öncesi siyasetçiler yeni stadyum sözleri verdiler. Taraftar grupları gerektiğinde stadyumu yenileme çalışmalarına gönüllü taş taşıyarak destek verseler de,⁸ 2016-2017 sezonu başında Kemal Köksal Stadyumu güvenlik şartlarını sağlayamadığı için kapatıldı. Zonguldak Kömürspor maçlarını artık merkeze 50 km. uzaklıktaki Devrek ilçesindeki 1.500 kişilik stadyumda oynuyor. Kısacası Zonguldak'ta futbolun kitlelerin afyonu olabilecek hali bile kalmamış durumda.

6 http://webtv.hurriyet.com.tr/spor/futbol/zonguldak-komurspor-un-seyircisi-rekor-kirdi_99651 Erişim tarihi: 01.11.2016.

7 <http://www.milliyet.com.tr/zonguldak-komur-super-lig---1971231-skorerhaber/> Erişim tarihi: 01.11.2016.

8 <http://www.milliyet.com.tr/zonguldakspor-taraftari-gonullu-olarak-zonguldak-yerelhaber-937336/> Erişim tarihi: 01.11.2016.

Fotoğraf: Evrim Yılmaz.

“Kömür Karası”ndan notalar

FAHRI BOZBAŞ

(Kömür Karası Müzik Grubu adına)

Derinliklerindeki zengin taş kömürü rezervi ile 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren önemli bir bölge olan Zonguldak havzasında, yerli halkın yanı sıra değişik ülke ve milliyetlerden insanlar da madencilik alanında çalışmış, sosyal yaşamları ve kültürel farklılıkları ile kalıcı izler bırakmıştır. Evrensel nitelik taşıyan müzik, ülkemizin bu coğrafyasında insanlar arasında birleştirici bir haz yaratarak etnomüzikolojik anlamda olumluluklar göstermiştir.

Ulusal egemenliğin sağlanmasından sonraki yıllarda maden politikasında değişik dönemler yaşanmış ve havzada kömürü bulan ilk kişi olarak belirlenen Ereğlili bahriye askeri Uzun Mehmet ile ilgili bir komisyon oluşturularak öyküler, şiirler, marşlar üretilmiştir.

Avrupa ülkelerinin bazılarının konsolosluk düzeyinde yapılanmalarını oluşturdukları Zonguldak, farklı kültürleri de içinde barındırmış, Cumhuriyet’in ilk ili olma özelliğini taşıyarak hızla gelişmiştir.

Maden Mektebi açılmış, Avrupa ülkelerinden hediye olarak gönderilen piyanoların tuşlarına ilk olarak madenci şarkılarının notaları ile vurulmuştur.

... Yazın bile durmak bilmez denizin
Altı kara üstü yeşil Zonguldak...

Havzaya bağlı köylerde geleneksel müzik aletleri; saz, davul, kabak kemane, zurna, çifte eşliğinde yaşama ilişkin en yalın söz dizeleri ile türküler, ağıtlar yapılmıştır. Öyle ki madenciden söz edilen çoğu dizeler acı ve neşe ile harmanlanarak müzikal anlamda bölgeye özgü bir biçim oluşturmuştur.

...Gitme dedim ocaklara / Kara olursun
Elvan elvan yanar da canım / Yara olursun
Öyle mi derler tombul gelin / Böyle mi derler
O beyaz gerdana da canım / Yayla mı derler...

Yerin derinliklerindeki kömürü çıkaracak madenci bulunamayınca çevre köylerde yaşayan belli yaşlardaki erkekler için mükellefiyet uygulanmış, bu zorunluluğa ilenen kadınların dillerinden maniler dökülmüş yıllar boyu...

Değerli edebiyatçı ve halk bilimi araştırmacılarının ortaya çıkardığı bu ilenmeleri ilk kez Fahri Bozbaş bestelemiş ve “Kömür Karası” müzik grubu ile seslendirmiştir.

Analar her gün ağlar / Mükellefin ardından
Kimler zengin olmadı / Mükellefin sırtından
Mükellefin urganı / Terli olur yorganı
Mükelleften kurtulan / Çifte kessin kurbanı
Zonguldak'ın treni / Bir ileri bir geri
Viran kalsın Zonguldak / Dul kodun gelinleri
Mükellefin malayı / Yağsız mısır unundan
Beş okka kömür çıkar / Mükellefin donundan

Dünyanın en zor iş alanında çalışan madencilerin yarattığı veya madenciler için başkalarının yarattığı şarkılar “şu ya da bu tür müzik yoktur, iyi müzik vardır” tanımında, genel anlamda “iyi müzik” olarak akılda kalmıştır.

Psiko-akustik olarak duyusal yaşam üzerinde etkileyici ya-

nı olan madenci şarkıları evrensel anlamda yaşam motivasyonu sağlar.

Besteci G. Verdi'nin "şarkı, tek başına gerçeği yansıtmaz, ama şarkının varlığı, insanın varlığını kanıtlar" tanımına göre madenci şarkılarına bir yaklaşımda bulunacak olursak, yerin yüzlerce metre derinliğinde çalışan insanın varlığını kanıtlayan şarkıya daha çok kulak vermek gerekir.

Bazen kazına-kürek sesleri, bazen birbirine çarparak rayların üstünde giden kömür vagonlarının ritmi, bazen barete vurularak çıkan seslerden betimlemeler yaratan madenciler, yerin derinliklerindeki bilinmeyen dünyalarını şarkıları ile gün yüzüne çıkarırlar. Yer altının gürültülü ortamından çıkan bu şarkılar, lavuarlanmış kömür gibidir...

Zonguldak havzası insanı, yer altında çalışanlardan her an bir kaza haberi gelecek kaygısı ile yaşar. Elinde kazma-kürek çalışan madenci için bu duygu daha farklıdır. Çünkü madenci yukarıdaki çocuklarına, karısına ekmek parası kazanma uğraşındadır.

Maden Şehitleri Anıtı'nda 5 binden fazla ismin yazılmış olması "madenci" denilince ister istemez hep ölüm kaygısının akla gelmesi demek değildir. Ölümle burun buruna gelince, madencinin ilk aklına gelen çocukları olur kuşkusuz.

Göçükte 24 saat boğazına kadar kömürün içinde sıkışıp kalan bir madencinin kazadan kurtulduktan sonra anlattıkları, "Kömür Karası" müzik grubunun repertuvarında şu şekilde yer alır:

*Ayakbaşı kapanmıştı / Varagelden aşağı saldım
Yükleme adam yolundan / Başyukarı ayağa sardım
Dördüncü düğme havede / Çatal direk çatırdadı
Arında kömür patladı / Tavan tahkimat savruldu*

*Altta kaldım / Göçük oldu altta kaldım
Yandım Allah diyemeden / Çocuklar sokakta kaldı*

*Ne bir ışık ne de bir ses / Alamadım veremedim
Dünya yükü üstümde / Doğrulup da kalkamadım*

*Ağzım burnum taşla doldu / Kaynar su ile yoğruldu
Azrail gelip gittikçe / Domuzdamı babam oldu*

*Altta kaldım / Göçük oldu altta kaldım
Yandım Allah diyemeden / Çocuklar sokakta kaldı*

Büyük maden kazaları yaşanmıştır havzada. Grizu en can alıcısıdır. Şiddetle patlar, yıkar, yakar ve boğar. Madenciler grizuyu “yer altı canavan” olarak tanımlar.

3 Mart 1992’de Kozlu Grizusu’nda 263 işçi ölmüş, bacaagızlarında çığlıklar arasında ağıtlar yakılmıştır. Mehmet Eren Bozbaş’ın Kozlu Grizusu ile ilgili kısa filmi “Yarın İçin Söylüyorum”un son sahnesinde Hasan Doğru ve yine M. E. Bozbaş’ın başka bir kısa filmi “Yeraltından Sesler”de Gonca Ateş’in seslendirdiği “Kozlu Grizusu” Soma’da yaşanan büyük katliamın habercisidir. Fahri Bozbaş’ın “Göçük Mehmet” ve “Madenkeş Aileler” adlı oyunlarının en can alıcı yanını oluşturan bu ağıt, okulların sahne çalışmalarında da onlarca kez dramatize edilmiştir.

*Bir patlama duydun mu?
Gaz birikmiş toz birikmiş
Bir kıvılcım buna yetmiş
Grizu Kozlu’yu titretmiş
Titremeyle kuyu çökmüş
Duydun mu?*

*Ahmet ölmüş, Şaban ölmüş
Domuzdamcı Musa ölmüş
Yeniceli Recep ölmüş
Nakızlar hep nefes kesmiş
Duydun mu?*

Yaklaşık yarım asır öncesine kadar havzanın kırsal bölgelerinde keten ekilir ve bu üründen iplik yapılırdı. İpliği dokuyarak kumaş ortaya çıkaran kadın, bu kumaştan yaptığı mendili madene çalışmaya giden kocasının veya oğlunun boynuna bağlardı. Mendil, madenci için yaşamsal bir malzeme olur yer altında. “Madencinin doktoru” denir mendil için. Yer altında ça-

lışma ortamı genellikle tozlu olduğundan, madenci mendili ile ağzını-burnunu kapatır. Bir yerinden yaralanırsa, kanı durdurmak için yarasını sarar. Terlediğinde ise alnından akan terini siler. Vardiyası bittiğinde ise banyoda bedenindeki kömür kirasından arınmak için kullanır.

*Mendilim keten dokuma / Çalışırım soluk soluğa
Ciğerim kömürden kôruk / Mendilim bağlı boynuma*

*Mendilim keten dokuma / Bir taş düştü sol yanıma
Kanım damarımdan damlar / Mendilim çare yarama*

*Mendilim keten dokuma / Sarılıırım kürek kazmaya
Terim kirpiğimden damlar / Mendilim değer alnıma*

Neşeli, oyun havası ritiminde şarkılar da üretir madenciler. “Asma’da Osman” Karadeniz horon havasındadır. Şarkı, Trabzon’da tarlada çalışan Fadime ile Zonguldak’ta Asma Ocağı’nda çalışan kocası Osman’ın kavuşma öyküsünü anlatır. Kayınpe-deri Fadime’yi “Darı” vapuruna bindirerek Zonguldak’a gönderir. Osman’ın bundan haberi yoktur. Kayınpeder, Osman’a bir telgraf çeker. Trabzonluların “Tari” diye ifade ettikleri geminin Zonguldak’a doğru yol aldığını bildiren telgraf haberi şarkının nakaratı olur;

*Fadime Tariyadur / Tari suyardur
Üç güne orayadur / Alasun oni
Bu ne biçim tel, adres?
Asma’da Osman*

Adını maden kuyusunun üstünde dönen büyük çarktan alan “molet”in dizeleri, yer altında kısa bir tur atmamızı sağlar;

*Üstte molet dönüyor / Boşalıyor halat
Beşyüz metre dipte / Başlıyor hayat*

*Martopikôr tar tar tar / Dinamitler güm güm güm
Kazmalar takırdıyor / Boşalıyor kömür
Oluklardan tonluğa / Tumba hooop bant kuyruğuna
Katar katar kömür / Eleniyor lavuarda...*

Geçmiş yıllarda yer altında çalıştırılacak işçiler havzadaki köylerde mesleklerine göre sınıflandırılırdı. İşe alım yapılacağı zaman kazmacılar, domuzdamcılar, taramacılar, lağımcılar önceden belirlenmiş köylerden mülakata çağırılırdı. Daha sonra bu sistem değiştirildi. İşe alım bir dönem kura ile de yapıldı. Madende işçi olmak için başvuru yapanlar kura ile seçildi ve bu madencilerden bazıları çalışma şartlarına dayanamayıp işten ayrıldı. Kura ile işe giren genç işçilerin çoğunluğu evlilik planları yapıyordu. Baretleri ile ritim tutarak, kendi şarkılarını kendileri yaptılar:

...Ah gıymatlum gıymatlum / Sen gıymatlum gıymatlum
Adım çıktı kurada / Gidiyom ben ocağa
Ocağa da ocağa / Aklım sende ocağa
Anana haber saldım / Kavuşur muyuz acaba...

Kömür üretimi devam ettiği sürece madencilerin şarkı üretimi de devam edecektir. Derinliklerinde 400 yıl daha yetecek kömür rezervinin olduğu bir havzada şarkılar susmak bilmez!

Bağ demir ray demir
Çift kancalı araba demir
Çen demir uç demir
On beş gözlü zincir demir

Demiri çeliği eriten kömür
Kömürü çıkaran benim ellerim
Bacayı tüttüren enerji kömür
Kömüre yol veren benim ellerim

Ellerim / Kazan ellerim
Ellerim / Kara ellerim
Yarını bugünden yazan ellerim
Nasır nasır yetili ellerim

Yerin yüzlerce metre derinliklerinde nasırlı-yetili elleri ile yarının aydınlığı için emek veren madenciye en iyi “Kara” şarkısı anlatır belki!

Alnımın çatına bak yara
Göğsümün üstüne bak yara
Yüreğimi göremezsin direncimi bilemezsin
Ben çareyim sen yara

Gözümün yağına bak kara
Tırnağımın dibine bak kara
Yutkunduğumu göremezsin ciğerimi bilemezsin
Ben aydınlığım sen kara

İnsanlarla paylaşmak istediği duygu ve düşüncelerini anlatmak amacıyla seçip bir araya getirdiği seslerle bildirisini oluşturan kişi bestecidir. Bestecinin bildirisi seslendirilmedikçe dinleyiciye iletilemez ve asıl amacına ulaşamaz.

Zonguldak'ta havzanın özel salonlarında Avrupa'dan getirilen piyanolar eşliğinde, köylerde ise geleneksel çalgı aletleri ile ilk madenci şarkıları bestelenmiş; övünme, yüceltme, ağıt, eğlenme, ilenme temaları içeren bu şarkılar müzik sosyolojisi yönünden iz bırakmış ve önemli bir repertuvar oluşturmuştur. Havza-daki bu müzikal zenginliğe Selda, Cem Karaca, Esin Afşar, Ay-sun, Aşık İhsani, Aşık Emekçi, Aşık Mahsuni Şerif, Ali Asker, Grup Yorum ve daha onlarca müzik insanı da büyük katkı sunmuş, binlerce kilometre mesafeden ve yıllar öncesinden ses veren Woody Guthrie, Merle Travis, Victor Jara gibi isimler yeni madenci şarkılarının yaratılmasında etkileyici olmuşlardır.

Adını Orhan Veli'nin "Siyah akar Zonguldak'ın deresi / Yüz karası değil kömür karası / Böyle kazanılır ekmek parası..." di-zesinden alan "Kömür Karası" müzik grubu 2013 yılında ku-ruldu. Maden işçisi olarak çalışırken sözlerini Fahri Bozbaş'ın yazdığı ve Zonguldaklı şairlerin şiirlerinden bestelediği şar-kıların 2012/Yaz aylarında Şef Levent Özger tarafından nota-ya alınması ile grubun kurulması için ilk adımlar atılmış oldu. Daha önce Bozbaş'ın elinde kazma, başında baret "Göçük Meh-met" tiplemesi ile yurtiçinde ve yurtdışında değişik sahnelerde tiyatral olarak söylediği şarkılar grup ile müzikal disiplin için-de seslendirilince dinleyenler tarafından havza adına övünç-le karşılandı.

Zonguldak'ta ve değişik kentlerde konserler vererek yaklaşık 6 bin kişi ile buluşan "Kömür Karası" müzik grubu, internet ortamında da izlenerek olumlu yaklaşımlar almaktadır.

9 kişilik müzik grubunun işçi, öğrenci, öğretim görevlisi, emekli, memur, esnaf gibi değişik meslek ve çevrelerden oluşması, sosyal-kültürel alanda ortaklaşa üretime katkı sunan grup elemanları ve dinleyici için yaşam sevinci yaratmaktadır. Bu sevinç ve haz duygusunu daha da çoğaltmak ve paylaşmak için "Kömür Karası" yalnız yer altında değil, yer üstünde de dünyanın dört bir köşesinde var olan şarkılara kulak vermektedir.

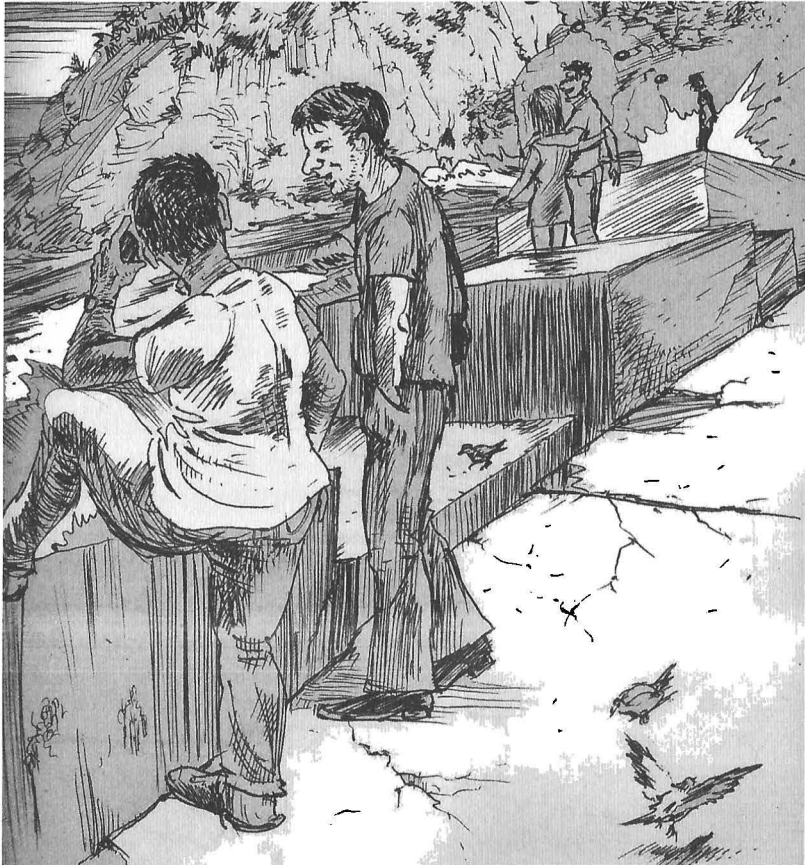
Söz yazarlığını ve bestesini Fahri Bozbaş'ın yaptığı 68 Grevi, Taşeron, Soma'da Yandım Anam, Vurdum Yolun Trabına, Duru Bir Su Gibi şarkılarının yanı sıra, Zonguldaklı şairler Rüştü Onur, Muzaffer Tayyip Uslu, Hamit Kalyoncu, İbrahim Behçet Kalaycı ve Mehmet Yılmaz Karaibrahimoğlu'nun dizelerinden besteleri de repertuvarına katan Kömür Karası, yerelden evrensellie en geniş biçimde müzik okyanusunda kulaçlıyor. Nâzım Hikmet, Ahmet Arif, Sennur Sezer, Hasan Hüseyin, Enver Gökçe, Arif Damar, Rüştü Yıldırım, Metin Altıok, Kamil Küpeli, Bertold Brecht, Paul Eluard, Jacques Prevert, Rafael Alberti, Pablo Neruda'nın şiirlerinden bestelenen şarkılar Kömür Karası müzik grubunun sesini havzanın dışına taşıyor.

Söz ve müzikleri hazırlanmış, bir yıllık süre içinde notaya alınacak şarkılarla repertuvardaki şarkı sayısını 30'dan yaklaşık iki katına çıkarmayı planlayan grup, evrensel anlamda emek ve barış dizeleri yazan şairlerin dizelerine daha çok yer vererek repertuvarını paylaşmak istiyor.

Ritim, melodi, armoni ve söz dizini yönünden yer altından seslerle harmanlanarak oluşan "Kömür Karası" müzik grubu şarkıları; ağıt, oyun havası, marş, uzun hava, iş şarkıları gibi tanımlamalarla ölkemizde ve dünyada yaşanan sosyal, ekonomik, siyasi gelişmeler atmosferinde kültürel bir çiçek olarak açmaktadır.

"Kömür Karası" müzik grubu, toplumsal işlev öğelerini göz önüne alarak, şarkılarını konservatuvar çalışmaları ile üst bo-

yutlara taşımayı ve farklı sanat dalları ile ortaklaşarak yeni sahneleme olanakları yaratmayı amaçlıyor. Madenci şarkılarının insanın varlığını kanıtlarken en geniş müzik yelpazesi içinde yankı yaratacağına inanan “Kömür Karası” müzik grubu, çalışmalarını Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı (ZOKEV) çatısı altında sürdürmektedir.

Siftinmek, Mete Arif Tokmak. Bir liman arkası hayali çizimi.

Toplumsal problemler

Çocuk cinsel istismarı ve Zonguldak

AYÇA DEMİR

“Üzerime yüreğimden başka muska takmadan
konuşmak istiyorum.”

– İSMET ÖZEL, Mazot şiiri

Çocuklara yönelik cinsel istismar her ne kadar sosyal gerçekliğin olgusallaşmış yönüne karşılık gelse de, istismara uğramış çocukların hikâyeleri her istismar olayının kendine özgü izler taşıdığını ve çocukların kurbanlaştırılmalarının basit bir neden-sonuç çizgisine indirgenemeyecek biçimde karmaşık yönlerinin olduğunu ve dolayısıyla “olgu”nun katı belirlenimciliğine hapsedilmemesi gerektiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Cinsel istismara uğradığı için annesi tarafından fahişelik yapabileceği söylenen bir kız çocuğundan, erkek arkadaşının tecavüzüne uğrayarak ve hamile kalarak kendisinden yaşça bir hayli büyük bir erkekle evlendirilen kız çocuğuna ya da bir suçtan dolayı karakola geldiklerinde aralarında geçen konuşma sırasında ortaya çıkan cinsel istismarı yaşamış erkek çocuklarına değin yaşanmış travmatik hikâyelerin çevrelediği ve çevrelendiği bir kent Zonguldak. Anlatılan hikâyeler¹ aynı zaman-

1 Hikâyeler, 2013 yılında Zonguldak'ta yapmış olduğum bir araştırmaya aittir ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu çerçevesinde cinsel istismara uğramış çocukların hak ve esenliklerinin korunup korunmadığını ortaya çıkarma amacı doğrultusunda; kanun temelinde görev ve sorumlulukları tanımlanmış yetkililer ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Çalışma, aralarında sosyal çalışma uzmanı, avukat, pedagog, Cumhuriyet savcısı, polis, adli tıp uzmanı, psikolog,

da Zonguldak'ın bir kent olarak sahip olduğu dramatik çehreyi de sunmakta: Kamu görevlileri için bir sürgün kenti olması, diğer kentler arasında kaderi sanki hiç değişmeyecekmiş gibi verili bir durum olarak var olan ihmal edilmişliği, madenci ailelerinin kendi gerçeklikleri, kent içinde ve dışındaki belirli yerleşim alanlarında cinsel istismarı “normalleştiren” kültürel değerleri... Elbette 2013 yılında yapılmış olan araştırmanın sınırlılıkları üzerinden topluma ve çocuk cinsel istismarına dair sınır ihlali yapmaya yönelik bir genellemeden söz etmek değildir mevzubahis olan. Ancak bir kent ile çocuğa yönelik cinsel istismar arasında birbirlerini karşılıklı inşa eden bir yerden, yani Zonguldak'tan bir ses verebilme, bütüne anlamlı bir parça koyabilme çabasıdır bu çalışma. Bir bakıma, cinsel istismarın kurbanı olan çocuklar ile onları kurbanlaştıran yapısal şartları hazırlayan ancak kendisi de söz konusu yapısal şartların kurbanı olan Zonguldak; cinsel istismarın travmatik bir mekânı olarak karşımızda durmaktadır.

2005 yılında kabul edilen 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun amacı, “korunma ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocukların korunmasına, haklarının ve esenliklerinin güvence altına alınmasına ilişkin usûl ve esasları düzenlemek”tir (Madde 1). Kanun, “korunma ihtiyacı olan çocuklar hakkında alınacak tedbirler ile suça sürüklenen çocuklar hakkında uygulanacak güvenlik tedbirlerinin usûl ve esaslarına, çocuk mahkemelerinin kuruluş, görev ve yetkilerine ilişkin hükümleri” kapsamaktadır (Madde 2).

Çocuğa yönelik cinsel istismar, TCK'nın 103. maddesi olan “Çocukların Cinsel İstismarı” başlığı ile “Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar” (altıncı bölüm) içerisinde yer almaktadır. Bu-

çocuk psikiyatristi ve hâkimden oluşan toplam 26 yetkili ile yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmeler temel alınarak hazırlanmıştır. Görüşme öncesi yetkililere ‘katılımcı onay formu’ sunularak sesli kayıt sürecine dair görüşleri alınmış ve görüşmede elde edilen verilerin nasıl değerlendirileceğine ilişkin süreçten haberdar olmaları sağlanmıştır. Sadece az sayıdaki yetkili, görüşmelerin kayıt altına alınmasını istemediklerini belirtmiştir ve görüşmeler yazılı kayıt altına alınmıştır. Zonguldak'ın küçük bir kent olması ve kimi mesleklerle sahip yetkili sayısının kentte az olması sebebiyle görüşülen yetkililerin sadece cinsiyetleri ve görüşme kodlarının verilmesi uygun görülmüştür.

na göre 'çocuğun cinsel istismarı' (103/1a) "on beş yaşını tamamlamamış veya tamamlamış olmakla birlikte fiilin hukukî anlam ve sonuçlarını algılama yeteneği gelişmemiş olan çocuklara karşı gerçekleştirilen her türlü cinsel davranış"tır. Gerçekleşme biçimine göre iki tür cinsel istismar tanımlanır. Çocuğun basit cinsel istismarı, çocuğun vücut dokunulmazlığının cinsel ilişki olmadan, organ vb. cisim sokulmadan ihlal edilmesidir. Çocuğun nitelikli cinsel istismarı ise (103/2) cinsel istismarın vücuda organ vb. bir cisim sokularak gerçekleştirilmesidir. Nitelikli cinsel istismarın mağdur çocuklar üzerindeki etkileri kadar mağdur çocukların yaşadıkları bu deneyime verdikleri tepkiler de oldukça farklılaşmaktadır. Yaş, cinsiyet, sınıf, aile yapısı ve sosyal çevre, özellikle verilen kimi tepkilerin farklılaşmasında önemli rol oynamakta.

Yaşa göre farklı oluyor... Yani kimi çocuklar oluyor, öyle yaşadıkları olaylar oluyor ki, yani o çocuk için "nasıl yaşamış bu kadar olmaz" diyorsunuz ama çocuk çok olgun bir şekilde karşılayabiliyor yaşına göre. Çok farklı oluyor yani. Yani şu yaştaki çocuk şöyle yapar veya şu çevreden gelen çocuk şöyle yapar, çok öyle kategorize edemiyorsunuz. Çocuğun eğitime göre, geldiği çevreye göre değişebiliyor (E, Kod 3).

En üzüldüğüm vakıa grubudur istismara maruz kalmış çocuklar. Bir de çok erken yahu. O anlatışlarını falan duymamız lazım. Her şeyi bilip, bana en ince ayrıntısına kadar bunu anlatıyor olması beni çok öfkeliendiriyor. Onun onu öğrenmesi gereken bir yaş değil o ve çok sağlıksız bir şekilde bunu öğreniyor. ... Bunu çocukların bu yaşta böyle bir olumsuz deneyimle öğrenmeleri... Öğreniyorlar ama o anlatışları falan ilginç yani. O terimler falan, o kullandıkları. Bilmiyorum sonrası için çok kötü şeylere yol açabilir (K, Kod 11).

Çocukların yaşadıkları travmatik olaya ilişkin değişen tepkileri ile ilgili önemli bir nokta bulunmakta: Rıza ya da zorlamayla da olsa, çocukların (cinsel) eyleme dair bilgileri ve bu eylemi ayrıntılı cinsel terimlerle betimlemeleri yaşları ile uyumlu

değildir.² Göreli bir uyum(!), çocukların cinsel istismara tek-
rarlayan biçimde maruz kalmaları, aile içinde ve sosyal çevre-
lerinde yaşları ve gelişme düzeylerinden bağımsız biçimde ge-
rek eylem ve gerekse sözle inşa edilen cinsel pratiklere tanık-
lık etmeleri ile açıklanabilir ki bu açıklama biçimi de böyle-
si karmaşık bir olgunun kısmi ama bir o kadar da gerçek açık-
lama pratiği olarak değerlendirilmelidir. “Cinsel aktivitelerin
ilerlemesi”³ (*progression of sexual activities*) olarak tanımlanan
bu durum; yetişkinlerin çıplak dolaşmaları, genellikle çocukla
baş başa kaldıklarında çocuğun gözü önünde soyunmaları, ço-
cuk tuvaletten, banyo yaparken, giyinip soyunurken açık-
tan ya da gizlice çocuğu seyretmeleri, çocuğun önünde cinsel
ilişkide bulunmaları, çocuğa cinsel organlarını göstermeleri,
çocuğu uygun olmayan biçimde öpmeleri ve çocuğa dokunma-
ları, çocuğun gözü önünde mastürbasyon yapmaları, çocuğun
mastürbasyonunu seyretmeleri, birbirlerine mastürbasyon yap-
maları ve karşılıklı mastürbasyon gibi pek çok pratiği içermek-
tedir. Beden ve cinsel deneyimlere dair yaş ve gelişim düzeyle-
rinden bağımsız bu tür pratikler, çocukların sosyalleşme ağı-
larında söz konusu pratikleri normalleştirmeye yönelik bir ze-
min hazırlamaktadır.

Annesi dostuyla salonda cinsel ilişkiye giriyor. 5 yaşındaki de
görüyor bunu (E, Kod 14).

Yaşadıklarının farkındalar, yani kendilerine bir şey yapıldığı-
nın farkındalar. Ancak sonuçları konusunda, nasıl diyeyim,
onlar üzerinde nasıl bir etkisi olduğunun farkında değiller. Ya-
ni yaşanan bir şey var, bunu kabul edebiliyorlar. Ama mesela
o kadar şey ki, mesela ifadelerde yaptığımız görüşmelerde ga-
yet normal bir şeymiş gibi anlatabiliyorlar (E, Kod 1).

Dolayısıyla yetişkinler dünyasında ve elbette bu dünyanın
önemli bir parçası olan aile içinde cinselliğe dair “açıklık”, ço-

2 Sgroi'den (1982) aktaran Cheung, M. (2012), *Child Sexual Abuse: Best Practices for Interviewing and Treatment*, Chicago: Lyceum Books, s. 43.

3 Cheung, M. (2012) *Child Sexual Abuse: Best Practices for Interviewing and Treatment*, Chicago: Lyceum Books, s. 45.

cukların artarak ilerleyen cinselliğini onların aleyhlerine inşa ederek cinsel açıdan kurbanlaştırılmalarına ve mağduriyetlerine yönelik ciddi bir risk alanı oluşturmaktadır.⁴

Kurban çocukların mağduriyeti tüm adli ve yasal süreçler düşünüldüğünde, sürekli ve artarak devam eden mağduriyet halkalarının bitmek bilmezcesine eklemlendiği bir zincirin hikâyesini sunuyor. Ve bu yönüyle çocuğa yönelik cinsel istismar, “ilerleyerek gelişen bir kurbanlaş-tır-ma” ve “çoklu kurbanlaş-tır-ma”nın⁵ inşa edildiği bir alan olarak karşımızda duruyor. Ve Zonguldak... Mağduriyet zincirinin her bir halkasını özenle(!) içinde barındırdığı çehresinden şunları söylüyor: Çocukların defalarca ifadelerinin alınması, adli süreçlerin uzun sürmesi, ilgili kurumların fiziksel yetersizlikleri, çocuk ve çocukluk alanında yetişmiş uzman sayısının azlığı, kimi kurumlar arasındaki kimi statüler üzerinden gelişen kibirlerin nihai amaç (çocuğun refahı ve iyiliği) üzerine baskın çıkabilmesi, çocuklar özelinde hizmet içi eğitimlerin azlığı, iş yoğunluğunun çok olması, ailelerinden alınan cinsel istismar mağduru çocukların yerleştirildikleri kurumlar tarafından yeterince korunamamaları, çocukların kurumlardan kaçması, mağdur çocukların 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu’nun ilgili maddesinde (madde 4 / 1) belirtilmesine rağmen Zonguldak’ın küçük bir kent olmasından dolayı kimliklerinin gerektiği gibi –gerek genel olarak kentin bütünlüğünde, gerek çocuğa yönelik istismar vakası ile ilişkili kurumlar özelinde, gerekse çocukların yerleştirildiği kuruluşlarda– gizli tutulamaması.

Cinsel istismara uğrayan çocukların yaşadıkları mağduriyeti arttıran en önemli sebep, çocuk merkezli düşünme zihniyetinin içinde bulunduğumuz ve kuşatıldığımız bu topraklarda kökleşmemiş olmasıdır. 1980’lerde yetişkinlerin düşünme ve eyleme pratikleriyle biçimlenen dünyada, çocukların kendi seslerini ve kendi varoluşlarını sahip oldukları çocukluk dün-

4 Finkelhor, D. (1981), *Sexually Victimized Children*, USA: The Free Press, s. 15.

5 Finkelhor, D. (2008), *Childhood Victimization: Violence, Crime and Abuse in the Lives of Young People*, Oxford: Oxford University Press.

yaları içinden kavramsallaştırmaya çalışan “yeni çocukluk sosyolojisi”, çocukların yetişkinlerce örtülen ve baskılanan inşa edici kimliklerini onların yetenekli ve aktif öznel oldukları kabulünden hareketle dile getirir. Ataerkil düşünce, yetişkinlerin ve özellikle de yetişkin erkeklerin eril dilleriyle inşa ettiği sosyal gerçekliğin tahakkümcü dinamiklerinin, çocukları kendi isteklerinden bağımsız biçimde kolaylıkla şekillendirilecek varlıklar olarak görme iradesini üreterek ve yeniden üreterek, çocukları yetişkinlere bağımlılıkları ölçüsünde nesneleştirilen kategoriler olarak tanımlar. Çocukları kendi varoluşlarından hareketle değil de yetişkinlerle ilişki biçimleri temelinde tanımlayan bu zihniyet dünyasının kökleştiği bir sosyal gerçeklikte, çocuk yararına ve çocuk refahına iyi niyetlerle çıkarılmış bir kanunun pratikte çocuklar lehine uygulanabilmesi için öncelikle zihniyet duvarının aşılmasını hedefleyen kolektif bir çabanın içselleştirilerek inşa edilmesi gerekir. Zira bu duvar olanaklar ölçüsünde aşılmadığı sürece her çaba bütüne eklemlenmeyi bekleyen eğreti bir parça olarak kalacak. Çocuk Koruma Kanunu da özünde barındırdığı tüm iyi niyetli çabalara rağmen bu topraklara izlerini derin adımlarla vuran geleneksel, ataerkil zihniyetin inşa ettiği pasif, bağımlı, üzerinde her türlü nesneleştirme gayretini tasavvurladığı bir çocukluk düşüncesinden görmeye niyetli olduğu çocuklara dokunabilmede bu türden eğretiliği yaşamak durumunda. Bununla birlikte görüşülen yetkililer kanunun teorik açıdan yeterli ve umut vaat edici olduğunu ancak uygulamada sorunlar yaşandığını belirtirken, kültür-kanun, zihin dünyası-kanun arasındaki gerilimi eğretilik üzerinden ifade etmekte.

Yasa güzel ama sorun yasa yapmakla düzelmiyor. Verilen tedbirlerin büyük oranda, % 90 işe yaramadığını görüyorum. Kâğıt üzerinde kalıyor. ... Onu (çocuğu) koruyalım derken aileden alıkoyuyoruz ve onu koyacak kurum yok. Onu kaybediyorsun (E, Kod 5).

Daha iyi korunması gerekiyor o çocukların. Bence korunmıyor çünkü bizim tek elden yürümüyor. Bir sürü ortağı var

bu işin. Herkes de aynı hassasiyeti göstermiyor. ... Uygulamada sıkıntı var. Çocuk yararına olan bir kanun bu. ... Mevzuatlar çok açık ama zihniyet ne kadar değiştirilebilir onu bilmiyorum (K, Kod 11).

Çocuk koruma alanı geniş bir alan. Çocuğu koruyacağım diyorsanız tek açıdan bakamazsınız. Tek kurum bakış açısıyla bakamazsınız. Tek meslek boyutuyla bakamazsınız. Ne yaptılar, çocuk koruma alanını genişletebilmek için bu kanunu çıkarttılar. ... Bu kanunun uygulanmasında tabii sıkıntılar var. Şu anda en büyük sorun uygulama. Kanunda adı geçen, görev ve sorumluluk verilmiş olan kurumların işbirliği ve eşgüdümünün sağlanamamış olması (E, Kod 12).

Bahsedilen mağduriyet zinciri, cinsel istismara uğrayan çocukların “incinebilirliklerinin devamlılığını” ve dolayısıyla çocukları koruma çabasının potansiyel riskleri yüklediğini⁶ de göstermektedir. Bu bakımdan kimi yetkililere göre özellikle mahkeme süreçleri çocuk üzerinde cinsel istismardan daha yıkıcı ve daha travmatize edici etkilere sahiptir.⁷

Örneğin adliyede duruşma sırasında faili ile bir araya gelebilen mağdur çocukların, mağduriyetlerini acımasızca inşa eden faillerinin sözlerine tanıklık etmeleri...

Sanık (fail) kendini savunacak ya, kendini haklı gösterecek bir sürü şey söylüyor. O da kendini savunmak zorunda. Düşünün orada mağdur bir çocuk. 12-13 yaşında, bunu yapan belki dayısı, belki amcası... O anlatıyor: “O (çocuk) istedi, ondan yaptık” ya da “yapmadım, hiç bilmiyorum, hiç görmedim, hiç tanımıyorum” diye anlatıyor. Çocuk da onu dinlemek zorunda kalıyor (E, Kod 7).

6 Wurtele, Sandy K. ve Cindy L. Miller-Perrin (1992), *Preventing Child Sexual Abuse, Sharing the Responsibility*, USA:University of Nebraska Press, s. 138; Jones, D.P.H. ve Ramchandani, P. (1999), *Child Sexual Abuse: Informing practice from research*, Radcliffe Medical Press, s. 46-48.

7 Kinnear, Karen L. (2007), *Childhood Sexual Abuse*, USA, ABC-CLIO Inc., s. 26.

Çocukların mağduriyetini arttıran en önemli etkenlerden bir diğeri de başlarına gelen travmatik olayı defalarca anlatmak zorunda kalmalarıdır.⁸

Bence çocuk hep örseleniyor. Çocuk anlatıyor sürekli (E, Kod 14).⁹

Çocuk şubede mağdur olarak ifadesini aldık. Bundan sonra çocuk bazen lüzumsuzca savcılığa da geliyor. Yani bir de savcı alsın gibi bir durum. ... Ondan sonra bir de muayeneye gönderdik. Bir de doktor dinledi, etti mi üç. Ama daha bitmedi. Aynı şeyleri bu sefer mahkemeye de anlatmak zorunda. ... Dört etti ya bu da yetmez bir de adli tıp kurulu var. Adli Tıp İhtisas Dairesi dinlesin diyor. Bu sefer de İstanbul'a gönderiyor mesela. Şimdi beş etti. Ya kazara raporlardan birini Yargıtay hüküm verildikten sonra beğenmezse. Bir daha çocuk çağırılıyor. ... Dedğim gibi belki çocuğu yaralayan burada getir götür, oraya getir buraya getir, bunlar yaralıyor. Hep bir yerlerde anlatmak yaralıyor (E, Kod 4).

İfade almada uygulanan usul sebebiyle iyice mağdur oluyor. Uygulayıcıların yetersizliği nedeniyle işlemler (ifade ve rapor alma) zaman zaman tekrar istendiği için birden çok kez unutmak isteyen çocuğa biz tekrar bunu hatırlatıyoruz. Zaman zaman ailelerin de tepkisine maruz kalıyoruz. Ben çocuğuma unutturmak istiyorum siz üç ay sonra tekrar çağırıyorsunuz, yok ifade eksik, rapor eksik diye (E, Kod 5).

Cinsel istismar olgusu, olayın ilgili kurumlara intikal ettiği ilk aşamadan (çocuğun ifadesinin alınmasından) görece ola-

8 Conte, Jon R. (1982), "Sexual Abuse of Children: Enduring Issues for Social Work", *Social Work and Child Sexual Abuse*, ed. Jon R. Conte ve David A. Shore, The USA: Haworth Press; Wurtele, Sandy K. ve Cindy L. Miller-Perrin (1992) *Preventing Child Sexual Abuse, Sharing the Responsibility*, USA: University of Nebraska Press.

9 Çalışmanın yapıldığı 2013 yılında görüşülen yetkililerin ortak bir dil olarak söyledikleri üzere; çocukların ifadelerinin defalarca alınmasının çocuklarda yarattığı bu çok önemli mağduriyet alanının giderilmesi adına Zonguldak'ta Çocuk İzleme Merkezi'nin (ÇİM) kurulması, umuda dair önemli bir gelişmeyi sunuyor.

rak son aşama olan bir kuruma yerleştirilme¹⁰ sürecine dek, her bir aşaması travmatik bir girdabı içinde barındıran bir dizi kaotik çehreyi sunmakta. Öyle bir girdap ki aslında son aşaması yok. Çocukların bedenleri ve ruhları üzerinde kalıcı ve onarılması imkânsız ya da oldukça zor olan izler bırakan, sona bir türlü erişilemeyen ve her aşamasında kurbanlaşmayı derinden hissettiren bir çehre. Çocukların ifadelerinin defalarca alınmasının yanı sıra, örneğin adli sürecin uzun olması ve yine adli tıp uzmanlarınca yapılması gereken muayenelerin ve bu muayenelerin tekrarlanma olasılığının olması diğer mağduriyet alanlarını inşa eden alanlardır.

Mahkeme süreci de aslında çocukları çok büyük etkileyecek çünkü şikâyetçi olunulduğu andan itibaren mahkeme süreci veya hukuki süreç başlıyor. Bu süreç de beş-altı yıl, yedi yıl, sekiz yıl sürüyor. O çocuk üç-dört yaşındayken, düşünün 13-14 yaşına gelecek. Mahkemelere gidecek ve hep soracaklar işte “nasıl oldu?” Bir sürü insan onunla görüşecek nasıl oldu nasıl oldu (E, Kod 18).

Adli tıp muayenesi zorunlu bir süreç çünkü adli tıp uzmanının belirttiği gibi:

Olay ortaya çıkınca da işte tabii ki savcılık veya mahkeme delillendirmesi gerekiyor olayları. Delil elde edebilmesi için de tabii tıbbi yönden delil edebilmesi anlamında da bize gönderiyor. İşte yeni olgularda çocuğun vücudunda herhangi bir travmatik bulgu var mı yok mu ona bakıyoruz (E, Kod 18).

Süreçlerin uzun sürmesi bir başka mağduriyet alanı:

10 Kanunun uygulanmasındaki en temel amaçlardan biri çocuğun ailesinden koparılmadan, aile içinde gerekli bakım tedbirlerinin sağlanması yönünde. Bununla birlikte fail özellikle aile içinden biriye ya da ailenin çocuğun yaşadığı mağduriyette, örneğin ihmalden kaynaklanan nedenle bir rolleri varsa ya da ailenin çocuk için gerekli desteği sağlayamayacağına dair bir kanı gelişirse çocuğun ilgili bir kuruma yerleştirilmesi söz konusu. “Cinsel istismara maruz kalmış her çocuk aileden alınacak diye bir kaide yok. Cinsel istismarı uygulayan tabii ki aile üyelerinden biriye bu yani yadsınamaz, direkt alınır. Burada önemli olan şimdi çocuk” (E, Kod 2).

Çocuğu koruma gözüğe bile uygulamada sıkıntılar var. Rapor¹¹ alma süreci sıkıntı. Hastanede bir sürü prosedür var ve çocuk örseleniyor. Maddeler kazanmaya dönük ama uygulamada değil. ... Çocuk benden bıkıyor, süreçten bıkıyor, artık bitsin de diyor, doktora da hadi cevap vereyim bitsin diyor (E, Kod 16).

Bir de burada o masaya (muayene etmek için) çocuğun çıkarılması gerçekten travmatik bir olay. ... Çocuk bile olsa, bir insanın aslında bedenine müdahale ediyorsunuz (E, Kod 6).

Mağdur çocukların ailelerinin tutumları, değişebilir olmakla birlikte, çocuğun ilerleyerek gelişen kurbanlaş-tırıl-masına ve çoklu kurbanlaş-tırıl-masına zemin hazırlayan önemli faktörler arasında yer almaktadır. Sosyal çevre, cinsel istismara uğramış çocukların ailelerinin üzerinde âdeta yargılayıcı bir mekanizma olarak işlev görüyor. Görüşme yapılan yetkililerden yansıyan ortak söylem, (kimi) ailelerin sadece bulundukları mahal-

- 11 18 Haziran 2014 tarihli 6545 Sayılı Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik yapılmasına Dair Kanun'la, TCK 103. maddenin 6'ncı bendindeki 'Suçun sonucunda mağdurun beden veya ruh sağlığının bozulması halinde, onbeş yıldan az olmamak üzere cezasına hükmolunur' hükmü kaldırıldı. Görüşmelerin yapıldığı 2013 yılında yetkililer bu hükmün kaldırılmasına yönelik beklenti içerisindeydiler. Yetkililer, cinsel istismara uğramış çocukların beden ve ruh sağlıklarının bozulmamasının mümkün olamayacağını ısrarla belirtirlerken, kimi raporlar ile beden ve ruh sağlıklarının bozulmadığının sonuca bağlanmasının çocuğun mağduriyetini arttıran, faillerin ise alacakları cezayı hafifleten ciddi bir yargı problematiği olduğunu derin endişeleri ile birlikte ifade ediyorlardı.

Çocuğun ruh sağlığının bozulup bozulmadığı... Başına böyle bir şey gelmiş birinin ruh sağlığının bozulmaması mümkün değil (E, Kod 5).

Bence de ruh sağlığının bozulup bozulmadığına göre ceza değişmemeli. O zaman ruh sağlığı sağlam birini bulup, tecavüz edelim ve suç da almayalım o zihniyette. Tecavüz ederken dikkat edin aman, savunma düzenekleri yüksek bir çocuk olsun, ruh sağlığı da bozulmasın, çok fazla hapis yatmayın demeye geliyor bu. Bunun Türkçesi bu" (K, Kod 20).

"O yaştaki çocukların ruh sağlığının bozulmaması diye bir şey mümkün değil (E, Kod 4).

Bu metnin hazırlandığı günlerde ilgili maddenin nasıl uygulandığını öğrenmek amacıyla görüştüğüm bir avukat söz konusu raporun halen istenmekte olduğunu belirtti. Bu şu demek: Cinsel istismara uğrayan çocukların ruh sağlıklarının bozulduğu, bozulmadığına dair herhangi bir olasılığı dışarıda bırakacak biçimde verili olarak kabul edilmektedir.

leyi, ilçeyi değil; kenti dahi değiştirmeye kendilerini zorunlu görmeleri, çocuklarının arkasında durma becerisini gösterememeleri, kimi zaman ancak hiç de nadir olmayacak bir biçimde fail(ler) yerine çocuklarını suçlamaları ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nca verilen tedbir kararlarını uygulama noktasında yeterli hassasiyeti göstermemeleri yönünde. Bununla birlikte failler aile dışından ve aile ile aynı sosyal çevrede ise, yetkililer çocuğun korunabilmesi ve tedbir kararlarının¹² sağlıklı uygulanabilmesi adına aileye başka bir yere yerleşme konusunda yönlendirme yapabiliyorlar.

Bir çevreyi düşünün, orada bir sürü faili var... Aklımıza gelen çözümler, çocuğun ailenin yanına dönebilmesine ilişkin. Öncelikle bir ortamını değiştirelim aile olarak. ... Çünkü çocuk o olayları o çevrede yaşamış... Aileye ortamı değiştirtmeye çalışıyoruz. ... Ama bakıyorsunuz ki saçma sapan nedenlerden dolayı aile kendince gönülsüz davranıyor. Yani nasıl diyeyim, orada kendi şahsi menfaatini mi güdüyor. Eğer orada çocuğunu istiyorsan, çocuğunun menfaatini düşünüyorsan, hiç gözünü kırpmadan il dışına bile çıkmayı göze alacaksın. ... En büyük sıkıntımız bu. ... Ağır cinsel istismar vakalarında da aile bir adım gelse, devlet gidecek sonuna kadar. Ama aile hiç gelmediği zaman, devlet ne yapacak? (E, Kod 12).

...asında bu sağlık tedbirini (psikiyatrik tedavi kastediliyor) ailelerimiz genelde hastane boyutunu biraz geri planda tutmak istiyorlar, götürmek istemiyorlar. ... Fazla konuşulsun istenmiyor belki de (E, Kod 1).

Erkek arkadaşının tecavüzüne uğrayan ve bu tecavüz hakkında konuşan eniştesini bıçakladığı için hakkında dava açılan 15 yaşındaki kız çocuğunun hikâyesi; aile tutumlarını da içerecek biçimde, çocuğa yönelik cinsel istismarın karmaşık ve travmatik doğasını çoklu mağduriyet çerçevesinde gösterecek pek

12 Kanunda yer alan koruyucu ve destekleyici tedbirler, çocuğun öncelikle kendi aile ortamında korunmasını sağlamaya yönelik 'danışmanlık', 'eğitim', 'bakım', 'sağlık' ve 'barınma' konularında alınacak tedbirler olarak belirlenmiştir (Madde 5).

çok örnekten biri. “Zaten sen orospusun, onunla bununla yatar kalkarsın” diyen eniştesini bıçaklayan çocuğun hikâyesi maa-
lesef burada bitmekle kalmadığı gibi, çocuğu daha da mağdur
eden bir dizi hikâyeye de kapı arılıyor. Psikolojik destek / sağ-
lık tedbiri sağlanması için doktora sadece bir kere gönderilen
ve sonra “babası tarafından eve tıklılan” ve okulu bırakmak zo-
runda kalan  ocuk Halk Eğitim Merkezi’ne devam etmiş. An-
cak babası bir süre sonra Halk Eğitim Merkezi’nden de almış.
Sonrasında    intihar girişimi. Ve nihayetinde,

...babası 40 yaşlarında bir adamla bunu evlendirmeye çalışı-
yor. Adam da boşanmış, iki tane çocuğu var. İstanbul’a g nde-
recekler, onunla evlenecek kız çocuğu (E, Kod 7).

Ancak daha travmatik ebeveyn örnekleri de var:

Kız  ocuk tecavüze uğruyor. Sonrasında annesi hazır tecavüze
uğradın diyor, satıyor kızını. Sonra anne-babası cezaevine gi-
riyor (E, Kod 9).

Ebeveynlerin değişen tutumları ile ilgili bu noktada cinsel is-
tismara uğrayan çocukların aile yapılarına dair kimi belirleme-
lere de yer vermek gerekmektedir. Ancak onun da ötesinde, aile-
leri de kuşatan yapısal şartların ve özellikle alt yapı dinamikle-
rinin tarihsel seyirdeki değişiminin Zonguldak  zerindeki et-
kisini genel olarak suç ve özel olarak cinsel istismar üzerinden
okuyabilmek; aşırı bir genelleme ile aşırı bir  zelleştirme tuza-
ęına düşmeden mümkündür.

Zonguldak’ta 50 bin kişi, 60 bin kişi çalışırken, aşağı yuka-
rı burada herkesin işi aşi varken, suç oranları burada çok d -
ş kt  ve cinayetler filan Karadeniz’den gelen kan davaları çek-
linde işlenirdi genellikle. Çok  yle vahim suçlar, hırsızlık filan
hemen hemen hiç yoktu, çok azdı. ( ocuk cinsel istismarı) dı-
şarıdan, geçici, arız  olarak ortaya  ıktı. Ondan önce hemen
hemen hiç duymadım ben. Çok  irkin karşılanırdı ve toplum-
da böyle bir şey yoktu. Çünkü herkesin bir işi vardı, bir aile
düzeni vardı. Aile gerçekten çok önemli. Ekonomik gücü olan
aile önemli (E. Kod 10).

(Çocuk cinsel istismar) Türkiye'nin genel kanayan bir yarası. Ciddi bir sorunumuz yani toplumda bizim. Artıyor maalesef. ... 10 sene önce koruma altına alınan çocuklarla şimdi koruma altına alınan çocuklar arasında dağlar kadar fark var. Biz sadece yoksunluk nedeniyle çocukları koruma altına alıyorduk hemen hemen. Şimdi maalesef yoğunluk cinsel istismar. ... Yani tamamen profilimiz değişti (E, Kod 1).

Çalışmada görüşülen yetkililerin mağdur çocukların aileleri ile ilgili olarak ortak bir dil üzerinden belirtmiş oldukları ve sosyal gerçekliğin heterojen ve sürekli inşa edilen doğası ile uyumlu biçimde ileri sürdükleri temel bir nokta bulunmakta ve bu nokta çocuk cinsel istismarının sosyal ve kültürel bir inşa olduğunu da göstermekte: Çocuklara yönelik cinsel istismar, genel olarak alt sınıf, sosyo-ekonomik düzeyleri düşük ailelerde ortaya çıkmaktadır. Çalışma bu yönüyle Zonguldak'taki çocuk cinsel istismarına yönelik genel çehreyi literatür ile uyumlu biçimde sunabilecek bir yöne sahip.

Eğitim düzeyi düşük, maddi gelir seviyesi düşük, genelde dağ köyleri yani moderniteyle hiçbir alakası olmayan, kendi kabuğu içinde yaşayan insanlar. İzole aileler, izole köyler. Genelde bunlar. ... Gördüğüm kadarıyla, duruşmalardan da anladığım kadarıyla kalabalık aileler. ... Dağ köylerinde cinsel saldırıda tamamen çocuk cinsel nesnedir, cinsel olarak kullanılır, bırakılır ve defalarca. ... Dağ köylerinden gelenlerde aile içinde... Mesela bir tane kız çocuğu vardı. Köyden. Gökçebey'in bir köyündendi herhalde. Gökçebey, Perşembe, Sivrililer. Bu dediğim yerlerde çocuğun cinsel istismarı çok yaygındır. Mesela 6 yaşından 8 yaşına kadar üç tane amca tarafından kullanılan bir tane kız çocuğu vardı. Diyelim ki, babaanne burada yatakta yatarken kız çocuğunu yerde yatırıyorlarmış, babaannenin yanında yapıyorlar. Yani öyle bir kere, iki kere değil, 6 yaşından 8 yaşına kadar yapıyorlar. ... Merak ediyorum evlerinde yatak odası var mı? Büyük ihtimal yok (E, Kod 7).

Zonguldak'ta enstest vakalar çok. ... Niye, çünkü TTK denilen bir kurum var burada. Köylerden, merkezden bir sürü insan çalışıyor TTK'da. Ama genellikle köylerde oldukları için bu insanların hepsinin de eğitim düzeyi çok düşük. İnanın, aile yaşamları yok, baba ayrı bir birey, anne ve çocuk ayrı bir birey. Burada hem eğitim düzeyi düşük, hem de o insana fazla para veriyorsunuz. Alkol kullanımı çok yaygın. ... Özellikle Kilimli Karadon, Kozlu'nun köyleri, bu tür yerlerde çok fazla. O yüzden aile yaşamı da çok kötü olduğu için yetişen, büyüyen çocuğuna farklı bir birey olarak bakıyor baba. Alkol kullanımı da yaygın olduğu için, özellikle enstest vakalar çok. ... Aileyle zaman geçiren baba yok. Burada baba, kendi kararını kendi veren, anneyle çocuğu kararlarına katmayan, sürekli alkol kullandığı yerde vakit geçiren, çalışıp sadece eve ekmeğini getiren, onun dışında geri kalanı kendine harcayan... (K, Kod 9).

Toplumun kabullenmesi Zonguldak'ta da var. ... Ekonomi zayıf, eğitimleri düşük ailenin. Muhtemelen kalabalık da diyebiliriz. Eğitimle ilgisi yok çok fazla. Alkol zaman zaman ve bağımlılar (E, Kod 5).

Genelde Zonguldak olsun veya başka çevrelerde de olsun bu tür suçlara uğrayan genellikle orta gelirli aile çocuklarından değil de daha çok düşük gelirli aile çevresinden. Özellikle anne-babası ayrı çocukların bu suçlara daha çok uğradıklarını görüyoruz (E, Kod 3).

Bununla birlikte çocuk cinsel istismarının karmaşık bir olgu olması, alışlagelmiş nedenler üzerinden yapılabilecek açıklama tarzlarının da geçerliliğini sorgulatmaya yönelik bir bakış açısını zorlamayı gerektirmektedir. Zira cinsel istismar, tüm diğer istismar formları ve hatta tüm diğer sosyal olgular gibi belirli sınıfsal pratiklerin, belirli aile yapılarının, belirli eğitim düzeylerinin, belirli hayat desenlerinin çeperlerine sıkıştırılamayacak derecede çoklu nedensellik ağı içine gömülmüş bir gerçekliktir: Yoksulluk, işsizlik, gelir eşitsizliği, sosyal sınıf, sosyal çevre, eğitim, aile yapısı (tek ebeveyn, aile büyüklüğü, ço-

cuk sayısı, sosyal açıdan izole olma, sosyal destekten mahrumiyet), sosyalizasyon süreci, ebeveynlerin zayıf sosyal becerileri, toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki kesin farklılıklar ve önyargılar, eşitsiz güç ilişkileri, şiddet, istismar ve tacize gösterilen tolerans...

Bu yapısal ve toplumsal sebepler yetişkinlerden kurulu bir dünyada çocuklara uygulanan istismar biçimlerine karmaşık derecede ve çok yönlü olarak etkide bulunmaktadır. Bu nedenlerden hangilerinin diğerlerine göre hangi saiklerle daha belirleyici olduğunu ortaya koymak, karmaşık bir sosyal ve toplumsal süreçler dünyasının sadece bir ucundan tutarak yakalamak demektir. Evet, istismar ve ihmal olguları genel olarak yoksul ailelerde ortaya çıkmaktadır¹³ ancak çocuk cinsel istismarı, tüm toplumsal tabakalarda görülen bir olgudur.¹⁴

Çocuğa yönelik ebeveyn tutumları çeşitlilik arz etme konusunda son derece geniş bir alana sahip. Failler yerine kendi öz çocuklarını suçlamak, kimi ebeveynler açısından “başlarına gelen” bu travmatik olayı meşrulaştırmalarında etkili(!) bir araç dönüşüyor.

Mesela diyoruz ki en yakınları anne babasıyla görüşebilir, onun dışında kimseyle görüşemez. Ve bu görüşmede oradaki meslek elemanı dediğimiz arkadaşların gözetiminde olsun istiyoruz. Çünkü aileler burada genelde, maalesef üzümlere söylüyorum, çocuğu genelde suçlayıcı konuşmalar içerisine girebiliyorlar (E, Kod 1).

Aile yapısını da içeren ebeveyn tutumları ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise ebeveynlerin çocuklarına yönelik ilgisizliği ve ihmal edici davranışlarıdır. Aileleri tarafından ihmal edilen ve yeterli bir gözetime-denetime tâbi tutulmayan çocuklar, yaşanabilecek olası mağduriyet formları açısından risk al-

13 Long, P. J. ve J. L. Jackson (1994), “Childhood Sexual Abuse: An Examination of Family Functioning”, *Journal of Interpersonal Violence*, 9 (2): 270-277; Bекkett, C. (2007), *Child Protection, An Introduction*, 2. baskı, Sage: Londra.

14 Finkelhor, D. ve L. Baron (1986), “High-Risk Children”, *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*, Sage: USA, 60-88, s. 67.

tındadırlar.¹⁵ Anne ve babanın ayrı olduğu parçalanmış aileler çalışmada öne çıkmakla birlikte, aile yapılarından bağımsız olarak çocukla ilgilenmeme ve ihmal etme, çocukları cinsel istismarın kurbanı olarak inşa edebilen önemli bir nedendir.

Sosyo-kültürel düzeyi düşük, eğitim düzeyi düşük, bunun yanında çocuğu ile çok fazla ilgilenmeyi bilmeyen. Ilgilenmiyor demiyorum, ilgilenmeyi bilmeyen. Bu çocuğun dışında geçirdiği zamanla aslında paralel olarak yansıyor (E, Kod 2).

Mesela bir aileyi hatırlıyorum. Dört tane çocuğu vardı. Çocukların dördü de sokakta. Aile iki gün sonra şubeye başvurmuş. ... Demiş ki çocuklar yok. İki gündür neredesiniz? İşte geziyorlardır. ... Şimdi çocukları bulmuşlar bir yerde. Neredeydiniz falan, işte Çatalağzı'nda geziyorduk, dilencilik yapıyorduk. Ondan sonra daha başka ne oldu falan. ... Filanca çocuklar da geldi. Aaaaa cinsel istismar var işin içinde. ... En iyi yer ailesi deyip o çocuklar aileye verildi. Sonra ne oldu? Çocuklar bu sefer daha böyle zincirleme bir suçun içinde geldi, iki tanesi. ... Cinsel istismara maruz kalmışlar. Yani çocuklar tabi sokakta illa olacak bu artık (E, Kod 4).

“Hatta geçenlerde öyle bir cinsel istismar şeyi vardı. Adamın evine gitmiş çocuğun, arkadaşlık teklif etmiş kız. Babası yok zaten, annesi evde yok. Odaya giriyorlar bilmem ne... Anlattığına göre annesi geliyor... Sen bunu zamanında aramış olsaydın ya da belli saatler dışında dışarı çıkmasına engel olsaydın bu suç işlenmezdi. ... Toplumda böyle sakat bir durum var. Anne babadan ayrı, yani aile düzeninin olmadığı... Ailenin sahip çıkmadığı yerde korumayı kim sağlayacak” (E, Kod 10).

14 yaşındaki kız yaşamış, bizim bilmediklerimizi biliyor. Anne baba yok başında. Hayat kadınlarıyla takılıyor ve çoğu hayat kadını oluyor kızların. Çoğu çocuk aldırdı. TTK var. Kadınlar evde durur, kadınlar kocalarını aldatır adam eve para getirmemişse. Zonguldak'ın yapısı bu (E, Kod 14).

15 Hart, S.N., Y. Lee ve M. Wernham (2011), “A New Age for Child Protection-General Commitment 13: Why it is important, how it was constructed, and what it intends?”, *Child Abuse & Neglect*, 35: 970-978, s. 972.

Çocuğa yönelik cinsel istismar olaylarında failler genellikle birinci dereceden yakınlar olmakla birlikte çocuğa kolaylıkla ulaşma yolunu bulabilen herkes bir fail olma rolüne bürünmektedir. Ve Zonguldak maalesef böyle hikâyeleri de içinde barındırmakta. Ensest ilişki, yetkilileri dahi şaşırtabilecek bir yoğunluğa sahip.

Zaten burada aile içinde olaylar fecaat bir şey. Baba kızına karşı, ağabey kız kardeşine karşı, o kadar çok şeyler var ki, ilk geldiğimde resmen paranoyak oldum dosyaları okuyunca. Bu kadar olabileceğini insan hayal edemiyor. ... Zonguldak'ta çok fazla (K, Kod 8).

Çocuklara yönelik cinsel istismarın faillerinin sadece yetişkinler değil, aynı zamanda çocuklar da olduğunu ve çocukların kurbanlarını, kurbanlarının hangi özelliklerini dikkate alarak ve nasıl bir strateji izleyerek belirlediklerini gösteren başka travmatik hikâyeler de var:

Engelli vardı bir tane. Down sendromlu bir erkek çocuk vardı. O da mesela çok trajikti. Arkadaşlarıyla penaltı çekişmişler, kaybetmiş. Tabii ki kaybedecek. Kaybetmiş, arkadaşları da buna tecavüz etmişler. 3 kişi (E, Kod 7).

Mesela en son gelen bir vakadan bahsedeyim. Komşusuna gidiyor işte kadın çocuğuyla beraber. 3-4 yaşında bir çocuğu var. Komşusunun da 13-14 yaşında bir oğlu. Onun odasına gidiyorlar. Orada atari matari gibi bilgisayar oyunu oynamak için. Daha önce yine gitmişler, ertesi gün de gidiyorlar ve çocuk aradan bir zaman geçince ağlayarak geliyor. Popom acıyor filan diye (E, Kod 18).

Cinsel istismarın çocuk üzerindeki olumsuz etkileri oldukça değişkenlik gösteren bir etki yumağı olarak da karşımızda duruyor. Etkiler, çocuğun istismara uğradığı andaki yaşı, istismarın süresi, fail ile olan ilişkisi ve istismarın türüne bağlı olarak değişebilse de, çocuğun ruhu ve bedeni üzerinde kalıcı izler bırakan uzun ya da kısa süreli olumsuz sonuçlar biçiminde orta-

ya çıkıyor: Depresyon, düşük öz-saygı, kronik boyuta ulaşabilecek utanç ve kendini suçlama tutumu, yalnızlaşma, özellikle erkeklere yönelik güvensizlik duygusu, öfke ve düşmanlık, evden ya da yerleştirilen bir kuruluştan kaçma, kâbus görme, uyku bozuklukları, cinsel istismar failine dönüşebilme, okula devamsızlık ve akademik başarının düşmesi, intihar eğilimi, madde kullanımı, yeme bozuklukları (anoreksia, bulimia, obezite), tekrarlayan baş ve mide ağrısı ya da yürüme zorluğu gibi geçici fiziksel travmalar.¹⁶ Söz konusu olumsuz etkilerden biri de cinsel davranış bozukluğudur (*sexual disorder*).¹⁷ Cinsel istismara uğramış çocuklara göre cinsel istismara uğramış çocuklarda daha fazla cinsel-leştirilmiş davranışlar görülmektedir ki bu davranışlarda esas olan, çocuğun yaşı ve gösterdiği cinsel davranışlar ve bu davranışlarına ilişkin bilgisi arasındaki uyumsuzluktur. Örneğin beş yaşındaki bir çocuğun penisini bir başka çocuğun ağzına, anüsüne ya da vajinasına sokması gibi.¹⁸ Çocuğun “aşırı” olarak nitelendirilebilecek biçimde cinsel davranışlara yönelik ilgisi ve talebi de söz konusu davranış bozukluğunun bir başka ifade biçimi. Veya gelişim düzeyine uyumsuz biçimde çocuğun duygusal bağlılık, ilgi görme, ayrıcalık ve hediye kazanma karşılığında gösterdiği cinsel davranışlarının fail tarafından sürekli ödüllendirilmesi yoluyla cinselliği, kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başkalarını yönlendirmede kullanacağı bir strateji olarak öğrenmesi biçiminde tanımlanan “travmatik cinsellik”¹⁹ gibi.

Bir kız çocuğu vardı mesela. O da çok ilginçtir. 12-13 yaşlarında dayısının tecavüzüne uğramıştı. Onun ilk duruşmasına ben

16 Finkelhor, D. ve A. Browne (1986) “Initial and Long-Term Effects: A Review of the Research”, *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*, USA: Sage, s. 143-179; Lev-Wiesel, R. (2008), “Child Sexual Abuse: A Critical Review of Intervention and Treatment Modalities”, *Children and Youth Services Review*, 30: 665-763; Fontes, L.A. ve C.Plummer (2010), “Cultural Issues in Disclosures of Child Sexual Abuse”, *Journal of Child Sexual Abuse*, 19: 491-518.

17 Kinnear, Karen L. (2007), *Childhood Sexual Abuse*, USA, ABC-CLIO Inc., s. 18.

18 Hornor, G. (2010), “Child Sexual Abuse: Consequences and Implications”, *Journal of Pediatric Health Care*, 24 (6): 358-364.

19 Finkelhor, D. ve A. Browne (1986), “Initial and Long-Term Effects: A Review of the Research”, *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*, 143-179, USA: Sage, s. 181.

girdim. Ondan bir bebek doğurdu. Bebek Gümüşhane'de evlat edinildi. 13 yaşında mı 14 yaşında, öyle bir şeydi. 15'ini doldurmadan 4-5 kişiyle daha birlikte oldu. Geldi, onları şikâyet etti. Biriyle Amasra'ya gitmiş filan, bir sürü şey... Biz bu çocuğu alıp herhangi bir sağaltım mekanizması çalıştıramadığımız için belki çocukta bir cinsel işlev bozukluğu gelişti. Cinselliği devamlı tekrarlamak istiyor... Kendi istediğini söylüyor zaten (E, Kod 7).

Kurbanların cinsel istismar üzerinden okunabilecek hikâyeleri bir yandan görünürlüğü ve bilinebilirliği derecesinde çocuk cinsel istismarına dair apaçık veriler sunarken, diğer yandan bilinçli saklanmışlığı ve örtük suretinden kurtulamayışı derecesinde açığa çıkamayarak gizli kalmaktadır. İstismarın örtük bir suret olarak kalmasının nedenleri de farklılaşabilmektedir.

Aile içi cinsel istismarın bize yansımaması burada da erkek çocuklarının bu davranışı çok kolay gizleyebilir olmaları. Mesele en son bir vakamız vardı. Uzun bir süreç, yani iki yıl gibi bir süreç. ... Burada çocuk ailesiyle ya da yakın çevresiyle bunu paylaşım içine girmemiş. Ve bunu çok kolay, nasıl diyeyim bunu gizleyebilmiş. ... Kızlarda hem fizyolojik olarak hem de bedensel olarak farklı şekillerde bu daha rahat belli olabiliyor, ortaya çıkabiliyor (E, Kod 1).

Yani eğer bir cinsel birleşme yaşanmışsa bunu net bir şekilde anne anlayabilir. Yine aynı şekilde bir aile, Türk aileleri kız çocuğu yetiştirirken belli noktalara bakar. Erkek çocuğunda bu çok fazla dikkate alınmaz. Yine aynı şekilde bu anal yolla yaşanan birleşmelerde erkek çocukta bir gaita tutamama durumu yaşandığında ailenin aklına ilk gelen bu olmaz. Ama kız çocukta bu olabiliyor (E, Kod 2).

Kız ve erkek çocuklarının cinsel eyleme tanıklık eden bedenlerindeki fiziksel göstergeler, erkek çocuklara yönelik cinsel istismarın ortaya çıkma olasılığının kız çocuklarına göre daha az olmasında elbette etkilidir ancak yeterli değildir. Zira top-

lumdaki hâkim erkeklik stereotipleştirmeleri, erkek çocuklara yönelik cinsel istismarın çoğunun homoseksüel bir karakter taşıması,²⁰ erkek çocuklarının gay olarak etiketlenme korkuları,²¹ heteroseksüelliğe yönelik toplumsal ve kültürel vurgular dikkate alındığında cinsel istismar kurbanı erkek çocukların hikâyelerinin gözlerden ırak biçimde, kayıt altına alınmadan ve ortaya çıkamadan gizlice ve sessizce sürmesine neden olmaktadır.

Kurumlara yerleştirilen cinsel istismar mağduru çocukların kimliklerinin gizli tutulamamasından dolayı yaşadıkları mağduriyetin kurumlardaki diğer çocuklarca da üretilmesi, cinsel istismarın bir başka travmatik yönünü göstermekte.

En kötüsü de bu çocuğu yerleştirdiğimiz kurumda bir şekilde diğer çocukların bundan haberinin olup, bununla ilgili daha fazla... Yani oradaki sürece hiç dâhil olamıyorsunuz. Ben yetiştirme yurduna yerleştirdiğimde, ondan sonrası oradaki meslek elemanına kalmış bir şey. Bir şekilde nasıl oluyor bilmiyorum ama çocukların bu olaylardan haberi oluyor ve çok acımasızca davranabiliyorlar. En ufak bir kavgada onun yüzüne bunu vurabiliyorlar. O hiç bitmiyor... Toplum tarafından da o mağdur suçlu görünüyor (K, Kod 11).

...gelen çocuklarımız bizim yetiştirme yurtlarımızda kalıyordu, normal çocuklarımızla beraber. Normal derken o tarz bir istismara maruz kalmamış. Tabii orada bir etkileşim var. Siz her ne kadar idare olarak, çalışanlar olarak saklı tutsanız da, gelen kızın neden geldiğini arkadaşları bilmese de, sonuçta bu bir şekilde paylaşıyor. ... Mağdurlarımız, yani çocuklarımız bunu paylaşma gereği duyuyorlar. Tabii bu da onun açısından ve diğer çocuklar açısından hoş olmuyor. Belirli sorunları beraberinde getiriyor. ... Şu olmuyor yani. O paylaşıldığı zaman diğer çocuklarımız kendine bakıp da aaa dikkat edeyim veya

20 Finkelhor, D. ve L. Baron (1986) "High-Risk Children", *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*, Sage: USA, s. 60-88, s. 62.

21 Fontes, L.A. ve C. Plummer (2010), "Cultural Issues in Disclosures of Child Sexual Abuse", *Journal of Child Sexual Abuse*, 19: 491-518, 498.

ben de yapmayayım falan gibi şeyler yapmıyor çocuklar. Öyle yapsalar belki bir faydası olurdu. Onlar da olumsuz etkileniyor (E, Kod 12).

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'na dair yetkililerin ortak görüşü, kanunun teorik düzeyde olumlanması olmakla birlikte pratikte yaşanan zorluklardır. Söz konusu bürokratik zırtan kaynaklanan zorluklar gerek yetkililerin samimi çabaları gerekse Zonguldak'ın küçük bir kent olmasından kaynaklanan sosyal ilişki olanakları ile kırılmaya çalışılıyor. İkincil ilişkiler, küçük bir kent hayatında kolaylıkla birincil ilişki ağı içinde inşa edilerek olası zorlukları aşma yolunda tecrübe ediliyor.

Zonguldak dediğim gibi küçük bir şehir. O küçük şehir olmanın verdiği avantajları kullanıyoruz. Nasıl? Bireysel ilişkilerimiz sayesinde bazı şeyleri daha kolay çözebiliyoruz (E, Kod 1).

Savcılıkla bu konuda yakın ilişkiler kurduk. Yine resmi olmayan yollarla şifahen. Telefonla görüşerek kurduk çünkü kurulmadan mümkün değil başa çıkılabilmesi (E, Kod 2).

Ancak Zonguldak'ın küçük bir taşra(!) kenti olması çocuklar aleyhine işleyecek yapısal mekanizma ve ilişkiler ağının da önemli bir üreticisi olma konumunda. Özellikle kanunun ilgili maddesinde yer alan çocuk kimliğinin gizli tutulmasına ilişkin ilke, yetkililerce mümkün olduğunca titizlikle uygulanmasına rağmen özellikle kurum dışında yer alan aktörlerin dizginlenemeyen "merak"ları neticesinde kolaylıkla ihlal edilebiliyor.

İşte burada şey var. Zonguldak'ın küçük bir yer olmasının dezavantajları var. Çocuk bize gelmeden önce zaten çocuğun her türlü olayı dışarıdan duyuluyor maalesef (E, Kod 1).

Kurum içinde bu gizlilik sızdırılmaz ancak farklı kaynaklardan öğrenilebilir. ... Diğer kurumlarda e tabii ne kadar meslektaşımız dahi olsa da, bir merak. Aslında bir tepki değil. Acıma, evet acıma ile merak arasında... Özellikle öyküsünü merak etme olayı oluyor, hani diğer çocuklardan farklı olarak merak diyelim aslında (E, Kod 2).

Bir de beni çok rahatsız eden şey, polis memurları ile o çocukların buraya gelmesi. Koridorda beni diğer çocuklarım da bekliyor. O çocuğa diğer çocukların bakışı, annelerin bakışı, o beni çok rahatsız ediyor. Mesela akabinde giren anne baba "hocam o çocuğun neyi vardı, neden polislerle geldi?" diye soruyor. Geçen mesela bir şey yaşandı ve o çok rahatsız etti. Birisinin sınıf arkadaşımıymış çocuk. "Hocam benim kız soruyor". Hatta oyun terapisi için bekleyen kız çocuğunun sınıf arkadaşımıymış, istismara uğrayan erkek çocuğu. "İbrahim'in başına ne geldi anne, neden polisler onu getirmiş" gibi çok etiketleyici bir şey oluyor... O çocuk orada, kuzu gibi oturuyor sandalyede. Öbürleri ona bakıyor ve bu beni çok rahatsız ediyor (K, Kod 20).

Çocuklar kendilerini kuşatan bürokratik yapının kendi içinde çözümlenememiş sorunlarından doğrudan etkilenebilecekleri açık bir mağduriyet alanı içindeler. Yapılan görüşmelerde hemen hemen tüm yetkililerin belirttikleri ortak nokta, kendilerini de kuşatan bürokratik zırhın verdiği sınırlılıklara ve zorluklara rağmen çocuklar için özverili bir çabanın samimiyetine olan inançları.

Sistemin yükü çok ağır, yavaş da işleyen bir süreç var. Bu sistem içinde bulunan herkes bence yıpranıyor. ... Çocuk şube özellikle bu konuda bence hassas bir yapıdadır. ... (Çocuklara yönelik) bir sahiplenme var. Bilgilenme anlamında gerçekten çok istekliler ama tükenmiş olduklarını ben daha çok görüyorum onların. Bu getir götür işleri, bulmak, etmek, beklemek, onları da hakikaten yıpratıyor, farkındayım (K, Kod 20).

Burada kişiler çok önemli. Mesela benim tanıdığım çocuk polisleri var ve inanılmaz derecede çocuğu düşünen, onun huzurunu düşünen, onun tekrar tekrar travmaya uğramasını önleyen (E, Kod 18).

Biz olayı duyduğumuzda artık olay bizim oluyor, yani o sıkıntıyı biz de yaşamaya başlıyoruz. Ve mağdur çocuğa yeteri kadar yardım edemediğinizi hissediyorsunuz (E, Kod 4).

Hepsi ayrı ayrı etkiliyor insanı. Yani veyahut ben öyle hissediyorum. Hepsi beni ayrı ayrı etkilemiştir yani öyle küçüğü büyüğü yok (E, Kod 3).

Hikâyelerden bir kısmı, kanun çerçevesinde yetkileri tanımlanmış aktörlerin yasal işlemlerin çocuk yararına olabilecek biçimde sonuçlanmasında, “rasyonel” görülemeyecek kimi “ir-rasyonel” eylemleri pratik ederek çocuğa ve diğer paydaşlarına yardım ettiklerini gösteren alt başlıklara sahip. Bahsi geçen aktör bir polis memuru. Paydaşı ise bir adli tıp uzmanı.

Çocuk istemedi muayene olmayı. Biz de istemediği için yapamayacağımızı söyledik... Birkaç ay sonra savcılıktan yazı geldi ve özetle şöyle diyordu: “Çocuğun isteği aranmaz ve ilgili kanun maddeleri gereğince siz bunu yapmak zorundasınız”. ... İşte ben konuştum, çocuk istemiyorum dedi. Bayağı bir konuştuk, bu işin sıkıntılı olduğunu falan, yapılırsa iyi olacağını söyledik. Sonra çocuk psikiyatristi arkadaşımıza gönderildi. ... (Polis memurlarına) öğleden sonraya kaldı. O an kesin karar veremiyoruz olup olmayacağı konusunda. ... Neyse öğleden sonra kızcağız geldi dedi ki tamam ben muayene olacağım. ... Sonrasında öğrendim ki bayan polis şey demiş. Ben işte sana çikolata alacağım, dondurma alacağım, hadi muayene ol gidelim, ikna etmiş. O da kabul etti, biz de yaptık (E, Kod 18).

Çocuğun kurbanlaştırılma hikâyelerinden sadece birisidir çocuğa yönelik cinsel istismar... Çocuk bedeni üzerinde iktidar ve güç uygulama, tene yönelik hazları en acı biçimde giderme, masumiyet ve acizliği en derinden yıkma, yetişkin zihinlerin en hoyratça tasavvurlarını deneyimleme, öze inil(e)meden biçim üzerinden hak ve hukuk söylemlerini telaşla pratiğe vurma gayreti... Bu metin, Zonguldak üzerinden çocuğa yönelik cinsel istismarın travmatik yönlerini mağdur çocukların kurbanlaştırılma süreçleri çerçevesinde sunmaktan ibaret. İstismarın önlenmesine yönelik herhangi bir öneri sunma niyetini barındırmıyor. Söz konusu niyeti barındırmaması, konunun önemsiz görüldüğü anlamına gelmediği gibi akademik bir met-

nin bilimsel kaygıları gözeterek insani varoluşun vicdana yönelik en temel değerlerini yok(muş gibi) sayarak tarafımca kibirli sayılan bir metin olma iddiasına sahip olduğu anlamına da gelmiyor. Aksine tam da bu iddiayı vurma ve önerilen çözümlerle sosyale ilişkin varoluş biçimlerinin yarattığı sıkıntıların sihirli bir değnek ile yok olacakmış gibi sunulmasına dair reçetelendirilmiş tavrı yerme niyeti taşıyor. Bu niyetten dolayıdır ki açıklayıcı methiyelere yer vermiyor bu metin, en azından yazarının niyetini aşacak biçimde yer vermiyor. Sadece kurbanlaştırılan çocukların travma yaşayan bedenleri ve ruhları üzerinden bir okuma yapıyor. Küçücük bedenlerinde sanki küçücük ruhları varmış gibi muamele edilmesinin yarattığı vicdanı yaralayan çehreleri olduğu gibi sunuyor. Her açıklama gayreti kimi zaman, “olan”ın ontolojik kodlarını epistemolojik kodlarla yarmaya ve ufalamaya yarıyor. Oysa ki cinsel istismarı yaşayan çocukların hikâyeleri bilinebilen epistemolojik kabullerin gerçekliğini tümüyle yerle bir edebiliyor. Dolayısıyla “olan”, kendi var oluş çerçevesi ile bu topraklarda kabul edilmediği sürece, yok sayıldığı sürece ve faillere dair iyi hal indirimleri üzerinden çocukların kurbanlaştırılmaları hoyratça inşa edildiği sürece öneri sunmak, insani varoluşun vicdana yönelik en temel değerlerini arsızca çiğnemek demek. Kültürel ve ideolojik artıklarla kirlenmiş zihinler aydınlatılmadıkça ve temizlenmedikçe, kültür-yasa geriliminin kurbanları mağdurlaştırıcı rolü kırılmadıkça, sözler sadece asılı kalmaya mahkûm oluyor. Sözlerin asılı kalma mahkûmiyetine elbette direnmek gerek. Ve Zonguldak üzerinden dile getirilen bu sözler, direnmeye dair bir niyeti barındırıyor.

İstatistiklerle Zonguldak'ın durumu: 2015 illerde yaşam endeksi verileri

CANER ÖZDEMİR

2016 yılında Zonguldak Maden Mühendisleri Derneği Binası'nın yanındaki küçük parka elinde bir demet çiçek taşıyan bir kız çocuğu heykeli dikildi. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1931 yılında Zonguldak'a gelişini simgeleyen bu heykelin karşısındaki duvarda Atatürk'ün Zonguldak'a ayak bastığında söylediği şöyle bir söz vardı bir zamanlar: “Zonguldak'ın derin toprakları altındaki maden serveti ne kadar kıymetli ise, bizim nazarımızda Zonguldak da o kadar çok kıymetli bir vilayetimizdir.” Zonguldak'ın kalkınma öyküsünü bu sözün iyi özetlediğini düşünüyorum. Kömürün sanayideki öneminin müthiş olduğu yıllarda bu sözü söylerken Atatürk'ün aklında belki kömürün 70-80 sene sonra önemini yitireceği yoktu. Ancak, tarih ve sanayi öyle gelişti ki hem kömür hem de Zonguldak önce zirveye çıktı, ardından ikisi de geriledi. Zonguldak'ın değeri kömüre endekslenince kömür ile birlikte şehrin de pek bir değeri kalmadı. Bu bölümde çeşitli istatistiksel göstergeler üzerinden Zonguldak'ın kalkınmasının ve geri kalmasının hikâyesini anlatmaya çalışacağım.

Bu göstergeler arasından kullanacağım temel araç TÜİK'in hazırladığı 2015 tarihli İller Yaşam Endeksi.¹ 81 ilin konut, ça-

1 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi verileri ve makale boyunca kullanılan istatistiklerin tamamına yakını Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) www.tuik.gov.

lışıma hayatı, gelir, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetleri, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti gibi boyutlardaki çeşitli göstergelere göre sıralandığı endekste Zonguldak 41. sırada. Yukarıda değindiğim gibi kömürün ülke ekonomisindeki öneminin zirve noktasında olduğu yıllarda Türkiye'nin en gelişmiş üç-beş şehrinden biri olan Zonguldak'ın 2015 yılı yaşam endeksinde orta sıralarda olması yeteri kadar çarpıcı sanırım.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Zonguldak, Türkiye'nin sanayi atılımıyla birlikte ülkenin değerlerini kendine çeken, kültürün öncüsü olma rolünü üstlenmiş. Balolarla, tenis turnuvalarıyla, tiyatro ve sinema gösterimleriyle İstanbul'u aratmayan Zonguldak, 90 senelik Cumhuriyet tarihinin özellikle ilk yarısında pek çok kültür ve sanat insanına da ev sahipliği yapmış. Ancak, dünyadaki diğer kömür şehirleri gibi 1980'ler ile birlikte neoliberal politikaların ağır darbe vurduğu Zonguldak artık eski değerini yitirmeye başlayan bir şehre dönüşüyor.

Çalışma hayatı ve gelir

Zonguldak'ın genel endekste orta sıralarda olması aslında şehre dair pek çok çelişkinin üstünü örtüyor. Keza, endeksin farklı boyutlarına baktığımızda Zonguldak'ın bazı göstergelerde en üst sıralarda, bazı boyutlarda ise dipte olduğu görülüyor. Ülkenin en gelişmiş şehirlerinden biri olduğu yıllardan kalma bazı özellikleri Zonguldak'ı bu sıralamalarda gerçekte olduğundan daha iyi bile gösteriyor diyebiliriz. Zonguldak'ın tepede olduğu boyutların başında çalışma hayatı ve gelir geliyor. Iller Yaşam Endeksi'nin çalışma hayatı başlığı üç gösterge üzerinden hesaplanmış. Bunlardan birincisi istihdam oranı. İstihdam oranı çalışan nüfusun çalışma çağındaki nüfusa oranına bakılarak hesaplanıyor. Bu oran Zonguldak'ta % 51,2 ve Zonguldak tüm iller arasında 15. sırada. Zonguldak'ın tarihsel olarak bu başlıkta hep üst sıralarda olduğunu söylemek mümkün. Hem yer al-

tr adresli web sayfasından alınmıştır. Diğer kaynaklardan alınan veriler makale içerisinde belirtilmiştir.

tında hem yer üstünde kömür sanayisinin yaratmış olduğu istihdam olanakları ile Zonguldak on yıllar boyunca göç alan bir şehir oldu. Ancak, son yıllarda bu olanakların sınırlandırılmasıyla birlikte Zonguldak göç veren bir ile dönüştü. Nüfusu azalan 20-25 şehirden biri. Yine de istihdam oranının Türkiye ortalamasının hayli üstünde olduğu görülüyor. Keza işsizlik oranında da Zonguldak % 7,6 ile aynı dönemde % 10,5 olan Türkiye ortalamasının altında.

Çalışma hayatında Zonguldak'ı zirveye yerleştiren göstergesi ise ortalama günlük kazanç. Bu başlıkta 85,6 TL ile Zonguldak Türkiye birincisi. Ardından Kocaeli, İstanbul, Ankara gibi sanayi şehirleri geliyor. Yukarıdaki işgücü göstergeleriyle birlikte düşünecek olursak, bu durumun temel sebebinin TTK ve ERDEMİR gibi kamu kurumları veya özel şirketlerde çalışanlar ile yine bu ve benzeri kurumlardan emekli olup düzenli geliri olanların oranının yüksek olması olduğu söylenebilir.

Bu durumun başka bir etkisini de endeksin gelir boyutunda görebiliyoruz. Kişi başına düşen tasarruf mevduatında Zonguldak ortalama 7.026 TL ile Türkiye genelinde 10. sırada. Sosyal hakların zirvede olduğu yıllardan kalma kıdem tazminatı birikimlerinin bu göstergeye büyük katkı sağladığını tahmin etmek güç değil. Ancak, ortalama günlük kazanç göstergesinde Zonguldak'ın Türkiye birincisi olduğunu unutmamak gerek. Keza, gelir başlığı altındaki bir diğer kalem olan orta ve üstü gelir gruplarındaki hanelerin oranında da Zonguldak % 50 ile 6. sırada. Yine de tek başına bu durum, gelir anlamında Zonguldak'ın Türkiye'nin geri kalanına göre daha müreffeh bir şehir olduğunu göstermiyor. Zira, yine gelir başlığındaki temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını beyan eden ailelerin oranında % 48 ile Zonguldak, 81 ilin ortasında 41. sırada.

Eğitim

Gelir ile yakından ilişkisi olmasını beklediğimiz bir sosyal gösterge de eğitim. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin eğitimde gözde şehirlerinden olan, Ankara'dan sonra ilk

TED Koleji'nin açıldığı, çok değil 15-20 sene öncesine kadar üniversiteye giriş sınavları istatistiklerinde en iyi beş-on il arasına giren Zonguldak, İllerde Yaşam Endeksi'nin eğitim başlığında 81 il arasında 61. sırada. Eğitim başlığında hesaba katılan göstergelerden birincisi üç-beş yaş arası net okullaşma oranı. Bu başlıkta Zonguldak % 30,1 ile 60. sırada. İllerde Yaşam Endeksi'nin hesaplanmasında kullanılmamakla birlikte diğer eğitim düzeylerine baktığımızda Zonguldak'ın ilkokul düzeyinde de Türkiye ortalamasının biraz altında olduğu görülüyor. 2015-16 öğretim yılı itibariyle ilkokul düzeyinde net okullaşma oranı Türkiye genelinde % 94,87 iken Zonguldak'ta bu oran % 94,73 olarak gerçekleşmiş. Fakat, daha üst düzeylerde Zonguldak'ın eğitim durumunun biraz daha iyi olduğunu söylemek mümkün. Ortaokul düzeyinde net okullaşma oranı Türkiye genelinde % 94,37 iken Zonguldak'ta % 97,66; lise düzeyinde ise Türkiye genelinde % 79,79 iken Zonguldak'ta % 88,67. Üst eğitim düzeylerindeki nispeten iyi duruma karşılık okul öncesi ve ilkokul düzeyinde Zonguldak'ın geride kalması, şehrin okullaşma anlamında yavaş yavaş Türkiye ortalamasının altına düştüğünün bir göstergesi.

TEOG yerleştirme puanları, eğitim başlığında Zonguldak'ın nispeten iyi olduğu bir boyut. 310 puan ile Zonguldak 26. sırada. Fakat, üniversite giriş puanlarında durum aynı değil. YGS puanına göre 196 puan ile 56. sırada. Oysaki yukarıda değindiğim gibi, mesela çok değil 14 yıl önce, 2002 yılında Zonguldak ÖSS'de en başarılı 5 il arasındaydı.² ÖSYM verilerine baktığımızda 2000'li yıllar boyunca Zonguldak'ın başarı sıralamasının yavaş yavaş düştüğünü, illere göre sıralamanın en son yayınlandığı 2013 yılında Zonguldak'ın 46. sıraya kadar gerilediğini görüyoruz.³

Özetle, üniversiteye giriş puanına baktığımızda Zonguldak'a

2 Tamer, P. İ. ve Dülger, İ. (2006), "ÖSS Başarı Durumunun, Bölge ve Okul Türlerine Göre Analizi", *Eğitim ve Bilim*, 31(142), s. 45-55.

3 Bu tarihten sonra İl Milli Eğitim Müdürlükleri'nin itirazları üzerine ÖSYM bu istatistikleri yayınlamayı durdurdu. <http://www.trthaber.com/haber/egitim/osym-il-basari-siralarini-artik-aciklamayacak-91716.html>, erişim tarihi: 27.11.2016.

özel hızlı bir düşüşü gözlemleyebiliyoruz. İllerde Yaşam Endeksi'nin eğitim başlığının bir diğer göstergesi olan üniversite mezunu oranında Zonguldak'ın % 11,8 ile 57. sırada olması da hem yukarıda değindiğim göç sorununun hem de üniversite sınavlarındaki başarısızlığın bir sonucu olsa gerek. Okullaşma düzeylerine baktığımızda gördüğümüz geriye gidişle birlikte düşünüldüğünde, eğitim başlığında Zonguldak'ın hem niceliksel hem de niteliksel anlamda olumsuz bir gidişat sergilediğini söyleyebiliriz.

Sağlık ve çevre

İllerde Yaşam Endeksi'nde Zonguldak'ın eğitim gibi Türkiye ortalamasının altına düştüğü bir başka alan da sağlık. Endeksin bu başlığında Zonguldak'ın en iyi olduğu gösterge bebek ölüm hızı. Zonguldak binde 8,5 ile en düşük bebek ölüm hızına sahip 19. şehir. Doğuşta yaşam beklentisinde ise ortalarında, 77,9 yaş ile 44. sırada. Hekim başına müracaat sayısında ise 5.327 başvuru ile 55. sırada.

Endeksin sağlık alanındaki olumsuz durumla yakından ilişkili bir başka başlığı ise çevre. Esasında, Zonguldak km²'ye düşen % 68,5 orman alanı ile Karabük'ün ardından en yeşil ikinci il. Ancak, gerek kentteki yoğun kömür kullanımı, gerek sayısı her geçen gün artan termik santraller, gerekse diğer sanayi kurumlarının havaya bıraktıklarıyla hava kirliliğinde en kötü 24. il. Gürültü kirliliğinden rahatsız olanların oranı olan % 19,8 ile Zonguldak Türkiye'de 18. sırada. Atık hizmetleri verilen nüfusun oranında ise % 69,8 ile Türkiye 57.'si. Her ne kadar çevre değil, altyapı başlığında hesaplanmış olsa da kanalizasyon ve şebeke suyuna erişim oranında da Zonguldak geri sıralarda, % 64,6 ile Türkiye 63.'sü.

Güvenlik ve sosyal-siyasal katılım

Bu noktaya kadar değindiğimiz göstergeleri özetlemek istersek, fiziksel altyapı ile doğrudan ilişkili göstergelerde geride kalan

Zonguldak'ın sosyo-ekonomik gelişmişlik ile ilgili göstergelerdeki konumunun biraz daha iyi olduğunu söyleyebiliriz. Keza, kişisel güvenlik ve siyasal katılım başlıklarında da Zonguldak'ın konumu nispeten yukarıda.

Güvenlik başlığında incelenen 1 milyon kişi başına düşen cinayet sayısında 21,7 ile 50. sırada, ölümlü ve yaralanmalı trafik kazası sayısında 1,8 ile 65. sırada, gece yalnız yürürken güvende hissedenlerin oranında ise % 67,5 ile 45. sırada. Toplam olarak güvenlik endeksinde ise ortalamanın biraz üzerinde, 32. sırada.

Siyasal katılımı da ise Türkiye genelinde 16. sırada. Yerel seçimlere katılım oranında % 88,7 ile 44. sırada, siyasi partilere üyelikte %21,9 ile 28. sırada iken; sendika/dernek faaliyetlerine katılımı da % 9,7 ile 7. sırada. Sivil toplum katılımının yüksek olması da yine şehrin işçi hareketleri geçmişiyle açıklanabilir belki. Benzer şekilde endekste sosyal hayata katılım göstergesi olarak okuyabileceğimiz tek gösterge olan sinema ve tiyatro seyirci sayısında 81 il arasında 16. sırada Zonguldak.

Yaşam memnuniyeti

İller Yaşam Endeksi'nin hemen her boyutunda yukarıda değindiğim olgusal göstergelerin yanı sıra bir de memnuniyet değişkeni hesaplamaya katılmış. Bu göstergeleri ayrıca incelemek istedim. Zira, hemen hepsinde Zonguldak memnuniyetin en düşük olduğu illerden biri. Zonguldak'ı İller Yaşam Endeksi'nde son 20 il arasına iten de bu memnuniyetsizlik.

Çalışma hayatı başlığındaki göstergelerde Zonguldak'ın en tepelerde yer aldığına yukarıda değinmiştim. Ancak, işinden memnuniyete baktığımızda Zonguldak'ın bu başlıkta 35. sırada olduğunu görüyoruz. Yine de bu, memnuniyet soruları arasında Zonguldaklıların Türkiye ortalamasının üstünde yanıt verdiği tek soru. Eğitim hizmetlerinden memnuniyette 47. sıraya, sağlığından memnuniyette 58. sıraya, kamu sağlık hizmetlerinden memnuniyette 60. sıraya, belediye temizlik hizmetlerinden memnuniyette 54. sıraya, belediye toplu taşıma hizmetlerinden

Lavuar Alanı (Üç Kuleler), Fotoğraf: Ayhan Kaya.

memnuniyette 54. sıraya, kamu asayiş hizmetlerinden memnuniyette 58. sıraya, sosyal hayatından memnuniyette 40. sıraya ve sosyal ilişkilerden memnuniyette ise 67. sıraya kadar geriliyor Zonguldak. Kısaca Zonguldak'ta yaşayanlar hem sunulan hizmetlerden hem de kendi yaşam koşullarından memnun değiller. Zira, endeksin müstakil bir boyutu da yaşam memnuniyeti ve bu başlıkta insanların hayatından en az memnun olduğu 6. şehir Zonguldak.

Sonuç

İllerde Yaşam Endeksi 2015 yılında TÜİK tarafından ilk kez hesaplandı. Dahası, endekste kullanılan pek çok alt gösterge için de resmi istatistiklerde 15-20 yıl geriye gitmek, dolayısıyla geçmiş ile birebir karşılaştırma yapmak mümkün değil. Yine de Zonguldak'ın şehir hayatına dair genel bir resim ortaya çıkıyor. Bir taraftan gelir, çalışma hayatı, siyasal katılım gibi başlıklarda Zonguldak hâlâ en üst sıralarda. Öte yandan eğitim, sağlık, altyapı ve özellikle yaşam memnuniyeti açısından Türkiye ortalamasının epeyce gerisinde. Sayısal olarak daha iyi durumda gözüktüğü başlıkların şehirde yaşam standardının yüksek olduğu yılların kalıntıları olduğunu tahmin etmek mümkün. Ezcümle, geçmişin birikiminin hâlâ etkisini gösterdiği birkaç başlık dışında Türkiye'nin geride kalan ve mutsuz şehirlerinden biri haline geliyor Zonguldak.

Söyleşi dosyası

Metin Kaya ve Zonguldak belgeselleri

Söyleşi:

ATILLA BARUTÇU - FIGEN UZAR ÖZDEMİR

19.10.2016 - Düş Konağı / Zonguldak

• *Atilla: Öncelikle sizi biraz tanıyabilir miyiz?*

– Tabii. Ben burada doğdum, 62 doğumluyum. Babam terziydi Zonguldak'ta. Bizim terzihanemizin olduğu dükkân kuyumcuların olduğu çarşıdaydı. Babamın ufak tefek birikimleriyle ne yapalım ne edelim derken, dedik dükkânı bölelim de bunun yarısına biz de küçük bir kuyumcu açmaya çalışalım. Ve öyle başladık hikâyeye. 30-35 yıl kuyumculuk yaptım ben. Tabii enteresan olan, kuyumculuktan belgesel sinemaya doğru nasıl geldiğim. İşte bu tam Zonguldak'ın sosyolojik yapısını tamamlayacak, onun için söylüyorum size. Birçok kişi bilmez bunu. Burada işçiyle birlikte bir yaşam vardı. Şimdi benim babam terzi, o da emekçidir. İşçilere kumaş dağıtılırdı. Babam o kumaşlardan onlara elbise diker, oradan işçilik parası alıp yaşardı. Hayatımızın her tarafında işçi vardı. Biz bu kültürle, bu sınıf kültürünü görerek büyüdük. Bu süreç içerisinde sanata nereden doğru geldim? Ben kuyumculuk yaptığım süreçte de sanatın içerisindeydim. Yani resim yapardım, daha sonraki yıllarda fotoğraf çektim. 2005'ti galiba, bizim Mete Arif Tokmak bir karikatür atölyesi kurmuştu. Onlara uğradım bir Pazar günü. “Ya biz bir senaryo çalıştık, sen bize bir kısa film çeker misin?” dedi. “Ne alaka?” dedim. “Ya hoca” dedi, “ben seni bili-

yorum, sen bunu yaparsın.” “Anlatamamak” diye bir senaryoları vardı, üniversitedeki çocuklarla beraber çalışmış. Biz o filmi anlatamadık cidden, işin gerçeği de odur. Ben hep öyle söylerim. “Anlatamamak” filmini anlatamadık.

• *Atilla: Film çekilmedi mi yani?*

– Yani yaptık ama o dönemde bilgisayar yok. Kurgu nedir, nasıl yapılır, bütün bunları bilmiyoruz ki. Yani 2005. İşte kasetle yapmaya çalıştığımız şeyler bunlar. Şehirde hiçbir örneği de yok. Birilerinden bir şey de görmemişiz. Nasıl olacak? Sonrasında bizim Osman Günay’ın bir öyküsü vardı. Osman onu senarize etti. “Lamba” diye bir film. Onu çektik. 24-25 dakikalık bir film. Onun biraz daha eli ayağı düzgün oldu. Sonra birkaç festivale gönderdik, bizi çağırdılar falan. Dedim bu iş oluyor galiba. Ama ben kendimi kurmacada pek sevmedim. Yani ben gerçekliği, gerçeği kurgulamayı, hayatın o olağan ve doğal akışı içerisinden plan çıkarıp, bunu oyuncu kullanmadan yapmayı düşündüm. İşte bunun karşılığı da belgesel gibi duruyordu. Büyük Yürüyüş benim de içerisinde olduğum, aktif olarak katıldığım bir süreçti. “Lamba”dan sonra bir gün Sahil Kafe’de oturuyorduk. “Ben bunu belgesel yapacağım, benimle var mısınız?” dedim arkadaşlarıma. Güldüler nasıl olacak, nasıl yapacağız diye. Hadi şudur budur derken başladık biz ona ve o bir buçuk yıl sürdü. Çekimlerin yarısına geldiğimizde işçiler, sendikacılar, kentin sakinleri, Büyük Yürüyüş’ü yaşayanlar, sendika temsilcileri, grev komiteleri derken, bir şeyin eksik olduğunu fark etmeye başladım ben. Çıta böyle büyüyor büyüyor ama bunun karşısında duracak kimse yok mu? Bunun bir işveren kanadı var. Evet, devlettir ama bir işveren var. Yani biri bize itiraz etmeli ve biz çatışma kurmalıyız bunun içerisinden. Ondan sonra işte dönemin Cumhurbaşkanı’nı aradım, Bakanları buldum. Herhalde iyi de oldu, güzel bir film oldu. Onunla bütün Türkiye’yi gezdim neredeyse.

• *Atilla: Antalya Altın Portakal Film Festivali’nde “En İyi İlk Belgesel” ödülünü almışsınız.*

– Evet. Sonra SIAD ödülleri oldu. Şu oldu, bu oldu derken bizim adımız da belgeselci oldu. Sonra da Kozlu'da ölen 263 maden işçisini çekelim, tarihe bırakalım dedik. Onlara borcumuzdur. Farklı bir şey yapmak istemiştım. Bolu'da yaşayan Şevki var. Filmin içerisinde de var. Patlamada kör olan bir maden işçisi, Kozlu'da. Benim bütün hikâyem onun üzerineydi. Onun kör oluşuyla birlikte üretimdeki karanlığı, tek bir karakter üzerinden grıyuyu anlatacaktım. Bolu'ya gittik. Üç kamera, bütün ışık, her şey. Şevki, “patlamayı bile duymadım, ben 45 gün sonra hastanede açtım gözümü, hiçbir şey hatırlamıyorum” deyince bütün teori çöktü benim. Yine de sürdürdüm ama böyle gardım düştü yani. Klasik belgesel yapısıyla bitirdik onu. Çok da içime sindiğini söyleyemem. Ama sonrasında işte bu dağlardaki kaçak maden ocaklarında katırlar ve çocuklarla süren üretimi, klasik belgeselin dışında, röportaj ve kelleler dolaşmadan anlattığımız 45-47 dakikalık bir film yaptık. Bu filmde iki dakika diyalog yoktur. Film derdini olduğu gibi kamerasıyla anlatan bir filmidir. Ve tabii mutlu da etti bizi. Ercan Kesal'la öyle bir ilişkimiz başladı. Şimdi artık belgeselleri biraz bir kenara bırakıp, Ercan'la beraber kurmaca sinemanın üzerine doğru gideceğiz. Beraber çalışıyoruz. İlk filmini çekecek Ercan. Ben de süpervizör gibi kamera ekibinin başında olacağım.

• *Figen: Ben bir şey sormak istiyorum. Mükellefiyetle ilgili bir şey çekmeyi düşündünüz mü? Neden mükellefiyetle değil de grevle başladınız mesela?*

– Şimdi grev çok popülerdi, böyle şehrin gündemine oturmuştu. Mükellefiyeti, grevi çekerken daha çok fark etmeye başladık ve 100bin Kişiydiler'den sonra, Kozlu'dan önce ben mükellefiyeti çekmeye gittim. O dönemden kalan yaşlı maden işçisi de buldum. Yenice'de röportajlar çektim. Yalnız mükellefiyetle ilgili bir şeyi fark ettim. Bir şeyler duyarak gidiyorsunuz, kafanızda bir şeyler var, mükellefiyet dönemi işçilerine yapılan eziyetler var, bölge halkına yapılmış eziyetler var... Bunlar doğru. Biraz bunları doğrulatmaya çalıştım. Yani bir hikâye olmalı filmin içinde, bunun üzerinden yürümeliyiz. Fakat bunu çok

doğrulamadılar. Eziyetler var dediler ama çok spesifik tarif etmediler bize. Kamera kapandığında söylüyor çünkü biri diğerinden utanıyor, diğeri öbüründen. Onun eşine eziyet edilmiş, onun kardeşine edilmiş. Çarpık çarpık yürümeye başladı ve o arada da bizim Boğaziçi'ndeki Elif Ergezen mükellefiyeti çekmeye başladı sonradan. Tabii bir de tanıklar lazım, tanıklar çok az. Yani hayatta kalan insan az. Elif de yapınca daha üstüne gitmedim o meselenin. Ama önemli bir konudur.

• *Atila: Üç belgeselinize de ayrı ayrı kısaca değinelim istiyorum. 100bin Kişydiler'in nasıl ortaya çıktığından biraz bahsettiniz ama çekim sürecini de kısaca anlatır mısınız? Özellikle belgelere ulaşma sürecinizi.*

– Tabii tabii. Örneğin sendika, bunu burada söyleyeyim, hiç yardımcı olmadı neredeyse. Yani sendikadan arşiv istedik, ellerinde hiçbir şey yok. Film yapmaya birisi gelmiş grevden sonra, bütün belgeleri toplamış gitmiş. Bir de uyduruk bir film çıkmış ortaya. Belgeleri de vermemiş, hatta bütün o belgeleri sattığı falan söylendi bana. Sendikanın bir CD'si vardır, bize de o kaldı elde. Orada grevin sendika gözünden, biraz propagandist bir anlatım biçimi vardır. Yani analiz etmez. Onun içinden görüntüler aldık biraz. İşte sağda solda el kameralarıyla çekilmiş bir şey var mı, onları kovaladık. Birol Üzmez'in fotoğrafları çok büyük katkı verdi bize. Mehmet Özer'in de keza. Biz bir buçuk sene çektik filmi. 120 küsur kişiyle yaptık röportaj. Toplam 1.200 sayfa deşifre vardı elimde, ben buradan 90 sayfalık senaryo çıkarttım. O 90 sayfalık senaryoyla yaptık kurguyu. Film-den sonra, Çaycuma'da Rafet Ağabey vardı, "Şemsi (Denizer) bana üç buçuk saatlik VHS kaset verdi, bütün görüntüler var" dedi. "Ağabey ne diyorsun?" dedim. "Biz bunun için neredeyse adam vuracaktık, filmi bitirdik bugün mü söylenir bu?" Sonra "ağabey sen onu getir bakayım bana" dedim. "Ben filmin kurgusuna bir daha girerim." Dijitale aktardık VHS kasetten. İçerisinden aldığım yeni görüntülerle, filmin görselini daha da kuvvetlendirdik. Ama tabii o sırada film dolaşmış oldu. Ancak işte İmece TV'de, Halk TV'de, şurada burada yeni haliyle gösterdik.

Yani maalesef arşiv, hafıza bizde kötü bir şey. Yani arşiv yok da işte biz filmlerle hafızayı diri tutmaya çalışacağız. Başka yapacak bir şey yok bu konuda.

• *Atilla: Biz Büyük Yürüyüş döneminde küçüktük, hatırlamıyoruz tabii. O görüntüleri ilk kez belgeselde gördük ve gerçekten büyülenerek izledik. Mesela izlerken aklıma gelen ilk şey Gezi Direnişi olmuştu. Gezi'ye şahit olan biri olarak pek çok ortak noktaya gördüm.*

– Ben de hep Gezi'de Büyük Yürüyüş'ü gördüm.

• *Atilla: Onu soracağım size. Mesela olayların işçinin hak talebiyle başlaması ama büyük bir siyasi tepkiye dönüşmesi, kadınların aktif katılımı ve belirleyici rolü, sadece işçilerin değil tüm esnafın ve Zonguldak halkının olaya dâhil olması, grev ve yürüyüşün sonrasında da etkisini sürdüren büyük bir dayanışmanın doğması vs. hep Gezi'yi hatırlattı bize. Siz bu iki hareketi birbirine kıyasla nasıl değerlendirirsiniz?*

– Kesinlikle. Gezi ilk başladığında Boğaz Köprüsü'nden bir fotoğraf vardı, Anadolu yakası köprüyü komple doldurmuş geçiyordu. O anda “Büyük Yürüyüş” dedim ya! Türkiye tarihinde 70'li yılların başlarında işçi hareketi vardır İstanbul'da, bir isyan vardır. Ama Büyük Yürüyüş 80 sonrasında 12 Eylül faşizmine ve neoliberal politikalara ilk büyük itirazdır. Bu zulme benzer ve demokratik sınırlar içerisinde kalan çok sivil bir itirazdı Gezi. Ve ben hemen üçüncü veya dördüncü günde kameramı alıp gittim İstanbul'a. Yakından görmek istiyordum bütün bunları. Fakat tabii çevre değişmeye başlamıştı. Yani buradaki gibi değildi. Devletin buradaki tutumu da oradaki gibi değildi. Çok enteresan şeyler var. Devletin burada Büyük Yürüyüş'e, grev dönemine tutumu tarihte görülmemiş bir şekilde özenliydi, provoke etmiyordu. Hani tarif ederler ya, “mitingde bizim görevimiz korumaktır” diye, aynen öyle davrandı. Fakat Gezi'de bunun tam tersini yaşadık. Yani fiziki itirazıyla, içini dolduran faktörleriyle çok benzeyen bir süreç, evet. Gezi'nin beni en çok heyecanlandıran taraflarından biri budur. Ama onuncu,

on beşinci gününden sonra çeşitli müdahalelerle, belki provokasyonlarla, itilip kakılmayla çatışmalı bir hale geldi orası. Her ne kadar Gezi'deki çocuklar barışçıl tutumlarını inatla ve ısrarla sürdürseler de, diğer taraftan çok sert bir tutumla sürekli çatışmaya itildiler. Ben hep öyle baktım bu meseleye. Hatta bazı fotoğraflarda işte bir HDP'li ile bir MHP'li, hatta ulusalcı tayfayı da sayabilirim, hepsi bir arada el ele tutuştular. O zulme karşı, o baskıya karşı itiraz ettiler. Çok da güzel bir işti ama anladık mı mesela Gezi'yi şu ana kadar? Mesela ben Gezi'yle ilgili şu ana kadar yapılan işlerden tatmin olmuş değilim. Bir de hemen daha Gezi biter bitmez etraf kitap doldu. Ya bir dakika, bir anlayalım. Bunu hemen paraya çevirmeyin, yapmayın. Mesela biz Büyük Yürüyüş'ü yirmi sene sonra yaptık. Yani bir olgunlaşsın, bir tartışalım, bir zaman geçsin. Ama tarif ettiğin doğrudur. Büyük Yürüyüş'e çok benzer. Hatta daha büyüktür çünkü lokalden daha ülke geneline yayılmış müthiş bir şeydir.

• *Figen: Büyük Yürüyüş'te de kadınların ön planda olması çok dikkat çekiciydi.*

– Onu belgeselde özellikle çok öne çıkardık. Hatta bize işçilerden kızanlar oldu. “Ya neredeyse kadınlar yaptı bu işi diyeceksiniz” dediler. E kadınlar önde yürümese dönecektiniz! Kadın sokağa, meydana indiği zaman eylemin şekli değişiyor, rengi değişiyor. İktidar kadını özellikle tutuyor, evde baskılıyor. Çünkü sokağa çıktığı zaman öne geçtiyse, o erkek arkada durur. Dönmez. Burada da o yaşandı. Son ana kadar kadınlar vazgeçemediler. Hatta kulak çektiler.

• *Atilla: Kadının rolünü ön plana çıkarmak sizin diğer filmlerinizde de var. Derin Çılgılık'ta mesela. Ama orada asıl olarak Kozlu'da ölen 263 kişiyi konu ediyorsunuz. Biraz genel bir soru olacak ama, bu patlamanın üzerinden 25 sene geçti ve hâlâ aynı şeyler yaşanıyor. Soma yaşandı mesela yakın zamanda. Hiçbir ilerleme kaydedilmemesini siz nelere bağlıyorsunuz?*

– Yani sanayi üretimi bitmiş, emek mücadelesi 80'den sonra çok ivme kaybetmiş, sendikal mücadele çok gerilerde, taş-

ronlaşmayla birlikte işçiyi hiç görmeseler daha mutlu olabilecekleri bir hale geldi... Yani o sınıf mücadelesinin çok gerilediği bir süreç yaşadık. Burada ocaklar rehabilite edilmedi, yeni işçi alınmadı. Yani mümkün olsa, şehrin bir anahtarı olsa kapatıp gidecekler. Görmek istemiyorlar. Bu durum ölümlere, cinayetlere çanak tutar. Bugün birkaç ölüm oluyor, bunlar çok duyulmuyor. Çünkü çıta 300'e çıktı, bu yüzden duyulmuyor. Tıpkı bu canlı bombalarla yaratılan gibi. Buna alıştırıldı. Bir tarafıyla da Zonguldak işçisi sayısal olarak 50 binden gelmiş 8-10 bine. Bir kısmı taşeronun elinde köle muamelesi içerisinde. 2-3 ay içeriden alacakları var, alamıyorlar. Buna bile razılar. Benim okuduğum kadarıyla dünyada en çok ölüm iş kazalarıdır. Birinci sıradadır ve hâlâ da böyle. Şimdi ne oluyor? İnşaat sektörü çok önde yürüdüğü için bu kez inşaat kazalarında ölümler çok fazla. Yani kimin umrunda? Vallahi kimsenin umrunda da değil. Yani önce kendi meselene kendin sahip çıkacaksın. Burada sendikalar çok önemli. Ama zaten sendika diye tarif edebileceğimiz çok az yer kalmış. Sendikalar salonlarına mescit yaptılar. Böyle garip bir hale geldik.

• *Atilla: Soluk'ta da kaçak maden ocaklarını ve burada çalışan işçilerin varoluş mücadelelerini anlatıyorsunuz. Bu ocaklarda kaçak üretim söz konusu olduğu için görüntü almada oldukça zorlandığınızı tahmin etmek güç değil. Bir söyleşinizde "Suluk, arayışın ve zorlukların filmidir" diyorsunuz. Bu süreci de biraz anlatır mısınız?*

– Bizim Alaaddin Kara'nın bir fotoğraf sergisini geziyordum. Baktım katırlar var, madenciler var. Sandım eski fotoğraflardan. "Yoo" dedi, "hâlâ böyle üretim var" dedi. "Ne diyorsun Alaaddin?" dedim. "Kalk gidiyoruz, ayıp bize" dedim. Sahiden utandım yani. Biz bir belgeselciyiz, burada katırlarla üretim hâlâ sürüyor ve bizim bundan haberimiz yok. Alaaddin ile öyle bir yola çıktık. Tabii sahibinin izin verip vermeme konuları var. Ama "100bin Kişiydiler" filmini yapmış olmam, daha önce kuyumculuk yapmış olmam... Kozlu'da madencilikten gelen kuyumcu bir arkadaşım var. "Ya Erdinç gel bakalım seninle işim

var, şimdi bu ocak sahipleri bana izin vermeyebilir” dedim. “Sen gel abi, ben hallederim onu” dedi. Birlikte gittik. Oradan yola çıktım. Tamam, o üretimde katırlar var ama dışarıda bunun bir parçası daha var. Kaçak kömür taşıyan kömürcü çocuklar var, çingenelerin çocukları. Bunları ekledik. Bir yılı böyle geçti. Yaklaşık yedi hikâyeydi bu. Ve yine bunun içine de bir kadın hikâyesi koymalıydık. Bir kadın kaçak kömür işletmecisi buldum ve onu da Erdinç’in yardımıyla ikna ettik. İki tane çocuğu var yanında, bir kızı bir oğlu. Başkalarının ocaklarından kömürleri de alıyor, getirip kaloriferlere satıyor. Onu bulamazsa kendi üretiyor. Biz ocağına kadar gittik. Kadınla yaklaşık üç günlük bir çekim yaptık. Filmin içerisine de 11-12 dakikalık hikâyesini kurguladık, koyduk. Filmi bitireceğiz artık. Bir yandan kadının çocuğuna burs arıyoruz, yoksullar diye. Alaaddin bursu buldu bir yerden, bu sefer kadını bulamıyoruz. Telefonla arıyoruz, yok. Kaçakçı olduğu için sürekli telefonu da değişiyor. Bulamadık. Düştü gardımız. Neyse, biz de filmi bitiriyoruz. Bir gün Alaaddin aradı beni. “Ya Metin” dedi, “bizim kadın ölmüş” dedi. Daha doğrusu öldürülmüş. “Ne diyorsun?” dedim. “Hadi kalk gidelim.” Cinayet bu, nasıl olur? İşte aradım hemen Erdinç’i. “Senin haberin yok mu?” dedi Nereden haberim olsun benim? Kilimli’de cinayet olmuş, kadın ölmüş, adam yargılanmış, 25 yıl almış, namus cinayeti denmiş falan. “Doğrusunu anlatın?” dedik. Bu kadının kaçak maden ocağı amca çocuklarıyla beraber bir ortak arazinin üzerindeymiş galiba. Amcasının oğluyla Kilimli sahilinde tartışıyorlar. Adam bunu dövüyor, bıçaklıyor. Arabasının bagajına koyuyor öldü diye. Dağa çıkarıyor, bir yere atacak. Çıkartıyor ki bagajdan daha ölmemiş. Başını taşlarla eziyor kadının. O kaçak ocağın içerisine atıyor. Üzerine de bir posta kömür atıyor ki ocağın içinde göçükte kaldı gibi yapacak. Evine gidiyor, üstü başı kan. Ağabeyi diyor “Bu ne, ne oldu?” Tabii o şokla anlatıyor. Hemen polis molis, alıyorlar. Hikâyeyi de namus cinayetine bağlıyorlar. Şimdi ben de o arada filmi bitiriyorum kurguda. E şimdi bu filme nasıl koyacaksın bunu? Kadının öldüğünü biliyorsun. Filmin başına koysan olmaz, sonuna koysan olmaz, filmi kessen

bitirir. Bunu yazıyla vereceksin. “Polis aldı, nezarete kaldım, çocuklarım dağlarda aç susuz, bırakın gideyim diye yalvardım” diye anlattı kadın. İşte dağlarda, çocuklarıyla beraber yıllardır bir mücadele. Sonra siyaha düşeceğiz, diyeceğiz ki bu kadın öldürüldü. Olmaz böyle bir şey. Bu hikâye belki bir kurmaca öykünün temeli olur, nedeni olur. Bunun üzerine bir senaryo yazılır. Yapılacaksa bu film böyle yapılır. Her gittiğim salonda da bir vicdan borcu olarak film sonrası söyleşimde bunu “izlemediniz ama böyle bir hikâye vardı” diye anlatıyorum. Size de kadının meselesini tamamlaması için anlatmış oldum.

• *Atilla: Peki, klasik bir son soru. Bundan sonraki planlarınız neler? Yine Zonguldak üzerine bir belgeselle mi devam edeceksiniz?*

– Tek özneli bir hikâye arıyorum. Karakteri, öyküsü ve mekânı olacak. Yani iyi bir yüz, iyi bir hikâye, çarpıcı bir mekân. Mekânı biz bulabiliriz, yaratabiliriz. Ama o yüzü ve hikâyeyi mutlaka gerçeklikten alacağım. Belki içerisine bir ya da iki oyuncu koyup, minimal bir bütçeyle, minimal bir sinema tarzıyla, kamerasıyla, bir 90 dakikalık uzun metraj. Bulabilirsem böyle bir hikâye arıyorum. Mümkünse madenci olmasın diyorum. Çünkü yani kömür ve madenciden artık millet beni kovalacak, “yeter artık başka film yap” diye. Belki ülkenin başka bir yerinde olur. Bir taraftan da sinema içerisindeki yolculuğuma Ercan Kesal ile beraber, onun ekibinde devam edeceğim. Bu yolculuk ve öğreneceklerim çok kıymetli olacak benim için.

Fotoğraf: Alaaddin Kara.

Alaaddin Kara ve İbrahim Akyürek ile Zonguldak fotoğrafçılığı üzerine

Söyleşi:

FIGEN UZAR ÖZDEMİR - ATILLA BARUTÇU

02.11.2016 - SergiOdası / Zonguldak

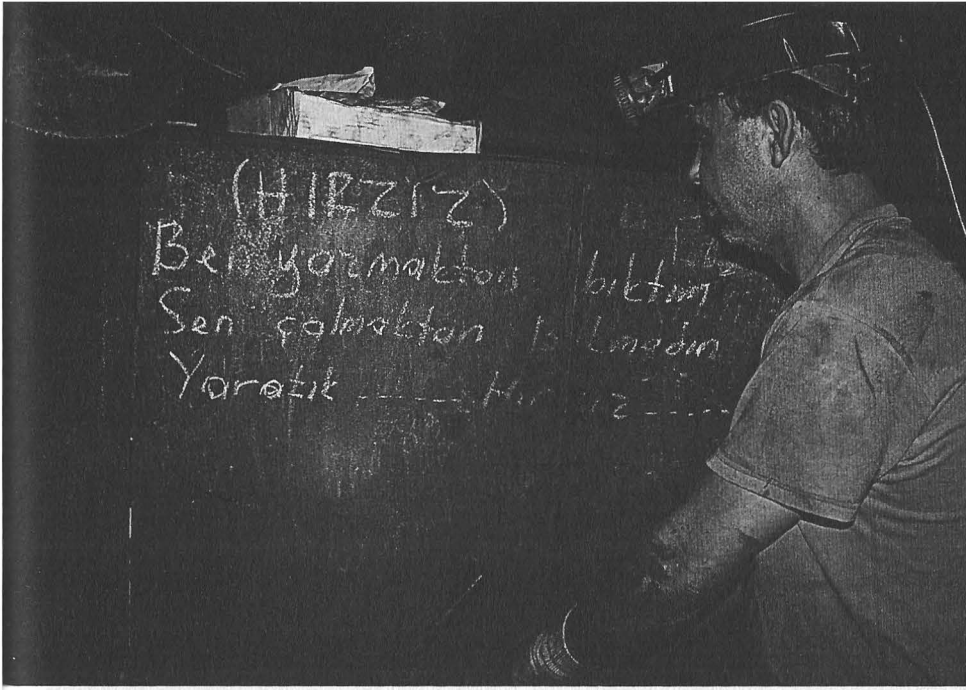
• **Figen:** Öncelikle sizleri kısaca tanıyabilir miyiz?

– **Alaaddin:** Ben 1958 Zonguldak doğumluyum. Aslen Ordu-
luyum. Babam oradan 1945 yıllarında iş bulma ümidiyle Zon-
guldak'a göçmüş. Zonguldak'ta şu anda yıkılan Lavuar'da iş-
çi olarak çalışmış 25-30 sene. Biz yedi kardeşiz. Yedi kardeşi
okuttu, büyüttü. Ben de madende, Asma Ocağı'nda lağım us-
tası olarak çalıştım. Sonra ustalıklarım çoğaldı ve şef düzeyine
geldim. Şimdi maden teknikeri olarak Üzülmaz'de sondaj ser-
visinde çalışıyorum.

– **İbrahim:** Ben de Zonguldak doğumluyum. Üniversite eğiti-
mi için İstanbul'a gitmiştim. Son 20 yıldır ise Zonguldak'tayım.
Fotoğrafla uğraşıyorum. Türkiye Maden-iş Sendikası'nda Ba-
sın Yayın Dairesi'nde fotoğrafçı olarak çalıştım. İstanbul'da IF-
SAK'ın (İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği) 5 yıl
başkanlığını yaptım. 15 yıl yönetim kademelerinde aktif görev
aldım. Burada SergiOdası diye bir kültür sanat mekânı yarat-
tım. Fotoğraflarımın çoğu, Zonguldak doğumlu olmanın da et-
kisiyle olsa gerek, işçi ve emek üzerine. Dört tane kitabım var.
Birisi trafik kazalarıyla ilgili. Trafikte yoğun bir kayıp yaşanı-
yor. Bu benim nedense kafamı taktığım bir olay. Bununla ilgi-
li yazdığım yazıları bir kitaba dönüştürdüm. Ayrıca Zonguldak

ve fotoğraf üzerine yazdığım yazılar vardı. Onları da üç ayrı kitapta topladım. 1970'lerden beri yazdığım yazıları derleyince böyle dört tane kitap çıktı.

– **Alaaddin:** Ben de fotoğrafçılığa 1995 yılında, İbrahim Ağabey'in de eğitmen olduğu Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı'nda fotoğraf dersi olarak başladım. Elime fotoğraf makinesini ilk o zaman aldım. Hep kafamda bir fotoğraf makinesi alma arzusu vardı ama o zamanki şartlarda bu bizim için çok ulaşılamaz bir şeydi. Fotoğraf kursuna gittikten sonra o bir ihtiyaç haline geldi ve makinemizi aldık. Tabii ben madende çalıştığım için maden ve madenciler üzerine yoğunlaşmak istedim. İş bilmediğim için ilk zamanlar çok başarısız oldum. Kendimizi yetiştirme ihtiyacı duyduk, kitaplar okuduk. Deneme yanılma methodologyyla bir şeyler yapmaya başladık. Madende fotoğraf çekmek hakikaten zor bir olay. Karanlık bir ortam. Sonra teknoloji gelişince biz de geliştik. Sonra dijitaleri çıkınca daha bir kolay oldu. Hem de masrafsız oldu. Önceleri çektiğim fotoğrafları çektiğim insanlara veriyordum ve bu bana ekonomik olarak çok büyük bir yük oluyordu. Eski bir arabam vardı, onu fotoğraf uğruna sattık. Şimdi teknolojiyle beraber biz de makinelerimizi geliştirdik. İşte 95'ten bu yana çekimlerim devam ediyor. Bu arada bir de öykü kitabı yayınladım. Onu yayınlamadan önce bir öykümle Maden Mühendisleri Odası'nın madenci öyküleri yarışmasında mansiyon aldım. 2011 yılında Ümit Kaftancıoğlu Öykü Yarışması Ödülü'nü aldım. Madenci grevini anlatan bir anım vardı, onu biraz geliştirmiştım. Onunla da 2013 yılında Madenci Edebiyat Ödülü'nü aldım. Sonradan bunlar çoğalınca dedik kitap haline gelsin. Kitap olarak *Bir Mendil Kömür* adı altında çıkardık. Çalışmalar böyle devam ediyor. Kentin kültürel zenginliklerinden faydalanmaya çalışıyorum. Örneğin bu Sergi Odası. Eğer ben bir şeyler yazmaya gayret ediyorsam, toplumsal sorunları öne çıkaracak güzel fotoğraflar çekmeye gayret ediyorsam bunda Sergi Odası'nın payı oldukça fazla. Çünkü böyle bir yer Zonguldak'ın kültür merkezi gibi. Özellikle Zonguldak üzerine kitaplar, yazılar... Zonguldak'ın Z'sini yazsalar burada bulabilirsiniz. Bu yüzden İbrahim Ağabey'in gayreti takdir edilir bu konuda.

Fotoğraf: Alaaddin Kara.

• **Figen:** Fotoğraf çekerken özellikle odaklandığınız konular neler?

– Alaaddin: Işık sorun olduğu için ben önceleri maden işçisi portreleri çekmeye gayret ettim. Portre çekmek daha kolaydı. Daha sonra ışıklar çoğalınca, teknoloji gelişince çalışma ortamlarını çekmeye başladım.

– **İbrahim:** Alaaddin'in bir çalışması var mesela, sizin konunuzu da ilgilendiriyor. İşçilerin yer altında tebeşirle yazdıkları yazılar var. Birbirlerine sataşanlar, vakit geçsin diye şakalı sözler yazanlar var. Ya da üretimle ilgili yazılar yazılıyor mesela. Vardiya değiştiği zaman diğer işçi geldiğinde oradaki notu okuyor. Yer altındaki işçilerin birbirleriyle zaman geçirme yöntemi. Bu öyle dijital bir gösteriye dönüştü sonra.

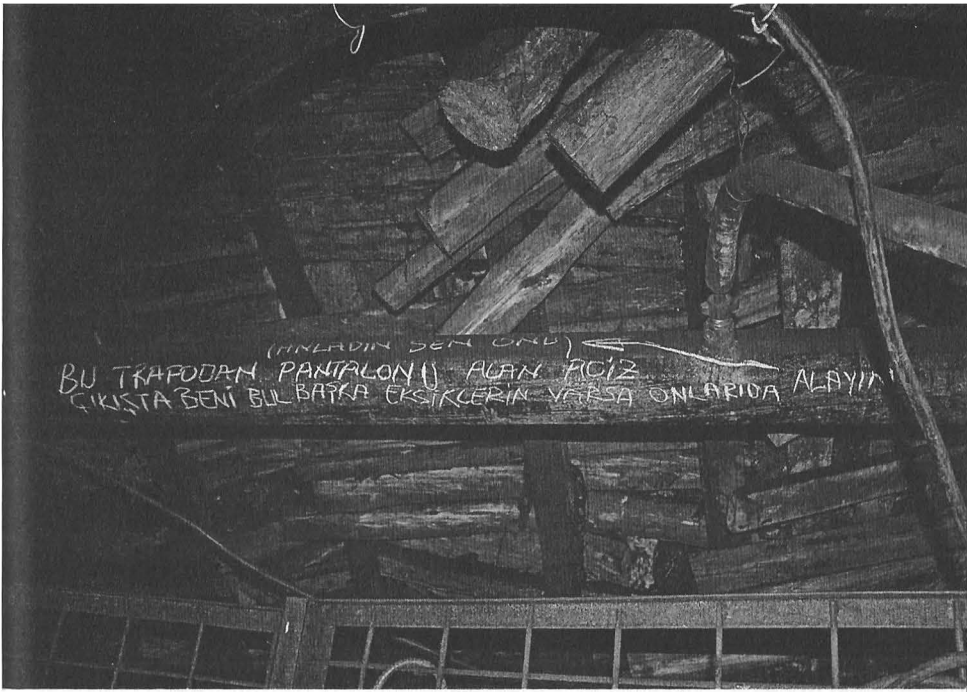
– **Alaaddin:** Boruların üzerine yazılıyor. “Şunu falanca yere koydum, oradan al” diyor mesela. Veya küfür ediyor ona. Malzemesini çalmış, “lan niye çaldın, yerine koy” diyor. “Koymazsan şöyle böyle” diyor. Ama kimse kimseye küfür etti diye kızmaz orada. Aynı lafı dışarıda söylese kavga olur ama oranın öyle de bir özelliği var. Orada biter, dışarı çıktığında bir şey kalmaz. Ben o yazıları gördüm mü hemen çekiyorum.

– **İbrahim:** İçeride korku da var mesela. İşçilerin yer altında aşırı küfürlü konuşmaları ve şakalaşmaları, hem vakit geçirme hem de o korkuyu yenme yöntemi. Sonuçta yerin 300-400 metre altındasın.

• **Figen:** Siz ne tür fotoğraflar çekiyorsunuz?

– **İbrahim:** Daha çok kent hayatıyla ilgili. Yani doğal güzelliği değil de, toplumsal meseleler. Mesela Maden Şehitleri Anıtı var, onu sergiye dönüştürmüştüm. Rezil bir halde. Sadece kötü bir anıt anlamında değil, bu buradaki işçinin değerini de gösteriyor. Orada hayatını kaybeden işçilerin isimlerinin yazılı olduğu levhaların paslanacağı belli, rutubetten etkileneceği belli. Ama genelde lafı dolaşan şey “onu Çingeneler alıyor” oluyor. Ya da “onu güneş şöyle yaptı, rüzgâr böyle yaptı”. Aslında malzeme dayanıksız. Yoksa mezar taşlarında nasıl kazılı bir şekilde isimler varsa, oraya da ondan yapılabilirdi. Orada birkaç kurumun sorumluluğu var. Buranın masrafını üstlenenler TTK, Amele Birliği ve sendikanın kendisi. Ama hiçbiri umursamadı. Masraftan kaçınanlar, orayı rezil duruma düşürenler işçiye de değer vermez diye düşünüyorum. Uzun Mehmet Anıtı aynı şekilde rezil bir halde. Denizin kenarında biliyorsunuz. Orası da artık o kadar berbat ki. Bilerek öyle kötü halde bırakma da söz konusu. Istikrarsızlaştırıp daha sonra yıkmak. Herhalde öyle bir bilinçli taktik de var. Bunlar dışında işte eylemlerde ve grevlerde çektiğim fotoğraflar var.

• **Figen:** Zonguldak’ta maden işçisi ve emeklisi olup sanatla veya edebiyatla ilgilenen çok fazla kişinin olduğunu gözlemliyoruz. Fotoğrafçılığa yönelen, müzik grubu kuran, edebiyat üretici-

Fotoğraf: Alaaddin Kara.

si olan, tiyatro açan, oyunculuk/yönetmenlik yapan, ressam/şair/ karikatürist pek çok maden emekçisi tanıyoruz. Sizce maden işçisi olmanın bu durumu besleyen yönleri neler?

– Alaaddin: Mesela edebiyat insanın yaşamıyla ilgili bir şey. Okumak bir insanı tanımak gibidir. Bir öykü yazmak, bir insanın yaşam kesitlerinden bir parçayı açığa çıkarmaktır diye düşünüyorum ben. İnsanları tanımak için onlarla birlikte olmak lazım. Büyük yazarlar, özellikle edebiyatta söz sahibi olmuş insanların yaşamları yaşadıkları dönemlerle birebir örtüşüyor. Birisi madenci ve maden üzerine bir şeyler yazmak istediğinde eğer madenin içerisinden biri olarak yazarsa hedefe daha iyi varmış olur. Ama dışarıdan birisi madenci ve maden üzerine yazarsa onun yazdıkları askıda kalır. Yazdıklarıyla yaşadıkları örtüşen insanların yazıları eskimiyor. Bir madenci kendine öz-

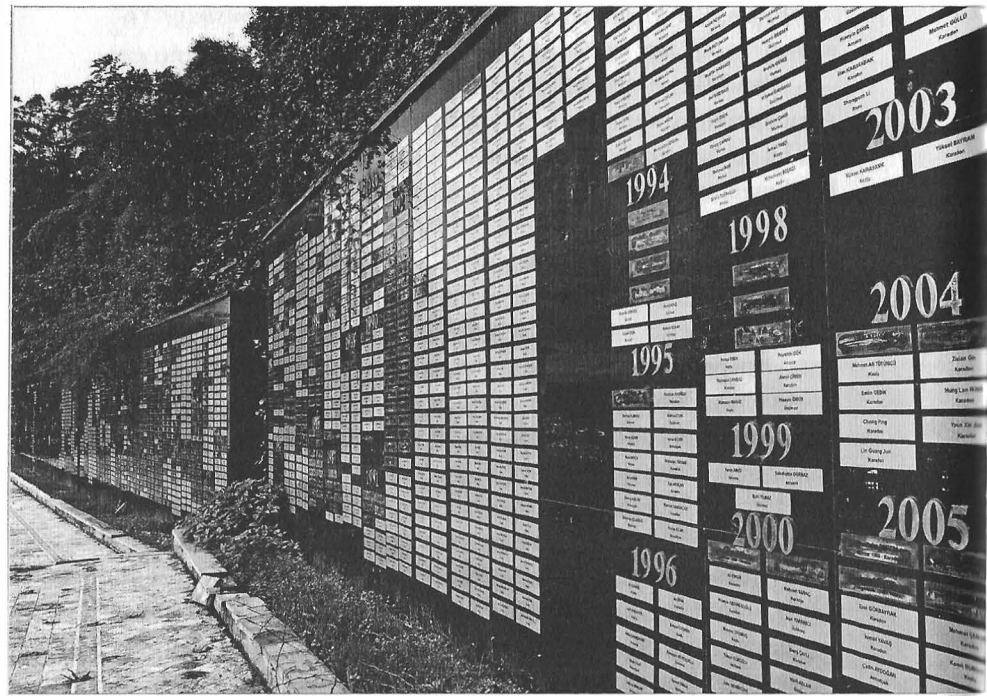
gü, kendi başından geçen şeyleri yazınca daha kalıcı ve inandırıcı oluyor. Karşısındakini etkileyebiliyor. Bu anlamda ben yazar veya fotoğrafçı olmak için yola çıkmadım mesela. Yaşam insanı hırslandırıyor, o yola itiyor. “Yaz” diyor yaşam. “Fotoğraf çek, bunları belgele” diyor. “Bunları ancak sen çekersin” diyor. Çünkü dışarıdaki bir fotoğrafçı ne kadar yetkin olursa olsun, madene inip de o şartlara uyum sağlayıp fotoğraf çekemez. Çekmesi mümkün değil. Bunu kendimi övmek için söylemiyorum, yanlış anlaşılmasın. Ben önce 2-3 gün madende geziyorum, çekeceklerimi kafamda belirledikten sonra makineyi ocağa götürüp çekmeye çalışıyorum. Yaptığın bir şeyi yaşamın lazım. Ben maden ocağında yaşadığım şeyleri çekiyorum. Bazen de “bunu yazmam lazım” diyorum. Yazıp da bir kenara attığım o dokümanlara aradan zaman geçince baktığımda, içlerinde bazı çekirdekler görmeye başladım ve bu sefer onların üzerine gitmeye başladım. O yazmayı bilmediğimi zannettiğim dönemlerde çok iyi konulara değinmişim fark etmeden. Bu da samimiyetten ileri geliyor. Demek ki kendim gibi olmaya çalışmışım. Fotoğrafta ve edebiyatta insan kendi gibi olmaya çalışırsa, birilerini taklit etmezse verim alabilir. Her konuda bu böyle zaten. O kadar çok şair var Türkiye’de ama Nâzım gibi, Ahmet Telli gibi veya Fazıl Hüsnu Dağlarca gibi şair hiç çıkmıyor. Niye? Samimiler, yaşamın içerisinde.

– İbrahim: Ama benim şöyle bir eleştirim var. Taşrada yaşayan ve sanatın bir koluyla ilgilenenler, yerel basınla ve çevreden gelen ilgiyle kendini olmuş ya da yeterli hissediyor. Kendini yetiştirme isteği ne yazık ki az oluyor. İşte gazetede “fotoğrafçımız” veya “tiyatrocumuz” diye ismi çıkıyor, ilgi fazla olduğu zaman o da kendini yeterli sanıyor. Bu anlamda büyük şehirlerde kendini yetiştirme yarışının bir faydası oluyor. O tiyatro varsa, bu tiyatro da var. O fotoğrafçı varsa, bu fotoğrafçı da. Ama bu tür yerlerde sayı az olunca kişi kendini yeterli görüyor. Bu sırf Zonguldak’a özgü bir durum değil. Hatta Zonguldak o yönden şanslı. İstanbul’a da, Ankara’ya da çok yakın.

• **Figen:** İleriki çalışmalarınızdan da bahsedebilir misiniz? Yeni projeleriniz var mı?

– **Alaaddin:** Fotoğraf üzerine arşivim oldukça kuvvetlendi. Aynı zamanda kentin sosyal yapısıyla ilgili fotoğraflar da çektim bu zamana kadar. Ben bu kentin arşivini yapacağım diye yola çıkmadım ama geriye doğru baktığımda öyle bir birikim oluşmuş. ZOKEV'den (Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı) doğru da oluştu. Orada ayda bir kent söyleşileri yapıyoruz. Bu kentin eskilerinden, zamanın ileri gelenlerinden insanları eski deneyimleri ve tecrübelerinden faydalanarak konuşturup kayıt altına alıyoruz. Örneğin geçen gün Sadi Altınok adında bir ağabeyimizi konuşturduk. Zonguldak'taki eski hakemlerden ve eski futbolculardan. O kendi anılarını anlatırken farkında olmadan 1945'lerdeki Zonguldak'ı anlattı. Bu çok önemli bir şey. 90'a yaklaştı yaşı, adamda resmen bir kentin belleği var. Hazine gibi aklı. Bu kent söyleşilerini yaparken kamera görüntüleri de alıyoruz. Bunları çözümleyip kitap haline getireceğiz vakıf olarak. Bunun dışında kentin sosyal olaylarının fotoğrafları ve belgeleri var bende. Grevler, yürüyüşler, açlık grevleri, sendika protestoları, işçi yürüyüşleri... Şu an bunlarla ilgi bir çalışma yapacak durum politik olarak yok. Ama elimdeki bu arşiv tabii ki ileride kullanılabilecek durumda. Onları planlı olarak bir kenara atıyorum. Çektiğim maden fotoğrafları da kendi aralarında branşlaştılar. Madende nakliyat, madende üretim, madende hazırlık, madende ocak yazıları, madende iş elbiseleri ve askılıklar, madenci sepetleri...

– **İbrahim:** İşte ancak arşivlerde birikiyor. Sendikaların görselliğe karşı ilgileri maalesef yok. Bu kültür sanata verilen önemi gösteriyor. Yani bu gerçekten önemli bir eleştiri. Hep sözlü kültür üzerinden gidiyor sendikalar, dernekler. Görselliğe, sanata, sanatçıya değer veren yok. Halbuki anlatılacak şeyin en çabuk görsellikle anlatıldığı çok bilinen bir şey. Ama sendikalar o bürokratik mekanizmanın etkisiyle bu işlerden uzaklar. Halbuki bir tiyatroyla çok şey anlatılabilir. İşçinin derdi, sendikanın derdi anlatılabilir. Şimdi böyle bir talep az olunca, bizim çektiklerimiz de ister istemez arşivlerde birikiyor. Diğerinin yazdığı yazılar birikiyor. Bu büyük bir sorun.

Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı, Fotoğraf: Figen Uzar Özdemir.

• **Atilla:** Peki şu an Zonguldak'ta fotoğrafçılık ne durumda? Sizin gibi fotoğrafçılığa ve Zonguldak kültürüne değer veren yeni bir nesil geliyor mu?

– **Alaaddin:** Zonguldak'ta fotoğrafla ilgilenen çok insan var. İşte ilk kez 1995'te açıldı fotoğraf kursu. Ondan önce var mıydı?

– **İbrahim:** Birol Üzmez diye bir arkadaş vardı 90'ların başında. Madenci yürüyüşünü o da çekti mesela, ben de çektim. O onu sergilere dönüştürdü sonra. Ama bunların bile bir kitabı yok, düşünün. O yürüyüşte buradan başlayıp da Mengen'e kadar giden korkunç bir görsellik vardı. Bir bölümü Cumhuriyet gazetesi arşivinde duruyordu. Ama yok işte. Birol ancak kendi internet sayfasında yayınlıyor.

– **Alaaddin:** Onun dışında Zonguldak Fotoğraf Derneği var. Bu dernekte her yıl bir iki defa kurs veriliyor. Orada fotoğrafçılar yetişiyor. Bir amaç içerisinde olanlar kendilerini belli ediyorlar zaten.

– **İbrahim:** Ama emek-insan ilişkisi üzerine çeken insan sayısı maalesef sınırlı.

AKIN BAKIOĞLU 1985 Zonguldak doğumludur. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde lisans (2004-2008) ve yüksek lisans eğitimini (2008-2011) tamamladı. Halen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doktora öğrencisidir. Emek süreçleri, işçi sınıfı kültürü, toplumsal hareketler ve uluslararası göç üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

ATILLA BARUTÇU 1988 Antakya doğumludur. 2011 yılında ODTÜ Sosyoloji lisans programını tamamlamış, 2013 yılında Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini almıştır. Şu an ODTÜ Sosyoloji ve Ankara Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Anabilim Dallarında doktora aday ve Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Eleştirel erkeklik çalışmaları, queer teori, sanat ve toplumsal cinsiyet, aile sosyolojisi alanlarında çalışmaktadır. Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi üyesidir ve *Masculinities: A Journal of Identity and Culture* dergisinde asistan editördür. *Damla Balığını Anlamak* adlı bir öykü kitabı bulunmaktadır.

AYÇA DEMİR 1971 Denizli doğumludur. Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tamamlamıştır. Doktora sonrasında Teksas Üniversitesi Domestic Violence and Sexual Assault Araştırma Merkezi'nde Prof.

Dr. Noel Busch-Armendariz ile çocuk cinsel istismarı ve akran zorbalığı konularında çalışmalar yapmıştır. Halen Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. SIR adında çok tatlı bir erkek çocuğu vardır.

AYÇA ERİNÇ YILDIRIM Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimi aldı. Yüksek lisans eğitimini 2003 yılında Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı'nda, doktora eğitimini ise 2012 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Tarih Anabilim Dalı'nda tamamladı. Prof. Dr. Seçil Karal Akgün'ün danışmanlığında yürütülen 2012 tarihli "History and Education in the İnönü Era: Changes and Continuities on Perceptions of History and its Reflections on Educational Practices" başlıklı doktora tezi Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011-2012 Eğitim ve Öğretim Yılı Tarih Doktora Programı En İyi Tez Ödülü ve "ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi 2013 Yılın Doktora Tezi Kalbiye Tansel Yayın Ödülü olmak üzere iki ayrı ödüle layık görüldü. Dr. Ayça Erinç Yıldırım, 2013 yılından beri Bülent Ecevit Üniversitesi Tarih Bölümü'nde görev yapmaktadır. Akademik ilgi alanları içerisinde Cumhuriyet dönemi eğitim ve kültür politikaları, resmi tarih, resmi ideoloji, tarih eğitimi gibi konular yer almaktadır.

CANER ÖZDEMİR 1984 yılında Zonguldak'ta doğan Caner Özdemir, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İstatistik Bölümü'nü bitirdi. Aynı üniversitede Sosyal Politika alanında yüksek lisans, Sosyoloji alanında doktora eğitimlerini tamamladı. Bülent Ecevit Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışıyor. Eğitim sosyolojisi, sosyal eşitsizlikler, sosyal politika ve sosyal araştırma yöntemleri konularında akademik araştırma ve yayın çalışmalarına devam ediyor.

EVRİM YILMAZ Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunu. Yüksek lisansını Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı ve aynı bölümde doktora adayı. Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışıyor. Gelişme/azgelişme, politik ekoloji, kırsal ve çevresel dönüşüm konularında çalışıyor.

E. ATILTA AYTEKİN ODTÜ'deki lisans eğitiminin ardından Bilkent Üniversitesi'nde yüksek lisans ve Binghamton Üniversitesi-SUNY'de doktora eğitimini tamamlamıştır. Halen ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanları arasında Türkiye siyasal hayatı, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ve toplumsal tarihi, Cumhuriyet döneminde sanayisizleşme ve yoksulluk gibi konular bulunmaktadır.

FAHRİ BOZBAŞ 1956 Zonguldak doğumlu. M.Ü. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu mezunu. 2002'de TTK Üzülmez Müessesesi Asma İşletmesi'nden emekli. Türkiye Yazarlar Sendikası üyesi. Yayınlanmış üç kitabı var. Tiyatro Arın'ın kurucusu ve genel sanat yönetmeni. Drama lideri. MESAM üyesi. "Kömür Karası" müzik grubunun kurucu üyesi, bestecisi ve vokalisti. Evli, iki çocuk babası.

FIGEN UZAR ÖZDEMİR 2004 yılında ODTÜ Sosyoloji lisans programını tamamlamış ve 2006 yılında Bauhaus Üniversitesi, Weimar'dan "Avrupa Kent Çalışmaları" yüksek lisans derecesini almıştır. ODTÜ Sosyoloji Doktora Programı'nda doktora adaydır ve Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Kent sosyolojisi, göç çalışmaları, toplumsal cinsiyet ve din sosyolojisi alanlarında çalışmaktadır.

GÜZİN YAMANER Ankara Üniversitesi Devlet Konservatuarı Modern Dans Anasanat Dalı Başkanı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı üyesidir. Akademik çalışmalarının yanı sıra *Çalınmış Zamanlara Veda Çuha Çiçeğim* ve *Pelesenk ile Leylak* isimli romanları bulunmaktadır.

HANEN ÇİFTDOĞAN 1988 yılında Ankara'da doğdu ve halen bu şehirde yaşamakta. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ndeki lisansını 2012 yılında tamamladı. 2016 yılı başından beri Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği'nde (SGDD-ASAM) çalışmakta ve lisans sonrası aynı üniversitede başladığı Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'ndaki yüksek lisansına devam etmektedir.

HASAN ANIL SEPETCİ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü'nde oyunculuk ve dramaturgi eğitimi aldı. Karşı Atölye, Mavi Sahne, Tiyatro Yankı gibi topluluklarda çalıştı. 2012 yılından beri Bülent Ecevit Üniversitesi Sahne Sanatları Bölümü Tiyatro Anasanat Dalı'nda öğretim görevlisi olarak çalışıyor. Oyunculuk biçimleri, sahneleme teknikleri ve tiyatrodaki göstergebilim alanlarında çalışmaktadır.

H. TARIK ŞENGÜL ODTÜ'deki lisans ve yüksek lisans eğitimlerinin ardından İngiltere'de bulunan Kent Üniversitesi'nden doktora derecesini almıştır. Halen ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanları kent siyaseti, yerel yönetimler, kentsel sosyal hareketler ve kentsel jeopolitik gibi konuları kapsamaktadır.

METE ARIF TOKMAK 31.12.1967 Zonguldak doğumlu. İlk kariyeri 1981'de *Tercüman Çocuk*'ta yayımlandı. *Gırgır*, *Çarşaf*, *Limon* gibi dergilerin amatör çizerler için ayırdığı sayfalarda dolaştı. Çizgi roman, kısa film, mizah ve edebiyat dergisi, fanzin, öykü, roman denemelerinde bulundu. Kültür sanat sayfaları hazırladı; gazetecilik yaptı. *F3 Öğrenci Kültürü ve Mizahı*, *Zonkişot Çizgili Edebiyat* dergilerini çıkardı; *Dergi Dergi*, *G2 saplantısı*, *Karaelmas Ressamlar Grubu*, *EV* fanzinlerini hazırladı. Karaelmas Üniversitesi Karikatür Kulübü'nü kurup üniversiteli meraklı karikatürcü adaylarının yaklaşık 10 yıl eğitmenliğini üstlendi. *Taşra Züppesi* adlı bir roman yayımladı. Zonguldak'ta fanzin yayımlamak ile ilgili bir makaleyi ZÖKEV bienalinde sundu. Görsel sanatlar öğretmeni olarak çeşitli kurumlarda görev alıyor.

NAZ HIDİR 1990 İzmir doğumlu. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden 2012 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Anabilim Dalı ve Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programlarına başladı. Toplumsal cinsiyet alanıyla ilgili projelerde ve Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde öğrenci asistan olarak çalıştı. 2015 yılında Ege Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda araştırma görevliliği yaparken, Prof. Dr. Serpil Sancar ve Prof. Dr. Solmaz Zelyüt danışmanlığında "Erkeklik Kimliğindeki Değişimlerin Sorgulanması"

adlı yüksek lisans tezini yazdı. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Anabilim Dalı'nda doktora öğrencisidir. Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi üyesidir. Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği'nin koruma biriminde toplumsal cinsiyete dayalı şiddet mağduru mülteci kadınlarla çalışmaktadır.

ŞEYMA BALCI 1981 yılında Zonguldak'ta doğdu. Lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. 2008 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini aldı. 2016 yılında Gazi Üniversitesi Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı'nda "Türk Sinemasında Kent ve Kentleşme Bağlamında İstanbul" başlıklı tezi ile doktora derecesini aldı. Çeşitli ulusal ve uluslararası kongrelerde bildiri sunumlarının yanı sıra yayınlanmış makaleleri de bulunmaktadır. Halen Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Akademik ilgi alanları arasında kent sosyolojisi, sinema, kadın, iletişim ve sosyal teori yer almaktadır.

“Zonguldak’ı Türkiye’nin ötekisi, istenmeyeni, bedeninden atmak istediği bir parçası olarak düşünebilir miyiz?” sorusu Zonguldak’ın bugünkü durumunu anlamamıza yardımcı olabilecek spekülâtif bir soru olarak önümüzde duruyor. Özellikle 80’li yılların sonu ve 90’lı yıllarda gerçekleştirilen özelleştirmelerle beraber ‘Türkiye’nin sırtındaki kambur’ olarak görülmeye başlanan Zonguldak için aynı tartışma 2014 yılında çıkan ‘Torba Kanun’ ile tekrar gündeme geldi. Kentte ve havzada çıkarılan, ülke sanayisi için bir zamanlar büyük öneme sahip taş kömürü önemini yitirirken işsizlik gibi hayati bir toplumsal problemle yüzleşen kent, ‘görünmeyen ve istenmeyen’ bölge pozisyonu üzerinden konuşulur oldu.”

Figen Uzar Özdemir

Zonguldak, *bir işçi şehri*; Türkiye’de işçi sınıfı kültürünün belli başlı havzalarından biri. Elinizdeki derleme, “deresi siyah akan” diyarin elbette öncelikle bu yanına bakıyor: Zorunlu çalışma mükellefiyetinden özelleştirme sürecine, uzun bir sınıflaşma ve direniş tecrübesi... Günümüzde, termik santral karşıtı muhalefete de akan bir gelenek...

Ama o kadar değil. Konut politikasından sanatsal faaliyetlere, her boyutuyla şehir kültürü de var derlemenin içinde. Zonguldak’ın gündelik hayatında kadınlık ve erkeklik halleriyle ilgili canlı gözlemler de var... Zengin tasvirleriyle, edebiyatta ve sinemada Zonguldak’ın görünümüleri var... Görünmezlikleriyle şehrin görünmezliğini simgeleyen madenci çöpçü katırları var... Kömürspor-Zonguldakspor da var.

Atilla Barutçu ve Figen Uzar Özdemir’in derlediği *Yüz Karası Değil Kömür Karası*’na ayrıca İbrahim Akyürek, E. Atilla Aytekin, Akın Bakioğlu, Şeyma Balcı, Fahri Bozbaş, Hanen Çiftdoğan, Ayça Demir, Naz Hıdır, Alaaddin Kara, Ayhan Kaya, Caner Özdemir, Hasan Anıl Sepetci, H. Tarık Şengül, Mete Arif Tokmak, Güzin Yamaner, Ayça Erinç Yıldırım, Evrim Yılmaz katkıda bulundu.

